

vehementer affecti hunc finem non assequantur. Α ρωσιν τὸ πλῆθος τῶν ἀποπιπτόντων τοῦ προσήκοντος
 Non enim communem sortem evertit multitudo αὐτοῖς τέλους, ἰδιαζούσης τῆς ἐπὶ τούτοις ἐξετάσεως,
 eorum, qui congruente illis sine excidunt; quippe καὶ τῆς ἐκάστῳ συμμετρομένης ὑπὲρ τῶν εὖ ἢ κα-
 cum ejusmodi rerum examen et inquisitio ad sin- χῶς βεβιωμένων τιμῆς ἢ δίκης.
 gulos pertineat, et vitæ bene aut male actæ merces aut pœna ad unumquemque accommodetur.

S. P. N. THEOPHILI

EPISCOPI ANTIOCHENI

AD AUTOLYCUM LIBRI TRES

ANALYSIS LIBRI PRIMI

337 Continet liber hic primus sermonem Theophili cum Autolyco habitum, erudito illo quidem, sed simulacrorum cultore et Christianis non amico. Is cum jocatus esset in Christianorum de Deo ac de resurrectione sententiam, materiam dedit Theophilo utriusque dogmatis defendendi. Postquam igitur Theophilus (n. 1) illius in venditandis diis arrogantium et illepidi in Christianorum nomen dicitaria perstrinxit, respondet huic ejusdem petitioni (n. 2): « Ostende mihi Deum tuum. » Demonstrat: 1° Deum videri non posse, nisi cordis oculi diligenter expurgati fuerint. 2° (n. 3, 4), Si quis postulat ut Dei forma exprimat, id prorsus fieri non posse, quia nihil de Deo dicere possumus, quod non longe infinita illius virtute superetur. 3° Etiam si Deus non cernatur oculis, at ex providentia et operibus cognosci (n. 5, 6). 4° Tum demum fore ut Deum videamus, cum mortalitatem exuerimus et incorruptionem induerimus (n. 7).

Sed quia resurrectionis fides abhorrebat ab Autolyco ingenio, conatur Theophilus incredulum animum flectere, ac probat: 1° In multis artibus ac variis in rebus ad vitæ cultum pertinentibus nihil sine fide ad exitum perducitur (n. 8); quanto magis Deo, a quo creati sumus, fidem derogari non debere? 2° Autolyco exagitat, quod cum statuas deos esse et mira efficere credat, credere nolit Deum a quo creatus est, iterum creare posse. 3° Tum oblata occasione scelera et flagitia deorum persequitur, superstitiones Ægyptiorum, matrem deorum ejusque filios Cæsari vectigales (n. 18); ex quo concludit Cæsarem multo magis quam ejusmodi deos honorandum esse, sic tamen ut minime adoretur (n. 11). Christianum autem nomen (n. 12) non risu, ut deos Autolyco, dignum esse, sed rem maxime suavem et utilem significare demonstrat. 4° Cum petisset Autolyco (n. 13) aliquem sibi ex mortuis reditum monstrari, cumque crediturum se promisisset, si quem vidisset ejusmodi, rejicit eum Theophilus ad Herculem et Æsculapium, ac crediturum dubitat etiam si mortuorum aliquem ad vitam revocatum videat. Sed tamen ut obstinatum frangat animum, objicit in rebus ante oculos positis imagines quasdam resurrectionis, velut in dierum ac noctium vicibus, in mirabili frugum et plantarum nascendi ratione, in lunæ interitu ac resurrectione, in hominum ægrotantium ad pristinam sanitatem et formam restitutione. Suum denique (n. 14) exemplum Autolyco proponit; et quemadmodum ipse olim incredulus tum rationibus supra demonstratis, tum Scripturarum lectione et certissimo propheticorum oraculorum eventu convictus credidit, idem nunc Autolyco faciendum censet, ne, si nunc utiliter credere nolit, frustra credat aliquando in æterna supplicia conjectus.

ΘΕΟΦΙΛΟΥ ΠΡΟΣ ΑΥΤΟΛΥΚΟΝ

THEOPHILI

AD AUTOLYCUM

338 LIBER PRIMUS.

B

BIBAION A'.

1. Autolyco simulacrorum defensor et Christiani nominis derisor. — Lepida quidem lingua ac elegans dictio delectationem afferunt ac laudem ad

1. Στωμύλον μὲν οὖν (1) στόμα καὶ φράσις εὐεπῆς τέρψιν παρέχει καὶ ἔπαινον πρὸς κεντὴν δόξαν ἀθλίῳ ἀνθρώπῳ ἔχρῳσι τὸν νοῦν κατεψοαρμένον· ὁ δὲ τῆς

(1) Στωμύλον μὲν οὖν, etc. Refertur hæc sententia totidem verbis a Joanne Damasc. *Paral.* p. 564. Deest conjunctio sequens in codice Bodleiano.

ἀληθείας ἐραστῆς σὺ προσέχει λόγοις μεμιασμένοις (2)· ἀλλὰ ἐξετάζει τὸ ἔργον τοῦ λόγου (3), τί καὶ ὑποῖόν ἐστιν. Ἐπειδὴ οὖν, ὦ ἑταῖρε, κατέπληξάς (4) με λόγοις κενοῖς καυχησάμενος ἐν τοῖς θεοῖς σου τοῖς λιθίνοις καὶ ξυλίνοις, ἑλατοῖς τε καὶ γωνευτοῖς καὶ πλαστοῖς καὶ γραπτοῖς, οἳ οὔτε βλέπουσιν οὔτε ἀκούουσιν· εἰσὶ γὰρ εἰδῶλα καὶ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων· ἔτι δὲ φῆς με καὶ Χριστιανὸν, ὡς κακὸν τὸ ὄνομα φοροῦντα· ἐγὼ μὲν οὖν ὁμολογῶ εἶναι Χριστιανός, καὶ φορῶ τὸ θεοφιλὲς ὄνομα τοῦτο, ἐλπίζων εὐχρηστος εἶναι τῷ Θεῷ (5). Οὐ γὰρ, ὡς σὺ ὑπολαμβάνεις χαλεπὸν εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ (6), οὕτως ἔχει· ἴσως δὲ ἔτι, αὐτὸς σὺ ἀχρηστος ὢν τῷ Θεῷ, περὶ τοῦ Θεοῦ οὕτω φρονεῖς.

2. Ἀλλὰ καὶ ἐὰν φῆς, Δεῖξόν μοι (7) τὸν Θεόν σου· καγὼ σοι εἶποιμι ἂν, Δεῖξόν μοι τὸν ἀνθρώπον σου, καγὼ σοι δεῖξω τὸν Θεόν μου. Ἐπεὶ δεῖξον βλέποντας τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου, καὶ τὰ ὦτα τῆς καρδίας σου ἀκούοντα. Ὡς περὶ γὰρ οἱ βλέποντες τοῖς ὀφθαλμοῖς τοῦ σώματος κατανοοῦσι τὴν τοῦ βίου καὶ ἐπίγειον πραγματείαν, ἅμα δοκιμάζοντες τὰ διαφέροντα ἢτοι φῶς ἢ σκότος, ἢ λευκὸν ἢ μέλαν, ἢ ἀειδὲς ἢ εὐμορφον, ἢ εὐρυθμον καὶ εὐμετρον, ἢ ἀρρυθμον καὶ ἀμετρον, ἢ ὑπὲρ μέτρον ἢ κόλουρον· ὁμοίως δὲ καὶ τὰ ὑπ' ἀκοήν πίπτοντα, ἢ ὀξύφωνα ἢ βαρύφωνα, ἢ ἡδύφωνα· οὕτως ἔχει ἂν καὶ περὶ τὰ ὦτα τῆς καρδίας καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοὺς τῆς ψυχῆς, δύνασθαι (8) Θεὸν θεάσασθαι. Βλέπεται γὰρ Θεὸς τοῖς δυναμένοις αὐτὸν ὁρᾶν, ἐπὶ ἅνθρωπον τοὺς ὀφθαλμοὺς ἀνευγμένους τῆς ψυχῆς.

(2) *Μεμιασμένοις*. Ait Cl. Wolfius hanc vocem erudito viro, quem non nominat, visam esse superfluum. Equidem assentirer, si vox illa de sermonibus manifesta nequitia corruptis intelligenda esset. Hic enim facta generatim opponuntur sermonibus etiam decoris et in speciem præclaris, nedum aperte improbis et nequitiam præ se ferentibus. Nec profecto veritatis cultoribus magna laus esset non decipi sermonibus aperte nefariis. Sed cum *μιαίνω*, ut apud Latinos *violo*, idem sæpe valeat ac *tingo*, λόγους μεμιασμένους interpreto sermones ludo et pigmentis coloratos.

(3) *Τὸ ἔργον τοῦ λόγου*. *Opus sermonis*, id est qualis vita sit eleganter et ornate loquentium. Confirmant hanc interpretationem innumera sanctorum Patrum testimonia, quale est illud S. Cypriani initio libri *De Pat.*: *Nos autem, fratres dilectissimi, qui philosophi non verbis sed factis sumus... qui non loquimur magna sed vivimus*, etc. Vide Athenag. *Legat.*, num. 11. Eodem sensu Rom. II, 15: *Opus legis scriptum in cordibus*, τὸ ἔργον τοῦ νόμου.

(4) *Κατέπληξάς*. Ita Oxon. et Hamburg. cum Front. Duc. Legitur κατέπληξας ad marginem codicis Bodleiani, *obruisti me*. Tigur. κατεπλήθισαμεν. Paris. κατέπληξάς με. Cum autem editio Tigurina et codex ms. Bodleianus habeant ἐπειδὴ, magis id mihi placuit quam ἐπειδὴν, quod operarum incuria in alias editiones irrepserat.

(5) *Εὐχρηστος εἶναι τῷ Θεῷ*. Usitata hæc loquendi ratio apud ecclesiasticos scriptores. Hermas de Christianis divitibus lib. I, c. 3, n. 6: *Respondens, inquit, dico ei: Domina, quando utiles erunt Domino? Cum circumcisæ, inquit, fuerint divitiæ eorum, quæ eos delectant, tunc utiles erunt Domino ad ædificium*. Et lib. II, c. 3: *Vide enim quam sit æquanimitas dulcior melle; et utilis erit Domino, qui in*

inanem gloriam miseris hominibus, qui mentem corruptam gerunt. Veritatis autem amator non ducitur sermonibus fucatis, sed sermoni opus adjunctum, quodnam ei quale sit, inquit. Quoniam igitur me, amice, obtudisti inanibus sermonibus, deos tuos venditans, lapideos et ligneos, ductos et fusos, fictos et pictos, qui nec vident nec audiunt (sunt enim imagines et opera manuum hominum), meque præterea Christianum dicis quasi malum nomen ferentem, equidem confiteor me esse Christianum, et gratum illud Deo nomen fero, sperans me utilem esse Deo. Neque enim, ut tu existimas, molestum esse nomen Dei, ita se res habet; sed fortasse quia adhuc inutilis es Deo, idcirco ita de Deo sentis.

2. *Petit ut sibi ostendatur Deus; sed prius expurgandi cordis oculi*. — Sed si dicas: Ostende mihi Deum tuum; dicam tibi: Ostende mihi hominem tuum, et ego tibi ostendam Deum meum. Proinde ostende an oculi mentis tuæ videant, et aures cordis tui audiant. Quemadmodum enim, qui vident oculis corporis, percipiunt quæ in hac vita terrena peraguntur, ac ea quæ inter se differunt explorant, lucem et tenebras, album et nigrum, deformem et formosum, concinnum et **339** inconcinnum, apte dimensum et inepte, partibus excedens et mutilum; quod idem etiam de iis dicendum, quæ sub aures cadunt, acutis sonis aut gravibus aut jucundis; ita etiam se habent aures cordis et oculi mentis, ut Deum videre possint. Videtur enim Deus ab his qui

ipsa commoratur; nam iracundia inutilis est. Si ergo mista fuerit iracundia æquanimitate, contribulatur animus, et non est utilis Deo oratio illius, καὶ οὐκ ἔστιν εὐχρηστος τῷ Θεῷ ἢ ἐντευξίς αὐτῆς. *Mulieres corruptæ a Marco hæretico confessæ sunt, teste Irenæo, lib. I, c. 13: κατὰ τὸ σῶμα ἠχρηώσθη ὑπ' αὐτοῦ, secundum corpus exterminatas se ab eo*. Hinc etiam Cyrillus Hierosol. catech. 2: *Corpus polluisti et inutilis factus es, καὶ ἀχρηστος γέγονας. Vas in honorem sanctificatum et utile Domino*. II Tim. II, 21.

(6) *Τοῦ Θεοῦ*. Dei videlicet Christi a quo suum Christiani nomen acceperunt. Vel, quod verisimilius mihi videtur, postquam dixit Theophilus Christianum nomen Deo gratum esse; inde occasionem sumit de ipsius Dei nomine ac de ejus natura omnem intelligentiam superante disserendi.

(7) *Δεῖξόν μοι*. Videtur hominis nomine intelligere animam Spiritu sancto illustratam. Vid. Tatianum, num. 15. Quod autem paulo post legitur ἐπεὶ δεῖξον, pro eo mallet Wolfius ἐπιδείξον. Sed nihil mutandum videtur, cum sua sponte plana sit sententia. His Theophili de Deo videndo sententiis similes occurrunt apud Augustinum in *psalm.* XLII, et lib. III *De Symbolo*, c. 3. Quod autem ait Theophilus: *Sed si dicas, Ostende mihi Deum tuum; nequaquam conjiciendo suspicabatur hæc dicturum Autolycum; sed revera id dixerat Autolycus, ut patet ex fine hujus libri*.

(8) *Δύνασθαι*. Legitur τοῦ δύνασθαι in editione Hamburg. Minus recte articulum hunc addidit doctissimus editor. Scribendum potius fuisset τὸ δύνασθαι αὐτά. Sed satis est hæc subintelligere. Habemus enim infra num. 5, locum simillimum: *Ὁσῶς ἔχει αὐτὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὁραθῆναι ὑπὸ ὀφθαλμῶν, etc.*

cum videre possunt, siquidem oculos mentis apertos habent Omnes enim habent oculos, sed quidam caligine suffusos, ac solis lucem non videntes. Neque ex eo quod cæci non videant, idcirco lux solis non lucet, sed sibi ipsis assignent cæci et suis oculis. Sic et tu mentis tuæ oculos caligine suffusos habes ob peccata et malas actiones tuas. Ut speculum renidens, ita animam hominis puram esse decet. Cum igitur ærugo in speculo extiterit, non potest hominis vultus in speculo conspici: ita cum peccatum in homine fuerit, non potest quisquam huiusmodi Deum videre. Ostende igitur teipsum an non inæchus sis, an non scortator, an non fur, an non prædo, an non spoliator, an non puerorum stuprator, an non contumeliosus, an non maledicus, an non iracundus, an non invidus, an non arrogans, an non superbus, an non percussor, an non avarus, an non parentibus non obsequens, an non filiorum tuorum venditor; hæc enim qui agunt, iis Deus non apparet, nisi prius se ab omni labe expurgaverint. Hæc igitur omnia tenebras tibi injiciunt, velut si obstet humor in oculos trajectus quominus in lucem solis desigi possint: ita et tibi impietates tenebras offundunt, quominus Deum videre possis.

3. *Nihil de Deo dici potest, quod non illius virtute inferius sit.* — Dices igitur mihi: Tu qui vides, narra mihi forma Dei qualis sit. Audi, o homo: forma Dei nec dici, nec narrari potest, nec oculis corporeis videri. Nam nec ejus gloria animo capi, nec magnitudo comprehendi potest, nec altitudo cogitari, nec ejus robur in comparisonem vocari, nec sapientia assimilari, nec ejus benignitas imitabilis, nec beneficentia enarrabilis. Nam si lucem eum dicam, opus ejus dico; si verbum dicam, ejus principatum dico; si mentem dicam, ejus prudentiam dico; si spiritum dicam, meam ipsius respirationem dico; si sapientiam dicam, ejus progeniem dico; si robur dicam, ejus potentiam dico; si virtutem dicam, ejus operationem dico; si providen-

(9) *Οὐκ ἔτι.* Ita Ducæus et Paris. Aliæ editiones οὐκ ἔστι.

(10) *Οὐ δύναται...* ἐν τῷ ἐσόπτρῳ. Hæc addita ex cod. ms. in editione Oxoniensi; ita etiam Wolfius qui paulo post legendum putat ἡ ἀμαρτία.

(11) *Ἐπιφορά.* Sic Tigur. et Hamburg. et cod. Bodleian. multo melius quam in aliis editionibus ἐκφορά. Cf. Grabe *Spicileg.* II, p. 232.

(12) *Εἰ γὰρ φῶς.* Hunc locum sic imitatur Novatianus lib. *De Trin.*, c. 2, ut ipsis Theophili verbis utatur: *Sive enim illum, inquit, dixeris lucem, creaturam ipsius magis quam ipsum dixeris, ipsum non expresseris; sive illum dixeris virtutem, potentiam ipsius magis quam ipsum dixeris, et deprompseris; sive dixeris majestatem, honorem ipsius magis, quam illum ipsum descripseris.* Simili modo demonstrat Gregorius Nazianzenus in orat. 34, divinam naturam minus accurate describi, cum *Spiritus et ignis et lux et charitas et sapientia et justitia et mens et Verbum et aliis ejusmodi nuncupatur.*

(13) *Ἀρχὴν αὐτοῦ.* Ducæum vituperat Wolfius, quod hanc vocem interpretetur *principatum*, ac ipso

A Πάντες μὲν γὰρ ἔχουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἀλλὰ ἔνιοι ὑποκεχυμένους καὶ μὴ βλέποντας τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· καὶ οὐ παρὰ τὸ μὴ βλέπειν τοὺς τυφλοὺς, ἤδη καὶ οὐκ ἔτι (9) τὸ φῶς τοῦ ἡλίου φαῖνον· ἀλλὰ ἑαυτοὺς αἰτιάσθωσαν οἱ τυφλοὶ, καὶ τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμοὺς. Οὕτω καὶ σὺ, ὦ ἄνθρωπε, ἔχεις ὑποκεχυμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς σου ὑπὸ τῶν ἀμαρτημάτων καὶ τῶν πράξεών σου τῶν πονηρῶν. Ὡς περ ἔσοπτρον ἐστιλβωμένον, οὕτω δεῖ τὸν ἄνθρωπον ἔχειν καθαρὰν ψυχὴν. Ἐπὶ οὖν ἡ ἰδὸς ἐν τῷ ἐσόπτρῳ, οὐ δύναται ὄρασθαι τὸ πρόσωπον τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ ἐσόπτρῳ (10)· οὕτω καὶ ὅταν ἡ ἀμαρτία ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, οὐ δύναται ὁ τοιοῦτος ἄνθρωπος θεωρεῖν τὸν Θεόν. Δείξον οὖν καὶ σὺ σεαυτὸν, εἰ οὐκ εἶ μοιχὸς, εἰ οὐκ εἶ πόρνος, εἰ οὐκ εἶ κλέπτης, εἰ οὐκ εἶ ἄρπαξ, εἰ οὐκ εἶ ἀποστερητῆς, εἰ οὐκ εἶ ἀρσενοκοίτης, εἰ οὐκ εἶ ὑβριστῆς, εἰ οὐκ εἶ λοιδορὸς, εἰ οὐκ ὀργίλος, εἰ οὐ φθονερός, εἰ οὐκ ἀλαζών, εἰ οὐκ ὑπερόπτης, εἰ οὐκ πλήκτης, εἰ οὐκ φιλάργυρος, εἰ οὐκ γονεῦσιν ἀπειθῆς, εἰ οὐκ τὰ τέκνα σου πωλεῖς. Τοῖς γὰρ ταῦτα πράσσουσιν ὁ Θεὸς οὐκ ἐμφανίζεται, ἐὰν μὴ πρῶτον ἑαυτοὺς καθάρσωσιν ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ. Καὶ σοὶ οὖν ἅπαντα ἐπισκοτεῖ, καθὰ περ ὕλης ἐπιφορά (11), ἐπὶ γέννηται τοῖς ὀφθαλμοῖς πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι ἀτενίσαι τὸ φῶς τοῦ ἡλίου· οὕτω καὶ σοὶ, ὦ ἄνθρωπε, ἐπισκοτοῦσιν αἱ ἀσέδειαι πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι σε ὄραϊν τὸν Θεόν.

3. *Ἐρεῖς οὖν μοι·* Σὺ ὁ βλέπων διηγήσαι μοι τὸ εἶδος τοῦ Θεοῦ. Ἄκουε, ὦ ἄνθρωπε· τὸ μὲν εἶδος τοῦ Θεοῦ ἀρρήτον καὶ ἀνεκφραστον καὶ μὴ δυνάμενον ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις ὄραθῆναι. Δόξη γὰρ ἐστὶν ἀχώρητος, μεγέθει ἀκατάληπτος, ὕψει ἀπερινόητος, ἰσχύϊ ἀσύγκριτος, σοφίᾳ ἀσυμδίηστος, ἀγαθοσύνη ἀμίμητος, καλοποιῖα ἀνεκδιήγητος. Εἰ γὰρ φῶς (12) αὐτὸν εἶπω, ποίημα αὐτοῦ λέγω· εἰ λόγον εἶπω, ἀρχὴν αὐτοῦ (13) λέγω· νοῦν ἐὰν εἶπω, φρόνησιν αὐτοῦ λέγω· πνεῦμα ἐὰν εἶπω, ἀναπνοὴν αὐτοῦ λέγω (14)· σοφίαν ἐὰν εἶπω, γέννημα αὐτοῦ λέγω· ἰσχύον ἐὰν εἶπω, κράτος αὐτοῦ λέγω· δύναμιν ἐὰν εἶπω, ἐνέργειαν αὐτοῦ λέγω· πρόνοιαν ἐὰν εἶπω, ἀγαθοσύνην αὐτοῦ λέγω· βασιλείαν ἐὰν εἶπω, δόξαν αὐτοῦ λέγω· κύριον ἐὰν εἶπω, κριτὴν αὐτὸν λέγω (15)· κριτὴν ἐὰν εἶπω, δι-

reddidit *principium*. Sed parum quadrat ut Patris principium Filius dicatur. Dicitur quidem lib. II, num. 13, principium in quo Deus creavit cælum et terram; at principium Patris non dicitur. Quare malui retinere *principatum*; idque eo lubentius, quod Theophilus in libro II, n. 10, Filium vocari doceat *ἀρχὴν*, quia imperat, et dominatur omnibus rebus ab ipso creatis. Est ergo principatus Patris, quia Pater omnibus per eum imperat.

(14) *Ἀναπνοὴν αὐτοῦ λέγω.* Si hæc ad Deum referantur, legendum *ἀναπνοὴν αὐτοῦ, respirationem illius dico*. Sed hæc de Deo loquendi ratio non admodum decora est; nec illius confirmandæ causa mutandus videtur contextus non vitiosus. Cur enim non ita interpretemur: *Meam ipsius respirationem dico*. Dicebat paulo ante: *Si lucem eum dicam, opus ejus dico*. Sic etiam hoc loco, si spiritum dicam, opus illius dico, nempe spiritum illum de quo ait Theophilus n. 7: *Huius spiritu loqueris, o homo, huius spiritum ducis*.

(15) *Κριτὴν αὐτὸν λέγω.* Hæc verba quæ desunt in omnibus editis, sumpta sunt ex codice Bodleiano,

καιον αὐτὸν λέγω· πατέρα ἐὰν εἴπω, τὰ πάντα αὐτὸν λέγω (16)· πῦρ ἐὰν εἴπω, τὴν ὀργὴν αὐτοῦ λέγω. Ἐρεῖς οὖν μοι· Ὀργίζεται Θεός; Μάλιστα· ὀργίζεται τοῖς τὰ φαῦλα πράσσουσιν, ἀγαθὸς δὲ καὶ χρηστὸς καὶ οἰκτιρμῶν ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀγαπῶντας καὶ φοβούμενους αὐτόν· παιδευτῆς (17) γάρ ἐστι τῶν θεοσεβῶν καὶ πατὴρ τῶν δικαίων, κριτῆς δὲ καὶ κολαστῆς τῶν ἀσεβῶν.

4. Ἄναρχος δὲ ἐστὶν, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν· ἀναλλοίωτος δὲ, καθότι ἀθάνατός ἐστι. Θεὸς δὲ λέγεται (18) διὰ τὸ τεθεικέναι τὰ πάντα ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ (19) ἀσφαλείᾳ, καὶ διὰ τὸ θεεῖν· τὸ δὲ θεεῖν ἐστὶν τὸ τρέχειν, καὶ κινεῖν, καὶ ἐνεργεῖν, καὶ τρέφειν, καὶ προνοεῖν, καὶ κυβερνεῖν, καὶ ζωοποιεῖν τὰ πάντα. Κύριος δὲ ἐστὶ διὰ τὸ κυριεύειν αὐτὸν τῶν ὅλων· πατὴρ δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν πρὸ τῶν ὅλων· δημιουργὸς δὲ καὶ ποιητῆς διὰ τὸ αὐτὸν εἶναι κτίστην καὶ ποιητὴν τῶν ὅλων· ὑψιστος δὲ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἀνώτερον τῶν πάντων· παντοκράτωρ δὲ, ὅτι αὐτὸς τὰ πάντα κρατεῖ καὶ ἐμπεριέχει. Τὰ γὰρ ὑψηλὰ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ βάθη τῶν ἀβύσσων, καὶ τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης, ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἐστὶν· καὶ οὐκ ἐστὶ τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ. Οὐρανοὶ μὲν γὰρ ἔργον αὐτοῦ εἰσιν, γῆ ποίημα αὐτοῦ ἐστὶ· θάλασσα κτίσμα αὐτοῦ ἐστὶν· ἄνθρωπος πλάσμα καὶ εἰκὼν αὐτοῦ ἐστὶν. Ἡλῖος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες στοιχεῖα (20) αὐτοῦ εἰσιν, εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς καὶ εἰς ἡμέρας καὶ εἰς ἐνιαυτούς γεγονότα, πρὸς ὑπηρεσίαν καὶ δουλείαν ἀνθρώπων· καὶ ἵνα διὰ τῶν ἔργων γινώσκῃται καὶ νοηθῇ τὸ μέγεθος αὐτοῦ.

5. Καθάπερ γὰρ ψυχὴ (21) ἐν ἀνθρώπῳ οὐ βλέπε-

et cum mutilam hujus loci sententiam non inconcinne restituant, visa sunt præferenda conjecturæ celeberr. Wolfii, qui legendum putat τὸν ὄντα αὐτὸν λέγω. Referuntur ab eodem editore hæc conjecturæ hominum eruditorum, Felli, tanquam ex cod. ms. ἑαυτὸν λέγω, Grabii, δυνατόν αὐτὸν λέγω, Lacroisii, Θεὸν αὐτὸν λέγω, Cotelerii *Monum. eccles. Græc.*, pag. 662 : Κύριον ἐὰν εἴπω, τὰ πάντα αὐτοῦ λέγω. Forte pro κριτῆν quod suppediavit cod. ms., legendum κτίστην, *Si Dominum illum dicam, conditorem dico.*

(16) *Τὰ πάντα αὐτὸν λέγω.* Satis commode legeretur τὰ πάντα αὐτοῦ, ut placet erudito editori Hamburgensi, vel ἀπ' αὐτοῦ. *Omnia illius esse vel ab eo esse dico.* Non tamen commodo sensu caret vulgata scriptura. Indicat enim Patris nomine comprehendere quidquid humana imbecillitas de Deo eloqui potest. Cotelerius, in loco quem modo citavimus, legit πρὸ πάντων αὐτὸν λέγω, atque hanc conjecturam confirmat ex his quæ paulo post leguntur, *Pater dicitur, quia est ante omnia.*

(17) *Παιδευτῆς.* Melius forte redderetur, *castigator Dei cultorum.* Videtur enim Theophilus indicare velle quid intersit inter pœnas, quibus bonos interdum Deus erudit, et eas quas impiis, ut severus iudex, infligit. Notus est omnibus Proverborum locus, quem citat Apostolus, Hebr. xii, 5.

(18) *Θεὸς δὲ λέγεται.* Citat hunc locum S. Joannes Damascenus sub nomine S. Amphiloicii episcopi Iconii, non tamen sine aliqua dissimilitudine. Sic enim habet : Θεὸς λέγεται διὰ τὸ τεθεικέναι πάντα τῇ ἑαυτοῦ ἐξουσίᾳ καὶ ἀσφαλείᾳ καὶ διὰ τὸ θεεῖν, ὅπερ ἐστὶ τρέχειν, καὶ κινεῖν, καὶ κυβερνεῖν

etiam dicam, ejus Lenignitatem dico ; si regnum dicam, ejus gloriam dico ; si Dominum **340** dicam, judicem dico ; si judicem dicam, justum eum dico ; si patrem dicam, omnia eum dico ; si ignem dicam, iracundiam ejus dico. Dices igitur mihi : Irascitur Deus? Maxime ; irascitur enim male agentibus, bonus vero et benignus et misericors est in eos qui eum amant ac timent. Est enim magister piorum et pater justorum, iudex vero et vindex impiorum.

4. *Pergit de Dei attributis disserere.*—Caret principio quia ingenuus est : immutabilis est quatenus immortalis. Deus dicitur, διὰ τὸ τεθεικέναι, id est quia omnia in sua ipsius stabilitate posuit, et διὰ τὸ θεεῖν, quod idem est ac currere et movere, et operari, et nutrire, et providere, et gubernare et vivificare omnia. Dominus est quia omnibus dominatur ; Pater, quia ante omnia ; conditor et creator, quia omnia condidit et creavit ; altissimus, quia supra omnia ; omnipotens, quia omnia tenet et complectitur. Nam et alta cœlorum, et profunda abyssorum, et termini orbis terræ, sunt in manu ejus ; nec est locus in quo moretur et quiescat. Est enim cœlum ejus opus, terra et mare ejus opificium, homo ejus figmentum et imago. Sol, luna et stellæ sunt ejus elementa ; in signa et tempora, et dies et annos condita, ut ministrent et serviant hominibus. Atque omnia Deus fecit, cum antea non essent, ut ex operibus cognoscatur et intelligatur ejus majestas.

τὰ πάντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι,

5. *Invisibilis Deus ex providentia cognoscitur.* —

καὶ ζωογονεῖν τὰ πάντα. In codice Coisliniano 276, quo continentur *Parallela*, sed alio ac in editis ordine, legitur hoc testimonium sub eodem Amphiloicii nomine, sed deest ἐξουσία, et pro ζωογονεῖν habetur ζωοποιεῖν.

(19) *Ἐαυτοῦ.* Legendum putat ἑαυτῶν Suicerus *Lexic.*, p. 1567. Cui quidem favet illud psalmi ciii : *Qui fundasti terram super stabilitatem suam*, ἐπὶ τὴν ἀσφάλειαν αὐτῆς. Sed hic locus ita citatur a sancto Joanne Damasceno, ut necesse sit legere ἑαυτοῦ. Habet enim πάντα τῇ ἑαυτοῦ, ommissa præpositione.

(20) *Στοιχεῖα.* Sic etiam infra n. 5 et 6, solem et stellas appellat Theophilus. Eodem sensu vocem hanc usurpant Eusebius *Hist. lib. iii, c. 31* ; *Præp. evang. lib. i, c. 12*, et *lib. iii, p. 91* ; Basil. hom. 4 *in Hexaem.* ; Chrysost. homil. 6 *in Genes.* ; Cyrill. *Jul.*, p. 17. Unde facile explicatur, quod nonnullos criticos torsit, cur astra interdum apud Latinos elementa appellentur, ut apud Tertullianum *lib. ii ad Nat.* ; Lactantium *lib. ii, c. 5*, et S. Hieronymum *epist. ad Hebidium*. Miror Petavium minus vidisse quid sint apud Epiphanium τὰ ματαιῶς νομιζόμενα εἰς ἀριθμὸν στοιχείων παρὰ τοῖς πεπλανημένοις ὄνοματα, ἃ ζῶδια καλοῦσι, frustra excogitata, pro numero elementorum, apud errantes nomina, quæ *Zodia* appellant. Hæc Petavius, not. in hæres. 16, interpretatur de quadripartita signorum divisione pro quatuor elementorum numero. Sed liquet Epiphanium loqui de signis Zodiaci, non de quatuor elementis. Recenset enim duodecim nomina Hebraica totidem Græcis nominibus respondentia pro numero elementorum, id est duodecim signorum Zodiaci.

(21) *Καθάπερ γὰρ ψυχὴ.* Eodem modo Octavius

Nam quemadmodum anima in homine non videtur, sed cum fugiat humanos visus, ex motu corporis intelligitur : ita et Deus oculis humanis videri non potest, sed ex providentia et operibus videtur et intelligitur. Quemadmodum enim et navem quis in mari instructam et currentem videns et ad littus appellentem, procul dubio gubernatorem in ea esse judicabit a quo gubernetur ; ita Deus omnium gubernator intelligendus est, quamvis non videatur carnis oculis, quippe cum comprehendi non possit. Nam si in solem, **341** exiguum illud elementum, non potest homo oculos defigere ob calorem et vim exsuperantem, quanto magis Dei gloriam, quæ non est enarrabilis, mortalis homo intueri non potest ? Quemadmodum enim malum punicum cortice circumdatum, intus plurimos habet foros ac loculos pelliculis interjectos, ac multa grana in se includit, sic universa creatura spiritu Dei, ipse vero spiritus una cum creatura continetur manu Dei. Quemadmodum igitur granum mali punici intus inclusum, non potest videre ea quæ sunt extra corticem, cum ipsum sit intus, sic nec homo, qui una cum omni creatura continetur manu Dei, Deum potest videre. Deinde vero rex terrenus existere creditur, quamvis ab omnibus non videatur ; sed ex legibus suis et edictis et potestatibus et copiis et imaginibus cognoscitur : Deum autem non vis intelligere ex ejus operibus et potestatibus ?

apud Minucium Felicem ineptam Dei videndi cupiditatem in ethnicis castigat : *Deum, inquit, oculis carnalibus vis videre, cum ipsam animam tuam, qua vivificaris et loqueris, nec aspicere possis nec tenere.*

(22) *Ἀχώρητον.* Vide hujus rei uberiores explicationem lib. II, n. 22.

(23) *Ἐὶ γὰρ τῷ ἡλίῳ.* Similem Xenophontis sententiam citant Clemens Alex. *Protrept.* 46, et Cyrillus Alex. *1 Jul.*, p. 32. Putat Clemens hæc Xenophontem hausisse ex Sibylla, cujus testimonium ibidem omnino gemellum refert. Sic etiam Minucius Felix : *In sole adeo, inquit, qui vivendi omnibus causa est, videre non possumus ; radiis acies submovetur, obtutus intuentis hebetatur, et si diutius inspicias, omnis visus extinguitur. Quid ? Ipsum solis artificem, illum luminis fontem possis sustinere ? Eadem habes apud Theodoret. serm. 10 *De Provid.*, p. 433.*

(24) *ὑπὸ πνεύματος Θεοῦ.* Non loquitur Theophilus de Spiritu sancto, sed de illo spiritu, quem ait infra n. 7, a nobis spirando hauriri ; quem lib. II, n. 4, per omnia diffusum esse dicit, et n. 15, natura tenuem esse.

(25) *Ἐἴτα βασιλεύς.* Refert hoc testimonium S. Joannes Damascenus *Parall.* p. 787, sub nomine Theophili Alexandrii et pag. 339, sub Theophili nomine. Illud etiam imitatur Irenæus lib. II, cap. 6, n. 2, ubi Gnosticos supremum quemdam et omnibus ignotum Deum fingentes eodem prorsus argumento, ac ethnicos Theophilus, refellit. *Aut nunquid hi, inquit, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint imperatorem, sed valde et per terram et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus ? Qui autem super nos erant angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent omnipotentem ?* Illud Irenæi, propter dominium, respon-

ται, ἀόρατος οὖσα ἀνθρώποις, διὰ δὲ τῆς κινήσεως τοῦ σώματος νοεῖται ἡ ψυχή· οὕτως ἔχει ἂν καὶ τὸν Θεὸν μὴ δύνασθαι ὁραθῆναι ὑπὸ ὀφθαλμῶν ἀνθρωπίνων· διὰ δὲ τῆς προνοίας καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ βλέπεται καὶ νοεῖται. Ὅν τρόπον γὰρ καὶ πλοῖον θεασάμενός τις ἐν θαλάσῃ κατηρτισμένον, καὶ τρέχον, καὶ κατερχόμενον εἰς λιμένα, δῆλον ὅτι ἠγγήσεται εἶναι ἐν αὐτῷ κυβερνήτην τὸν κυβερνῶντα αὐτό· οὕτω δεῖ νοεῖν εἶναι τὸν Θεὸν κυβερνήτην τῶν ὄλων, εἰ καὶ οὐ θεωρεῖται ὀφθαλμοῖς σαρκίνοις διὰ τὸ αὐτὸν ἀχώρητον (22) εἶναι. Εἰ γὰρ τῷ ἡλίῳ (23) ἐλαχίστω ὄντι στοιχείῳ οὐ δύναται ἄνθρωπος ἀτενίσαι διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν θερμὴν καὶ δυνάμιν, πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῆ τοῦ Θεοῦ δόξῃ ἀνεκφράστῳ οὖσῃ ἄνθρωπος θνητὸς οὐ δύναται ἀντωπῆσαι ; Ὅν τρόπον γὰρ ῥοὰ ἔχουσα φλοῖον τὸν περιέχοντα αὐτὴν ἔνδον ἔχει μόνας καὶ θήκας πολλὰς διαχωριζομένας διὰ ὑμένων, καὶ πολλοὺς κόκκους ἔχει τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας· οὕτως ἡ πᾶσα κτίσις περιέχεται ὑπὸ πνεύματος Θεοῦ (24), καὶ τὸ πνεῦμα τὸ περιέχον σὺν τῇ κτίσει περιέχεται ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ. Ὡσπερ οὖν ὁ κόκκος τῆς ῥοᾶς ἔνδον κατοικῶν οὐ δύναται ὄρᾶν τὰ ἔξω τοῦ λέπουσ αὐτοῦ ὄν ἔνδον· οὕτως οὐδὲ ἄνθρωπος ἐμπεριεχόμενος μετὰ πάσης τῆς κτίσεως ὑπὸ χειρὸς Θεοῦ οὐ δύναται θεωρεῖν τὸν Θεόν. Εἴτα βασιλεὺς (25) μὲν ἐπίγειος πιστεύεται εἶναι, καίπερ μὴ πᾶσιν βλεπόμενος, διὰ δὲ νόμων καὶ διατάξεων αὐτοῦ, καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων καὶ εἰκόνων νοεῖται· τὸν δὲ Θεὸν οὐ βούλει σὺ νοεῖσθαι διὰ ἔργων καὶ δυνάμεων ;

det his Theophili verbis διὰ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων, per principatus et potestates ; quibus verbis designat Theophilus legatos et præfectos ab imperatore in provincias multi solitos. Ejusmodi enim voces sæpe eos significant qui magistratum gerunt. Euripides in *Andromache* : *Ἀρχαὶ τ' ἐπληροῦντο, Magistratus congregabantur.* Eodem sensu Plato in libris *De Rep.* ; Philostratus *Vit. Apoll.* lib. II, cap. 12, hanc vocem usurpant. Sic etiam Juvenalis apud Latinos sat. X, 99, 100 :

*Hujus qui trahitur, prætextam sumere malis,
Quam Fidenarum Gabiorumve esse potestas ?*

Vopiscus in *Saturnino* c. 3 : *Ut primum Ægyptii, inquit, magnam potestatem ad se venisse viderunt, statim clamaverunt : « Saturnine Auguste, dii te servent. »* Hæc pauca de multis referenda duxi, ut intelligatur quid sibi velit illud Theophili δι' ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων, quid etiam illud Irenæi propter dominium. Videtur enim vetus interpres Irenæi, ut sæpe alias, ita hoc loco lapsus esse, et pro δι' ἐξουσιῶν legisse δι' ἐξουσιῶν ; unde reddit, propter dominium, cum reddere debuisset per potestates. Neque enim dubium, quin eadem sit hoc loco Irenæi ac Theophili sententia, quæ tamen dissimilis foret, utpote obscura prorsus et enervata in Irenæo, si legeretur, propter dominium. Huc accedit quod Irenæus, dum imperatorem vocat eum qui maximam potestatem habet principatus, non obscure confirmet eam, quam dico, comparisonem imperatoris cum minoribus potestatibus, id est cum legatis et præfectis, per quos imperator cognoscitur. Ambigi possit utrum Irenæus ex Theophilo, an Theophilus ex Irenæo hanc sententiam mutuatus fuerit. Sed cum ea res magni sit momenti ad investigandum tempus quo Theophilus hos libros elucubravit, rejicienda in tertiam partem Præfationis videtur.

6. Κατανόησον, ὦ ἄνθρωπε, τὰ ἔργα αὐτοῦ, καὶ ῥῶν μὲν κατὰ χρόνους ἀλλαγὴν, καὶ ἀέρων τροπὰς (26), στοιχείων τὸν εὐτακτον δρόμον, ἡμερῶν τε καὶ νυκτῶν, καὶ μηνῶν, καὶ ἐνιαυτῶν τὴν εὐτακτον πορείαν, σπερμάτων τε καὶ φυτῶν καὶ καρπῶν τὴν διάφορον καλλονὴν, τὴν τε πολυποίκιλον γονὴν κτηνῶν τετραπόδων, καὶ πετεινῶν καὶ ἔρπετων καὶ νηκτῶν, ἐνύδρων τε καὶ ἐναλίω, ἢ τὴν ἐν αὐτοῖς τοῖς ζώοις δεδομένην σύνεσιν πρὸς τὸ γεννᾶν καὶ ἐκτρέφειν οὐκ εἰς ἰδίαν χρῆσιν, ἀλλὰ εἰς τὸ ἔχειν τὸν ἄνθρωπον· τὴν τε πρόνοιαν ἣν ποιῆται ὁ Θεὸς ἐτοιμάζων τροφήν πάσῃ σαρκί, ἢ τὴν ὑποταγὴν ἣν ὤρισεν ὑποτάσσεσθαι τὰ πάντα τῇ ἀνθρωπότητι· πηγῶν τε γλυκερῶν καὶ ποταμῶν ἀενάων ῥύσιν· δρόσων τε καὶ ὄμβρων καὶ ὑετῶν τὴν κατὰ καιροῦς γινομένην ἐπιχορηγίαν, τὴν τῶν οὐρανίων, παμποίκιλον κίνησιν, Ἐωσφόρον ἀνατέλλοντα μὲν καὶ προσημαίνοντα ἔρχεσθαι τὸν τέλειον φωστῆρα· σύνδεσμόν τε Πλειάδος καὶ Ὀρίωνος· Ἄρκτουρόν τε καὶ τὴν τῶν λοιπῶν ἀστρῶν πορείαν γινομένην ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ οὐρανοῦ, οἷς ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἴδια ὀνόματα κέκληκεν. Οὗτος Θεὸς μόνος ὁ ποιήσας ἐκ σκότους φῶς, ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ (27) ταμεῖά τε νότου καὶ θησαυροῦς ἀθύσσου, καὶ ὄρια θαλασσῶν, χιόνων τε καὶ χαλαζῶν θησαυροῦς, συνάγων ὕδατα ἐν θησαυροῖς ἀθύσσου, καὶ συνάγων (28) τὸ σκότος ἐν θησαυροῖς αὐτοῦ, καὶ ἐξάγων τὸ φῶς τὸ γλυκὺ καὶ τὸ ποσεινὸν καὶ ἐπιτερπέες ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ· ἀνάγων νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς καὶ ἀστραπὰς πληθύνων εἰς ὑετόν· ὁ ἀποστέλλων τὴν βροντὴν εἰς φόβον καὶ προκαταγγέλλων τὸν κτύπον τῆς βροντῆς διὰ τῆς ἀστραπῆς, ἵνα μὴ ψυχὴ, αἰφνιδίως παραχθεῖσα, ἐκψύξῃ· ἀλλὰ μὴν καὶ τῆς ἀστραπῆς τῆς κατερχομένης ἐκ τῶν οὐρανῶν τὴν αὐτάρχειαν ἐπιμετρῶν πρὸς τὸ μὴ ἐκκαῦσαι τὴν γῆν· εἰ γὰρ λάθοι τὴν κατεξουσίαν (29) ἡ ἀστραπή, ἐκκαύσει τὴν γῆν· εἰ δὲ καὶ ἡ βροντὴ, καταστρέψει τὰ ἐν αὐτῇ.

7. Οὗτός μου Θεός, ὁ τῶν ὀλων Κύριος, ὁ τανύσας τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ θεὸς τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν (30)· ὁ συνταράσσων τὸ κύτος τῆς θαλάσσης, καὶ ἡχῶν τὰ κύματα αὐτῆς· ὁ δεσπόζων τοῦ κράτους αὐτῆς, καὶ τὸν σάλον τῶν κυματων καταπραΰνων· ὁ θεμελιώσας τὴν γῆν ἐπὶ τῶν ὕδατων, καὶ δοῦς πνεῦμα τὸ τρέφον αὐτὴν· οὗ ἡ πνοὴ ζωογονεῖ τὸ πᾶν· ὁ ἐκκαύσας τὸ πνεῦμα παρ' ἑαυτῷ, ἐκλείπει τὸ πᾶν. Τοῦ-

6. *Ex operibus cognoscitur Deus.* — Considera, o homo, ejus opera, tempestatum statis temporibus vicissitudines, aeris mutationes, astrorum attemperatum cursum, dierum et noctium, mensium et annorum rite descriptas vices, seminum, plantarum et fructuum amœnam varietatem, diversos pecudum foetus, quadrupedum, volatilium, reptilium, natalilium, fluvialium et marinorum; tum datum ipsis illis animalibus generandæ et alendæ proles instinctum, non ad suos, sed ad hominis usus; tum providentiam, qua Deus cibum omni carni præparat, tum servile obsequium, quod homini ab omnibus præstari jussit: dulcium fontium et fluviorum perennes fluxus, roris, imbrum et pluviarum copiam variis temporibus suppeditari solitam; corporum cœlestium diversos motus; luciferum exorientem et perfecti astri adventum prænuntiantem; Pleiadis et Orionis conjunctionem; Arcturum et cæterorum astrorum iter in cœli circulo descriptum; quibus omnibus multiplex Dei sapientia propria nomina imposuit. Solus ille Deus est qui lucem ex tenebris fecit, qui lumen e thesauris suis educit, et receptacula Austri¹, ac thesauros abyssi et terminos maris fecit, ac nivis et grandinis thesauros; qui aquas in thesauris abyssi, et tenebras in thesauris suis **342** congregat: et suavem illam ac desiderabilem et jucundissimam lucem e thesauris suis profert; qui eduxit nubes ab extremo terræ, et fulgura in pluviam multiplicat²: qui emittit tonitru ad terrorem, et ejus fragorem fulgure prænuntiat, ne anima subito turbata deficiat; atque etiam fulguris vim e cœlo erumpentis ita temperat, ut ne terram comburat; nam si fulgur impetui suo permittatur, terram comburet; quod si ipsum etiam tonitru, quæ in ea sunt subvertet.

7. *Tunc Deum videbimus, cum immortalitatem induerimus.* — Hic Deus meus est, universorum Dominus, qui cœlum extendit solus, et statuit orbis terræ latitudinem: qui conturbat profundum maris, et sonum fluctuum ejus excitat³: qui dominatur potestati ejus, et motum fluctuum ejus mitigat⁴: qui fundavit terram super aquas, et spiritum eam nutriendem largitur: cujus spiritus vivificat omnia,

¹ Psal. XLVI; Job. IX, 9. ² Psal. CXXXIV, 7. ³ Psal. LXIV, 8. ⁴ Psal. LXXXVIII, 10.

(26) Ἀέρων τροπὰς. Miror Wolfium huic scripturæ substituisse ἀστέρων τροπὰς. Fatetur editionem Tigurinam et cod. Bodleianum habere ἀέρων τροπὰς. At sibi opinionis errore finxit Duceum et alias editiones habere ἀστέρων τροπὰς. Sed eum falli asseverare possum; ἀέρων μεταβολὴ legitur apud Clementem Strom. VI, p. 659.

(27) Ὁ ἐξαγαγὼν φῶς ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Hæc in textum perperam videntur irrepsisse. Nam et paulo post repetimur, et orationis seriem hic perturbant.

(28) Συναγαγὼν. Redundat hoc verbum sive

Theophili, sive, quod libentius crediderim, librario- rum incuria.

(29) Κατεξουσίαν. Ita scribo pro κατ' ἐξουσίαν. Hinc Matth. XX, κατεξουσιάζω. WOLFIIUS. Legere malim τὸ κατ' ἐξουσίαν.

(30) Τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν. Ita scripsi pro eo quod Tigurina et Parisienses habebant τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανῶν. Pro me facit B. ms. ubi legitur εὖρος, nec aliter scripsit Theophilus. Is enim phrasin hanc integram petiit ex Jobi XXXIII, 18, qui ita: *Νερωθέτησαι δὲ τὸ εὖρος τῆς ὑπ' οὐρανόν, ἢ εἶστι νοστίνε latitudinem terræ?* WOLFIIUS.

quem si apud se retineat, hoc universum deficiet. Hujus spiritu, o homo, loqueris, hujus spiritum ducis, atque hunc ignoras. Hoc autem tibi accidit ob mentis obcæcationem et cordis duritiem. Sed, si vis, potes sanari : da te medico, et punget oculos mentis et cordis tui. Quis est iste medicus? Deus qui per Verbum et sapientiam sanat et vivificat. Deus per Verbum et sapientiam condidit universa : nam *Verbo ejus firmati cæli et Spiritu ejus omnis virtus eorum* ⁸. Præstantissima est illius sapientia. Deus in sapientia terram fundavit ; cælos præparavit in prudentia ; in sensu disrupti abyssi, et nubes rorem effuderunt. Hæc si intelligis, o homo, et pure et sancte ac juste vivas, potes Deum videre ; sed ante omnia præeant in corde tuo fides et timor Dei, tuncque hæc intelliges. Cum mortalitatem deposueris et immortalitatem indueris, tunc Deum pro meritis videbis. Excitat enim tuam carnem cum anima immortalem Deus, ac tunc factus immortalis immortalis videbis, si nunc ei credideris ; tunc etiam cognosces te contra illum inique locutum esse. *πιστεύσης αὐτῷ· καὶ τότε ἐπιγνώσῃ, ὅτι ἀδίκως κατελάλησας αὐτοῦ.*

8. *Deo resurrectionem promittenti absurdum est nolle credere.*—Sed mortuos excitari non credis. Cum res eveniet, tunc credes, velis nolis ; sed tua fides in incredulitatis loco deputabitur, nisi nunc credas. Sed cur non credis? An **343** ignoras rebus ⁸ Psal. cxxii, 6.

(31) *Τούτου.* Ita codex Bodleianus et editio Hamburgensis. Aliæ editiones τούτο. Sed, ut accurata sit sententia, legendum etiam, τούτω λαλεῖς ; satisque apte adderetur καὶ ante τοῦτον ἀγνοεῖς.

(32) *Πώρωσιν.* Hoc malim pro πήρωσιν quod ms. B. et editi omnes exhibent. At B. superscriptum habebat πω syllabæ πη. Atque vox πώρωσιν apud LXX, atque in N. T. subinde de obstinata mente occurrit ; vicissim πήρωσις, ejusdem alioqui significationis frustra utrimque quæritur. WOLFIIUS.

(33) *Πᾶσα ἢ ... σοφία αὐτοῦ.* Hæc addita e codice Bodleiano in editione Oxoniensi, ac postea in Hamburgensi.

(34) *Ἀπόθη.* Legit Wolfius ἀπόθης et paulo post ἀποδύσης. Sed nulla subest hujus mutationis, quamquam levissimæ, necessitas.

(35) *Ἀνεγείρει.* Necessè non est legere ἀνεγερεῖ, ut Græbius legendum censebat teste cl. Wolfio. Usitatum enim est præsens pro futuro, cum certa et explorata res promittitur.

(36) *Σὺν τῇ ψυχῇ.* Sic reddi possent hæc verba : *Suscitabit carnem tuam immortalem cum anima futuram.* Sed nihil vetat sic etiam interpretari, ut anima cum corpore excitari et resurgere dicatur. Sæpe enim sancti Patres resurrectionem animæ et corporis prædicant, non quod animam ad tempus cum corpore interire suspicentur, sed ut illius restitutionem in pristinum statum significant. Polycarpus gratias agit apud Euseb. lib. vi, quod a Deo in numerum martyrum vocetur ἐν τῷ ποτηρίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς αἰωνίου ψυχῆς τε καὶ σώματος, *in calice Christi, in resurrectionem vitæ æternæ, animæ atque corporis.* Irenæus lib. iv, cap. 18, n. 5 : Προσφέρομεν δ' αὐτῷ ἴδια, ἐμμελῶς κοινωνίαν καὶ ἐνωσιν ἀπαγγέλλοντες καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἕγερσιν. *Offerimus ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes et confitentem resurrectionem carnis et spiritus.* Et lib. v, cap. 31 : *Manifestum est quia et di cipu-*

Α τον λαλεῖς, ἀνθρώπε· τούτου (31) τὸ πνεῦμα ἀναπνεῖς, τοῦτον ἀγνοεῖς. Τοῦτο δέ σοι συμβέβηκε διὰ τὴν τύφλωσιν τῆς ψυχῆς καὶ πώρωσιν (32) τῆς καρδίας σου. Ἄλλὰ, εἰ βούλει, δύνασαι θεραπευθῆναι· ἐπίδος σεαυτὸν τῷ ἱατρῷ, καὶ παρακεντήσει σου τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς καὶ τῆς καρδίας. Τίς ἐστὶν ὁ ἱατρός ; Ὁ Θεός, ὁ θεραπεύων καὶ ζωοποιῶν διὰ τοῦ Λόγου καὶ τῆς σοφίας. Ὁ Θεός διὰ τοῦ Λόγου αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας ἐποίησε τὰ πάντα. Τῷ γὰρ Λόγῳ αὐτοῦ ἐστρεβώθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ τῷ Πνεύματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Κρατίστη ἡ σοφία αὐτοῦ (33). Ὁ Θεός τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν· ἠτοίμασε δὲ οὐρανούς φρονήσει· ἐν αἰσθήσει ἄβυσσοι ἐβράβησαν, νέφη δὲ ἐβρύησαν δρόσους. Εἰ ταῦτα νοεῖς, ἀνθρώπε, ἀγνώως, καὶ ὀσίως καὶ δικαίως ζῶν, δύνασαι ὀρᾶν τὸν Θεόν. Β Πρὸ παντὸς δὲ προηγείσθω σου ἐν τῇ καρδίᾳ πίστις καὶ φόβος ὁ τοῦ Θεοῦ, καὶ τότε συνήσεις ταῦτα. Ὅταν ἀπόθη (34) τὸ θνητὸν καὶ ἐνδύσῃ τὴν ἀφθαρσίαν, τότε ὄψει κατ' ἀξίαν τὸν Θεόν. Ἀνεγείρει (35) γὰρ σου τὴν σάρκα ἀθάνατον σὺν τῇ ψυχῇ (36) ὁ Θεός· καὶ τότε ὄψει γενόμενος ἀθάνατος τὸν ἀθάνατον (37), ἐὰν νῦν *lorum ejus, propter quos et hæc operatus est Dominus, animæ abibunt in invisibilem locum, definitum eis a Deo, et ibi usque ad resurrectionem commorabuntur, sustinentes resurrectionem ; post recipientes corpora et perfecte resurgentes, hoc est corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venient ad conspectum Dei.* Tertullianus lib. *De pœnit.*, cap. 3 : *An tu discernas actus carnis et spiritus, quorum et in vita et in morte et in resurrectione tantum communionis atque consortii est, ut pariter tunc aut in vitam aut in judicium suscitentur ?* Lactantius lib. vii, cap. 11, ubi probat non interire animam, sed dissociari a corpore, sic tamen de ejus resurrectione, sive in antiquum statum restitutione loquitur : *Et quis temporalem vitam temporalis mors sequitur, consequens est ut resurgant animæ ad vitam perennem, quia finem mors temporalis accepit.* Nihil ergo commune his sanctorum Patrum dictis cum absurdo nonnullorum Arabum errore, qui cum sibi fingerent animas simul cum corporibus interire et resurgere, eruditus Origenis coram frequenti concilio disputationibus cesserunt, teste Eusebio *Hist.* lib. vi, cap. 37.

(37) *Τὸν ἀθάνατον.* Hæc addita ex cod. ms. in edit. Oxon. et Hamb. Mox aliquid subintelligendum, nempe, si inique loqui pergās.

(38) *Ἡ πίστις προηγείται.* In hoc argumento, quod multi alii usurparunt, ut Clemens Alex. *Strom.* ii ; Origenes *contra Celsum* ; Arnobius l. ii ; Eusebius *Præp.* i ; Cyrillus cat. 5, Theodoretus *adv. Græcos*, observare possumus fidei nomine apud antiquos scriptores non modo assensum rebus revelatis, sed sæpe etiam eorum, quæ Deus promisit, impetrandorum fiduciam designari. Quamvis autem immane discrimen sit inter eam fidem quam navis gubernatori, aut medico aut doctori habemus, et eam quam Deo, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, habere debemus ; habent tamen hæc exempla ex humanis rebus re-

ται θερίσαι γεωργός, ἐάν μὴ πρῶτον πιστεύσῃ τὸ σπέρμα τῆ γῆ· ἢ τίς δύναται διαπερᾶσαι τὴν θάλατταν, ἐάν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ πλοίῳ καὶ τῷ κυβερνήτῃ; Τίς δὲ κάμνων δύναται θεραπευθῆναι, ἐάν μὴ πρῶτον ἑαυτὸν πιστεύσῃ τῷ ἰατρῷ; Ποίαν δὲ τέχνην ἢ ἐπιστήμην δύναται τις μαθεῖν, ἐάν μὴ πρῶτον ἐπιδῷ ἑαυτὸν καὶ πιστεύσῃ τῷ διδασκάλῳ; Εἰ οὖν γεωργός πιστεύει τῆ γῆ, καὶ ὁ πλέων τῷ πλοίῳ, καὶ ὁ κάμνων τῷ ἰατρῷ· σὺ οὐ βούλει σεαυτὸν πιστεῦσαι τῷ Θεῷ, τοσοῦτους ἀβραβῶνας ἔχων παρ' αὐτοῦ; Πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐποίησέ σε ἐξ οὐκ ὄντος εἰς τὸ εἶναι (εἰ γὰρ ὁ πατήρ σου οὐκ ἦν, οὐδὲ ἡ μήτηρ, πολὺ μᾶλλον οὐδὲ σὺ ἦς ποτε), καὶ ἐπλασέ σε ἐξ ὑγρᾶς οὐσίας μικρᾶς καὶ ἐλαχίστης βανίδος, ἥτις οὐδὲ αὐτὴ ἦν ποτε· καὶ προήγαγέ σε ὁ Θεὸς εἰς τόνδε τὸν βίον. Εἴτα πιστεύεις τὰ ὑπὸ ἀνθρώπων γινόμενα ἀγάλματα Θεοῦ εἶναι καὶ ἀρετὰς ποιεῖν· τῷ δὲ ποιήσαντί σε Θεῷ ἀπιστεῖς δύνασθαι σε καὶ μεταξὺ ποιῆσαι;

9. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα ὧν φῆς σέβεσθαι θεῶν, ὀνόματά ἐστι νεκρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τούτων τίνων καὶ ποταπῶν; Οὐχὶ Κρόνος μὲν τεκνοφάγος εὐρίσκεται, καὶ τὰ ἑαυτοῦ τέχνα ἀναλίσκων; Εἰ δὲ καὶ Δία τὸν παῖδα αὐτοῦ εἰποις, κατὰ μαθε κάκεινου τὰς πράξεις καὶ τὴν ἀναστροφὴν· πρῶτον μὲν ὅτι ἐν Ἴδῃ ὑπὸ αἰγὸς ἀνετρέφη, καὶ ταύτην σφάξας, κατὰ τοὺς μύθους, καὶ ἐκδείρας ἐποίησεν ἑαυτῷ ἔνδυμα. Τὰς τε λοιπὰς πράξεις αὐτοῦ, περὶ τε ἀδελφοκοιτίας, καὶ μοιχείας, καὶ παιδοφ'ορίας, ἄμεινον (39) Ὀμηρος καὶ οἱ λοιποὶ ποιηταὶ περὶ αὐτοῦ ἐξηγοῦνται. Τί μοι τὸ λοιπὸν καταλέγειν περὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ (40); Ἡρακλέα μὲν ἑαυτὸν καύσαντα· Διόνυσον δὲ μεθύοντα καὶ μαινόμενον· καὶ Ἀπόλλωνα τὸν Ἀχιλλέα δεδιότα καὶ φεύγοντα, καὶ τῆς Δάφνης ἐρῶντα, καὶ τὸν Ἰακίνθου μόρον ἀγνοῦντα· ἢ Ἀφροδίτην τὴν τιτρωσκομένην· καὶ Ἄρεα τὸν βροτολοιγόν, ἔτι δὲ καὶ ἰχθῶρα ῥέοντα τούτων τῶν λεγομένων θεῶν; Καὶ ταῦτα μὲν μέτριον (41) εἰπεῖν, ὅπου γε θεὸς εὐρίσκεται μεμελισμένος, ὁ καλούμενος Ὅσιρις, οὗ καὶ κατ' ἔτος γίνονται τελεταὶ ὡς ἀπολλυμένου, καὶ εὐρισκομένου, καὶ κατὰ μέλος ζητουμένου. Οὐτε γὰρ εἰ ἀπόλλυται νοεῖται, οὐτε εἰ εὐρίσκεται δείκνυται. Τί δέ μοι λέγειν Ἄτιν ἀποκόπτομενον, ἢ Ἀδωνιν ἐν ὕλῃ βεμβόμενον, καὶ κυνηγετοῦντα καὶ τιτρωσκομένον ὑπὸ σοῦς; ἢ Ἀσκληπιὸν κεραυνούμενον; καὶ

pelita non parum ponderis ad refellenda ethnicorum dicteria. Sic enim in Christianorum fidem joculari solebant, quasi isti, dum magna mysteria ad credendum proponunt, a quo hæc tradita et revelata, minime ostenderent. Unde Celsus, postquam Christianos irrisit quod dicere solerent: Μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πιστεύσον, καὶ ἡ πίστις σου σώσει σε, *Noli inquirere, sed crede, et fides tua te salvum faciet*; sic eos urget quasi hæc a Deo tradita esse non probarent: Εἰ μὲν δὲ θελήσουσιν ἀποκρίνεσθαι μοι, ὡς οὐ διαπειρωμένοι, πάντα γὰρ οἶδα, ἀλλ' ὡς ἐξ ἰσοῦ πάντων κηδομένοι, εὖ ἂν ἔχοι· εἰ δ' οὐκ ἐθελήσουσιν, ἀλλ' ἐροῦσιν ὡς περ εἰώθασιν, Μὴ ἐξέταζε· ἀνάγκη αὐτοὺς ταῦτά τε διδάξαι ὅποῦ ἅττα ἐστὶν ἃ λέγουσι καὶ ὁπόθεν ἐρῶντα. *Si mihi respondere voluerint, ut eos minime tentanti ac periclitanti (omnia enim novi) sed æque omnibus consulenti, præclare serres habebit. Si vero recusabunt, dicentque quod solent: Noli disquirere;*

omnibus fidem præire? Quis enim agricola metere potest, nisi prius semen terræ crediderit; aut quis mare transmittere, nisi prius se ipse rati credat et gubernatori? Quis autem ægrotans sanari potest, nisi prius se ipse medico crediderit, aut quam artem quis aut disciplinam ediscere potest, nisi se prius tradiderit et crediderit magistro? Igitur si terræ credit agricola, si navigaturus rati, si ægrotus medico, non vis tu credere te Deo, tot ac tantis ab eo pignoribus acceptis? Primo, quod te creavit cum antea non esses (nam si nec pater tuus erat nec mater, multo magis ipse aliquando non eras), ac te ex humida et parva materia et minutissima guttula, quæ et ipsa non erat aliquando, formavit, atque in hanc vitam produxit. Deinde vero credis efficta ab hominibus simulacra deos esse et mira facere; Deo autem conditori tuo non credis facere eum posse, ut te in vitam revocet?

9. *Flagitia et scelera deorum.* — Ac nomina quidem eorum, quos a te coli dictitas deorum, nomina sunt hominum mortuorum. Et ii quidem qui et quales fuere? An non Saturnus filiorum vorator invenitur? Quod si et Jovem ejus filium nomines, accipe ejus actiones et vivendi rationem. Primum in monte Ida nutritus est a capra; eamque cum inactasset, ut ferunt fabulæ, et pellem detraxisset, fecit sibi indumentum. Cætera ejus facta, incestos cum sorore coitus, adulteria, illata pueris supra melius Homerus et cæteri poetæ descripserunt. Quid cætera ad ejus filios spectantia enumerem? Herculem a se ipso combustum; Bacchum ebrium et furentem, Apollinem Achillis metu fugientem, et Daphnes amatorem, et Hyacinthi mortis ignarum; Venerem vulneratam, Martem hominum perniciem; præterea sanguinem ex his, quos vocatis diis, profluentem? Atque hæc quidem sunt dictu mediocria, quandoquidem deus reperitur membratim discerptus, nomine Osiris, cujus etiam mysteria quotannis celebrantur, quasi pereat et inveniatur, et singula ejus membra quærantur; neque enim utrum perierit scitur, neque utrum inveniatur ostenditur. Quid dicam Atin castratum, Adonim in silva errantem, et inter venandum ab apro vulneratum; Æsculapium fulmine percussum; Serapim Sinope pro-

nesse est ut doceant cujusmodi sint, quæ asseverant et unde dimanaverint. Dignissima est quæ legatus Origenis responsio i *adv. Cels.*

(39) Ἄμεινον. Legitur ad marginem codicis Bodl. ἃ μὴν, quæ scriptura in contextum inducta a Fello et Wolfio. Sed non videtur contextus, cum sua sponte sanus esset et integer, ob lectionem margini appositam immutari debuisset.

(40) Αὐτοῦ. Hanc vocem ældidit Wolfius ex cod. Bodl. desumptam.

(41) Καὶ ταῦτα μὲν μέτριον. Refellit Wolfius hanc interpretationem: *Hæc quidem mediocria sunt; ipse vero sic reddit: Sed de his quidem pauca et modica dicere attinet.* Probari non potest hæc doctissimi viri interpretatio, quam tamen, inquit, peritis se facile probaturam esse confidimus. Luce clarius est Theophilum levia et mediocria dicere, quæ antea dixerat, quia ad graviora transibat

tugum Alexandriam; Artemidem Scythicam, ipsam quoque profugam, homicidam, venatricem et Endymionis amore captam? Non enim a nobis hæc dicuntur, sed a vestris historicis et poetis prædicantur.

10. *Superstitiones Ægyptiorum. Mater deorum ejusque filii vectigales Cæsari.* — Quid jam refert enumerare multitudinem animalium, quæ ab Ægyptiis coluntur, reptilium, pecudum, ferarum, volatilium et natatiliū fluvialium: ad hæc etiam pelves et inhonestos sonos? Quod si Græcos cites et cæteras gentes: colunt lapides et ligna ac reliquam materiam, simulacra, ut jam diximus, mortuorum hominum. Phidias enim reperitur Pisæ fecisse Eliis Jovem Olympicum, et Atheniensibus Minervam in arce. Juvat ex te, o homo, quærere quot inveniantur Joves. Jupiter imprimis Olympius dicitur; deinde Jupiter Latialis, Jupiter Cassius, Jupiter Ceraunius, Jupiter Propator, Jupiter Pannychius, Jupiter Poliuchus, Jupiter Capitolinus; atque ille quidem Jupiter, qui Saturni filius et rex Cretensium fuit, habet sepulcrum in Creta, cæteri vero forte ne sepultura quidem dignati. Si vero matrem eorum, quos vocatis, deorum objicias, absit ut vel ipsius vel ministrorum, a quibus colitur, actiones ore efferam (hæc enim ne appellare quidem nobis fas est), vel quæ regi vectigalia et tributa tum ipsa tum ejus filii pendant. Neque enim sunt dii, sed simulacra, ut prædiximus, opera manuum hominum, et impura dæmonia. Tales fiant qui faciunt ea, et qui spem suam in eis constitunt⁶.

11. *Magis honorandus Cæsar, cui dii vectigales*

⁶ Psal. cxxii, 8 et cxxxiv, 18.

(42) *Κυνηγέτιν.* Ita se emendasse monet Lærosii consilio Wolfius pro eo quod erat in editis κυνηγέτην.

(43) *Συγγραφεῖς.* Interdum hoc nomine generatim omnes scriptores designat Theophilus, velut n. 2, lib. ii, et initio libri tertii. Sed hoc loco συγγραφεῖς qui a poetis distinguuntur, non alii videntur esse quam historici, nec ad alios pertinet hæc antiquarum rerum, licet fabulosa, narratio. Sic etiam vocantur historici n. 12, l. ii, et a poetis et philosophis distinguuntur: Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα, ἀξιόπιστα μὲν εἶναι. Si quis dubitet his verbis, ἢ συγγραφέων historicos significari, attentius legat hæc Theophili verba ex n. 33: Τίς μὲν οὖν... τῶν καλομένων σοφῶν καὶ ιστοριογράφων.

(44) *Καὶ ἐνύδρων νηχτῶν.* Fortasse excidit καὶ. Ita noster supra n. 6: Καὶ νηχτῶν ἐνύδρων τε καὶ ἐναλίων; ubi νηχτά ab ἐνύδροις distinguit. Wolfius. — Ex ipsis verbis, quæ ab erudito viro citantur, nihil hoc in loco mutandum esse patet. Nam cum duas species natatiliū distinguat Theophilus, nempe fluvialium et marinorum; natatilia fluvialia, vocare debuit pisces Nili ab Ægyptiis adoratos; frustra ergo diceremus natatilia et fluvialia.

(45) *Ζεὺς Κάσσιος.* Eruditus Wolfius legendum monet Κάσσιος idque probat testimoniis Scriptorum apud quos memoratur Jupiter Casius, nempe Lucani lib. viii, Plinii v, 5, et v, 5. Sexti Empir.

Α Σάραπιν τὸν ἀπὸ Σινώπης φυγάδα εἰς Ἀλεξάνδρειαν γεγονότα; ἢ τὴν Σχυθίαν Ἀρτεμιν καὶ αὐτὴν φυγάδα γεγонуῖαν, καὶ ἀνδροφόνον, καὶ κυνηγέτιν (42), καὶ τοῦ Ἐνδυμίωνος ἐρασθεῖσαν; ταῦτα γὰρ οὐχ ἡμεῖς φαιμέν, ἀλλὰ οἱ καθ' ὑμᾶς συγγραφεῖς (43) καὶ ποιηταὶ κηρύσσουσιν.

10. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὸ πλῆθος ὧν σέβονται ζώων Αἰγύπτιοι, ἐρπετῶν τε, καὶ κτηνῶν, καὶ θηρίων, καὶ πετεινῶν, καὶ ἐνύδρων νηχτῶν (44)· ἔτι δὲ καὶ ποδόνιπτρα καὶ ἤχους αἰσχύνης; Εἰ δὲ Ἕλληνας εἴποις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη, σέβονται λίθους, καὶ ξύλα, καὶ τὴν λοιπὴν ὕλην, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκέναι, ἀπεικονίσματα νεκρῶν ἀνθρώπων. Φειδίας μὲν γὰρ εὐρίσκεται ἐν Πίσῃ ποιῶν Ἡλείοις τὸν Ὀλύμπιον Δία, Ἀθηναίοις ἐν ἀκροπόλει τὴν Ἀθηνᾶν. Πεύσομαι δὲ σου κάγω, ὦ ἄνθρωπε, τίσοι Ζῆνες εὐρίσκονται· Ζεὺς μὲν γὰρ ἐν πρώτοις προσαγορεύεται Ὀλύμπιος, καὶ Ζεὺς Λατιάριος, καὶ Ζεὺς Κάσσιος (45), καὶ Ζεὺς Κεραύνιος, καὶ Ζεὺς Προπάτωρ, καὶ Ζεὺς πανύχιος, καὶ Ζεὺς Πολιοῦχος, καὶ Ζεὺς Καπιτώλιος. Καὶ ὁ μὲν Ζεὺς παῖς Κρόνου, βασιλεὺς Κρητῶν γενόμενος, ἔχει τάφον ἐν Κρήτῃ, οἱ δὲ λοιποὶ ἴσως οὐδὲ ταφῆς κατηξιώθησαν. Εἰ δὲ καὶ εἴποις τὴν μητέρα τῶν λεγομένων θεῶν, μή μοι γένοιτο διὰ στόματος τᾶς πράξεις αὐτῆς ἐξεῖπειν (ἀθέμιτον γὰρ ἡμῖν τὰ τοιαῦτα καὶ ὀνομάζειν) ἢ τῶν θεραπόντων αὐτῆς τᾶς πράξεις ὑφ' ὧν θεραπεύεται, ὅποσα τε τέλη καὶ εἰσφορᾶς (46) παρέχει τῷ βασιλεῖ αὐτῆ τε καὶ οἱ υἱοὶ αὐτῆς. Θύ γὰρ εἰσι θεοὶ, ἀλλὰ εἰδῶλα, καθὼς προειρήκαμεν, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, καὶ δαιμόνια ἀκάθαρτα. Γένοιτο δὲ τοιοῦτοι οἱ ποιῶντες αὐτὰ, καὶ οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτοῖς.

11. Τοιγαροῦν (47) μᾶλλον τιμήσω τὸν βασιλέα, οὐ

Pyrrhon. iii, 24. Stephani Byzantini, qui Jovem Casium a Casio monte et urbe Ægypti deducit.

(46) *Τέλη καὶ εἰσφορᾶς.* Quod ait Theophilus de vectigalibus, quæ mater deorum, ejusque filii imperatori solvebant, explicari et illustrari potest ex Tertulliano: *Sed aliquo solatio*, inquit lib. i ad *Nat.*, c. 10, *privatorum et domesticorum deorum querelæ juvantur, quod publicos turpius contumeliosiusque tractetis. Jam primum, quos in hastarium regessistis publicanis sub... lis, omni quinquennio inter vectigalia vestra proscripito addicitis. Sic Serapeum, sic Capitolium petitur, addicatur, conducitur... sub eadem voce præconis, eadem exactione Quæstoris. Sed enim agri tributo onusti viliores, hominum capita stipendio censa, ignobilia. Nam hæc sunt captivitate notæ pæna; Dei vero qui magis tributarii, magis sancti, imo qui magis sancti magis tributarii; majestas constituitur in quæstum, negotiatio religione proscribitur, sanctitas locationem mendicat; exigitis mercedem pro solo templi, pro auditu sacri, pro stipitibus, pro ostiis; venditis totam divinitatem, non licet eam gratis coli; plus denique publicanis reficitur, quam sacerdotibus.*

(47) *Τοιγαροῦν.* Videtur sibi ante hæc verba hiatus et lacunam perspicere eruditus Wolfius, quia *desse nonnulla et ms. B. indicat et series orationis evincit.* Sed vix quidquam magis aptum magisque nexum reperiri potest. Quid enim cum vectigalibus, quæ Cæsari deorum mater et dii pende-

προσκυνῶν αὐτῷ, ἀλλὰ εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Θεῷ δὲ τῷ ὄντι Θεῷ καὶ ἀληθεῖ προσκυνῶ, εἰδὼς, ὅτι ὁ βασιλεὺς ὑπὲρ αὐτοῦ γέγονεν. Ἐρεῖς οὖν μοι· Διὰ τί οὐ προσκυνεῖς τὸν βασιλέα; Ὅτι οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι γέγονεν, ἀλλὰ εἰς τὸ τιμᾶσθαι τῇ νομίμῳ τιμῇ· θεὸς γὰρ οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένος, οὐκ εἰς τὸ προσκυνεῖσθαι, ἀλλὰ εἰς τὸ δικαίως κρίνειν. Τρόπῳ γάρ τινι (48) παρὰ Θεοῦ οἰκονομίαν πεπίστευται· καὶ γὰρ αὐτὸς, οὓς ἔχει ὑπὲρ αὐτὸν τεταγμένους (49); οὐ βούλεται βασιλεῖς καλεῖσθαι· τὸ γὰρ βασιλεὺς αὐτοῦ ἔστιν ὄνομα, καὶ οὐκ ἄλλῳ ἐξόν ἔστι τοῦτο καλεῖσθαι· οὕτως οὐδὲ προσκυνεῖσθαι ἀλλ' ἢ μόνῳ Θεῷ. Ὡστε κατὰ πάντα πλανᾶσαι, ὦ ἄνθρωπε. Τὸν δὲ βασιλέα τίμα (50) εὐνοῶν αὐτῷ, ὑποτασσόμενος αὐτῷ, εὐχόμενος ὑπὲρ αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ ποιῶν, ποιεῖς τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ· λέγει γὰρ ὁ νόμος ὁ τοῦ Θεοῦ· Τίμα (51), νιδέ, Θεὸν καὶ βασιλέα, καὶ μηδενὶ αὐτῶν ἀπειθήσῃς ἡς. Ἐξαίρτης γὰρ τίσσονται τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν.

12. Περὶ δὲ τοῦ σε καταγελαῖν μου, καλοῦντά με Χριστιανὸν, οὐκ οἶδας ὃ λέγεις. Πρῶτον μὲν, ὅτι τὸ χριστὸν (52) ἡδὺ καὶ εὐχρηστον καὶ ἀκαταγέλαστον ἔστι. Ποῖον γὰρ πλοῖον δύναται εὐχρηστον εἶναι καὶ σώζεσθαι, ἐὰν μὴ πρῶτον χρισθῆ; ἢ ποῖος πύργος ἢ οἰκία εὐμορφος καὶ εὐχρηστός ἐστιν, ἐπὶ οὐ κέχρησται; Τίς δὲ ἄνθρωπος εἰσελθὼν εἰς τὸνδε τὸν βίον ἢ ἀθλῶν οὐ χρίεται ἐλαίῳ; Ποῖον δὲ ἔργον ἢ κόσμιον (53) δύναται εὐμορφίαν ἔχειν, ἐὰν μὴ χρισθῆ καὶ στιλβωθῆ; Εἶτα ἀήρ μὲν καὶ πᾶσα ἡ ὑπὲρ οὐρανὸν τρόπῳ τινὶ χρίεται φωτὶ καὶ πνεύματι· σὺ δὲ οὐ βούλει χρισθῆναι ἐλαίῳ Θεοῦ; Τοιγαροῦν ἡμεῖς τοῦτου εἶνεκεν καλούμεθα Χριστιανοί, ὅτι χρισόμεθα ἐλαίῳ Θεοῦ.

13. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀρνεῖσθαι σε νεκροὺς ἐγείρεσθαι· φῆς γάρ· Δειξόν μοι κἄν ἓνα ἐγερθέντα ἐκ νεκρῶν, ἓνα, ἰδὼν, πιστεύσω· πρῶτον μὲν τί μέγα, εἰ θεασάμενος τὸ γεγονός πιστεύσεις; Εἶτα πιστεύεις μὲν

7 Prov. xxiv, 21, 22.

bant, magis consequens, quam Cæsari, ut pote deorum domino, plus tribuendum esse, quam diis? Similiter Tertullianus, postquam gentilium deos salibus suis perfricuit, transit ad cultum Cæsarium, quos potius colendos esse ait quam deos. *Ventum est igitur, inquit, ad secundum titulum læsæ augustioris majestatis: si quidem majore formidine et callidiore timiditate Cæsarem observatis quam ipsum de Olympo Jovem: et merito, si sciatis. Quid enim? Ex viventibus quilibet non mortuo potior?* Apol. cap. 28. Et cap. 32: *Sed et juramus, sicut non per genios Cæsarium, ita per salutem eorum, quæ est augustior omnibus diis.* Nulla igitur in hoc Theophili loco lacunæ suspicio; neque ipsa codicis ms. auctoritas in ejusmodi notis arbitrio librorum appositis magni facienda.

(48) Τρόπῳ γάρ τινι. Illud quodammodo, non eo spectat ut dubia et incerta res videatur, sed quia comparisonem quamdam inter Deum et reges instituit Theophilus, et quemadmodum præfecti et judices a regibus constituuntur, ita potestas regia est quædam veluti administratio a Deo commissa.

(49) Ὑπὲρ αὐτὸν τεταγμένους. Non subditos generatim hæc designant, sed eos quibus aliquam rerum administrandarum partem committebat imperator, id est præfectos et duces et præsides. Sic

A sunt; non tamen colendus. — Regem igitur potius colam, non tamen eum adorans, sed preces pro eo fundens. Verum autem et vere existentem Deum adoro, cum regem ab eo factum sciam. Dices igitur mihi: Cur regem non adoras? Quia non ideo rex factus est ut adoretur, sed ut legitimo honore observetur. Neque enim deus est, sed homo a Deo constitutus, non ut adoretur, sed ut juste judicet. Est enim quodammodo administratio ei a Deo commissa; ac ipse quidem quos sub se 445 præfectos habet, reges vocari non patitur. Est enim rex ipsius nomen, quo nomine alium vocari non licet: ita nec adorari nisi solum Deum. Itaque in omnibus, o homo, errore duceris. Regem igitur cole, sed eum diligendo cole, eique parendo et orando pro eo. B Hoc enim si facies, voluntatem Dei exsequeris, ita enim præcipit lex divina: *Honora, fili mi, Deum et regem, nec eis inobediens sis. Subito enim ulciscuntur inimicos suos* 7.

12. *Christianorum nomen non risu dignum, ut Dei oleo uncti.* — Quod autem me irrides, Christianum vocans, nescis quid dicas. Primo quidem quia quod unctum est, suave et utile est, nec rideri debet. Quæ enim navis utilis et salva esse potest, nisi prius ungetur; aut quæ turris vel domus elegans et commoda est, si uncta non fuerit? Quis est qui cum in hanc vitam editur aut in palæstram ingreditur, oleo non ungetur? Quodnam opus ornatum esse et præclarum potest, nisi ungetur et expoliatur. Deinde vero aer et omnis, quæ sub cælo est, terra quodammodo ungetur lumine et spiritu; tu vero non vis ungi oleo Dei? Nos enim ideo Christiani vocamur, quod Dei oleo ungamur.

13. *Probatum resurrectio argumentis et exemplis.* — Quod autem mortuos excitari negas, ais enim: *Ostende mihi vel unum ex mortuis excitatum; ut credam cum videro.* Primum quidem quid magni

Justinus Apol. 1, n. 23: Φόρους δὲ καὶ εἰσφοράς τοῖς ὑπὲρ ἡμῶν τεταγμένοις πανταχοῦ πρὸ πάντων πειρώμεθα φέρειν. Hoc ipso in loco imperator dicitur ἄνθρωπος ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένος.

(50) Τίμα. Deest in codice Bodl.

(51) Τίμα... ἐχθροὺς αὐτῶν. Legitur φοβοῦ Proverb. xxiv, 21. Sed, ut observat Cl. Wollius, S. Ignatius in epistolâ ad Smyrnenses legit ut Theophilus.

(52) Τὸ χριστόν. Vide Notas in Apologiam 1 S. Justinii, num. 4, et II, n. 6. Miror eruditum Wollium opinari Theophilum respicere hoc loco ad χρηστός, quia Christum gentiles Chrestum et forte etiam Christianos Chrestianos appellare consueverant. Quamvis autem Christianos ita dictos existimet Theophilus, quia uncti sunt oleo Dei, non tamen, ut eidem videtur Wollio, discrepat ab aliis scriptoribus, qui Christianorum nomen a Christo deducunt. Nam Justinus etsi hoc nomen deducit a chrismate, Apol. 1, n. 4. Christianos tamen a Christo nomen accepisse docet in pluribus locis Dialogi, ut n. 117.

(53) Ἡ κόσμιον. Recte observat Wollius legendum esse κόσμον δύναται ἢ εὐμορφίαν, transponendo conjunctionem.

præstabis, si tum credes cum rem factam videris? A Deinde vero credis Herculem, qui se ipse combussit, vivere; Æsculapium fulmine percussum in vitam revocatum; quæ vero tibi a Deo dicuntur, ea non credis? Fortasse ostendam tibi mortuum ad vitam revocatum et viventem, nec tamen id credes, Ac multa quidem tibi Deus exhibet argumenta cur ei credas. Observa enim, si placet, temporum et dierum et noctium interitum; attende quemadmodum hæc etiam intereant et renascantur, Quid? An non seminum et fructuum sit quædam resurrectio, idque ad usus humanos? Granum enim tritici, exempli gratia, aut aliorum seminum, cum terræ injectum fuerit, primo perit et solvitur, deinde excitatur et in spicam assurgit. Arborum autem natura nonne certis temporibus Dei jussu latentes antea et invisos fructus producit? Quin etiam interdum passerculus aut avis alia quælibet, cum semen mali aut ficus aut cujusvis alius sorbuerit, avolat in petrosuin collem, aut aliquod sepulcrum, ac ibi alvum **346** exonerat, tumque semen illud radices agens, arbor nascitur, quod olim absorptum fuerat, et tantum calorem trajecerat. Hæc autem omnia operatur divina sapientia, ut vel ex his demonstraret posse Deum generalem omnium hominum resurrectionem perficere. Quod si mirabilius ad resurrectionem demonstrandam spectaculum videre cupis, non solum in terrestribus rebus, sed etiam in cælo; observa menstruam lunæ resurrectionem, quemadmodum intereat et renascatur. Accipe præterea resurrectionem in te ipso ad effectum, etiamsi ignores, perductam. Forte enim aliquando in morbum incidisti, et carnes tuas ac vires et speciem amisisti, sed misericordiam a Deo et medelam nactus, recuperasti corpus tuum et speciem et vires: et quemadmodum ignoras quoniam abierint carnes tuæ cum evanescere, ita nec perspectum habes undenam exstiterint et unde venerint. Dices ex cibis et succis in sanguinem conversis. Præclare; sed hoc opus Dei est ita rem conficientis, non cujusquam alterius.

14. *Exemplum suum proponit Antiocheo, eumque ad credendum adducere conatur.* — Ne sis igitur

(54) Ἴσως καὶ, etc. Ex hoc loco Dodwellus dissentit. 2, in *Iren.*, n. 44, concludit defecisse mortuorum excitationes apud Christianos. Sed Dodwellum Irenæus ipse refellit, qui cum æqualis sit Theophilo, ac paulo post eum scripserit, testatur ætate sua mirabilem copiam donorum Spiritus sancti adhuc vigere, et mortuorum resurrectiones inter hæc miracula recenset: *Jam etiam, inquit, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis*, lib. II, cap. 32, n. 4. Vid. cap. 31, ejusdem libri n. 42.

(55) Τελευτήν. Sic Clemens ep. ad *Cor.*, n. 24: *Intueamur, dilecti, eam quæ omni tempore fit resurrectionem. Dies et nox resurrectionem nobis declarant: cubat nox, exurgit dies; dies abit, nox advenit.* Sic etiam Tertullianus *Apol.* c. 48, et *De resurrect.* c. 12; Minutius Felix in *Octavio*, Cyrill. cat. 18; Epiph. *Ancor.* Cætera argumenta iisdem et pluribus aliis nota.

(56) Προσφέρουσιν. Satis apte Wolfius, monitu

Ἡρακλέα, καύσαντα ἑαυτὸν, ζῆν, καὶ Ἀσκληπιὸν κεραυνωθέντα ἐγηγέρθαι· τὰ δὲ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ σοι λεγόμενα ἀπίστεῖς; Ἴσως καὶ (54) ἐπιδείξω σοι νεκρὸν ἐγεγέρθοντα καὶ ζῶντα, καὶ τοῦτο ἀπιστήσεις. Ὁ μὲν οὖν Θεὸς σοι πολλὰ τεκμήρια ἐπιδείκνυσιν εἰς τὸ πιστεύειν αὐτῷ. Εἰ γὰρ βούλει, κατανόησον τὴν τῶν καιρῶν καὶ ἡμερῶν καὶ νυκτῶν τελευτήν (55), πῶς καὶ αὐτὰ τελευτᾷ καὶ ἀνίσταται. Τί δὲ καὶ οὐχὶ τῶν σπερμάτων καὶ καρπῶν γινομένη ἐξανástασις, καὶ τοῦτο εἰς τὴν χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων; εἰ γὰρ τύχοι εἰπεῖν, κόκκος σίτου ἢ τῶν λοιπῶν ἀσπερμάτων, ἐπὶ βληθῆς εἰς τὴν γῆν, πρῶτον ἀποθνήσκει καὶ λύεται, εἶτα ἐγείρεται καὶ γίνεται στάχυς. Ἡ δὲ τῶν δένδρων καὶ ἀκροδρύων φύσις πῶς οὐχὶ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ἐξ ἀφανοῦς καὶ ἀοράτου κατὰ καιροῦ προσφέρουσιν (56) τοὺς καρπούς; Ἐτι μὴν ἐνίστε καὶ στρουθίον ἢ τῶν λοιπῶν πετεινῶν, καταπίον σπέρμα μηλέας, ἢ συκῆς, ἢ τινοῦ ἐτέρου, ἤλθεν ἐπὶ τινα λόφον πετρῶδη ἢ τάφον (57), καὶ ἀφώδευσε, κάκεινο δραξάμενον ἀνέφου δένδρον, τὸ ποτὲ καταποθὲν, καὶ διατσαύτης θερμασίας διελθόν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία, εἰς τὸ ἐπιδείξαι καὶ διὰ τούτων, ὅτι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ποιῆσαι τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν ἀπάντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ καὶ θαυμασιώτερον θέαμα θέλεις θεάσασθαι γινόμενον πρὸς ἀπόδειξιν ἀναστάσεως οὐ μόνον τῶν ἐπιγείων πραγμάτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανῷ, κατανόησον τὴν ἀνάστασιν τῆς σελήνης τὴν κατὰ μῆνα γινομένην, πῶς φθίνει (58) καὶ ἀνίσταται πάλιν. Ἐτι ἀκουσον καὶ ἐν σοὶ αὐτῷ ἔργον ἀναστάσεως γινόμενον, καὶ ἀγνοῆς, ὦ ἄνθρωπε. Ἴσως γὰρ ποτε νόσω περιπεσὼν, ἀπώλεσάς σου τὰς σάρκας, καὶ τὴν ἰσχύν, καὶ τὸ εἶδος, ἐλέους δὲ τυχῶν παρὰ Θεοῦ καὶ ἰάσεως, πάλιν ἀπέλαβες σου τὸ σῶμα καὶ τὸ εἶδος, καὶ τὴν ἰσχύν· καὶ ὡς περ οὐχ ἔγνωσ ποῦ ἐπορεύθησάν σου αἱ σάρκες ἀφανεῖς γινόμεναι, οὕτως οὐχ ἐπίστασαι οὐδὲ πόθεν ἐγέναντο, ἢ πόθεν ἤλθον. Ἀλλὰ ἐρεῖς· Ἐκ τροφῶν καὶ χυμῶν ἐξαιματουμένων· Καλῶς· ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἔργον Θεοῦ τοῦ οὕτω δημιουργήσαντος, καὶ οὐχ ἄλλου τινός.

14. Μὴ οὖν ἀπίστει, ἀλλὰ πίστευε· καὶ γὰρ ἐγὼ ἠπίστου τοῦτο ἔσεσθαι, ἀλλὰ νῦν κατανοήσας αὐτὰ

D Davisii, legendum putat προφέρουσι.

(57) Τάφον. Ejusdem Davisii monitu Wolfius legendum esse existimat τάφρον, ac *foveam* interpretatur: sic etiam legerat Clauserus, qui eodem modo reddidit. Sed hoc loco Theophilus in exemplum adducit arbores illas, quæ cum in locis saxosis et desertis interdum nascantur, nec hominum manui aut terræ succis originem suam debeant, inquirendi curam afferunt undenam exortæ sint. Causam confert Theophilus in granum aliquod ab ave ejectum. Quare sepulcrum, utpote monumentum ex lapidibus constructum et in locis desertis ac editis erigi solitum, sententiæ Theophili melius quadrabat quam fovea.

(58) Φθίνει. In editionibus Oxon. et Hamb. additur καὶ ἀποθνήσκει. Verbum ἀποθνήσκει desumptum quidem est ex cod. Bodl.; sed cum desit, teste Wolfio, in eodem codice conjunctio καί, metuo ne illud ἀποθνήσκει e margine in textum irrepserit.

serie a Baccho repetit. Ex quibus concludit Theophilus scriptores omnes errore labi, idque confirmat (n. 8) ex eorum de mundo et providentia dissensionibus, ac speciminis loco nonnullas refert poetarum de providentia discrepantes inter se sententias.

Longe dissimilis prophetarum doctrina (n. 9) quos a Spiritu sancto afflatos fuisse probat eventus eorum quæ prædixerunt. Hi summo consensu docuerunt mundum a Deo per Verbum ex nihilo creatum fuisse (n. 10). Operis sex dierum descriptio (n. 11) ex libro Genesis. Inde scriptores Græci nonnulla hauserunt, sed ea errore corruperunt (n. 12). Deus initium ducit ab ipso culmine (n. 13): Spiritum rebus creatis, ut animam homini, tribuit; terram, remotis aquis, ornat seminibus, floribus et plantis. In his habemus imaginem resurrectionis (n. 14), in mari imaginem mundi. Variæ considerationes de iis quæ quarto et quinto, ac sexto die creata sunt (n. 15, 16, 17). Hominis creatio (n. 18) singulare quidpiam et eximium habet: declaratur illius creatio et in paradiso collocatur (n. 19). Apponit Theophilus (n. 20, 21) quæ sequuntur in libro Genesis de paradiso, Evæ formatione et hominis lapsu. Quod autem Deus ambulasse in paradiso dicitur, id de illius Verbo intelligendum esse docet Theophilus (n. 22). Veritas eorum quæ narrantur in Genesi, ex mulierum parturientium doloribus et serpentis statu manifesta est (n. 23).

Postquam paradisi ornatum ac pulchritudinem consideravit Theophilus (n. 24), probat adversus hæreticos accusandum Deum non esse, quod ligno scientiæ Adamum prohibuerit, aut prævaricatori mortem infligerit (n. 25, 26): nec mortalem Adamum, nec immortalem creati par erat (n. 27), sed capacem utriusque. Ejectus paradiso Adam cognovit uxorem suam, quam ex ejus costa Deus formaverat, ut et singularitatis Dei argumentum exhiberet et conjugalem amorem arctius astringeret (n. 28). Eva peperit Cain (n. 29) ac deinde Abel. Caini scelus et punitio et posteræ recensentur (n. 30), ac artes ab eis inventæ, de quibus scriptores Græci nihil nisi fabulosum dicere potuerunt. Ejusdem Scripturæ beneficio (n. 31) originem maximarum urbium, divisionem linguarum et seriem antiquissimorum regum cognoscimus, et quomodo (n. 32) genus humanum in universam terram dispersum fuerit. Frustra (n. 33) ejusmodi rerum cognitio ex libris ethnicorum petatur.

Prophete non solum de mundi creatione nos docuerunt, sed etiam de Deo colendo (n. 34) et vita recte instituenda præcepta tradiderunt, atque harum rerum specimen ex eorum libris apponitur (n. 35). His adduntur Sibyllæ versus (n. 36). Quinetiam ipsi poetæ de pænis sceleri infligendis ac de pluribus aliis rebus nonnulla dixerunt (n. 37, 38), quæ cum prophetis consentiunt.

348 LIBER II.

A

BIBLION B'.

1. *Occasio hujus libri scribendi.* — Cum ante hos dies sermonem inter nos, optime Autolyce, haberemus, quærenti tibi quisnam meus esset Deus, ac disputationi meæ aures aliquandiu præbenti religionem meam exposui. Ita tum discessimus, ut amicissimi domum rediremus, quamvis primo duriuscule mecum egisses. Nosti enim et meministi stultitiam tibi videri nostram doctrinam. Sed cura me postea hortatus sis, quamvis imperitus sim dicendi, volo tamen nunc quoque hoc libello accuratius tibi demonstrare inutilem laborem et inanem superstitionem qua detineris, atque etiam ex paucis ad vos pertinentibus historiis, quas legis quidem, sed fortasse nondum intelligis, verum tibi ante oculos ponere.

2. *Dii spernuntur cum fiunt: in pretio sunt, ubi vœniere.* — Ridiculum enim mihi videtur statuarios, figulos, pictores, fusores, fingere, pingere, sculperere, fundere, et deos parare qui cum ab opificibus facti fuerint, nullo in pretio ab eis habentur; postquam autem vœnierint in usum templi aut domus alicujus, iis sacrificant non solum qui emere, sed etiam qui fecere et vendidere non sine studio et apparatu victimarum ac libaminum accedunt ut eos adorent, et deos existimant, nec vident tales esse quales cum eos facerent, lapidem, æs, lignum, colorem, aut quamlibet aliam materiam. Idem et vobis contingit qui legitis historias et ge-

(62) Ἐχορτος. Eruditus Wolfius legendum putat ἔχοντος σου.

(63) Ἀλλὰ καὶ δι' ὀλίγων. Legitur in cod. Bodl. ἄμα καὶ δι' ὀλίγων. Sed hanc scripturam Oxoniensis editor non magni fecit; at eam Wolfius in contextum intulit, minus belle, meo quidem iudicio. Aptior enim erit Theophili oratio, si dicat se inanitatem gentilium institutorum demonstrare velle, imo ex ipsis illorum historiis veritatem ante oculos ponere: aptius, inquam, et commodius id videtur, quam si simul pro imo reddatur. Cæterum debito testimonio non fraudandus Wolfius, quod mihi in

1. Ἐπειδὴ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἐγένετο λόγος ἡμῖν, ὃ ἀγαθιώτατε Λύτλυκε, πυθομέου σου τίς μου ὁ θεὸς, καὶ δι' ὀλίγου παρασχόντος σου τὰ ὦτα τῆ ὁμιλίᾳ ἡμῖν, περὶ τῆς θεοσεβείας μου ἐξεθέμην σοι: ἐτι δὲ καὶ ἀποταξάμενοι ἑαυτοῖς, μετὰ πλείστης φιλίας ἐπορευθήμεν ἕκαστος εἰς τὸν ἑαυτοῦ οἶκον, καίπερ σκληρῶς τὰ πρῶτα ἔχοντος (62) πρὸς ἡμᾶς. Οἶδας γὰρ καὶ μέμνησαι, ὅτι ὑπέλαθες μωρίαν εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν. Σοῦ οὖν μετὰ ταῦτα προτριψαμένου με, καὶ ἰδιώτης ὢ τῷ λόγῳ, πλὴν βούλομαι σοι καὶ νῦν διὰ τοῦδε τοῦ συγγράμματος ἀκριβέστερον ἐπιδείξαι τὴν ματαιοπονίαν καὶ ματαίαν θρησκείαν ἐν ἧ κατέχη, ἀλλὰ καὶ δι' ὀλίγων (63) τῶν κατὰ σέ ἱστοριῶν ὧν ἀναγινώσκεις, ἴσως δὲ οὐδέπω γινώσκεις, τὸ ἀληθὲς φανερόν σοι ποιῆσαι.

2. Καὶ γὰρ γελοῖόν μοι δοκεῖ λιθοξόους μὲν καὶ πλάστας, ἢ ζωγράφους, ἢ χωνευτὰς πλάσσειν τε καὶ γράφειν καὶ γλύφειν καὶ χωνεύειν, καὶ θεοὺς κατασκευάζειν, οἷ, ἐπὶ ἄν γένωνται ὑπὸ τῶν τεχνιτῶν, οὐδὲν αὐτοὺς ἡγοῦνται: ὅταν δὲ ἀγορασθῶσιν εἰς ναὸν καλούμενον (64) ἢ οἶκόν τινα, τούτοις οὐ μόνον θύουσιν οἱ ὠνησάμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ποιήσαντες καὶ πωλήσαντες ἔρχονται μετὰ σπουδῆς καὶ παρατάξεως θυσιῶν τε καὶ σπονδῶν εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτοῖς, καὶ ἡγοῦνται θεοὺς αὐτοὺς, οὐκ εἰδότες, ὅτι τοιοῦτοί εἰσιν, ὅποιοι καὶ ὅτε ἐγένοντο ὑπ' αὐτῶν, ἤτοι λίθος ἢ χαλκός, ἢ ξύλον, ἢ χρῶμα, ἢ καὶ ἕτερα τίς ὕλη. Τοῦτο δὲ (65) καὶ ὑμῖν συμβέβηκε τοῖς ἀναγινώ-

sananda hujus loci vitiosa interpunctione et interpretatione præiverit.

(64) Εἰς ναὸν καλούμενον. Ante has voces legitur ὑπὸ τινος καὶ ἀνατεθῶσιν in cod. Bodl. et editionibus Oxon. et Hamb. Sed cum glossema redoleant, recipienda in hunc textum non putavi. Scribendum enim potius fuisset ἐν ναῷ καλούμενῳ ἢ οἴκῳ.

(65) Τοῦτο δέ. Ita cod. Bodl. Male in editi. Tigur. et Paris. τοῦτο δεῖ. Habent τοῦτο δὲ Ducerus, F. llus et Wolfius.

σκουσι τὰς ἱστορίας καὶ γενεαλογίας τῶν λεγομένων θεῶν. Ὅποταν γὰρ ἐντυγχάνητε ταῖς γενέσεσιν αὐτῶν, ὡς ἀνθρώπους αὐτοὺς νοεῖτε ὕστερον δὲ θεοὺς προσαγορεύετε, καὶ θρησκεύετε αὐτοῖς, οὐκ ἐφιστάνοντες οὐδὲ συνιέντες, ὅτι οἷους αὐτοὺς ἀνέγνωτε γεγονέναι, τοιοῦτοι καὶ ἐγεννήθησαν.

3. Καὶ τῶν μὲν τότε θεῶν, εἴπερ ἐγεννῶντο, γένεσις πολλὴ τῆρῖσκετο· τὸ δὲ νῦν ποῦ θεῶν γένεσις δείκνυται; Εἰ γὰρ τότε ἐγέννων καὶ ἐγεννῶντο, δῆλον, ὅτι ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο γίνεσθαι θεοὺς γεννητούς· εἰ δὲ μὴ γε, ἀσθενὲς τὸ τοιοῦτο νοηθήσεται. Ἦ γὰρ ἐγήρασαν, διὸ οὐκ ἔτι γεννῶσιν, ἢ ἀπέθανον, καὶ οὐκ ἔτι εἰσίν. Εἰ γὰρ ἐγεννῶντο θεοὶ, ἐχρῆν καὶ ἕως τοῦ δεῦρο γεννᾶσθαι· καθάπερ γὰρ καὶ ἀνθρώποι γεννῶνται· μᾶλλον δὲ καὶ πλείονες θεοὶ ὄφειλον εἶναι τῶν ἀνθρώπων, ὡς φησι Σίβυλλα·

Εἰ δὲ θεοὶ γεννῶσι (66), καὶ ἀθάνατοί γε μένουσι, Πλείονες ἀνθρώπων γεγεννημένοι οἱ δὲ θεοὶ (67) [ἦσαν,
Οὐδὲ τόπος στήναι θνητοῖς οὐκ ἂν ποθ' ὑπῆρ-
[ξεν.

Εἰ γὰρ ἀνθρώπων θνητῶν καὶ ὀλιγοχρονίων ὄντων τὰ γεννώμενα τέκνα ἕως τοῦ δεῦρο δείκνυται, καὶ οὐ πέπαυται τὸ μὴ γεννᾶσθαι (68) ἀνθρώπους, διὸ πληθύνουσι πόλεις καὶ κῶμαι, ἔτι μὴν καὶ χῶραι κατοικοῦνται, πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἐχρῆν θεοὺς τοὺς μὴ ἀποθνήσκοντας, κατὰ τοὺς ποιητάς, γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, καθὼς φατε θεῶν γένεσιν γεγενῆσθαι; Πρὸς τί δὲ τότε μὲν τὸ ὄρος τὸ καλούμενον Ὀλυμπος ὑπὸ θεῶν κατοικεῖτο, νυνὶ δὲ ἔρημον τυγχάνει; Ἦ τίνος ἔνεκεν τότε μὲν ὁ Ζεὺς ἐν τῇ Ἰδῇ κατοίκει, καὶ ἐγινώσκετο οἰκῶν ἐκεῖ κατὰ τὸν Ὀμηρον καὶ τοὺς λοιποὺς ποιητάς, νυνὶ δὲ ἀγνοεῖται; Διὰ τί δὲ καὶ οὐκ ἦν πανταχόσε, ἀλλ' ἐν μέρει γῆς εὐρίσκετο; Ἦ γὰρ τῶν λοιπῶν ἡμέλει, ἢ ἀδύνατος ἦν τοῦ πανταχόσε εἶναι, καὶ τῶν πάντων προνοεῖν. Εἰ γὰρ ἦν, εἰ τύχοι εἰπεῖν, ἐν τόπῳ ἀνατολικῷ, οὐκ ἦν ἐν τόπῳ δυτικῷ· εἰ δὲ αὐτὸ πάλιν ἐν τοῖς δυτικοῖς ἦν, οὐκ ἦν ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς. Θεοῦ δὲ τοῦ ὑψίστου καὶ παντοκράτορος, καὶ τοῦ ὄντως Θεοῦ, τοῦτό ἐστι μὴ μόνον τὸ πανταχόσε εἶναι, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐφορᾶν (69) καὶ πάντων ἀκούειν· ὅτι μὴν μηδὲ τὸ ἐν τόπῳ χωρεῖσθαι· εἰ δὲ μὴ γε, μείζων ὁ χωρῶν τόπος αὐτοῦ εὐρεθήσεται· μείζων (70) γὰρ ἐστὶ τὸ χωροῦν τοῦ χωρουμένου· Θεὸς γὰρ οὐ χωρεῖται, ἀλλὰ αὐτός ἐστι τόπος τῶν ὄλων. Πρὸς τί δὲ καὶ καταλέλοιπεν ὁ Ζεὺς τὴν Ἰδῆν; πότερον τελευτήσας, ἢ οὐκ ἔτι ἤρρεσεν αὐτῷ ἐκεῖνο τὸ ὄρος; Ποῦ δὲ καὶ ἐπορεύθη; Εἰς οὐρανοὺς; οὐχί. Ἀλλὰ εἰς Κρήτην; ναί· ὅπου καὶ τάφος αὐ-

(66) *Εἰ δὲ θεοὶ γεννῶσι.* Ita codex Bodleianus. Legitur in Sibyllinis libris εἰ δὲ γε γεννῶσι. Tigur. et Paris., εἰ δὲ γεννῶσι.

(67) *Οἱ δὲ θεοὶ.* Fellus et Wolfius οἱ θεοί, quamvis ms. Bodl. et editi omnes repugnent.

(68) *Τὸ μὴ γεννᾶσθαι.* Scripsit Wolfius τὸ μὲν γεννᾶσθαι, idque necessarium esse duxit ad sententiam restituendam. Sed minus vidit vir eruditus negationem illam, quam sustulit, etsi superflua videtur, ex more tamen et ingenio linguæ Græcæ

nealogias eorum, qui dicuntur, deorum. Nam cum eorum generationes legitis, homines existimatis; postea vero deos vocatis et colitis, non attendentes nec intelligentes quales eos genitos legistis, tales et genitos fuisse.

3. *Quæritur cur dii gignere desierint, et cur mons Ida vacuum.* — Ac tunc quidem deorum, si quidem geniti fuere, secunda generatio inveniebatur. Nunc vero ubi deorum generatio ostenditur? Nam si tunc gignebant et gignebantur, liquet etiam hucusque nasci debere genitos deos; sin minus, genus ejusmodi infirmum erit. Vel enim senescere, nec jam possunt gignere, vel mortui sunt neque exstant amplius. Nam si nascebantur dii, oportebat eos etiam hucusque nasci, quemadmodum et homines nascuntur, imo plures esse deos quam homines, ut ait Sibylla :

*Nam si di gignunt immortalesque manebunt,
Di geniti plures multo mortalibus essent,*

349 *Nec locus esset, ubi jam homines consistere possent.*

Nam si ex hominibus qui mortales sunt et ævi brevissimi, hactenus filios generari constat, nec nasci homines desiere, ex quo fit ut plenæ sint urbes et oppida, ac ipsi etiam agri incolantur; an non magis oportebat deos, qui, ut volunt poetæ, non moriuntur, gignere et gigni, quemadmodum deos genitos esse dicitis? Cur etiam mons ille, qui dicitur Olympus, olim a diis incolebatur, nunc vero desertus est? Aut cur olim in monte Ida Jupiter manebat, ibique eum manere nota res erat, ut Homerus et alii poetæ testantur, nunc vero ubinam sit ignoratur? Cur non erat ubique, sed in terræ parte inveniebatur? Vel enim cæteras negligebat, vel non poterat ubique esse et omnibus providere. Nam si erat exempli gratia in parte orientali, non erat in occidentali; rursus si in occidentalibus locis, nequaquam in orientalibus. Dei autem altissimi et omnipotentis et vere Dei est non solum ubique esse, sed etiam omnia inspicere, omnia audire, nedum loco contineri; alioqui continens locus major eo invenietur; est enim quod continet majus eo quod continetur; Deus autem loco non circumscribitur, sed ipse est omnium locus. Sed cur Idam Jupiter reliquit? An quia mortuus est, an quia mons iste minus jam ei placebat? Quoniam autem profectus est? In cælum? minime. Dices forte in Cretam: optime; ibi enim hactenus ejus sepulcrum visitur. Forte etiam Pisam abiisse dices, ubi hact-

positam esse. Nam in verbis negandi et prohibendi adhibetur ejusmodi negatio, ut demonstrant grammatici pluribus exemplis, quæ necesse non est hoc loco colligere.

(69) *Πάντα ἐφορᾶν.* Alludit ad Homeri versum *Odyss.* A, v. 108 :

Ἡελίου, ὅς πάντ' ἐφορᾶ καὶ πάντ' ἐπαχούει.
WOLFIIUS.

(70) *Μείζων.* Ita Ducæus et Wolfius emendaverunt. Aliæ editiones *μείζων.*

nus manibus Phidiae famam et decus conciliat. Veniamus nunc ad scripta philosophorum et poetarum.

4. *Absurdæ philosophorum de Deo et mundo sententiæ.* — Quidam ex Porticu Deum omnino negant esse, aut si quis sit, nullius curam gerere præterquam sui. Atque hæc quidem omnino Epicuri et Chrysippi stultitia pronuntiavit. Alii omnia fortuito fieri asserunt, ac mundum ingenitum esse et æternam naturam: ac omnino nullam Dei esse providentiam dicere ausi sunt, sed Deum tantummodo esse volunt uniuscujusque conscientiam. Alii vero spiritum illum, qui omnia pervadit, Deum esse decernunt. Plato autem et qui eum sequuntur, Deum quidem fatentur ingenitum, et patrem et creatorem omnium esse; sed deinde statuunt duo esse ingenua, Deum et materiam, eamque Deo coævam esse dicunt. **350** Quod si Deus ingenitus et materia ingenua, non jam Deus creator est omnium secundum Platonicos, nec Dei constabit monarchia, quantum in ipsis est. Deinde quemadmodum Deus, quatenus ingenitus, etiam immutabilis est: ita et materia, si esset ingenua, immutabilis quoque et Deo æqualis foret; quod enim genitum est verti et mutari potest, ingenitum autem nec verti potest nec mutari. Quid autem magni esset, si Deus ex materia subjecta mundum faceret? Opifex enim apud nos cum materiam ab aliquo acceperit, ex ea quidquid placuerit effingit. Dei autem potentia in eo spectatur, ut ex nihilo faciat quæcunque voluerit; quemadmodum animam et motum dare, non est alterius cujusquam præterquam Dei. Homo enim imaginem effingit, sed rationem, respirationem aut sensum dare non potest operi suo; Deus

(71) Πίσαν. Ita emendat Wolfius. Aliæ editiones Πείσαν.

(72) Τῆς Στοᾶς. Mirum nonnullis visum est, velut Gatakeri Not. ad Anton. p. 64, cur Stoicos Theophilus cum Epicureis, Chrysippum cum Epicuro in pravis de Deo et providentia sentiis conjungat. Id etiam erudito Wolfio molestum est. Sed tamen non difficile est Theophilum defendere. Nam quod spectat ad Dei naturam, Stoicorum plerique Deum esse statuebant corporeum et mutationi obnoxium, utpote ignem omnium rerum, quæ generantur, rationes in se continentem. His autem, ut observat Origenes iv *Cels.* p. 169, Epicurus, qui deos ex atomis componebat, non valde inferior erat. His de Stoicis dictum existimo: *Quidam ex porticu Deum prorsus esse negant.* Quod autem addit Theophilus, *vel si sit, nullius curam gerere præterquam sui*, id facile intelligent, qui Marcionem suam de summo Deo nihil prorsus agente sententiam accepisse a Stoicis meminerint. *Inde Marcionis Deus melior de tranquillitate: a Stoicis venerat*, inquit Tertullianus *Præscript.* cap. 7. De iisdem Stoicis ait *Apol.* c. 47: *Positum vero extra mundum Stoici (Deum asseverant) qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc; intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat.*

(73) Καὶ φύσιν ἰδίαν. Quid peccet hæc scriptura facile perspicitur. Sive enim increatus, sive creatus dicatur mundus, erit semper φύσις ἰδία, natura singularis. Sed si legamus αἰδίαν, naturam æternam, plana erunt omnia; atque hunc sensum

Α τοῦ ἕως τοῦ δεῦρο δείκνυται. Πάλιν φήσεις εἰς Πίσαν (71), ὁ κλείων ἕως τοῦ δεῦρο τὰς χεῖρας Φειδίου. Ἐλθωμεν τοίνυν ἐπὶ τὰ συγγράμματα τῶν φιλοσόφων καὶ ποιητῶν.

4. Ἐνιοὶ μὲν τῆς Στοᾶς (72) ἀρνοῦνται καὶ τὸ ἐξ ὄλου Θεὸν εἶναι· ἢ, εἰ καὶ ἔστι, μηδενός φασὶ φροντίζειν τὸν Θεόν, πλὴν ἑαυτοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν παντελῶς Ἐπικούρου καὶ Χρυσίππου ἡ ἀνοία ἀπεφήνατο. Ἄλλοι δὲ φασὶν αὐτοματισμὸν τῶν πάντων εἶναι, καὶ τὸν κόσμον ἀγέννητον, καὶ φύσιν ἰδίαν (73), καὶ τὸ σύνολον πρόνοιαν μὴ εἶναι Θεοῦ ἐτόλμησαν ἐξεῖπειν· ἀλλὰ Θεὸν εἶναι μόνον φασὶ τὴν ἐκάστου συνείδησιν. Ἄλλοι δ' αὖ τὸ (74) δι' ὄλου κεχωρηκὸς πνεῦμα Θεὸν δογματίζουσι. Πλάτων δὲ καὶ οἱ τῆς αἰρέσεως αὐτοῦ Θεὸν μὲν ὁμολογοῦσιν, ἀγέννητον, καὶ πατέρα, καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων εἶναι· εἶτα ὑποτίθενται Θεὸν (75) καὶ ὕλην ἀγέννητον, καὶ ταύτην φασὶ συνημακέναι τῷ Θεῷ. Εἰ δὲ Θεὸς ἀγέννητος, καὶ ὕλη ἀγέννητος, οὐκ ἔστι ὁ Θεὸς ποιητὴς τῶν ὄλων ἐστὶ κατὰ τοὺς Πλατωνικοὺς, οὐδὲ μὴν μοναρχία Θεοῦ δείκνυται, ὅσον τὸ κατ' αὐτούς. Ἔτι δὲ καὶ ὡσπερ (76) ὁ Θεὸς, ἀγέννητος ὢν, καὶ ἀναλλοίωτος ἔστιν, οὕτως, εἰ καὶ ἡ ὕλη ἀγέννητος ἦν, καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ἰσόθεος ἦν· τὸ γὰρ γενητὸν τρεπτὸν καὶ ἀλλοίωτον· τὸ δὲ ἀγέννητον ἀτρεπτον καὶ ἀναλλοίωτον. Τί δὲ μέγα, εἰ ὁ Θεὸς ἐξ ὑποκειμένης ὕλης ἐποίει τὸν κόσμον; Καὶ γὰρ τεχνίτης ἄνθρωπος, ἐπὶ ὕλην λάβη ἀπὸ τινος, ἐξ αὐτῆς ὅσα βούλεται ποιεῖ. Θεοῦ δὲ ἡ δύναμις ἐν τούτῳ φανεροῦται, ἵνα ἐξ οὐκ ὄντων (77) ποιῇ ὅσα βούλεται· καθάπερ καὶ τὸ ψυχὴν δοῦναι καὶ κίνησιν οὐχ ἑτέρου τινός ἐστιν, ἀλλ' ἢ μόνου Θεοῦ. Καὶ γὰρ ἄνθρωπος εἰκόνα μὲν ποιεῖ, λόγον δὲ καὶ πνοήν, ἢ αἰσθησὶν οὐ δύναται δοῦναι τῷ ὑπ' αὐτοῦ γινομένῳ. Θεὸς δὲ τούτου πλεῖον τοῦτο κέκτηται, τὸ ποιεῖν λογικόν, ἔμπικρον, αἰσθητικόν.

in interpretando sequi non dubitavi.

(74) Ἄλλοι δ' αὖ τὸ. Ita edit. Hamburg. ex codice Bodleiano, melius quam in aliis editionibus ἄλλοι δ' αὐτό.

(75) Ὑποτίθενται Θεόν. Sic emendavi ope codicis Bodleiani. Editi ὑποτίθενται Θεοῦ, Wolfius post Grabium legendum censet Θεῷ, *subjiciunt Deo materiam.* Sed minus quadrat hæc emendandi ratio cum sententia Theophili, qui materiam negat subjectam esse Deo, si increata sit. Quare illud verbum ὑποτίθενται non idem valet hoc loco ac *subjiciunt*; sed potius idem ac *statuunt*, sive *supponunt*. Quo sensu infra etiam usurpatur n. 6, ubi de Hesiodo dicitur: *Materiam quodammodo ὑποτίθεται et mundi creationem, sed a quo conditus sit, minima demonstrat.*

(76) Καὶ ὡσπερ. Ita cod. B. et Tigur. et Hamb. Deerat conjunctio in aliis editionibus. Merito pronuntiat Theophilus materiam Deo æqualem fore, si increata sit. Cum materię increatę defensor Hermogenes diceret *non statim materiam comparari Deo, si quid Dei habeat, quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparisonis*, sic eum urget Tertullianus, cap. 5: *Veritas autem sic unum Deum exigit defendendo, ut solius sit quidquid ipsius est. Ita enim ipsius erit, si fuerit solius; et ex hoc alius Deus non possit admitti, dum nemini licet habere de Deo aliquid.*

(77) Ἐξ οὐκ ὄντων. Præclare idem Tertullianus cap. 8, adv. Hermogenem: *Jam non omnipotens, si non et hoc potens, ex nihilo omnia profert.*

Ὡς περ οὖν ἐν τούτοις πᾶσιν δυνατώτερός ἐστιν ὁ θεὸς τοῦ ἀνθρώπου, οὕτω καὶ τὸ ἐξ οὐκ ὄντων ποιεῖν καὶ πεποιημένα τὰ ὄντα καὶ ὅσα βούλεται, καθὼς βούλεται (78).

5. Ὡς τε ἀσύμφωνός ἐστιν ἡ γνώμη κατὰ τοὺς φιλοσόφους καὶ συγγραφεῖς (79). Τούτων γὰρ ταῦτα ἀποφνημαμένων, εὐρίσκεται ὁ ποιητὴς Ὅμηρος ἐτέρᾳ ὑποθέσει εἰσάγων γένεσιν οὐ μόνον κόσμου, ἀλλὰ καὶ θεῶν· φησὶ γάρ που·

Ὠκεανόν τε (80), θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τη-
[θύν,
Ἐξ οὗ δὴ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα ¹¹.
Ἄ δὴ λέγων οὐκ ἔτι θεὸν συνιστᾷ. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται τὸν Ὠκεανὸν ὕδωρ εἶναι; Εἰ δὲ ὕδωρ, οὐκ ἄρα θεός. Ὁ δὲ θεός, εἰ τῶν ὄλων ποιητὴς ἐστὶ, καθὼς καὶ ἐστίν, ἴσα καὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῶν θαλασσῶν κτίστης ἐστίν. Ἡσιόδος δὲ καὶ αὐτὸς οὐ μόνον θεῶν γένεσιν ἐξεῖπεν, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ κόσμου. Καὶ τὸν μὲν κόσμον γενητὸν εἰπὼν, ἠτόνησεν εἰπεῖν ὑφ' οὗ γέγονεν. Ἐτι μὲν καὶ θεοὺς ἔφησε Κρόνον καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ Δία, Ποσειδῶνά τε καὶ Πλούτωνα, καὶ τούτους μεταγενεστέρους εὐρίσκομεν τοῦ κόσμου. Ἐτι δὲ καὶ τὸν Κρόνον πολεμῆσθαι ὑπὸ τοῦ Διὸς τοῦ ἰδίου παιδὸς ἱστορεῖ. Οὕτω γὰρ φησὶ·

Κάρτει νικήσας πατέρα Κρόνον εὖ δὲ ἕκαστα
Ἀθανάτοισι διέταξεν ὄμως (81), καὶ πέφραδε τι-
[μάς ¹².

Εἶτα ἐπιφέρει λέγων τὰς τοῦ Διὸς θυγατέρας, ἃς καὶ Μούσας προσαγορεύει, ὧν ἰκέτης εὐρίσκεται βουλλόμενος μαθεῖν παρ' αὐτῶν, τίνι τρόπῳ τὰ πάντα C γεγένηται. Λέγει γάρ·

Χαίρετε, τέκνα Διός, ὄστε (82) ἡμερόεσσαν ἀοι-
[δῆν·

Κλίσσετε δ' ἀθανάτων ἱερὸν γένος αἰὲν ἐόντων,

Οἱ Γῆς ἐξεγένοντο καὶ Οὐρανοῦ ἀστρόδεντος,
Νυκτὸς τε δροφερῆς, οὐς ἀλμυρὸς ἔτρεφε Πόντος.
Εἶπατε δ' ὡς τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ Γαῖα γέγοντο,
Καὶ Ποταμοὶ, καὶ Πόντος ἀπείριτος οἰδματι θύων,
Ἄστρα τε λαμπετόωντα, καὶ Οὐρανὸς εὐρύς
[ὑπερθεῖν,

Οἱ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτηῆρες ἐάων·
Ὡς τ' ἀφερος δάσσαρτο, καὶ ὡς τιμὰς διέλορτο,
Ἡδὲ καὶ ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχορ Ὀλυμ-
[πον·

¹¹ *Iliad.* Σ, v. 201. ¹² *Hesiod. Theogon.* v. 74.

(78) Καθὼς βούλεται. Legendum videtur καὶ καθὼς βούλεται. Libenter etiam legerem paulo ante, οὕτω καὶ τῷ ἐξ οὐκ ὄντων. Tolerabilis tamen vulgata lectio, supplendo κατὰ. Unde miror cl. Wolfium sine auctoritate codicis ms. scripsisse ἐν τῷ ἐξ οὐκ ὄντων.

(79) Φιλοσόφους καὶ συγγραφεῖς. Commodius fortasse legeremus, φιλοσόφους καὶ ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς. Sic infra n. 12: Τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα. Quinetiam cum hoc loco philosophis opponat poetas, quibus statim adjungit historicos, non caret ratione ea, quam proponimus, emendandi ratio. Sed tamen contextum mutare nolim. Vel enim συγγραφεῖς generatim intelligit eos, qui litteris aliquid mandant, eosque a philosophis distinguit, quia isti sæpe nihil scribunt, sed disputationes suas discipulorum animis committunt; vel συγγραφεῖς interpretatur eos,

A vero hoc amplius habet ut ratione et respiratione et sensu præditum opus efficiat. Quemadmodum igitur in his omnibus potentior est Deus quam homo, ita etiam in eo quod ex nihilo producat et produxerit quæcunque voluit, et quo voluit modo.

5. *Homeri et Hesiodi de diis sententiæ.* — Discors igitur inter philosophos et scriptores sententia; nam cum hæc philosophi dixerint, ecce tibi Homerus alia aggreditur via non solum mundi sed etiam deorum ortum explicare; ait enim alicubi:

Oceanumque deorum originem et matrem Thetyn,

Ex quo omnes fluvii et universum mare,
quæ cum dicit, non jam Deum nobis exhibet. Quis enim nescit Oceanum aquam esse? Quod si aqua, non jam Deus. Deus vero, si omnium creator est, ut revera est, aquæ profecto et marium creator est. Ipse etiam Hesiodus non solum deorum ortum, sed ipsius etiam mundi exposuit. Ac mundum quidem creatum cum diceret, non voluit dicere a quo creatus foret. Deus præterea vocavit Saturnum ejusque filium Jovem, Neptunum et Plutonium, quos mundo natu minores invenimus. Narrat etiam Saturnum a Jove proprio filio debellatum. Sic enim ait:

*Strenue victo patre Saturno. Bene attamen singula
Æternis ordinavit legibus et distribuit honores.*

Postea infert Jovis filiarum commemorationem, quas et Musas appellat iisque supplex invenitur, discere ex eis volens quomodo facta sint omnia. Ait enim:

Salvete, filia Jovis, date amabilem cantilenam.

Celebrate immortalium sacrum genus semper existi-
[stentium,

351 *Qui tellure prognati sunt et cælo stellato,*
Noctæque caliginosa, quos item salsus nutritivus pontus.
Dicite ut primum dii et terra nati sint,
Et flumina et pontus immensus æstu servens,
Astræque fulgentia et cælum latum superne,

Et qui ex his nati sunt dii datores bonorum:

Utque opes dividerint et honores partiti sint.

Utque initio multis implicatum sphaeris tenuerint
[cœlum:

D qui de rebus antiquis sive versu, sive soluta oratione disserunt. Infra n. 8, 16, 33, et lib. III, n. 1, vox illa συγγραφεῖς philosophis et poetis et historicis æque convenit. Vid. n. 11.

(80) Ὠκεανόν τε. Sic emendavit Duceus pro eo quod vitiose legebatur Ὠκεανού τε. Cod. B. Ὠκεανῶν τε. Idem c. d. et Tigur. in versu sequenti ἐξ οὗ δὴ πάντες.

(81) Ἀθανάτοισι διέταξεν ὄμως. Corruptissimum locum peracute emendat Guetus not. ad hunc Hesiodi locum. Legit enim εὖ δὲ ἕκαστα ἀθανάτοισι διέταξε νόμοις. Non videtur aliter intelligi posse Hesiodum. Ibidem edit. Hamb. ἐπέφραδε, ut apud Hesiodum.

(82) ὄστε. Hamb. ut apud Hesiod. ὄστε δ' ἡμερόεσσαν. Mox cod. Budl. κλύετε et μακάρων προ ἱερὸν.

Hæc mihi dicite, Musæ cælestia tecta tenentes

Ab initio, et dicite quid horum primum ortum sit.

Hæc autem quomodo Musæ novissent, quæ mundo natu minores sunt? aut qui poterant Hesiodo narrare, cum pater earum nondum genitus foret?

6. *Hesiodi versus de mundi origine.* — Ac materiam quidem statuit quodammodo et mundi creationem, cum ait :

Primum quidem Chaos existit, ac deinde Tellus lato pectore prædita, omnium solum tutissimum semper

Immortalium qui tenent juga nivosi Olympi, Tartaraque tenebrosa in recessu Terræ spatiosæ. Atque Amor, qui pulcherrimus inter immortales deos, Solvens curas, ac omnium deorum, omniumque hominum

Domat in pectoribus mentem et prudens consilium.

Ex Chao autem Erebus nigraque Nox editi sunt; Rursus ex nocte Æther et Dies pregnati, Quas peperit cum concepisset Erebo amore mista. Terra vero primum quidem genuit parem sibi Cælum stellis ornatum, ut ipsam totam obteget,

Utque esset diis sedes tuta semper.

Genuit præterea montes altos, dearum gratas speculuncus

Nympharum, quæ habitant montes concavos. Atque etiam infrugiferum Pelagus peperit æstu furens, Pontum sine amore delectabili; ut vero postea Cælo concumbens genuit Oceanum vorticosum.

Quæ cum diceret, ne illud quidem demonstravit a quo condita essent. Nam si initio chaos erat, et materia quædam ingenita præexistit, quis tandem eam disposuit ac ordine et forma donavit? Utrum materia sibi ipsa formam et ornatum addidit (nam Jupiter multo natu posterior est, non solum materia, sed etiam mundo et hominum multitudine, imo ipsius etiam pater Saturnus), an potius causa quædam princeps existit quæ eam faceret? Deum dico, a quo etiam ornatum accepit. Quinetiam omni prorsus ratione nugari invenitur et secum pugnare; nam cum terram, cælum et mare dixisset, ex his ortos deos esse intendit, ex istis vero homines quosdam horribiles deorum cognatos prædicat, genus Titanum, Cycloperum et Gigantum turbam, 352 nec non Ægyptiorum deorum, vel potius hominum levissimorum, quorum meminit Apollonides cognomento Horapius, tum in eo libro qui inscribitur *Semenouthi*, tum in aliis historiis ab eo scriptis de religione Ægyptiaca et regibus Ægyptiis.

¹³ Ibid. v. 104.

(83) *Τρόπῳ τινί.* Hesiodus quodammodo materiam et creationem mundi statuit, id est, quodammodo materiam et sine creatore creationem admittit, quia materiam et creationem recensens, utrum materia ornatum a semetipsa, an a Deo acceperit minime edisserit.

(84) *Καλύπτοι.* Cod. Bodl. καλύπτῃ.

(85) *Μετεσχημάτιζεν.* Ita ex codice Bodleiano emendavit cl. Wolfius, qui hujus lectionis vestigium observat in editis, ubi legebatur τ' ἐσχημάτιζεν. Idem me antevertit hunc locum parenthesis explanando.

(86) *Ὡς μέμνηται.* Legendam fortasse ὧν μέ-

Α Ταῦτά μοι ἔσπετε, Μοῦσαι Ὀλύμπια δώματ' ἔχουσαι,

Ἐξ ἀρχῆς, καὶ εἶπαθ' ὅ τι πρῶτον γένηται αὐτῶν¹³
Πῶς δὲ ταῦτα ἠπίσταντο αἱ Μοῦσαι, μεταγενέστεραι οὔσαι τοῦ κόσμου; ἢ πῶς ἠδύναντο διηγήσασθαι τῷ Ἡσιόδῳ, ὅπου δὴ ὁ πατὴρ αὐτῶν οὐπω γεγένηται;

6. Καὶ ὕλην μὲν τρόπῳ τινί (83) ὑποτίθεται καὶ κόσμου ποίησιν λέγων·

Ἦτοι μὲν πρῶτιστα Χάος γένηται, αὐτὰρ ἔπειτα Γαῖ' εὐρύστερος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ

Ἀθανάτων, οἳ ἔχουσι κάρη νυφέντος Ὀλύμπου, Τάρταρά τ' ἠερόεντα, μυχῶ χθονὸς εὐρυοδείης, Ἦδ' Ἔρος, ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι, Λυσιμελής, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων

Δάμναται ἐν στήθεσσι γόνυ, καὶ ἐπίφρονα βουλήν.

Ἐκ Χάος δ' Ἐρεβός τε, μέλαινά τε Νύξ ἀγένοντο. Νυκτὸς δ' αὐτ' Αἰθήρ τε, καὶ ἡμέρη ἐξεγένοντο, Οὗς τέκε κισσαμένη, Ἐρέβει φιλότῃ μιγεῖσα. Γαῖα δὲ τοι πρῶτον μὲν ἐγένετο ἴσον ἑαυτῇ Οὐρανὸν ἀστερόενθ', ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτῃ (84),

Ὅφρ' εἰη μακάρεσσι θεοῖς ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ· Γεῖνατο δ' οὐρεα μακρὰ, θεῶν χαρίεντας ἐναύλους

Νυμφῶν, αἱ ναίουσιν ἀν' οὐρεα βησσηέντα. Ἡ δὲ καὶ ἀτρυγέτον πέλαγος τέκεν οἰδματιθύον, Πόντον, ἄτερ φιλότῃτος ἐφιμέρον· αὐτὰρ ἔπειτα, Οὐρανῶ ἐνήθεισα, τέκε' Ὀκεανὸν βαθυδίην¹⁴.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, οὐδὲ οὕτως ἐδήλωσεν ὑπὸ τίνος ἐγένοντο. Εἰ γὰρ ἐν πρώτοις ἦν χάος, καὶ ὕλη τις προϋπέκειτο ἀγένητος οὔσα, τίς ἄρα ἦν ὁ ταύτην μετασκευάζων, καὶ μεταρρυθμίζων, καὶ μεταμορφῶν; Πότερον αὐτὴ ἑαυτὴν ἢ ὕλη μετεσχημάτιζεν (85) καὶ ἐκόσμη; (ὁ γὰρ Ζεὺς μετὰ χρόνον πολὺν γεγνηται οὐ μόνον τῆς ὕλης, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου, καὶ πλήθους ἀνθρώπων· εἶτι μὲν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κρόνος), ἢ μᾶλλον ἦν κύριόν τι τὸ ποιῆσαν αὐτὴν; λέγω δὲ θεὸς ὁ καὶ κατακοσμήσας. Ἐτι μὲν κατὰ πάντα τρόπον φλυαρῶν εὐρίσκεται, καὶ ἐναντία ἑαυτῷ λέγων· εἰπὼν γὰρ γῆν καὶ οὐρανὸν καὶ θάλασσαν, ἐξ αὐτῶν τοὺς θεοὺς βούλεται γεγονέναι, καὶ ἐκ τούτων ἀνθρώπους δεινοτάτους τινὰς συγγενεῖς θεῶν καταγγέλλει, Τιτάνων γένος καὶ Κυκλώπων, καὶ Γιγάντων πληθύν, τῶν τε κατὰ Αἴγυπτον δαιμόνων, ἢ ματαίων ἀνθρώπων, ὡς μέμνηται (86) Ἀπολλωνίδης ὁ καὶ Ὀράπιος ἐπικληθεὶς ἐν βίβλῳ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Σεμενουθι*, καὶ ταῖς λοιπαῖς κατ' αὐτὸν ἱστορίαις περὶ τῆς θρησκείας τῆς Αἰγυπτιακῆς καὶ τῶν βασιλείων αὐτῶν καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοπονίαν (87).

μνηται. Ibidem Hamb. cod. Bodl. et editi Ὀράπιος, quod quidem emendarunt Fellus et Wolfius. Reinesius i *Var. Lect.* pag. 114, legit Ὀραπίων ut magis Ægyptiacum.

(87) *Καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς ματαιοπονίαν.* Hæc verba mirum in modum torserunt criticos et interpretes Theophili. Legit Wolfius τῆς ματαιοπονίας et cum Fello Ægyptiorum regum pyramides conjiciendo huc trahit. Sed his vocibus nulla supererit difficultas, si legantur post τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους, qui quidem manifestus est eorum et germanissimus locus. Infra n. 12, de profanis scriptoribus: Ἡ ἐν αὐτοῖς πολυλογία γίνεται ματαιοπονία.

7. Τί δέ μοι λέγειν τοὺς κατὰ Ἑλληνας μύθους; Ἀ Πλούτωνα μὲν σκότους βασιλεύοντα, καὶ Ποσειδῶνα ὑπὸ πόντον δύνοντα, καὶ τῆ Μελαλίππῃ (88) περιπλεκόμενον, καὶ υἱὸν ἀνθρωποδόρον γεννήσαντα· ἢ περὶ τῶν τοῦ Διὸς παίδων ὅποσα οἱ συγγραφεῖς ἐτραγῳδῆσαν, καὶ ὅτι οὗτοι ἀνθρώποι καὶ οὐ θεοὶ ἐγεννήθησαν, τὸ γένος αὐτῶν αὐτοὶ καταλέγουσιν. Ἀριστοφάνης δὲ ὁ κωμικὸς ἐν ταῖς ἐπιγραφομέναις Ὀρνισίῳ ἐπιχειρήσας περὶ τῆς τοῦ κόσμου ποιήσεως, ἔφη, ἐν πρώτοις ὦν γεγενῆσθαι τὴν σύστασιν τοῦ κόσμου, λέγων·

Τίκτει πρότιστον (89) ὑπηνέμιον Νύξ μελανό-
[πτερος ὦν.

Ἄλλὰ καὶ Σάτυρος, ἱστορῶν τοὺς δῆμους Ἀλεξανδρέων (90), ἀρξάμενος ἀπὸ Φιλοπάτορος τοῦ καὶ Πτολεμαίου προσαγορευθέντος, τοῦτου μηνύει Διόνυσον ἀρχηγέτην γεγονέναι· διὸ καὶ φυλὴν (91) ὁ Πτολεμαῖος πρώτην κατέστησεν. Λέγει οὖν ὁ Σάτυρος οὕτως· Διονύσου καὶ Ἀλθέας τῆς Θεστίου γεγενῆσθαι Δηϊάνειραν, τῆς δὲ καὶ Ἡρακλέους τοῦ Διὸς οἶμαι Ὑλλον (92), τοῦ δὲ Κλεόδημον, τοῦ δὲ Ἀριστόμαχον, τοῦ δὲ Τήμενον, τοῦ δὲ Κεῖσον (93), τοῦ δὲ Μάρωνα, τοῦ δὲ Θέστιον, τοῦ δὲ Ἀκρόν, τοῦ δὲ Ἀριστομίδαν, τοῦ δὲ Καρανόν, τοῦ δὲ Κοινόν, τοῦ δὲ Τυρίμμαν, τοῦ δὲ Περδίχκαν, τοῦ δὲ Φίλιππον, τοῦ δὲ Ἀέροπον, τοῦ δὲ Ἀλκέταν, τοῦ δὲ Ἀμύνταν, τοῦ δὲ Βόκρον, τοῦ δὲ Μελέαγρον, τοῦ δὲ Ἀρτινόην, τῆς δὲ καὶ Λάγου Πτολεμαῖον τὸν καὶ Σωτήρα, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον, τοῦ δὲ καὶ Ἀρσινόης Πτολεμαῖον τὸν Εὐεργέτην, τοῦ δὲ καὶ Βερενίκης τῆς Μάγα (94) τοῦ ἐν Κυρήνῃ βασιλεύσαντος Πτολεμαῖον τὸν Φιλάδελφον (95). Ἡ μὲν οὖν πρὸς Διόνυσον τοῖς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ βασιλεύσασιν συγγένεια, οὕτω περιέχει. Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλῇ δῆμοι εἰσὶ κατακεχωρισμένοι· Ἀλθῆς ἀπὸ τῆς γενομένης (96) γυναικὸς Διονύσου, θυγατρὸς δὲ Θεστίου Ἀλθέας· Δηϊανελρῆς ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Διονύσου καὶ Ἀλθέας, γυναικὸς δὲ Ἡρακλέους, ὅθεν καὶ τὰς προσωνομίας ἔχουσιν οἱ κατ' αὐτοὺς δῆμοι· Ἀριάδνης (97) ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Μίνω, γυναικὸς δὲ

(88) *Μελαλίππη*. Ita emendavit eruditus editor Hamburgensis, fretus testimoniis Justini orat. ad Græc., Tatiani n. 53, Clementis Alexandrini *Protrept.* p. 20. Male in editis nostris *Μεναλίππη*. Legitur tamen apud Juvenalem sat. 8, v. 229, *Menalippes*.

Ante pedes Domiti longum tu pone Thyestæ Syryna, vel Antigones, vel personam Menalippes.

(89) *Τίκτει πρότιστον*. Hunc versum, qui antea in editis nostris sic legebatur : *Πρώτιστα τεκὼν μελανόπτερος ἦώς*, emendarunt Ducæus et Wolfius, atque ita scripserunt, ut legitur apud Aristophanem in *Avibus* v. 696; observat Wolfius legendum *Νύξ ἦ*.

(90) *Τοὺς δῆμους Ἀλεξανδρέων*. Recte observat eruditus Wolfius familias hac voce significari, ex quibus unaquæque φυλῆ, sive tribus, constabat. Sic enim infra : Ὅθεν καὶ ἐν τῇ Διονυσίᾳ φυλῇ δῆμοι εἰσὶ κατακεχωρισμένοι.

(91) *Φυλὴν*. Decet hic aliquid, et quam tribum Ptolemæus primam constituerit requiritur. Rem expedit cod. Bodl. in quo legitur ad marginem *Ἰσως τὴν Διονυσίαν, forte Dionysiacam*. Non alia profecto videtur posse intelligi.

7. *Aliae fabulæ. Ptolemæorum origo ex Baccho*. — Quid attinet Græcorum fabulas referre et inanitatem operæ quæ in eas impenditur : Plutonium tenebrarum regem, Neptunum mare subeuntem, Melanippæ complexibus hærentem, ac filii homines vorantis genitorem; aut de Jovis filiis quot et quantas tragædias scriptores egerint. Horum genus ab ipsis recensetur, quia homines nati sunt, non dii. Aristophanes autem comædus in ea fabula, quæ *Aves* inscribitur, aggrediens de mundi creatione disserere, mundum initio originem ex ovo cepisse dicit his verbis :

Parit primum irritum nox pennas nigras habens
[ovum.

Sed et Satyrus gentes Alexandrinas describens, initio a Philopatore, qui et Ptolemæus appellatus est, ducto, illius declarat Bacchum auctorem generis fuisse; quamobrem hanc tribum a Ptolemæo primam fuisse constitutam. Sic igitur ait Satyrus : Ex Baccho et Althea Thestii filia natam esse Dejaniram; ex hac et Hercule Jovis filio Hyllum arbitror; ex isto Cleodemum, ex quo Aristomachum; ex hoc Temenum; ex isto Ceisum, ex quo Maronem, ex hoc Thestium, ex isto Acoum, ex hoc Aristomidam, ex hoc Caranum, ex hoc Cœnum, ex hoc Tyrimmam, ex hoc Perdiccam, ex hoc Philippum, ex hoc Æropon, ex hoc Alceam, ex hoc Amyntam, ex hoc Bocrum, ex hoc Meleagrum, ex hoc Arsinoen, ex hac et Lago Ptolemæum qui et Soter; ex hoc et Berenice Ptolemæum Philadelphum, ex hoc et Arsinoe Ptolemæum Evergetem; ex hoc et Berenice, quæ Magæ Cyrenensium regis filia fuit, Ptolemæum Philadelphum. Sic igitur se habet eorum, qui Alexandriæ regnarunt, cum Baccho cognatio. Quapropter et in Dionysiaca tribu gentes sunt distinctæ, Althes ab uxore Bacchi et filia Thestii Althea; Dejaniræ a Bacchi et Althææ filia, Herculis autem uxore, unde gentes apud eos appellationes habent; Ariadnes a Minois filia, Bacchi uxore, puellæ patrem amantis,

(92) *Ὑλλον*. Sic emendavit Wolfius : editi nostri Ὑλον.

(93) *Κεῖσον*. B. *Κεῖστον*. Euseb. l. c. ex Diod. et Theopompo *Κείσιον*. In eorum catalogo, monente hic Fello, desideratur Maron, et pro Acouo substituitur Merops. WOLFIIUS.

(94) *Τῆς Μάγα*. Sic apte emendavit Wolfius, pro eo quod prave in editis nonnullis legebatur τῆς Μάγα, in aliis τῆς ἄμα.

(95) *Τὸν Φιλάδελφον*. Legendum esse τὸν Φιλοπάτορα, jam multi observaverunt, idque et ipsa clamitat historiæ series, et Satyri propositum, qui a Philopatore usque ad Bacchum genealogiam pertexebat. Cæterum in hac genealogia texenda multos reges omitti, nec Theophilum cum Eusebio in *Chronicis* et Clemente Alexandrino consentire jam eruditi non pauci observaverunt.

(96) *Γενομένης*. Ita Bodleianus codex. Editi γενομένης. Mox pravam interpunctionem sustulit cl. Wolfius, quæ sic habebat : *Θυγατρὸς δὲ Θεστίου Ἀλθέας, etc.*

(97) *Ἀριάδνης*. Legendum videtur Ἀριάδης, ut hoc nomen cum cæteris sequentibus consentiat.

quæ cum Baccho **353** in aliena forma concubuit; Thestis a Thestio Altheæ patre, Thoantis a Thoante Bacchi filio, Staphylis a Staphylo Bacchi filio, Euanis ab Eunoo Bacchi filio, Maronis a Marone Ariadnes et Bacchi filio; hi enim omnes Bacchi filii; sed et multæ aliæ appellationes exstiterunt, atque exstant hactenus: ab Hercule Heraclidæ, ab Apolline Apollonii et Apollonidæ, a Posidone, sive Neptuno, Posidonii, a Jove Dii et Diogenæ.

8. *Dissensiones Græcorum de Providentia.* — Et quid necesse est reliquam multitudinem hujusmodi appellationum et genealogiarum persequi? Omnino igitur illudunt omnes historici et poetæ et philosophi, tum etiam qui iis dant operam. Fabulas enim potius et stulta commenta de diis suis composuerunt, nec eos demonstrarunt deos esse, sed homines, alios quidem ebriosos, alios scortatores, alios homicidas. Quinetiam de mundi ortu pugnancia inter se et absurda tradiderunt. Primo enim quidam ingenitum mundum pronuntiarunt, ut supra demonstravimus. Qui autem ingenitam ac æternam esse naturam volunt, ii parum congruunt genitum decernentibus. Hæc enim conjectura atque humana cogitatione, non ad veritatem locuti sunt. Rursus alii providentiam esse dixerunt, atque istorum alii decreta dissolverunt. Aratus quidem ait:

Ex Jove incipiamus: nec eum unquam, viri, sinamus

*Indictum; plenæ sunt Jove omnes plateæ,
Atque omnia hominum fora; plenum est et mare
Et portus. Ubique Jove utimur omnes,
Hujus enim et genus sumus; ipse benignus hominibus*

*Dextra nuntiat, populos ad opus excitat,
Memores vitæ faciens: indicat cum gleba optima
Bobus et ligonibus: indicat cum dextræ horæ*

*Ut stirpes in scrobe scindantur, et semina omnia
[jacentur.*

Utri igitur credemus, Arato an Sophocli dicenti:

*Haud ulla rerum certa providentia,
Sed fortuito vivere optimum, ut queas.*

Rursus Homerus isti non consentit; ait enim:

Jupiter hominibus virtutem auget et minuit,

Et Simonides:

*Nemo habeat sine dis virtutem, non homo, non urbs.
Consilii namque est omnis Deus auctor: at istis
Illæsum nil prorsus inest.*

(98) *Πατροφίλης.* Ita emendavit Wolfius, pro πατροφίλης qui vitiosam etiam interpunctionem sanavit, ac per ironiam ita vocari Ariadnen observat, quia patrem prodidit. Mox illud ἐν μορφῇ πρύμνιδι vertit idem *forma obversa.*

(99) *Οἱ συγγραφεῖς.* Vox illa, ut observavi ad n. 4, interdum historicos apud Theophilum designat, interdum quibuslibet scriptoribus aptatur. Sed tamen historiarum scriptores hic significari existimo, quia hanc vocem usurpat Theophilus, postquam de philosophis et poetis et historicis locutus est.

(1) *Ἰδίαν φύσιν.* Hic quoque legendum omnino videtur ἀδίαν, ut supra ostendimus.

Διονύσου, παιδὸς πατροφίλης (98), τῆς μιχθείσης Διονύσῳ ἐν μορφῇ πρύμνιδι· Θεστίη ἀπὸ Θεστίου τοῦ Ἀλθέας πατρὸς· Θεοαντίς ἀπὸ Θεοάντος παιδὸς Διονύσου· Σταφυλὶς ἀπὸ Σταφύλου υἱοῦ Διονύσου· Εὐαίνις ἀπὸ Εὐνόου υἱοῦ Διονύσου· Μαρωνίς ἀπὸ Μάρωνος υἱοῦ Ἀριάδνης καὶ Διονύσου· οὗτοι γὰρ πάντες υἱοὶ Διονύσου. Ἀλλὰ καὶ ἕτεραι πολλὰ ὀνομασίαι γεγενῆσιν καὶ εἰσὶν ἕως τοῦ δεῦρο, ἀπὸ Ἡρακλείδου Ἡρακλείδαι καλούμενοι, καὶ ἀπὸ Ἀπόλλωνος Ἀπολλωνίδαι, καὶ Ἀπολλώνιοι, καὶ ἀπὸ Ποσειδῶνος Ποσειδώνιοι· καὶ ἀπὸ Διὸς Δῖοι καὶ Διογέναι.

8. Καὶ τί μοι τὸ λοιπὸν τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων ὀνομασιῶν καὶ γενεαλογιῶν καταλέγειν; Ὅστε κατὰ πάντα τρόπον ἐμπαίζονται οἱ συγγραφεῖς (99) πάντες καὶ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι λεγόμενοι· ἔτι μὴν καὶ οἱ προσέχοντες αὐτοῖς. Μύθους γὰρ μᾶλλον καὶ μωρίας συνέταξαν περὶ τῶν κατ' αὐτοὺς θεῶν. Οὐ γὰρ ἀπέδειξαν αὐτοὺς θεοὺς, ἀλλὰ ἀνθρώπους, οὓς μὲν μεθύουσιν, ἑτέρους πόρνους καὶ φονεῖς. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς κοσμογονίας ἀσύμφωνα ἀλλήλοις καὶ φαῦλα ἐξεῖπον. Πρῶτον μὲν ὅτι τινὲς ἀγέννητον τὸν κόσμον ἀπεφήναντο, καθὼς ἐμπροσθεν ἐδηλώσαμεν. Καὶ οἱ μὲν ἀγέννητον αὐτὸν καὶ ἰδίαν φύσιν (1) φάσκοντες, οὐκ ἀκόλουθα εἶπον τοῖς γενητῶν αὐτὸν δογματίσασιν. Εἰκασμῶ γὰρ ταῦτα καὶ ἀνθρωπίνῃ ἐννοίᾳ ἐφθέγγαντο, καὶ οὐ κατὰ ἀλήθειαν· ἕτεροι δ' αὖ εἶπον πρόνοιαν εἶναι, καὶ τὰ τούτων (2) δόγματα ἀνέλυσαν. Ἄρατος μὲν οὖν φησιν·

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέ ποτ' ἄνδρες ἐώ-

μην
C *Ἄρρητον· μεστὰ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγνῖαι,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστή δὲ θάλασσα,
Καὶ λιμένες, πάντῃ δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες·
Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν· ὃ δ' ἥπιος ἀνθρώποισι*

*Δεξιὰ σημαίνει· λαοὺς δὲ ἐπὶ ἔργον ἐγείρει,
Μιμνήσκων βιότοι· λέγει δ' ὅτε βῶλος ἀρίστη
Βουσί τε καὶ μυχέλησιν· λέγει δ' ὅτε δεξιάι
[ῶραι (3),
Καὶ φυτὰ γυρῶσαι, καὶ σπέρματα πάντα βαλέ-*

σθαι.
Τίνι οὖν πιστεύσωμεν, πότερον Ἄρατῳ τῷδε ἢ Σοφοκλεῖ λέγοντι

*Πρόνοια δ' ἐστὶν οὐδενὸς σαφῆς (4),
Εἰκῆ κράτιστον (5) ζῆν ὅπως δύναίτο τις.*

Ὅμηρος δὲ πάλιν τούτῳ οὐ συνάδει· λέγει γὰρ·

Ζεὺς δ' ἀρετὴν ἀνδρεσσιν ὀφείλει τε μινύθει τε.

Καὶ Σιμωνίδης·

*Οὔτις ἄνευ θεῶν ἀρετὰν λάβει,
Οὐ πόλις, οὐ βροτὸς· θεὸς δὲ παμμήτις (6).
Ἀπήμαρτον δὲ οὐδὲν ἐστὶν ἐν αὐτοῖς.*

(2) *Καὶ τὰ τούτων.* Hic necesse est iterum supplere ἕτεροι. Nam ut antea eos qui increatum mundum dicunt, cum iis qui creatum; ita nunc eos qui providentiam asserunt, cum iis comparat qui eam tollunt.

(3) *Δεξιάι ῶραι.* Legit Grotius δεξιὸς ῶρα in notis ad librum *De veritate relig. Christ.*, n. 16.

(4) *Σαφῆς.* Hanc vocem asciverunt Fellus et Wolfius ex ipso Sophoclis contextu, apud quem leguntur hi versus in *Oedipo Tyranno* v. 988.

(5) *Κράτιστον.* Ita Sophocles. Editi nostri ἐκρατεῖτο, quod merito emendatum ab iisdem eruditissimis viris.

(6) *Θεὸς δὲ παμμήτις.* Editi, οὐ θεός. Sed multo

Ὁμοίως καὶ Εὐριπίδης·

Ὀὐκ ἔστιν οὐδὲν χωρὶς ἀνθρώποις Θεοῦ.

Καὶ Μένανδρος·

Ὀὐκ ἄρα φροντίζει τις ἡμῶν, ἢ μόνος Θεός.

Καὶ πάλιν Εὐριπίδης·

Σῶσαι γὰρ ὁπόταν τῷ Θεῷ δοκῇ,
Πολλὰς προφάσεις δίδωσιν εἰς σωτηρίαν.

Καὶ Θέστιος (7)·

Θεοῦ θέλοντος (8), κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλήρης,
Σῶζη.

Καὶ τὰ τριαῦτα μυρία εἰπόντες, ἀσύμφωνα ἑαυτοῖς ἐξεῖπον. Ὁ γοῦν Σοφοκλῆς ἀπρονοήσιαν ἐν ἑτέρῳ λέγει (9)·

Θεοῦ δὲ πληγὴν οὐκ ὑπερπηδᾷ βροτός.

Πλὴν καὶ πληθύν (10) εἰσήγαγον, ἢ μοναρχίαν εἶπον· καὶ πρόνοιαν εἶναι τοῖς λέγουσιν, ἀπρονοήσιαν τάναντία εἰρήκασιν. Ὅθεν Εὐριπίδης ὁμολογεῖ λέγων·

Σπουδάζομεν δὲ πόλλ' ὑπ' ἐλπίδων μάτην
Πόνους ἔχοντες, οὐδὲν εἰδότες.

Καὶ μὴ θέλοντες ὁμολογοῦσι τὸ ἀληθές μὴ ἐπίστασθαι· ὑπὸ δαιμόνων δὲ ἐμπνευσθέντες, καὶ ὑπ' αὐτῶν φυσιωθέντες, ἃ εἶπον, δι' αὐτῶν εἶπον. Ἦτοι γὰρ οἱ ποιηταὶ (11), Ὅμηρος δὴ καὶ Ἡσίοδος, ὡς φασιν, ὑπὸ Μουσῶν ἐμπνευσθέντες, φαντασία καὶ πλάνη ἐλάλησαν, καὶ οὐ καθαρῶ πνεύματι, ἀλλὰ πλάνῳ. Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δείκνυται (12), εἰ καὶ οἱ δαίμονωντες (13) ἐνίοτε καὶ μέχρι τοῦ δεῦρο ἐξορ-

melius deest in codice ms. hæc negatio, quæ sententiæ plus nocet, quam versui perficiendo conducit. Hi versus sic leguntur in editione Hamburgensi :

Ὅτις ἄνευ τε θεῶν ἀρετὴν λάβει, οὐ πόλις,
οὐ βροτός, οὐ θεός ὅς παμμῆτις. Ἔστιν δ' ἐν
αὐτοῖς

οὐδὲν ἀπήμαρτον.

Sed has emendationes sequi non libuit, quia nullo codice ms. nituntur et numero magis quam rationi consulunt.

(7) *Θέστιος*. Scriptor omnino ignotus, eoque magis suspectum hoc nomen quod Plutarchus versus, qui Thestio attribuitur, sub Pindari nomine citat, non tamen sine dubitatione. Addit enim, ut eruditus Wolfius post Gatakerum admonuit, εἶγε Πίνδαρος ἦν ὁ ποιήσας. Plut. *De Pythiæ oraculis*.

(8) *Θεοῦ θέλοντος*. Sic legebatur in editis nostris hic versus Θεοῦ θέλοντος σῶζη κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλήρης. Cod. ms. et Tigur. Θεοῦ διδόντος. Observant Ducæus et Thom. Gatakerus *Advers. Miscell.* p. 101, interpretem legisse κἄν ἐν Εὐρίπῳ, vertit enim, *Etiamsi in Euripo navigarit*. Uterque monet proverbium apud antiquos hoc tritum fuisse : *Mare Ionium aut Ægæum virgulto velle trajicere*. Addit Gatakerus hunc versum ita legi, σὺν τῷ Θεῷ πλέων κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλέοις, apud Suidam tom. III, p. 261, edit. Kusteri ; a Scholiaste autem Aristophanis citari ad occasionem hujus Aristophanis dicti in Simonidem, Κέρδους ἕκατι κἄν ἐπὶ ῥιπὸς πλέοι. *Causa lucelli naviget vel vimine*. Hæc desumpsimus ex edit. Hamburg.

(9) *Λέγει*. Vel legendum λέγων, vel antea simile aliquod verbum, ut observat Cl. Wolfius, ex hoc loco excidit.

(10) *Πλὴν καὶ πληθύν*. Scribit in ipso contextu Cl. Wolfius πλὴν καὶ οἱ πληθύν, sed sine ulla prorsus auctoritate aut ratione, vel potius non sine

A Similiter Euripides :

Nihil Deo absque, nil venit mortalibus.

354 Et Menander :

Procurat haud quis nostra, ni solus Deus.

Et rursus Euripides :

*Servare namque si Deus quondam volet,
Momenta donat ad salutem plurima.*

Et Thestius :

*Deo volente navigans vel vimine
Es salvus.*

Et cum innumerabilia ejusmodi dixerunt, secum ipsi pugnancia dixerunt. Sophocles igitur, qui providentiam alibi tollit, sic ait :

Mortalis ictum subter haud fugit Dei.

Quin etiam multitudinem deorum induxerunt, aut singulare Dei imperium dixerunt, et contra eos, qui providentiam asserunt, nullam esse providentiam dixerunt. Hinc Euripides sic confite-

*Multis studemus sub spe inani plurimum
Laborem habentes, nilque prorsus novimus.*

Fatentur vel inviti verum se nescire, sed a dæmonibus inspirati et inflati, quidquid dixerunt eorum afflatu dixerunt. Nam profecto poetæ, Homerus scilicet et Hesiodus, a musis, ut ipsi dicunt, afflati, ex falsis animi visis loquebantur, nec ex puro spiritu, sed fallaci. Quod quidem clare ex eo demonstratur, quod qui a dæmonibus interdum corripuntur, ii etiamnum adjurentur per nomen veri Dei,

contextus perturbatione. Liquet enim duas a Theophilo controversias commemorari, nempe de monarchia et de Providentia, de quibus alii affirmabant, alii negabant.

(11) *Ἦτοι γὰρ οἱ ποιηταί*. Quamvis tolerabilis sit vulgata scriptura et constructio verborum, libenter tamen unam ex duabus periodum facerem, sic legendo : Ὅτι γὰρ οἱ ποιηταί... ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δείκνυται, etc. Particula δὲ sæpe negligenda, ut in pluribus Justinii locis observavimus.

(12) *Ἐκ τούτου δὲ σαφῶς δείκνυται*. Explandanda Theophili ratiocinatio, ne videatur obscura. Dubitari enim possit, utrum ipsi dæmones confessi fuerint se in istis scriptoribus operatos esse, an id Theophilus ex eo colligat, quod se Apollinem esse faterentur aut alium deum. Nam, ut ait Lactantius lib. II, c. 15, *non modo dæmonas se esse confitebantur, sed etiam nomina sua edebant, illa quæ in templis adorantur*. Videtur Theophilus inde concludere poetas a fallacibus spiritibus fuisse afflatos, quippe qui his diis carmina sua accepta referrent.

(13) *Δαιμονῶντες*. Videntur hac voce non eurgumeni solum designari, sed ii etiam maxime, qui vel ad divinandum, vel ad miri aliquid faciendum deorum aliquem invocabant, qualis erat Pythia et alii ejusmodi vates. In utroque dæmonum genere expellendo æque elucebat Christianorum potestas. *Edatur hic aliquis*, inquit Tertullianus *Apol. cap. 23, sub tribunalibus, quem dæmone agi constet ; jussus a quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem confitebitur de vero, quam alibi deum de falso. Æque producatu aliquis ex iis qui de Deo pati existimantur, qui, aris inhalantes, numen de nidore concipiunt, qui ructando conantur, qui anhelando profantur. Ista ipsa virgo cælestis pluviarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarum demonstrator, alia die moriturus Socordio et Thanatio et Asclepiodoto vitæ subministrato, nisi se dæmones confessi fuerint, Christiano mentiri non audent ;*

tumque fallaces ipsi illi spiritus dæmones se esse fateantur, qui etiam olim in istis scriptoribus operabantur, nisi quod interdum eorum nonnulli animis expèrgefacti, consentanea prophetis dixerunt, ut tum in ipsos, tum in omnes homines testimonio essent, de singulari imperio, de iudicio, cæterisque rebus quas pertractarunt.

9. *Prophetæ a sancto Spiritu afflati.* — Sed Dei homines, cum a Spiritu sancto efferrentur ac prophetæ essent, divinitus docti et sancti et justi fuerunt, utpote ab ipso Deo afflati et eruditi. Quamobrem hac etiam mercede dignati sunt, ut Dei instrumenta fierent, et sapientiam quæ ab eo est caperent; cujus quidem sapientiæ beneficio et de creatione **355** mundi et cæteris omnibus rebus dixerunt. Pestes enim et fames et bella prædixerunt; nec unus aut alter, sed plures variis temporibus fuere apud Hebræos (sed et apud Græcos Sibylla) ac amica inter se et consona omnes dixere, tum quæ ante eos gesta fuerant, tum quæ ipsis erant æqualia, tum quæ apud nos hodie perficiuntur; unde etiam et de futuris certo scimus, ea ita esse eventura, quemadmodum et priora ad exitum perducta sunt.

10. *Mundus a Deo per Verbum creatus.* — Ac primo quidem, summo consensu docuere Deum ex nihilo omnia creasse. Nihil enim Deo coævum, sed cum sibi ipse locus sit, nec ulla re egeat, ac sæculis antiquior sit, hominem facere voluit cui innotesceret; huic homini mundum præparavit. Nam qui creatus est multis rebus eget, increatus autem **C** nulla omnino. Habens igitur Deus suum ipsius Verbum in propriis visceribus insitum, genuit illud cum sua Sapientia, proferens ante omnia. Hoc Verbo usus est administro operum suorum, et per illud omnia condidit. Vocatur principium, eo quod principatum habeat et dominatum eorum omnium, quæ per ipsum creata sunt. Hic igitur cum sit Spiritus Dei et principium et sapientia et virtus Altissimi, descendebat in prophetas, ac per eos de

ibidem procacissimi illius Christiani sanguinem fundite. Vid. Lact. l. ii, c. 15 et l. iv, c. 27. Observat Wolfius ethnicos hoc Christianorum in dæmones imperium non negasse, sed aut a suis similia fieri, aut a Christianis ex compacto cum dæmonibus ipsis perfici dixisse. Citat hanc in rem Steph. le Moyne in notis ad *Varia sacra* pag. 1043 et seqq. Quo magis mirum est, inquit idem Wolfius, non defuisse nostris temporibus homines, qui asserere auderent expulsionem ejusmodi dæmonum a Christianis confictas fuisse, ut fidem gentilibus extorquerent. Huc tendit anonymus, cujus observata exstant in *J. Clerici Biblioth. selecta*, tom. XIII. p. 220.

(14) *Χωρήσαντες.* Ita recte emendatum erudito Wolfio pro χωρίζαντες, qui etiam paulo ante observabat scribendum potius πνευματόφορος quam πνευματόφορος.

(15) *Λόγον ἐνδιάθετον.* Hunc locum avide arripuerunt non pauci, ut Arianam hæresim Christianis illius ætatis aut saltem Theophilo affligerent. Sed 1º Nihil magis oderant Ariani, quam illam Theophili doctrinam de Verbo Dei visceribus insito et ad mundi creationem procedente; illum enim Λόγον longe secernebant ab eo, quem ad mundi

κρίζονται κατὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ὄντος Θεοῦ, καὶ οὐλογοεῖ αὐτὰ τὰ πλάνα πνεύματα, εἶναι δαίμονες, οἱ καὶ τότε εἰς ἐκείνους ἐνεργήσαντες. Πλὴν ἐνλοτέ τινες τῇ ψυχῇ ἐκνήψαντες ἐξ αὐτῶν, εἶπον ἀκόλουθα τοῖς προφήταις, ὅπως εἰς μαρτύριον αὐτοῖς τε καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, περὶ τε Θεοῦ μοναρχίας καὶ χρίσεως, καὶ τῶν λοιπῶν ὧν ἔφασαν.

9. Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, πνευματόφοροι Πνεύματος ἁγίου καὶ προφήται γενόμενοι, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐμπνευσθέντες καὶ σοφισθέντες ἐγένοντο θεοδιδασκτοὶ, καὶ ὅσιοι καὶ δίκαιοι. Διὸ καὶ κατηξιώθησαν τὴν ἀντιμισθίαν ταύτην λαβεῖν ὄργανα Θεοῦ γεόμενοι, καὶ χωρήσαντες (14) σοφίαν τὴν παρ' αὐτοῦ, δι' ἧς σοφίας εἶπον καὶ τὰ περὶ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Καὶ γὰρ περὶ λειμῶν καὶ λιμῶν καὶ πολέμων προεῖπον· καὶ οὐχ εἰς ἡ δῶ, ἀλλὰ πλείονες κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς ἐγενήθησαν παρὰ Ἑβραίοις (ἀλλὰ καὶ παρὰ Ἑλλησι Σίβυλλα) καὶ πάντες φίλα ἀλλήλοις καὶ σύμφωνα εἰρήκασι, τὰ τε πρὸ αὐτῶν γεγεννημένα, καὶ τὰ κατ' αὐτοὺς γεγνότα, καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς νυνὶ τελειούμενα· διὸ καὶ πεπεσμεθα καὶ περὶ τῶν μελλόντων οὕτως ἔσεσθαι, καθὼς καὶ τὰ πρῶτα ἀπήρτισται.

10. Καὶ πρῶτον μὲν συμφώνως ἐδίδαξαν ἡμᾶς, ὅτι ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα ἐποίησεν. Οὐ γὰρ τι τῷ Θεῷ συνήκμασεν, ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτοῦ τόπος ὧν, καὶ ἀνευδῆς ὧν, καὶ ὑπερέχων πρὸ τῶν αἰώνων, ἠθέλησεν ἄνθρωπον ποιῆσαι ἢ γνωσθῆ· τούτῳ οὖν προητόμασε τὸν κόσμον. Ὁ γὰρ γενητὸς καὶ προσδεῆς ἐστίν· ὁ δὲ ἀγένητος, οὐδενὸς προσδεῖται. Ἐχων οὖν ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Λόγον ἐνδιάθετον (15) ἐν τοῖς ἰδίῳις σπλάγχνοις, ἐγέννησεν αὐτὸν μετὰ τῆς ἑαυτοῦ Σοφίας (16) ἐξερευζάμενος πρὸ τῶν ὄλων. Τοῦτον τὸν Λόγον ἔσχεν ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένων, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. Οὗτος λέγεται ἀρχὴ, ὅτι ἄρχει καὶ κυριεύει πάντων τῶν δι' αὐτοῦ δεδημιουργημένων. Οὗτος οὖν, ὧν Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἀρχὴ καὶ σοφία, καὶ δύναμις Ὑψίστου κατήρχετο εἰς τοὺς προφήτας, καὶ δι' αὐτῶν ἐλάλει τὰ περὶ τῆς

creationem genitum esse dicebant. 2º Verbi æternitatem demonstrant hæc verba· Ὁ ἀεὶ συμπάρων αὐτῷ. 3º Illud etiam a vero abhorret, quod sibi fluxit Petavius, Λόγον a Theophilo cum Patre confundi usque ad mundi creationem. Non magis profecto confunditur ante mundi creationem, quam post mundi creationem. Ideo enim post mundi creationem descendebat ad prophetas, quia *Spiritus est Dei et principium et sapientia et virtus Altissimi.* At eadem de causa generatus dicitur ad mundi creationem; quia videlicet Λόγος erat insitus visceribus Patris, quique ei semper adest. Vide infra n. 22. Non magis ergo illa ad mundi creationem generatio de Filii æternitate aut distinctione a Patre detrahare possit, quam missio ad prophetas.

(16) *Μετὰ τῆς ἑαυτοῦ Σοφίας.* Hæc verba referri possunt ad verbum sequens ἐξερευζάμενος. Sed cum generatio, de qua hic agitur, nihil aliud sit quam missio: quid mirum si Deus Verbum cum sapientia sua genuisse dicitur? Spiritum sanctum emissum fuisse ad creandum docet Damasus papa, epist. 497: *Neque enim, inquit, creaturæ dignus est injuria, qui emissus est ad creandum.*

ποιήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῶν λοιπῶν ἀπάντων. Οὐ γὰρ ἦσαν οἱ προφῆται ὅτι ὁ κόσμος ἐγένετο, ἀλλὰ ἡ σοφία ἢ ἐν αὐτῷ (17) οὕσα ἢ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Λόγος ὁ ἅγιος αὐτοῦ ὁ αἰεὶ συμπαρών αὐτῷ. Διὸ δὴ καὶ διὰ Σολομῶνος προφήτου οὕτω λέγει· *Ἐνίκα δὴ ἠτολίμασε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὡς ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα.* Μωϋσῆς δὲ ὁ καὶ Σολομῶνος πρὸ πολλῶν ἐτῶν (18) γενόμενος, μᾶλλον δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ ὡς δι' ὀργάνου δι' αὐτοῦ φησιν· *Ἐν ἀρχῇ (19) ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Πρῶτον ἀρχὴν καὶ ποίησιν ὠνόμασεν, εἰθ' οὕτως τὸν Θεὸν συνέστησεν· οὐ γὰρ ἀργῶς χρῆ καὶ ἐπὶ κενῷ Θεὸν ὀνομάζειν. Προφῆδει γὰρ ἡ θεία σοφία μέλλειν φλυαρσεῖν τινὰς, καὶ πληθὺν θεῶν ὀνομάζειν τῶν οὐκ ὄντων. Ὅπως οὖν ὁ τῷ ὄντι Θεὸς διὰ ἔργων νοηθῆ, καὶ ὅτι ἐν τῷ Λόγῳ αὐτοῦ ὁ Θεὸς πεποίηκε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ἔφη· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Εἶτα εἰπὼν τὴν ποίησιν αὐτῶν, δηλοῖ ἡμῖν· *Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος.* Ταῦτα ἐν πρώτοις διδάσκει ἡ θεία Γραφή, τρόπον τινὲ ὕλην γενητὴν (20), ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονυῖαν, ἀφ' ἧς πεποίηκε καὶ δεδημιούργηκεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον.

11. Ἀρχὴ δὲ τῆς ποιήσεως φῶς ἐστίν· ἐπειδὴ τὰ κοσμούμενα τὸ φῶς φανεροῖ. Διὸ λέγει· *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός, Γενηθήτω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς· καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ὅτι καλόν (21)*· δηλονότι καλὴν ἀνθρώπῳ γεγονός. *Καὶ διεχώρισεν ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους, καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα.* Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα μία. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· *Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος.* Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στε-

¹⁵ Prov. viii, 27, 29.

(17) *Ἡ σοφία ἢ ἐν αὐτῷ.* Spiritum sanctum his verbis manifeste designat Theophilus. Unde Triadem appellat num. 15 Deum, Verbum et Sapientiam; quo quidem in loco periniquè Petavius Trin. lib. v, Verbum et Sapientiam pro una sumi persona queritur. Nam cum Spiritum multi alii Patres Sapientiam appellaverint, ut Irenæus lib. iii, c. 24; lib. iv, c. 7 et cap. 20, cur idem non licuit Theophilo? Erat ei hæc loquendi ratio familiaris. Nam et in libro i, n. 7, Verbum et Sapientiam, Verbum et Spiritum distinguit, et hoc ipso in loco Deus Verbum suum cum sapientia sua genuisse dicitur. Vid. infra n. 15 et 18.

(18) *Πρὸ πολλῶν ἐτῶν.* Non videtur necesse esse legere πρὸ Σολομῶνος, ut conjicit Wolfius. Idem enim valet hæc loquendi ratio ac Σολομῶνος προγενόμενος.

(19) *Ἐν ἀρχῇ.* Theophilus, ut multi alii, illud in principio idem esse putat ac in Verbo. Profert enim hoc testimonium ut probet Verbi æternitatem. Mox demonstrat Deum in Verbo suo fecisse cælum et terram ex his verbis: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Non multo ante declaraverat idem Verbum esse ἀρχὴν.

(20) *Τρόπον τινὲ τῆν ὕλην γενητὴν.* Satis com-

A mundi creatione et cæteris rebus loquebatur; nondum enim erant prophetae cum mundus crearetur, sed tantum Sapientia Dei quæ est in eo, ac sanctum Verbum ejus, quod ei semper adest. Hinc per Salomonem prophetam sic fatur: *Cum præpararet cælum, una aderam ei, et cum firma faceret fundamenta terræ, eram cum eo disponens*¹⁵. Moyses autem qui multis annis ante Salomonem fuit, vel potius Verbum Dei, ita per eum velut per instrumentum loquitur: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Primo principium et creationem nominavit, deinde ipsum Deum prædicavit; neque enim fas est temere et levi de causa Deum appellare. Prævidebat enim divina sapientia futurum, ut nonnulli nugarentur, ac multitudinem deorum nusquam exstantium nominarent. Igitur ut verus Deus ex operibus intelligeretur, eumque constaret in Verbo suo cælum et terram et quæ in eis sunt creasse, scriptum est: *In principio creavit Deus cælum et terram.* Deinde postquam narravit eorum creationem, sic nos edocet: *Terra autem erat invisibilis et 356 incomposita, et tenebræ super abyssum, et Spiritus Dei superferebatur super aquas.* Hæc igitur initio docet divina Scriptura, materiam, ex qua mundum Deus fecit et condidit, quodammodo indicans rem creatam esse, ut pote a Deo factam.

11. *Operis sex dierum descriptio ex libro Genesis.*— Initium autem condendi a luce fit; si quidem ea quæ conduntur et ornantur lux ostendit. Quare dicit: *Et dixit Deus: Fiat lux, et facta est lux; et vidit Deus lucem quia bona est.* Bona scilicet homini facta. *Et discrevit Deus inter lucem et tenebras, et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem.* *Et factum est vespere et factum est mane, dies unus.* *Et dixit Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum, et sit discernens inter aquam et aquam. Et factum est sic.* *Et fecit Deus firmamentum, et divisit Deus inter*

mode post has voces poneretur δηλοῦσα vel simile aliud participium. Ait autem Theophilus materiæ creationem quodammodo a Scriptura doceri in exordio Genesis, quia, etsi materiæ nomen Scriptura non usurpat, satis aperte materiam sub aliis nominibus designat. Sic de Hesiodo dicebat n. 6: Καὶ ὕλην μὲν τρόπον τινὲ ὑποτίθεται καὶ κόσμου ποίησιν, quia etsi Hesiodus diserte non dicat creationem sine creatore factam fuisse, id tamen sequitur ex ejus verbis. Hanc autem materiæ creationem ex his verbis: *In principio creavit cælum et terram,* deducebat Theophilus, quia cæli et terræ nomine intelligebat materiam ex qua cælum et terra facta sunt. Sequitur hanc interpretationem Basilius homilia 1 in Hexaem., n. 8, docetque initio homil. 2, non solum terram initio creationis, sed ipsum etiam cælum inconditum fuisse. Justinus quoque Apol. 1, num. 59, mundum a Deo factum testatur ex cælo et terra quæ prius creaverat.

(21) *Καὶ ἐγένετο... ὅτι καλόν.* Fellus et Wolfius minime dubitaverunt, quin hæc verba, quæ in cod. Bodl. et in omnibus editis desunt, librariorum culpa excidissent. Quapropter ea in contextum restituerunt, eisque hæc in re libenter assentior.

aquam, quæ erat sub firmamento, et inter aquam, quæ supra firmamentum. Et vocavit Deus firmamentum, cælum. Et vidit Deus quia bonum est. Et factum est vespere, et factum est mane dies secundus. Et dixit Deus: Congregentur aquæ quæ sub cælo, in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic. Et congregata est aqua in congregationes suas, et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam terram, et congregationes aquarum vocavit maria. Et vidit quod esset bonum. Et dixit Deus: Germinet terra herbam virentem, seminantem semen secundum genus et similitudinem, et lignum fructiferum, faciens fructum, cujus semen in ipso in similitudinem; et factum est ita. Et protulit terra herbam virentem, seminantem semen secundum genus, et lignum fructiferum faciens fructum secundum genus in terra. Et vidit Deus quod esset bonum. Et factum est vespere et factum est mane, dies tertius. Et dixit Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli, ad illuminationem in terra, et dividant inter medium diei et inter medium noctis, et sint in signa et in tempora et in dies et in annos: et sint ad illuminationem in firmamento cæli, ut luceant super terram: et factum est ita. Et fecit Deus duo luminaria magna, luminare magnum, ut præesset diei, et luminare minus, ut præesset nocti, et stellas. Et posuit illa Deus in firmamento cæli, ut luceant super terram, et præsent diei et nocti, et dividant inter medium lucis et inter medium tenebrarum. Et vidit Deus quod esset bonum. Et factum est vespere et factum est mane, dies quartus. Et dixit Deus: Producant aquæ reptilia animarum viventium et aves volantes super terram sub firmamento cæli. Et factum est ita. Et fecit Deus cete grandia et omnem animam animalium reptilium, quæ prodixerant aquæ secundum genus suum, et omnem avem pennatam secundum genus. Et

357 *vidit Deus quod essent bona; et benedixit eis Deus, dicens: Crescite et multiplicamini et replete aquas maris, et aves multiplicentur in terra. Et factum est vespere et factum est mane dies quintus. Et dixit Deus: Producat terra animam viventem secundum genus, quadrupedes et reptilia et bestias terræ secundum genus. Et factum est ita. Et fecit Deus bestias terræ secundum genus, jumentum secundum genus et omnia reptilia terræ. Et vidit Deus quod esset bonum. Et dixit Deus: Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem, et imperent piscibus maris, et volatilibus cæli et jumentis et omni terræ, et omnibus reptilibus, quæ repunt super terram. Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit illum, masculum et feminam fecit eos. Et benedixit eis Deus, dicens: Crescite et multiplicamini et replete terram, et subjicite eam, et dominamini piscibus maris, et volatilibus cæli, et jumentis, et universæ terræ, et omnibus reptilibus, quæ repunt super terram. Et dixit Deus: Ecce dedi vobis omnem herbam seminalem, seminantem semen, quæ est in superficie universæ terræ: et omne lignum, quod habet in se fructum seminis seminalem, erit vobis in cibum: sed et omnibus bestiis terræ, et omnibus volatilibus cæli,*

A *ρέωμα, καὶ διεχώρισεν ἀνά μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνά μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανόν. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωτὶ, ἡμέρα δευτέρα. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθήτω ἡ ξηρά. Καὶ ἐγένετο οὕτω. Καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσεν θαλάσσας. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα, καὶ ξύλον κάρπιμον, ποιῶν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ εἰς ὁμοίότητα· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος, καὶ ξύλον κάρπιμον, ποιῶν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα ἐν αὐτῷ κατὰ γένος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὶ, ἡμέρα τρίτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ὥστε διαχωρίζειν ἀνά μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνά μέσον τῆς νυκτὸς, καὶ ἑστῶσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἑνιαυτούς· καὶ ἑστῶσαν εἰς φαῦσιν ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Καὶ ἔθετο αὐτούς ὁ Θεός ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἀρχεῖν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς, καὶ διαχωρίζειν ἀνά μέσον τοῦ φωτὸς, καὶ ἀνά μέσον τοῦ σκότους. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὶ, ἡμέρα τετάρτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἕρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ· καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ κήτη τὰ μεγάλα, καὶ πᾶσαν ψυχὴν ζώων ἕρπετῶν, ἃ ἐξήγαγεν τὰ ὕδατα κατὰ γένη αὐτῶν, καὶ πᾶν πετεινὸν πτερωτὸν κατὰ γένος. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλά· καὶ εὐλόγησεν αὐτὰ ὁ Θεός λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης, καὶ τὰ πετεινὰ πληθυνέτω ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωτὶ, ἡμέρα πέμπτη. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα, καὶ ἕρπετὰ, καὶ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὰ θηρία τῆς γῆς κατὰ γένος, καὶ τὰ κτήνη κατὰ γένος, καὶ πάντα τὰ ἕρπετὰ τῆς γῆς. Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἕρπετῶν τῶν ἕρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν αὐτούς ὁ Θεός, λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατα-*

κυριεύσατε αὐτῆς, καὶ ἀρχετε τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ πάντων τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἔρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν πάντα χόρτον σπόριμον, σπείρον σπέρμα, ὃ ἐστὶν ἐπάνω πάσης τῆς γῆς, καὶ πᾶν ξύλον, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ καρπὸν σπέρματος σπόριμον, ὑμῖν ἔσται εἰς βρώσιν, καὶ πᾶσιν τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, καὶ πᾶσιν τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, καὶ παντὶ ἔρπετῷ ἔρποντι ἐπὶ τῆς γῆς, ὃ ἔχει ἐν αὐτῷ πνοὴν ζωῆς, πάντα χόρτον χλωρὸν εἰς βρώσιν. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς πάντα ὅσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ καλὰ λίαν. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα καὶ ἐγένετο πρωΐ, ἡμέρα ἕκτη. Καὶ συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, καὶ πᾶς ὁ κόσμος αὐτῶν. Καὶ συνετέλεσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἃ ἐποίησε, καὶ κατέπαυσεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἐποίησε. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἑβδόμην, καὶ ἡγίασεν αὐτήν, ὅτι ἐν αὐτῇ κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὧν ἤρξατο ὁ Θεὸς ποιῆσαι. »

12. Τῆς μὲν οὖν Ἑξαήμερου οὐδεὶς ἀνθρώπων δυνατὸς κατ' ἀξίαν τὴν ἐξήγησιν καὶ τὴν οἰκονομίαν πᾶσαν ἐξειπεῖν, οὐδὲ εἰ μυρία στόματα ἔχοι καὶ μυρίας γλώσσας· ἀλλ' οὐδὲ εἰ μυριοὶ ἔτεσι βιώσει τις, ἐπιδημῶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ, οὐδὲ οὕτως ἔσται ἱκανὸς πρὸς ταῦτα ἀξίως τι εἰπεῖν διὰ τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος καὶ τὴν πλοῦτον τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ, τῆς οὐσίας ἐν ταύτῃ τῇ προγεγραμμένῃ Ἑξαήμερῳ. Πολλοὶ μὲν οὖν τῶν συγγραφέων ἐμιμήσαντο, καὶ ἠθέλησαν περὶ τούτων διήγησιν ποιήσασθαι, καίτοι λαβόντες ἐντεῦθεν τὰς ἀφορμὰς, ἦτοι περὶ κόσμου κτίσεως, ἢ περὶ φύσεως ἀνθρώπου, καὶ οὐδὲ τὸ τυχὸν ἑναυσμα ἀξιόν τι τῆς ἀληθείας ἐξεῖπον. Δοκεῖ δὲ τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων ἢ συγγραφέων καὶ ποιητῶν εἰρημένα ἀξιόπιστα μὲν εἶναι, παρὰ τὸ φράσει κεκαλλωπίσθαι· μωρὸς δὲ καὶ κενὸς ὁ λόγος αὐτῶν δεικνύται, ὅτι πολλὴ μὲν πληθὺς τῆς φλυαρίας αὐτῶν ἐστὶ· τὸ τυχὸν δὲ τῆς ἀληθείας ἐν αὐτοῖς οὐχ εὐρίσκεται. Καὶ γὰρ εἰ τι δοκεῖ ἀληθὲς δι' αὐτῶν ἐκπεφωνῆσθαι, σύγκρασιν ἔχει τῇ πλάνῃ. Καθάπερ γὰρ φάρμακόν τι δηλητήριον συκραθὲν μέλιτι, ἢ οἴνῳ, ἢ ἐτέρῳ τινί, τὸ πᾶν ποιεῖ βλαβερόν καὶ ἀχρηστον· οὕτως καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς πολυλογία εὐρίσκεται ματαιοπονία, καὶ βλάβη μᾶλλον τοῖς πειθομένοις αὐτῇ. Ἔτι μὴν καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης (22) ἡμέρας, ἣν πάντες μὲν ἀνθρώποι ὀνομάζουσιν, οἱ δὲ πλείους ἀγνοοῦσιν· ὅτι παρ' Ἑβραίοις ὁ καλεῖται σάββατον Ἑλληνιστὶ ἐρμηνεύεται ἑβδόμας (23), ἣτις εἰς πᾶν γένος (24) ἀνθρώπων ὀνομάζεται μὲν,

(22) Ἔτι μὴν καὶ περὶ τῆς ἑβδόμης. Nonnulla hic supplenda sunt, ac ea revocanda quæ paulo ante de scriptoribus profanis dicebat, eos imitatos esse librum Genesis, ac de mundi creatione et humana natura nonnulla dixisse. Addit ergo eos et de septima die non tacuisse.

(23) Ἑβδόμας. Hac voce significari potest spatium septem dierum; sed hoc loco significat diem septimum, quem paulo ante dixerat ab omnibus hominibus appellari. Ducæus autem et Wolfius observant errare Theophilum in interpretatione sabbati, si hanc vocem, quam Græce esse hebdomadem ait, a septenario numero nempe $\psi\beta\omega$, non autem a quiete nempe $\eta\beta\omega$ deductam putaverit. Utrum autem hoc levi errore laboraverit, minime statuunt. Recte factum ab eruditis viris quod iudicium suum cohibuerint. Non enim Græcos exagitat Theophilus, quod nescirent sabbatum apud Hebræos Græce esse septenarium numerum (absurda fuisset ac Theophilo non digna ejusmodi reprehensio) aut sabbatum Judæorum septimæ apud Græcos luci respondere; id enim oculis suis videbant Græci, neque in hoc errare poterant. Sed in hoc eos carpit, quod cum sabbatum Judæorum irriderent, nescirent tamen sabbatum nihil aliud esse quam septimam lucem, et ideo singularem habere apud Judæos observationem, quia septima lux est, in qua nimirum Deus ab operibus requievit.

(24) Εἰς πᾶν γένος. Nonnulla veritatis vestigia apud gentiles servata tum in septem dierum vicibus numerandis, tum in aliqua sabbati religione retinenda, testantur antiqui scriptores. Præter Aristobulum, cujus testimonium exstat apud Clementem Alexandrinum et Euseb. *Præp. evangel.* lib. xiiii, idem confirmant Philo, ii *De mundi opif.* et ii *De vit. Moys.* et Josephus, lib. ii *contra Appionem.* Sed in

A et omni reptili repenti super terram, quod habet in se flatum vitæ, omnem herbam viridem in escam. Et factum est ita. Et vidit Deus omnia quæcunque fecerat, et ecce erant valde bona. Et factum est vespere et factum est mane, dies sextus; et perfecti sunt cæli et terra et omnis ornatus eorum. Complevitque Deus die septimo opera sua, quæ fecerat, et requievit in die septimo ab omnibus operibus suis quæ fecerat. Et benedixit Deus diei septimo, quia in ipso requievit ab omnibus operibus suis, quæ cæperat Deus facere.

B 12. Ex libro Genesis nonnulla Græci hauserunt, sed ea corruerunt. — Hujus autem sex dierum operis nemo est hominum, qui pro rei dignitate enarrationem et descriptionem omnem explicare possit, etiamsi decem mille ora habeat, et decem mille linguas. Atque etiamsi quis decem mille annos vivat, in hac terra peregrinus, ne tum quidem erit idoneus, qui de his digne quidpiam dicat, propter exsuperantem magnitudinem et divitias sapientiæ Dei, quæ operi sex dierum supra descripto inest. Ac multi quidem scriptores illud imitati sunt, et de his rebus narrare aggressi; sed quamvis inde adjumenta sibi sumerent mundi creationis et naturæ hominis explicandæ, tamen ne tenuem quidem veritatis scintillam assequi potuerunt. Videntur autem quæ a philosophis et scriptoribus et poetis dicta sunt, fide digna esse, quia sermonis splendore illustrantur; inanis tamen et insulsa eorum oratio ex eo declaratur, quod luxurient apud eos nugæ, ac veritatis ne ulla quidem particula inveniatur. Nam si quid veri ab iis prædicatum videtur, permistum est errore. Ac quemadmodum pharmacum aliquod mortiferum, si melle aut vino aut alia re hujusmodi permisceatur, totum inutile et pestiferum efficit, ita eorum dicendi copia nihil aliud esse invenitur, quam laboriosæ nugæ, magisque perniciosæ esse eorum, qui ei assentiuntur. 358 Ac de die etiam septimo locuti sunt, cujus nomen omnes

homines usurpant, sed plerique quam vim habeat ignorant. Quod enim apud Hebræos sabbatum dicitur, Græce redditur hebdomas, quæ quidem apud omne humanum genus appellatur; quam autem ob causam ita vocent ignorant. Quod autem placet Hesiodo poetæ ex Chao genitum Erebum et Terram et imperantem opinatis illius diis et hominibus Amorem, inutilis illius et frigida oratio est atque ab omni veritate prorsus aliena. Deum enim voluptate ab omni inhonesta voluptate et mala cupiditate abstineant.

13. *Variæ de creatione mundi observationes.* — Quod autem idem Hesiodus a terrenis rebus initium ducit narrandæ creationis, humana et humilis ac prorsus jejuna ejus cogitatio est, quantum ad Deum attinet. Homo enim cum in infimis versetur, ab ipso solo initium facit ædificandi, nec fastigium potest aut culmen facere, nisi fundamentum posuerit. Dei autem potentia in eo spectatur, ut primum quidem res ex nihilo creet; deinde ad arbitrium suum creet. *Nam quæ apud homines impossibilia, possibilia sunt apud Deum*¹⁶. Quapropter propheta testatur primum omnium ab eo cælum esse conditum in modum fastigii: *In principio, inquit, creavit Deus cælum*, quod idem est ac per principium cælum esse conditum, ut supra demonstravimus. Terram autem vocat id quod veluti solum et fundamentum est, abyssum autem multitudinem aquarum. Tenebras etiam nominat, eo quod cælum a Deo conditum aquas una cum terra veluti quoddam operculum operiret; spiritum autem, qui

¹⁶ Luc. xviii, 27.

hoc genere præcipue observanda duo Tertulliani testimonia, in quibus aliquid conabor emendare. Sic loquitur lib. 1 ad Nat. c. 14: *Alii plane humanius solem Christianum Deum æstimant, quod innotuerit ad orientis partem facere nos precationem, vel die solis lætitiâ curare. Quid vos minus facitis? Non plerique affectatione adorandi aliquando etiam cælestia, ad solis initium labra vibratis? Vos certe estis, qui in laterculum septem dierum solem recepistis, et ex diebus ipsum præelegistis, quo die lavacrum subtrahatis, aut in vesperam differatis, aut otium et prandium curetis. Quod quidem facitis exorbitantes et ipsi a vestris ad alienas religiones. Judæi enim festi, sabbata et cæna pura, et Judaici ritus lucernarum, et jejunia cum azymis, et orationes litorales, quæ utique aliena sunt a diis vestris. Quare, ut ab excessu revertar, qui solem et diem ejus nobis exprobratis, agnoscite vicinitatem; non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.* Duo in hoc testimonia facile est animadvertere. 1° Sabbatum apud gentiles observari non sine aliqua Judaici instituti imitatione. 2° Non longe etiam hac in re a Christianis gentiles remotos esse, tum quia sabbatum diei solis proximum, tum quia utrique sex aliis diebus unum præferunt. Quare hæc verba: *Et ex diebus ipsum præelegistis, quo die, etc.*, non ad solis diem referenda sed ad sabbatum, ac multo accuratior erit oratio si legamus: *Et sex diebus ipsi præelegistis, quo die, etc.* Idem: *Apologet. c. 16: Æque si diem solis, inquit, lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quam religione solis; secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni otio et victui decernunt, exorbitantes et ipsi ab Judaico more quem ignorant.* Luce clarius mihi videtur legendum esse ad Judaicum morem, valdeque miror cur Samuel Petrus

δι' ἣν δὲ αἰτίαν καλοῦσιν αὐτὴν οὐκ ἐπίστανται. Τὸ δὲ εἰπεῖν Ἡσίοδον τὸν ποιητὴν ἐκ χάους γεγενῆσθαι Ἐρεβὸν (25), καὶ τὴν γῆν καὶ Ἐρῶτα κυριεύοντα τῶν κατ' αὐτόν τε θεῶν καὶ ἀνθρώπων, μάταιον καὶ ψυχρὸν τὸ ῥῆμα αὐτοῦ, καὶ ἀλλότριον πάσης ἀληθείας δείκνυται. Θεὸν γὰρ οὐ χρὴ ὑφ' ἡδονῆς νικᾶσθαι· ὅπου γε καὶ οἱ σώφρονες ἄνθρωποι ἀπέχονται πάσης αἰσχρᾶς ἡδονῆς καὶ ἐπιθυμίας κακῆς.

vinci non decet, quippe cum homines temperantes

13. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐκ τῶν ἐπιγείων κάτωθεν ἀρξασθαι καὶ λέγειν τὴν ποίησιν τῶν γεγενημένων, ἀνθρώπινον καὶ ταπεινὸν καὶ πάνυ ἀσθενὲς τὸ ἐννόημα αὐτοῦ, ὡς πρὸς Θεόν, ἐστίν. Ἄνθρωπος γὰρ, κάτω ὢν, ἀρχεται ἐκ τῆς γῆς οἰκοδομεῖν, καὶ οὐ πρὸς τάξιν (26) δύναται καὶ τὴν ὀροφὴν ποιῆσαι, ἐὰν μὴ τὸν θεμέλιον ὑπόθῃται. Θεοῦ δὲ τὸ δυνατόν ἐκ τούτου δείκνυται, ἵνα πρῶτον μὲν ἐξ οὐκ ὄντων ποιῇ τὰ γινόμενα, καθὼς βούλεται (27). Τὰ γὰρ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατα δυνατὰ ἐστὶ παρὰ Θεῶν. Διὸ καὶ ὁ προφήτης πρῶτον εἶρηκε τὴν ποίησιν τοῦ οὐρανοῦ γεγενῆσθαι τρόπον ἐπέχοντα ὀροφῆς, λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανόν, τουτέστι διὰ τῆς ἀρχῆς γεγενῆσθαι τὸν οὐρανόν, καθὼς ἐφθήμεν δεδηλωκέναι. Γῆν δὲ λέγει δυνάμει ἔδαφος καὶ θεμέλιον, ἄβυσσον δὲ τὴν πληθὺν τῶν ὑδάτων καὶ σκότος διὰ τὸ τὸν οὐρανὸν (28) γεγονότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐσκεπακέναι καθάπερ πῶμα τὰ ὕδατα σὺν τῇ γῆ· πνεῦμα δὲ τὸ ἐπιφερόμενον ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς εἰς ζωογόνησιν (29) τῇ κτίσει, καθάπερ ἄνθρωπον ψυχὴν

Comment. in leges Atticas, pag. 4, librum ad Nationes emendet ex Apologetico et in superiore testimonio legat: Exorbitantes et ipsi a vestris, ab alienis, religione.

(25) Ἐρεβόν. Cod. Bodl. et Tigur. Ἐρεβός.

(26) Πρὸς τάξιν. Vel legendum πρόσταξιν, atque hac voce intelligendum id quod maxime eminet; vel scribendum καὶ πρὸς τάξιν καὶ οὐ δύναται. Sic infra n. 25, ætate πρὸς τάξιν crescere. Imitatur Chrysostomus homil. 2 in Genes., hanc Theophili sententiam, et in divino opere, contra quam in humanis fieri solet, prius culmen, deinde fundamentum perfici observat, πρότερον τὸν ὀροφόν, καὶ τότε τὸν θεμέλιον. Vid. Photium cod. 240. Sic etiam Basil., Ambros. in Hexaem., Greg. Naz. or. 43.

(27) Καθὼς βούλεται. Addendum ante hæc verba εἶτα, deinde, vel aliquid simile. Duo enim Dei propria esse docet Theophilus, primum ut creet ex nihilo, deinde ut ad arbitrium creet, et ab ipso vertice, si velit, incipiat. Quare aliquid addendum quod respondeat τῷ πρῶτον.

(28) Διὰ τὸν οὐρανόν. Lego διὰ τὸ τὸν οὐρανόν. Paulo post pro καθάπερ πῶματα ὕδατα, posuimus καθάπερ πῶμα τὰ. Atque ita legendum monuit Wollsius post Davisium Laerosium et R. P. Souchet S. J. in Collect. Dissert. crit. p. 665. Videtur tenebras sic explicare, ut iis occurrat, qui illas æternum quidpiam esse et Deo contrarium fingebant. Ita Basil., homil. 2, in Hexaem. n. 5.

(29) Εἰς ζωογόνησιν. Sic etiam Joannes Chrysostomus homil. 5 in Genes. n. 1: Ἐνέργειά τις ζωτικὴ προσῆν τοῖς ὕδασι, καὶ οὐκ ἦν ἀπλῶς ὕδωρ ἐστὼς καὶ ἀκίνητον, ἀλλὰ κινούμενον καὶ ζωτικὴν τινὰ δύναμιν ἔχον.

τῷ λεπτῷ τὸ λεπτὸν συγκεράσας. Τὸ γὰρ πνεῦμα A
 λεπτὸν καὶ τὸ ὕδωρ λεπτὸν, ὅπως τὸ μὲν πνεῦμα
 τρέφῃ τὸ ὕδωρ, τὸ δὲ ὕδωρ σὺν τῷ πνεύματι τρέφῃ
 τὴν κτίσιν διικνούμενον πανταχόσε. Ἐν μὲν τὸ
 πνεῦμα φωτὸς τύπον (30) ἐπέχον ἐμεσίτευεν τοῦ
 ὕδατος καὶ τοῦ οὐρανοῦ, ἵνα τρόπῳ τινὶ μὴ κοινωνῇ
 τὸ σκότος τῷ οὐρανῷ ἐγγυτέρῳ ὄντι τοῦ Θεοῦ, πρὸ
 τοῦ εἰπεῖν τὸν Θεόν· *Γενηθήτω φῶς*. Ὡσπερ οὖν κα-
 μάρα ὁ οὐρανὸς ὧν συνεῖχε τὴν ὕλην (31), βῶλῳ (32)
 ἐοικυῖαν. Καὶ γὰρ εἶρηκεν περὶ τοῦ οὐρανοῦ ἕτερος
 προφήτης ὀνόματι Ἰσαΐας, λέγων· *Θεὸς οὗτος ὁ
 ποιήσας τὸν οὐρανὸν ὡς καμάραν, καὶ διατείνας
 ὡς σκητὴν κατοικεῖσθαι*. Ἡ διάταξις οὖν Θεοῦ
 τοῦτό ἐστιν ὁ λόγος αὐτοῦ, φαίνων ὡσπερ λύχνος ἐν
 οἰκῆματι συνεχομένῳ (33), ἐφώτισε τὴν ὑπὲρ οὐρανῶν,
 χωρὶς μὲν τοῦ κόσμου (34) ποιήσας· καὶ τὸ μὲν φῶς B
 ὁ Θεὸς ἐκάλεσεν ἡμέραν, τὸ δὲ σκότος νύκτα. Ἐπεὶ
 τοί γε ἄνθρωπος οὐκ ἂν ἤδει καλεῖν τὸ φῶς ἡμέραν,
 ἢ τὸ σκότος νύκτα· ἀλλ' οὐδὲ μὲν τὰ λοιπὰ, εἰ μὴ τὴν
 ὀνομασίαν εἰλήφει (35) ἀπὸ τοῦ ποιήσαντος αὐτὰ
 Θεοῦ. Τῇ μὲν οὖν πρώτῃ ὑποθέσει τῆς ἱστορίας καὶ
 γενέσεως τοῦ κόσμου εἶρηκεν ἡ ἁγία Γραφή οὐ περὶ
 τούτου τοῦ στερεώματος, ἀλλὰ περὶ ἐτέρου οὐρα-
 νοῦ (36) τοῦ ἀοράτου ἡμῖν ὄντος, μεθ' ὃν οὗτος ὁ
 ὄρατός (37) ἡμῖν οὐρανὸς κέκληται στερέωμα, ἐφ'
 ᾧ ἀνείληπται τὸ ἡμισυ τοῦ ὕδατος ὅπως ἡ τῇ ἀνθρωπό-
 τητι εἰς ὑετοὺς καὶ ὄμβρους καὶ δρόσους. Τὸ δὲ ἡμισυ
 ὕδατος ὑπελείφθη ἐν τῇ γῆ εἰς ποταμούς, καὶ πηγὰς
 καὶ θαλάσσας. Ἐτι οὖν συνεχόντος τοῦ ὕδατος τὴν
 γῆν, μάλιστα κοίλους τόπους, ἐποίησεν ὁ Θεός, διὰ C
 τοῦ Λόγου αὐτοῦ, τὸ ὕδωρ συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν
 μίαν, καὶ ὄρατὴν γενηθῆναι τὴν ξηρὰν, πρότερον
 γεγονυῖαν αὐτὴν ἀόρατον. Ὁρατὴ οὖν ἡ γῆ γενομένη
 ἔτι ὑπῆρχεν ἀκατασκεύαστος. Κατεσκεύασεν οὖν αὐ-
 τὴν καὶ κατεκόσμησεν ὁ Θεὸς διὰ παντοδαπῶν χλοῶν
 καὶ σπερμάτων καὶ φυτῶν.

¹⁷ Isa. II, 22.

(30) *Φωτὸς τύπον*. Lucis similitudinem referens. Sed multo aptior erit sententia si legamus *τόπον*, ut in interpretatione expressi. Neque enim hunc spiritum luci similem fuisse ait, sed medium inter cælum et aquas spatium occupasse, qui locus erat luci destinatus.

(31) *Τὴν ὕλην*. Ita Wolfius. Editi manifesto errore τῇ ὕλη. Cælum instar fornicis, sive camerae, se habere docent eodem modo Ambrosius in *Hexaem.*, Diodorus Tarsensis apud Photium cod. 240, p. 698; Basilius homil. 4 in *Hexaem.*, n. 8.

(32) *Βῶλῳ*. Wolfius monitu Cl. Lacrozii legendum putat θόλῳ ἐοικυῖα, atque hanc scripturam ita in amoribus habet, ut parum absuisse dicat, quin illam in contextum reciperet. Sed quid mutatione opus est in integro et percommodo contextu? Materiam glebæ, id est inertis terræ, assimilata dicit, ut eam inconditam fuisse demonstrat. Eodem sensu Athenagoras materiam, antequam ornatum acciperet, instar naturæ informis et terræ inutilis jaccuisse dicit, *Apol.* n. 14.

(33) *Συνοχόμενῳ*. Reddidi in *clauso conclavi*, sive cubiculo. Sic enim IV Reg., cap. XIV, v. 16: Vidit Deus filios Israel ὀλιγοστούς, συνεχομένους, *paucos et clausos*.

(34) *Τοῦ κόσμου*. Cum Bodleianus codex et ed. Tigur. et Paris. ita habeant, miror in Oxon.

ferebatur super aquas, eum intelligit, quem dedit Deus 359 creaturæ, ad viventium generationem, velut animam homini, tenue cum tenui conjungens (nam spiritus tenuis et aqua tenuis), ut spiritus aquam, aqua autem cum spiritu omnia pervadens creaturam foveret. Unus igitur ille spiritus lucis locum occupans, aquam inter et cælum medius erat, ut quodammodo impediret ne tenebræ proximi Deo cælum attingerent, antequam Deus dixisset: *Fiat lux*. Cælum igitur instar fornicis materiam solo assimilata complectebatur. Sic enim alius propheta, nomine Isaias, de cælo loquitur: *Deus ille est qui fecit cælum ut fornicem, et extendit ut tabernaculum ad inhabitandum* ¹⁷. Itaque jussio Dei, id est ejus Verbum, velut in clauso conclavi collucens, totum terrarum orbem illuminavit, eum lucem separatim a mundo fecisset; ac lucem quidem Deus vocavit diem, tenebras vero noctem. Neque enim potuisset homo vocare diem lucem, tenebras autem noctem, imo nec aliis rebus nomina imponere, nisi illa ab earum conditore accepisset Deo. In primo autem exordio narrandæ mundi originis, non loquitur Scriptura de hoc firmamento quod videmus, sed de alio cælo oculis nostris indeprehenso, secundum quod hoc cælum, quod videmus, vocatum est firmamentum. In quo quidem asservatur dimidium aquarum, ut sit homini in pluvias et imbres et rores. Altera pars in terra relicta est in fluvios, fontes et maria. Cum igitur adhuc aquæ tegerent terram, præcipue autem loca concava, fecit Deus per Verbum suum, ut aquæ unum in locum confluerent, et appareret terra quæ antea non videbatur. Sed tamen quamvis videri incepisset, erat adhuc informis. Formam igitur et ornatum Deus ei affinxit omni herbarum et seminum et plantarum genere.

et Hamburg. legi τὸν κόσμον, quod quidem sic reddit Wolfius, *postquam mundum sigillatim condidit*.

(35) *Εἰλήφει*. Referunt interpretes ad ipsas res creatas et reddunt *accepissent*. Sed aptius et commodius videntur ad ipsum hominem referri, quippe cum Theophilo propositum sit totam hanc Genesis historiam divinitus traditam asserere. Cum hac Theophili sententia satis quadrat id quod dicebat Pythagoras, *non solum doctissimum, sed etiam antiquissimum sapientium existimari debere eum qui nomina rebus imposuit*. Πυθαγόρας ἡξίου μὴ μόνον λογιώτατον, ἀλλὰ καὶ πρῶτον ἡγεῖσθαι τῶν σοφῶν τὸν θέμενον τὰ ὀνόματα τοῖς πράγμασι. Apud Clem. Alex., *Epitom.*, pag. 809.

(36) *Περὶ ἐτέρου οὐρανοῦ*. S. Joannes Chrysostomus videtur hac in re a Theophili sententia discedere. Nam. homil. 4 in *Genes.* pluribus contendit unum esse cælum, nec illud, quod in principio factum dicitur, ab eo differre, quod aquas dividit ab aquis. Contra Theodoretus utrumque distinguit, ut Theophilus; eos qui plures admittunt, exagitat Basilius homil. 3 in *Hexaem.*; Ambrosius lib. II, cap. 1 in *Hexaem.*, et Gregor. Nyssenus in *Hexaem.* tres cælos acriter defendunt.

(37) *Ὁρατός*. Ita Ducæus et Hamb. Male alii ἀόρατος.

14. *Imago resurrectionis ; mundi comparatio cum mari.* — Jam vero in his considera varietatem et diversam venustatem ac copiam ; attende ut in se quamdam exhibeant resurrectionem, in exemplum futuræ aliquando omnium hominum resurrectionis. Quis est enim qui non admiretur cum consideret ex fici semine ficum nasci, vel ex aliis minutissimis seminibus immensas arbores crescere. In mari autem similitudo quædam nobis cum mundo exhibetur. Nam quemadmodum mare, nisi fluminum et fontium appulsu aleretur, jamdudum exsiccatum ob salsuginem et adustum esset : ita mundus nisi habuisset legem Dei et prophetas, ex quibus fluunt et scaturiunt **360** mansuetudo, misericordia, justitia et sanctorum Dei mandatorum doctrina, jamdudum ob nequitiam et multiplicata in eo peccata defecisset. Et quemadmodum in mari sunt quædam insulæ habitabiles, aquis salubres, frugiferæ, stationibus et portibus munitæ, ut iis, qui tempestate jactati fuerunt, perflugio esse possint : sic Deus mundo sub peccatis fluctuanti et æstuanti synagogas dedit, id est sanctas ecclesias, in quibus doctrina veritatis velut in insularum portuosarum stationibus asservatur, ad quas perflugiunt qui salutem consequi cupiunt, veritatis facti amatores, ac iram et iudicium Dei effugere volentes. Quemadmodum autem aliæ sunt insulæ saxosæ et inaquosæ, infrugiferæ, ferarum plenæ, inhabitatæ, ad perniciem navigantium et tempestatem subeuntium appositæ, in quibus naves conteruntur, et qui appellant penitus pereunt : ita se habent erroris doctrinæ, hæreses dico, ad quas qui accedunt omnino pereunt ; neque enim verbum veritatis sequuntur ducem ; sed quemadmodum piratæ, cum naves impleverint, eas in prædicta loca impellunt, ut ibi eas perdant, idem contingit iis qui a veritate aberrant, ut ab errore pessimidentur.

15. *De die quarto.* — Quarto die facta sunt luminaria. Deus enim cum omnia provideat, nugas vanorum philosophorum perspiciebat, qui dicturi

(38) *Ἐν αὐτοῖς.* Sic emendavit Wolfius pro eo quod antea legebatur ἐν ἑαυτοῖς.

(39) *Λέγομεν δέ.* Ita cod. B. et Hamb. Editi λεγόμενας ἐκκλησίας. Coniicit Wolfius scripsisse Theophilum λέγομεν δὲ τὰς ἐκκλησίας.

(40) *Ἐν νήσοις.* Ecclesias catholicas insulis assimilat Gregorius Naz. or. 43, p. 697.

(41) *Τείρεται.* Clarum et apertum contextum pervertit Wolfius, dum sine ms. codicis auctoritate scribit περιπέριεται. Nititur hac ratione, quod paulo post legatur περιπέριουσιν. At ea vox in locum sua sponte clarum sine causa intrudi non debuit.

(42) *Πειραταί.* Hæc intelligit Cl. Wolfius de piratis in mari piraticam aperte facientibus, qui ubi impleverunt naves suas, præda videlicet, cæteras illas, quas cepere, ad prædicta loca allidunt. At Theophilus loquitur de perfidis illis navium magistris, qui ubi navem suam hominibus nihil mali suspicantibus impleverunt, ad prædicta loca navigant, ut iis, quos recepere, perniciem inferant, et idcirco piratæ, ut prædones omnes, merito audiunt.

14. Σκόπει τὸ λοιπὸν τὴν ἐν τούτοις ποικίλιαν καὶ διάφορον καλλονὴν καὶ πληθὺν, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν δέικνυται ἡ ἀνάστασις, εἰς δεῖγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως ἀπάντων ἀνθρώπων. Τίς γὰρ κατανοήσας οὐ θαυμάσει ἐκ συκῆς κεγχαρμίδος γίνεσθαι συκῆν, ἢ τῶν λοιπῶν σπερμάτων ἐλαχίστων φύειν παμμεγέθη δένδρα ; Τὸν δὲ κόσμον ἐν ὁμοιωματι ἡμῖν λέγομεν εἶναι τῆς θαλάσσης. Ὡσπερ γὰρ θάλασσα, εἰ μὴ εἶχε τὴν τῶν ποταμῶν καὶ πηγῶν ἐπίβρυσιν καὶ ἐπιχορηγίαν εἰς τροφήν, διὰ τὴν ἀλμυρότητα αὐτῆς πάλαι ἂν ἐκπεφυγμένη ἦν· οὕτω καὶ ὁ κόσμος, εἰ μὴ ἐσχῆκει τὸν τοῦ Θεοῦ νόμον καὶ τοὺς προφήτας ῥέοντας καὶ πηγάζοντας τὴν γλυκύτητα καὶ εὐσπλαγχλίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ διδαχὴν τῶν ἁγίων ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, διὰ τὴν κακίαν καὶ ἁμαρτίαν τὴν πληθύουσαν ἐν αὐτῷ ἤδη ἂν ἐκλελοιπεί. Καὶ καθάπερ ἐν θαλάσῃ νῆσοι εἰσιν αἱ μὲν οἰκηταὶ καὶ εὐδροὶ καὶ καρποφόροι, ἔχουσαι ὄρμους καὶ λιμένας πρὸς τὸ τοὺς χειμαζομένους ἔχειν ἐν αὐτοῖς (38) καταφυγὰς· οὕτω δέδωκεν ὁ Θεὸς τῷ κόσμῳ κυμαινομένῳ καὶ χειμαζομένῳ ὑπὸ τῶν ἁμαρτημάτων τὰς συναγωγὰς, λέγομεν δὲ (39) ἐκκλησίας ἁγίας, ἐν αἷς καθάπερ λιμέσιν εὐόρμοις ἐν νήσοις (40) αἱ διδασκαλῖαι τῆς ἀληθείας εἰσὶ· πρὸς αἷς καταφεύγουσιν οἱ θέλοντες σώζεσθαι, ἐρασταὶ γινόμενοι τῆς ἀληθείας, καὶ βουλόμενοι ἐκφυγεῖν τὴν ὀργὴν καὶ κρίσιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὡσπερ αὐτὰς νῆσοι εἰσιν ἕτεραι πετρώδεις καὶ ἀνυδροὶ καὶ ἀκαρποὶ καὶ θηριώδεις καὶ ἀοίκητοι ἐπὶ βλάβῃ τῶν πλεόντων καὶ χειμαζομένων, ἐν αἷς τείρεται (41) τὰ πλοῖα, καὶ ἐξαπόλλυνται ἐν αὐταῖς οἱ κατερχόμενοι, οὕτως εἰσὶν αἱ διδασκαλῖαι τῆς πλάνης, λέγω δὲ τῶν αἱρέσεων, αἱ ἐξαπολλύουσι τοὺς προσιόντας αὐταῖς. Οὐ γὰρ ὁδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας· ἀλλὰ καθάπερ πειραταὶ (42) ἐπὶ πλῆρῳ τὰς ναῦς, ἐπὶ τοὺς προειρημένους τόπους περιπέριουσιν (43) ὅπως ἐξαπολέσωσιν αὐτάς· οὕτω συμβαίνει καὶ τοῖς πλανωμένοις ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἐξαπόλλυσθαι ὑπὸ τῆς πλάνης.

15. Τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐγένοντο οἱ φωστῆρες. Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς προγνώστης ὢν, ἠπίστατο τὰς φλυαρίας τῶν ματαίων φιλοσόφων, ὅτι ἐμελλον λέγειν (44) ἀπὸ τῶν Postulat instituta comparatio, ut qui piratarum perfidia pereunt, ii sese eorum fidei cominiserint, quemadmodum nihil sibi ab hæreticis metuunt, qui se regendos illis tradunt.

(43) *Περιπέριουσιν.* Hoc verbum observat eruditus Hamburgensis editor usurpari apud Plutarchum in Galba de capite lancea perforato ; illudque huic loco aptum in primis et commodum putat, quatenus scilicet piratæ naves illas ita hinc inde illidunt, ut tanquam lanceis quibusdam perforatæ aquam hauriant. Sed nihil opus est ambagibus. Hoc verbum explicatur ex Apostoli loco I Tim. vi, 10 : Καὶ ἑαυτοὺς περιπέριον ὁδύνας πολλαῖς. Et inseuerunt se doloribus multis.

(44) *Ἐμελλον λέγειν,* etc. Occurrit eadem observatio apud scriptores qui de opere sex dierum pertractarunt, velut Basilium homil. 6, num. 4 ; Ambrosium lib. iv, c. 1 ; Joannem Chrysost. homil. 5 et 6. Non absimili sententia Philo in libro *De opificio*, Gregorius Naz. or. 43, observant lucem ante solem creatam fuisse.

πιστεύω· ἄμα καὶ ἐπιτυχῶν ἱεραῖς Γραφαῖς τῶν ἁγίων προφητῶν, οἳ καὶ προεῖπον διὰ πνεύματος Θεοῦ τὰ προγεγονότα ἢ τρόπῳ γέγονε, καὶ τὰ ἐνεστώτα τίνι τρόπῳ γίνεται, καὶ τὰ ἐπερχόμενα ποῖα τάξει ἀπαρτισθήσεται. Ἀπόδειξιν οὖν λαβῶν τῶν γινομένων καὶ προαναπεφωνημένων, οὐκ ἀπιστῶ· ἀλλὰ πιστεύω πειθάρχῳ Θεῷ, ᾧ, εἰ βούλει, καὶ σὺ ὑποτάγηθι, πιστεύων αὐτῷ, μὴ, νῦν ἀπιστήσας, πεισθῆς ἀνιώμενος τότε (59) ἐν αἰωνίοις τιμωρίαις. Ὡν τιμωριῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν, μεταγενέστεροι γενόμενοι οἱ ποιηταὶ καὶ φιλόσοφοι ἐκλεψαν ἐκ τῶν ἁγίων Γραφῶν, εἰς τὸ δόγματα αὐτῶν ἀξιόπιστα γενηθῆναι. Πλὴν καὶ αὐτοὶ προεῖπον περὶ τῶν κολάσεων τῶν μελλουσῶν ἔσσεσθαι ἐπὶ τοὺς ἀσεβεῖς καὶ ἀπίστους, ὅπως ἢ ἐμάρτυρα πᾶσι, πρὸς τὸ μὴ εἰπεῖν τινα, ὅτι, οὐκ ἤκούσαμεν, οὐδὲ ἐγνώμεν. Εἰ δὲ βούλει καὶ σὺ, ἔντυχε φιλοτίμως ταῖς προφητικαῖς Γραφαῖς· καὶ αὐταὶ σε τρανότερον ὁδηγήσουσι πρὸς τὸ ἐκφυγεῖν τὰς αἰωνίους κολάσεις, καὶ τυχεῖν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ δούς στόμα εἰς τὸ λαλεῖν, καὶ πλάσας οὖς εἰς τὸ ἀκούειν, καὶ ποιήσας ὄφθαλμούς εἰς τὸ ὁρᾶν, ἐξετάσει τὰ πάντα καὶ κρίνει τὸ δίκαιον, ἀποδίδους ἐκάστῳ κατὰ ἀξίαν τῶν μισθῶν (60) Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν διὰ ἔργων ἀγαθῶν ζητοῦσι τὴν ἀφθαρσίαν δωρήσεται ζωὴν αἰώνιον, χάραν, εἰρήνην, ἀνάπαυσιν, καὶ πλήθη ἀγαθῶν, ὧν οὔτε ὄφθαλμὸς εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη· τοῖς δὲ ἀπίστοις, καὶ καταφρονηταῖς καὶ ἀπειθοῦσι τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, ἐπὶ ἀμφύρωνται μοιχείαις, καὶ πορνείαις, καὶ ἀρσενοκοιτίαις, καὶ πλεονεξίαις, καὶ ταῖς ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις, ἔσται ὀργή, καὶ θυμὸς, θλίψις καὶ στενοχωρία· καὶ τὸ τέλος τοῦς τοιούτους καθέξει πῦρ αἰώνιον. Ἐπειδὴ προσέθηκας (61), ὦ ἑταῖρε, Δεῖξόν μοι τὸν Θεόν σου· οὗτός μου Θεός, καὶ συμβουλεύω σοι φοβεῖσθαι αὐτὸν καὶ πιστεύειν αὐτῷ.

A incredulus, sed potius crede; nam et ego non credebam id futurum, sed nunc credo postquam hæc attentius consideravi; simul quod in sacras Scripturas incidi sanctorum prophetarum, qui per Spiritum sanctum et præterita eodem, quo gesta sunt, modo, et præsentia eodem, quo geruntur, prædixerunt, et futura eodem ordine quo perficientur. Cum igitur ea quæ eveniunt et prædicta sunt, demonstrationem mihi exhibeant, non sum incredulus, sed credo, obtemperans Deo; cui tu quoque, si vis, obtempera, credens ei, ne si nunc incredulus fueris, credas tunc suppliciiis cruciatus æternis. Quæ supplicia cum prædicta a prophetis fuissent, his minores natu poetæ et philosophi furati sunt ex sanctis Scripturis, ut auctoritatem opinionibus suis conciliarent. Sed tamen hi quoque futura impiis et incredulis supplicia prædixerunt, ut testata essent omnibus; ne dicerent nonnulli: Non audivimus nec cognovimus. Tu quoque, si tibi ita videtur, lege studiose propheticas Scripturas, ac lucem illarum tutiorem habebis ducem ut fugias æterna supplicia, et perpetua Dei bona consequaris. Nam qui dedit os ad loquendum, ac aures finxit ad audiendum et oculos ad videndum, excutiet omnia et justum feret iudicium, suam cuique pro meritis mercedem tribuens^a. Iis quidem qui secundum patientiam boni operis incorruptionem quærunt, donabit vitam æternam, gaudium, pacem, quietem, multitudinem bonorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit^b. Incredulis autem et superbis, et iis qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, cum repleti fuerint adulteriis, scortationibus, puerorum stupris, avaritia et infandis simulacrorum cultibus, erit ira et indignatio, tribulatio et angustia^c, ac tandem tales ignis æternus **347** detinebit. Quoniam, Deus meus quem tibi auctor sum ut timeas, eique

^a Rom. II, 6. ^b I Cor. II, 9. ^c Rom. II, 8.

(59) Τότε. Davisius legendum pronuntiaverat ἀνιώμενός ποτε. Sed vulgatam lectionem retinendam esse monet Wolfius, quia respicit Theophilus ad illud tempus quo supplicia inferentur. Vid. n. 7, et I. II, n. 3.

(60) Τῶν μισθῶν. Leg. τὸν μισθόν.

(61) Προσέθηκας. Observat Duceus interpretem legisse προσέταξας. Vertit enim: Cum mihi imperatis. Mallet Duceus προσήτησας, postulasti. Sed nihil mutandum putat Wolfius, utpote in re clara et aperta.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

Post eum sermonem, qui in libro primo refertur, hortatus est Theophilum Autolycus (n. 1), ut de religione Christiana fusius diceret. Morem illi gerit Theophilus, et in hoc secundo libro demonstrare instituit stultitiam superstitionis, cui addictus erat Autolycus, eique veritatis lucem ex prophetarum libris efflorescentem opponit. Observat primo (n. 2) quemadmodum statuarii opus suum non magni faciunt, dum elaborant et expoliant, at venditum et in templo collocatum adorant; sic eos qui genealogias deorum legunt, non inficiari homines fuisse, sed tamen postea ut deos colere. Quærit deinde (n. 3) cur dii gignere desierint et cur mons Ida vacuus sit, qui diis refertus esse deberet. Tum (n. 4) venit ad scripta philosophorum et poetarum. Ex philosophis alii Deum prorsus negant aut providentiam tollunt; alii mundum increatum dicunt, nec alium Deum esse quam suam cuiusque conscientiam. Ipse Plato, qui Deum ingentem et omnium creatorem docet, materiam cum eo increatam conjungit. Homerus deorum originem ex aqua repetit (n. 5): non sanior Hesiodi sententia. Hujus versus de mundi creatione (n. 6): materiam ingentem statuit et de deorum prosupia nugatur: aliæ Græcorum fabulæ exagitantur (n. 7). Similia nugantur quidam historici, ut Satyrus, qui Ptolemæi Philoputoris genus longa

στοιχείων εἶναι τὰ ἐπὶ τῆς γῆς φύμενα πρὸς τὸ ἀθετεῖν τὸν Θεόν. Ἴν' οὖν τὸ ἀληθὲς δειχθῆ, προγενέστερα γέγονεν τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα τῶν στοιχείων. Τὰ γὰρ μεταγενέστερα οὐ δύναται ποιεῖν τὰ αὐτῶν προγενέστερα. Ταῦτα δὲ δεῖγμα καὶ τύπον ἐπέχει μεγάλου μυστηρίου. Ὁ γὰρ ἥλιος ἐν τύπῳ Θεοῦ ἐστίν· ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου (45). Καὶ ὡσπερ ὁ ἥλιος πολὺ διαφέρει τῆς σελήνης δυνάμει καὶ δόξῃ, οὕτω πολὺ διαφέρει ὁ Θεὸς τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ καθάπερ ὁ ἥλιος πλήρης πάντοτε διαμένει μὴ ἐλάττων γινόμενος, οὕτω πάντοτε ὁ Θεὸς τέλειος διαμένει, πλήρης ὢν πάσης δυνάμεως καὶ συνέσεως καὶ σοφίας καὶ ἀθανασίας καὶ πάντων τῶν ἀγαθῶν. Ἡ δὲ σελήνη κατὰ μῆνα φθίνει, καὶ δυνάμει ἀποβήσκει, ἐν τύπῳ οὕσα ἀνθρώπου· ἐπειτα ἀναγεννᾶται καὶ αὖξαι εἰς δεῖγμα τῆς μελλούσης ἔσεσθαι ἀναστάσεως. Ὡσαύτως καὶ αἱ τρεῖς ἡμέραι τῶν φωστήρων (46) γεγонуῖαι τύποι εἰσὶν τῆς Τριάδος, τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Λόγου αὐτοῦ, καὶ τῆς Σοφίας αὐτοῦ. Τετάρτῳ δὲ τύπῳ (47) ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ προσδεῆς τοῦ φωτός, ἵνα ἡ Θεός, Λόγος, Σοφία, ἄνθρωπος. Διὰ τοῦτο καὶ τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐγεννήθησαν φωστῆρες. Ἡ δὲ τῶν ἀστρῶν θέσις οἰκονομίαν καὶ τάξιν ἔχει τῶν δικαίων καὶ εὐσεβῶν καὶ τηρούντων τὸν νόμον καὶ τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ. Οἱ γὰρ ἐπιφανεῖς ἀστέρες καὶ λαμπροὶ εἰσὶν εἰς μίμησιν τῶν προφητῶν· διὰ τοῦτο καὶ μένουσιν ἀκλινεῖς μὴ μεταβαίνοντες εἰς τόπον (48) ἐκ τόπου. Οἱ δὲ ἐτέραν ἔχοντες τάξιν τῆς λαμπρότητος τύποι εἰσὶν τοῦ λαοῦ τῶν δικαίων. Οἱ δ' αὖ μεταβαίνοντες καὶ φεύγοντες τόπον ἐκ τόπου, οἱ καὶ πλάνητες καλούμενοι, καὶ αὐτοὶ τύπος τυγχάνουσι τῶν ἀφισταμένων ἀνθρώπων ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καταλιπόντων (49) τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ.

16. Τῇ δὲ πέμπτῃ ἡμέρᾳ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων ἐγεννήθη ζῶα· δι' ὧν καὶ ἐν τούτοις δείκνυται ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ δύναται ἂν τῇ ἐν αὐτοῖς πληθύν καὶ γοῆν παμποίκιον ἐξαριθμῆσαι; Ἐτι μὴν καὶ εὐλογήθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων γενόμενα, ὅπως ἡ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διὰ ὕδατος καὶ λουτροῦ παλιγγενεσίας, πάντας τοὺς προσιόντας τῇ ἀληθείᾳ, καὶ ἀναγεννωμένους καὶ λαμβάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὰ κῆτη καὶ τὰ πετεινὰ τὰ σαρκόβόρα ἐν ὁμοιώματι τυγχάνει τῶν πλεονεκτῶν καὶ παραβατῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐκ μιᾶς φύσεως ὄντα τὰ ἐνὸδρα καὶ τὰ πετεινὰ, ἕνια μὲν μένει τῷ κατὰ φύ-

(45) Ἡ δὲ σελήνη ἀνθρώπου. Longe discedit ab his Theophili principiis Eusebius, qui in libro vii *Præp. evangel.*, c. 7, Deum cum cælo, quod ambitu suo omnia complectitur, Verbum cum sole, Spiritum sanctum cum luna, spirituales et intelligentes naturas cum stellis comparat. At Theophilus Dei nomine tres personas intelligit, quas etiam, ut inter se æquales, cum tribus diebus siderum creationem præcedentibus mox comparabit.

(46) Τῶν φωστήρων. Legendum esse πρὸ τῶν φωστήρων admonuit Wolfius.

(47) Τετάρτῳ δὲ τύπῳ. Habet editio Oxoniensis

erant a luminaribus esse quidquid in terra gignitur, ut Deum ex animis tollerent. Quare ut veritas pateret, creatæ sunt plantæ et semina ante luminaria. Porro quod posterius est non potest ea quæ sunt priora facere. Hæc autem exemplum et imaginem continent magni mysterii. Sol enim imago Dei est, luna hominis. Et quemadmodum sol longe præstat luna, potestate et gloria, sic Deus longe præstantior humanitate. Et quemadmodum sol plenus semper manet, nec unquam minuitur, sic Deus semper perfectus manet ac plenus omni virtute, intelligentia, sapientia, immortalitate et omnibus bonis. Luna vero singulis mensibus minuitur et quodammodo interit, hominis similitudinem exhibens; deinde renascitur et crescit in exemplum futuræ resurrectionis. Similiter tres illi dies, qui ante luminaria fuerunt, imago sunt Trinitatis, Dei, ejus Verbi, ejusque Sapientiæ. Quartus vero, imago **361** hominis luce indigentis, ut sint Deus, Verbum, Sapientia, homo. Propterea quarto die luminaria condita sunt. Astrorum autem dispositio exhibet nobis descriptas sedes et ordinem justorum et piorum, ac legem et mandata Dei observantium. Nam splendidiora quæque astra et rutilantia habent imitationem prophetarum; propterea cursum suum non inflectunt, neque in locum ex loco transcurrunt. Quæ vero secundum tenent splendoris locum, imagines sunt populi justorum: Errantia autem et locum ex loco mutantia, quæ etiam planetæ dicuntur, imago sunt eorum qui a Deo deficiunt, ejusque legem et præcepta deserunt.

16. *De die quinto.* — Die quinto generata ex aquis animalia prodire, ex quibus multiplex Dei in his quoque rebus sapientia perspicitur. Quis enim possit eorum multitudinem et generum varietatem enumerare? Præterea benedixit Deus iis quæ ex aquis nata sunt, ut id quoque signum esset homines pœnitentiam et remissionem peccatorum per aquam et lavacrum regenerationis accepturos, quotquot ad veritatem accedunt et regenerantur et benedictionem a Deo accipiunt. Sed et cete et aves **D** carnivoræ habent similitudinem rapacium hominum et prævaricatorum. Quemadmodum enim aquatilia et volatilia, cum sint ejusdem naturæ, quædam permanent in iis quæ sunt secundum na-

τετάρτῃ δὲ τύποις. Sed quamvis satis apta et commoda sit hæc scriptura, eam tamen sequi non libet, quia repugnant et ms. Bodl. et aliæ editiones. Forte legendum τετάρτῳ δὲ τόπῳ.

(48) Εἰς τόπον. Deest præpositio in cod. B.; paulo post habent Oxon. et Hamb. εἰς τόπον ἐκ τόπου, quamvis præpositio desit in cod. ms. et in aliis editionibus.

(49) Καταλιπόντων. Recentior manus in margine B. ascripsit δέ: fortasse legendum, καταλιπόντων τε. WOLF. Reddi posset, dum legem ejus deserunt.

turam, nullam imbecillioribus injuriam faciunt, sed legem Dei servant, et seminibus terræ vivunt; quædam vero legem Dei transgrediuntur, carnes vorant, infirmioribus vim afferunt: ita et justī qui legem Dei custodiunt, neminem mordent aut lædunt, sancte et juste vivunt. Rapaces autem, homicidæ et impii similes sunt cetibus, feris et avibus carnivoris; devorant enim quodammodo infirmiores. Aquatiliū autem et reptiliū genus benedictionis Dei particeps factum, nihil tamen præcipue consecutum est.

17. *De die sexto.* — Sexto autem die cum Deus fecisset quadrupedes, feras et reptilia terrestria, benedictionem silet, eamque homini reservat, quem facturus erat sexto die. Sunt etiam quadrupedes et feræ imago quorundam hominum, qui Deum ignorant, impie vivunt, terrena sapiunt nec pœnitentiam agunt. Nam qui sese colligunt ex iniquitatibus et juste vivunt, ii velut aves animo avolant, superna curant, ac Dei voluntati adhærent. Qui vero Deum ignorant ac impie degunt, similes sunt illis avibus, quæ pennas quidem habent, sed avolare non possunt, et ad superna deitatis excurrere. Ita et isti homines quidem dicuntur, sed humilia et terrena sentiunt, depressi peccatorum pondere. Feræ **362** autem dicuntur ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι, id est ex eo quod efferatæ fuerint, non quod noxiæ et venenatæ ab initio fuerint, nihil enim mali a Deo factum, sed bona omnia et valde bona; sed peccatum hominis eas in vitium abduxit. Homine enim de via deflectente, ipsæ quoque simul deflexerunt. Quemadmodum enim dominus domus cum præclare se gerit, necessitatem servis affert recte vivendi; si vero peccaverit, eadem servi peccabunt; eodem modo contigit, ut homo, qui dominus erat, peccaret, ac servi una peccarent. Cum autem redierit homo ad id quod secundum naturam est, et finem peccandi fecerit, belluæ

(50) *Τῶ κατὰ φύσιν.* Legendum ἐν τῶ monet Wolfius. — Scribe simpliciter ἐμμένει τῶ. N.

(51) *Ἄδικεῖ.* Hic quoque deest καί, ut idem observat Wolfius.

(52) *Ἐρύδρων καὶ ἔρπετῶν.* Pisces designantur his vocibus, nōn autem volucres, etsi ex iisdem aquis eductæ. Quod ait Theophilus reptilibus aquarum, etsi benedictionem acceperunt, nihil tamen inesse, quo cæteris animalibus præstant, id videtur hac mente observare, ut baptismum hac benedictione significari confirmet. Hæc autem verba οὐδὲν ἴδιον non significant nihil inesse reptilibus aquarum, quod eorum proprium sit, sed nihil quod præcipuum videatur, nihil quo cæteris præstant animantibus. Basiliius homil. 8 in *Hexaem.*, observat aquatilia animalia imperfectioris quodammodo esse naturæ quam terrestria, quia in aquæ crassitudine degunt. Inest illis auditus gravis, hebesque visus; muta sunt et inmansueta et indocilia et hominibus intractabilia.

(53) *Ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι.* Vertendum esse existimat Wolfius, quod insidientur aliis, non vero, ut Clauserus reddiderat, quod venando capiuntur. Neutra mihi arridet interpretatio. Videtur enim Theophilus hujus vocis, θηρία, originem deducere

αὶ σιν (50) μὴ ἀδικοῦντα τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα, ἀλλὰ τηρεῖ νόμον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀπὸ τῶν σπερμάτων τῆς γῆς ἐσθίει. Ἐνια δὲ ἐξ αὐτῶν παραβαίνει τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ σαρχοβοροῦντα, ἀδικεῖ (51) τὰ ἑαυτῶν ἀσθενέστερα. οὕτως καὶ οἱ δίκαιοι φυλάσσοντες τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ οὐδένα δάκνουσιν ἢ ἀδικοῦσιν, ὁσίως καὶ δικαίως ζῶντες. Οἱ δὲ ἄρπαγες καὶ φονεῖς καὶ ἄθεοι εἰκόνασι κήτεσι, καὶ θηρίοις, καὶ πετεινοῖς τοῖς σαρχοβόροις· δυνάμει γὰρ καταπίνουσιν τοὺς ἀσθενέστερους ἑαυτῶν. Ἡ μὲν οὖν τῶν ἐνύδρων καὶ ἐρπετῶν (52) γονή, μετεσχηκυῖα τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ, οὐδὲν ἴδιον πάνυ κέκτηται.

17. Ἐκτῆ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Θεὸς ποιήσας τὰ τετράποδα καὶ τὰ θηρία καὶ ἔρπετὰ τὰ χερσαῖα τὴν πρὸς αὐτὰ εὐλογίαν παρασιωπᾷ, τηρῶν τῶ ἀνθρώπῳ τὴν εὐλογίαν, ὃν ἠμελλεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ ποιεῖν. Ἄμα καὶ εἰς τύπον ἐγένοντο τὰ τε τετράποδα καὶ θηρία ἐνίων ἀνθρώπων τῶν τὸν Θεὸν ἀγνοούντων καὶ ἀσεβούντων, καὶ τὰ ἐπίγεια φρονούντων, καὶ μὴ μετανοούντων. Οἱ γὰρ ἐπιστρέφοντες ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν καὶ δικαίως ζῶντες ὡσπερ πετεινὰ ἀνίπτανται τῇ ψυχῇ, τὰ ἄνω φρονούντες καὶ εὐαρεστοῦντες τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Οἱ δὲ τὸν Θεὸν ἀγνοοῦντες καὶ ἀσεβοῦντες ὁμοιοὶ εἰσιν ὄρνέοις τοῖς πτερὰ μὲν ἔχουσιν, μὴ δυναμένοις δὲ ἀνίπτασθαι, καὶ τὰ ἄνω τρέχειν τῆς θειότητος. Οὕτω καὶ οἱ τοιοῦτοι ἄνθρωποι μὲν λέγονται, τὰ δὲ χαμαιφερῆ καὶ τὰ ἐπίγεια φρονοῦσι, καταβαρούμενοι ὑπὸ τῶν ἁμαρτιῶν. Θηρία δὲ ὠνόμασται τὰ ζῶα ἀπὸ τοῦ θηρεύεσθαι (53) οὐχ ὡς κακὰ ἀρχῆθεν (54) γεγεννημένα ἢ λοβόλα (οὐ γὰρ τι κακὸν γέγονεν ἀπὸ Θεοῦ [55]), ἀλλὰ τὰ πάντα καλὰ, καὶ καλὰ λῆαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἡ περὶ τὸν ἄνθρωπον κεκάκωκεν αὐτά. Τοῦ γὰρ ἀνθρώπου παραβάτος, καὶ αὐτὰ συμπαρέβη. Ὡσπερ γὰρ δεσπότης οἰκίας ἐὰν αὐτὸς εὖ πράσῃ, ἀναγκαίως καὶ οἱ οἰκέται εὐτάχτως ζῶσιν· ἐὰν δὲ ὁ κύριος ἁμαρτάνῃ, καὶ οἱ δοῦλοι συναμαρτάνουσι· τῶ αὐτῷ τρόπῳ γέγονεν καὶ τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον κύριον ὄντα ἁμαρτῆσαι (56), καὶ τὰ δοῦλα συνήμαρτεν. Ὅπότεν οὖν πάλιν ὁ ἄνθρωπος ἀναδράμῃ εἰς τὸ

ex feritate, quæ illis nequaquam natura insita sit, sed post hominis peccatum accesserit. Quare θηρεύεσθαι idem valere crediderim ac efferari. Sic enim usurpatur apud Clementem Alexandrinum, qui mysteria dicta esse putat quasi μυθήρια, atque hanc rationem affert: θηρεύουσι γὰρ εἰ καὶ ἄλλοι τινές, ἀτὰρ δὴ καὶ οἱ μῦθοι οἱ τοιοῦτοι θρακῶν τοὺς βαρβαρικωτάτους, Φρυγῶν τοὺς ἀνοητοτάτους, Ἑλλήνων τοὺς δεισιδαίμονας. Illud θηρεύουσι nihil aliud significare potest, quam, efferatos reddunt, vel in feras convertunt. Sed tamen quia verbum θηριῶν usitatius est in hac significatione, et majorem habet cognationem cum voce θηρία, legendum videtur θηριοῦσθαι apud Theophilum, et θηριοῦσι apud Clementem, *Protrept.* p. 10.

(54) *Ἀρχῆθεν.* Videtur sibi Wolfius hanc vocem restituisse ope cod. B. et edit. Tigur. Sed nihil deest nisi in edit. Oxon.

(55) *Ἀπὸ Θεοῦ.* Legendum ὑπὸ Θεοῦ. Sic enim ipse Theophilus pluribus locis, velut n. 17: Τὸν οὐρανὸν γεγονότα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

(56) *Κύριον ὄντα ἁμαρτῆσαι.* Legendum omnino videtur κύριον ὄντα· ἡμαρτῆσαι, καὶ τὰ δοῦλα συνήμαρτεν.

κατὰ φύσιν, μηκέτι κακοποιῶν· κακείνα ἀποκατασταθήσεται εἰς τὴν ἀρχῆθεν (57) ἡμερότητα.

18. Τὰ δὲ περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ποιήσεως, ἀνεφραστός ἐστὶν ὡς πρὸς ἄνθρωπον ἢ κατ' αὐτὸν δημιουργία, καίπερ σύντομον ἔχει θεία Γραφή (58) τὴν κατ' αὐτὸν ἐκφώνησιν. Ἐν τῷ γὰρ εἰπεῖν τὸν Θεόν· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν τὴν ἡμετέραν*, πρῶτον μὲν τὸ ἀξιωμα τοῦ ἀνθρώπου. Πάντα γὰρ λόγῳ ποιήσας ὁ Θεός, καὶ τὰ πάντα πάρεργα ἡγησάμενος, μόνον ἰδίων ἔργον χειρῶν (59) ἄξιον ἡγεῖται τὴν ποίησιν τοῦ ἀνθρώπου. Ἔτι μὲν καὶ ὡς βοηθείας χρήζων ὁ Θεός εὐρίσκεται λέγων· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Οὐκ ἄλλω δὲ τινι εἴρηκε, *ποιήσωμεν*, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ. Ποιήσας δὲ αὐτὸν καὶ εὐλογήσας εἰς τὸ αὐξάνεσθαι καὶ πληρῶσαι τὴν γῆν, ὑπέταξεν αὐτῷ ὑποχέρια καὶ ὑπόδουλα τὰ πάντα· προσέταξε δὲ καὶ ἔχειν τὴν διαίταν αὐτὸν ἀρχῆθεν ἀπὸ τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ τῶν σπερμάτων, καὶ χλοῶν, καὶ ἀκροδρύων, ἅμα καὶ συνδαιτα κελεύσας εἶναι τὰ ζῶα τῷ ἀνθρώπῳ, εἰς τὸ καὶ αὐτὰ ἐσθλεῖν ἀπὸ τῶν σπερμάτων ἀπάντων τῆς γῆς.

19. Οὕτω συντελέσας ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα ὅσα ἐν αὐτοῖς ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ, κατέπαυσεν ἐν τῇ ἑβδόμῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ ὧν ἐποίησεν. Εἶθ' οὕτως ἀνακεφαλαιοῦται λέγουσα ἡ ἀγία Γραφή· *Αὕτη βιβλίος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτε ἐγένετο ἡμέρα ἡ (60) ἐποίησεν ὁ Θεός τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ πρὸ τοῦ γενέσθαι, καὶ πάντα χόρτον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι*. Οὐ γὰρ ἔβρεξεν ὁ Θεός ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἄνθρωπος οὐκ ἦν ἐργάζεσθαι τὴν γῆν. Διὰ τοῦτου ἐμήνυσεν ἡμῖν, ὅτι καὶ ἡ γῆ πᾶσα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐποτίζετο ὑπὸ πηγῆς θείας, καὶ οὐκ εἶχε (61) χρεῖαν ἐργάζεσθαι αὐτὴν ἄνθρωπον· ἀλλὰ τὰ πάντα αὐτοματισμῷ ἀνέφωεν ἡ γῆ κατὰ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ μὴ κοπιᾶν ἐργαζόμενον τὸν ἄνθρωπον. Ὅπως δὲ καὶ ἡ πλάσις δειχθῆ, πρὸς τὸ μὴ δοκεῖν εἶναι ζήτημα ἐν ἀνθρώποις ἀνεύρετον, ἐπειδὴ εἴρητο (62) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, καὶ*

(57) *Εἰς τὴν ἀρχῆθεν*. Lucius Charinus in libro cui titulum iecerat, *Tῶν ἀπεστόλων περίοδοι*, absurdas quasdam belluarum et pecudum resurrectiones fingebat, teste Photio cod. 113. Stephanus Gobarus tritheita in illis quaestionibus, quas in utramque partem agitabat, statuebat quaest. 10: Ὅτι πρότερον οἱ δίκαιοι ἀναστήσονται, καὶ σὺν αὐτοῖς πάντα τὰ ζῶα, *Iustos primum resurrecturos et cum eis omnia animalia*. Sed longe ab his nugis discrepat Theophilus, qui hoc tantum dicit, animalia, si quæ tunc futura sint (nihil enim affirmat) in pristinam lenitatem reditura. Similis occurrit sententia in epist. S. Barnabæ cap. 6, ubi promissum homini in pisces et belluas et volucres cæli imperium tunc adimpletum iri dicitur: Ὅταν καὶ αὐτοὶ τελειωθῶμεν, κληρονόμοι τῆς διαθήκης Κυρίου γενέσθαι, *cum et ipsi consummati fuerimus, ita hæredes simus testamenti Domini*. Sic etiam Irenæus lib. v, c. 33, pag. 333: *Et oportet, inquit, conditione revocata obedire et subjecta esse omnia animalia homini, etc.* Sed hæc Irenæus ad suam de regno

A quoque in pristinam mansuetudinem restitueretur.

18. *Creatio hominis*. — Quod autem spectat ad hominis creationem, major est quam ut ab homine enarrari possit, quamvis perbreve sit id quod de eo Scriptura divina pronuntiatum refert. Dum enim dicit Deus: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, primo demonstrat hominis dignitatem. Cum enim Deus verbo omnia fecisset, quasi cætera parvi duceret, hoc unum opus propriis manibus dignum existimavit, hominis creationem. Quin etiam quasi auxilio indigeret Deus, dicere invenitur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*. Nemini autem dicit *faciamus*, nisi Verbo suo et sapientiæ suæ. Cum autem eum fecisset et benedixisset ut augesceret et repleret terram, subiecit omnia ejus potestati et imperio, præcepitque antiquitus ut fructibus terræ, seminibus, herbis et pomis viveret, simul etiam edicens ut animalia una cum homine viverent, et omnibus terræ seminibus ipsa quoque vescerentur.

19. *Declaratur hominis creatio et in paradiso collocatur*. — Cum sic absolvisset Deus cælum et terram et mare et omnia quæ in eis sunt in die sexto, requievit in die septimo ab omnibus operibus quæ fecit. Deinde sancta Scriptura eorum, quæ hactenus dixerat, hanc summam facit: *Iste liber generationis cæli et terræ, quando facta sunt, in die quo fecit Deus cælum et terram, et omne virgultum agri antequam fieret, et omnem herbam agri antequam prodiret*. Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui coleret eam. Quibus verbis declarat **363** universam terram hoc tempore divino fonte irrigatam fuisse, nec opus habuisse ut ab homine coleretur, sed sua sponte omnia secundum Dei præceptum fuisse, ne molestus labor operanti homini perferendus esset. Ut autem creatio hominis monstraretur, nec quaestio inter homines inextricabilis oriri videretur, quia dictum erat a Deo: *Faciamus hominem*, nec tamen illius declarata forma-

mille annorum opinionem accommodat, quæ Theophilo tribuenda non videtur.

(58) *Ἡ θεία Γραφή*. Articulus additus in edit. Hamb. ex cod. ms.

(59) *Ἰδίων ἔργον χειρῶν*. Male in Oxoniensi editione ἀξίον καὶ ἔργον χειρῶν. In hac sententia Theophilo præivit Philo, in libro *De mundi opificio* pag. 15, et seqq. Multi alii astipulati sunt, ut Cleuiens Alexandrinus in *Protrept.*, Gregorius Nazor. 43, Nyss. in illud: *Faciamus*, Joannes Chrysostomus homil. 8 in *Genesim*, Cyrillus lib. 1 ad *Julianum*, pag. 22 et 23.

(60) *Ἐγένετο ἡμέρα ἡ*. Melius apud Septuaginta, iudicio Wollii, ἐγένετο, ἢ ἡμέρα.

(61) *Καὶ οὐκ εἶχε*. Eadem observat S. Joannes Chrysostomus homil. 5 in *Genes.*, n. 12, nosque Scripturæ verbis admoneri ait, ut ne agricolarum operæ nimium tribuamus.

(62) *Ἐπειδὴν εἴρητο*. Tigur. et Bodleianus codex ἐπειδὴ.

tio, sic nos edocet Scriptura: *Fons autem ascendebat de terra et irrigabat universam faciem terræ: et formavit Deus hominem pulverem de terra, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ, et factus est homo in animam viventem.* Unde et immortalis anima a pluribus dicitur. Postquam autem formavit hominem Deus, elegit ei hortum in locis orientalibus, lumine præstantem, perlucidum aere splendidiore, arboribus omnis generis secundum, ubi posuit hominem.

20. *Verba Scripturæ de paradiso et Evæ formatione.* — Verba historiæ sacræ sic refert Scriptura: *Plantavit insuper Dominus Deus hortum in Eden ab Oriente, et posuit illic hominem quem finxerat. Fecit etiam germinare Dominus Deus de humo omnem arborem, quæ concupiscibilis erat visui, et commoda in cibum: et arbor vitæ erat in medio horti, atque arbor scientiæ boni et mali. Et fluvius egrediebatur de Eden ad irrigandum hortum, inde dividebatur in quatuor capita. Nomen unius Phison; ipse est qui circuit totam terram Hevilath, ubi est aurum. Et aurum terræ illius est bonum; est quoque ibi bdellium et lapis prasinus. Nomen vero fluvii secundi Geon; ipse est qui circuit totam terram Æthiopiæ. Porro nomen fluvii tertii Tigris, et hic vadit ad orientalem plagam Assyriæ, et quartus fluvius est Euphrates. Tulit itaque Dominus Deus hominem, quem fecerat, et posuit eum in paradiso, ut coleret et custodiret ipsum. Præcepitque Dominus Deus Adam, dicens: De omni ligno horti comedendo comedes; de arbore vero scientiæ boni et mali, nequaquam comedes ex illa; alioqui quacunque die comederis ex ea, moriendo morieris. Et rursum dixit Dominus Deus: Non est bonum ut sit Adam solus, faciamus illi adjutorium simile ipsi. Itaque formavit Dominus Deus de humo omnem bestiam agri, et omne volatile cæli, adduxitque ad Adam, ut videret quomodo appellaret illud. Omne enim quod Adam vocavit in anima vivente, illud nomen ejus. Igitur vocavit ipse homo nomina cuique jumento et volatili cæli omnique bestiæ agri. Adam autem non inveniebatur adjutorium simile ipsi. Et fecit illabi Dominus Deus soporem in Adam, et obdormivit, tulitque unam ex costis illius, et clausit carnem pro ea. Et ædificavit Dominus Deus costam, quam acceperat de homine, in mulierem, et adduxit eam ad Adam. Et ait Adam: Hoc nunc os de ossibus meis, et caro de carne mea. Hinc vocabitur virago, eo quod de viro sumpta sit ipsa. Propterea deseret vir patrem suum et matrem suam, et hærebit cum uxore sua, eruntque duo in carnem unam. Erant autem ambo illi nudi, Adam et uxor ejus, et non erubescabant*

Εσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Καὶ ἦσαν οἱ δύο γυμνοί,

21. *De hominis lapsu.* — *Serpens vero fuit calli-*

(63) Παγκάλους. Putat Wollius aut excidisse adjectivum aut legendum πάγκαλον.

(64) Οὗτος. Sicemendavit Wollius, ut apud LXX. Editi nostri οὕτως.

(65) Φαγῆ. Ita scripsit Wollius, ut apud LXX,

Α οὕτω ἢ ποιήσις αὐτοῦ πεφανέρωται, διδάσκει ἡμᾶς ἡ Γραφή λέγουσα· Πηγὴ δὲ ἀνέβαινον ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς· καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζώσαν. Ὁθεν καὶ ἀθάνατος ἡ ψυχὴ ὠνόμασται παρὰ τοῖς πλείοσι. Μετὰ δὲ τὸ πλάσαι τὸν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς ἐξελέξατο αὐτῷ χωρίον ἐν τοῖς τόποις τοῖς ἀνατολικοῖς, διάφορον φωτὶ, διαυγὲς ἀέρι λαμπροτέρῳ, φυτοῖς παγκάλους (63), ἐν ᾧ ἔθετο τὸν ἄνθρωπον.

20. Τὰ δὲ ῥητὰ τῆς ιστορίας τῆς ἱερᾶς ἡ Γραφή οὕτω περιέχει· « Καὶ ἐφύτευσε ὁ Θεὸς τὸν παράδεισον Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον ὃν ἐπλασε. Καὶ ἐξανέτειλεν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρώσιν· καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναί γινωσκτὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ. Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ ποτίζειν τὸν παράδεισον· ἐκεῖθεν ἀφορίζεται εἰς τέσσαρας ἀρχάς. Ὀνομα τῷ ἐνὶ Φεισῶν· οὗτος (64) ὁ κυκλῶν πᾶσαν τὴν γῆν Εὐιλὰτ· ἐκεῖ οὖν ἐστὶν χρυσιόν. Τὸ δὲ χρυσιόν τῆς γῆς ἐκείνης καλόν. Κάκει ἐστὶν ὁ ἀνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος. Καὶ ὄνομα τῷ ποταμῷ τῷ δευτέρῳ Γεῶν· οὗτος κυκλοῖ πᾶσαν τὴν γῆν Αἰθιοπίας· καὶ ὁ ποταμὸς ὁ τρίτος, Τίγρις. οὗτος ὁ πορευόμενος κατεναντίας Συρίων. Ὁ δὲ ποταμὸς ὁ τέταρτος Εὐφράτης. Καὶ ἔλαβε Κύριος ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἐπλασεν, καὶ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν. Καὶ ἐνετείλατο ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ, λέγων· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ (65)· ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δ' ἂν ἡμέρα φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεός· Οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον· ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. Καὶ ἐπλασεν ὁ Θεὸς ἐτι ἐκ τῆς γῆς πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ καὶ πάντα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἤγαγεν αὐτὰ πρὸς τὸν Ἀδὰμ. Καὶ πᾶν ὃ ἂν ἐκάλεισεν αὐτὰ Ἀδὰμ ψυχὴν ζώσαν, τοῦτο ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐκάλεισεν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τοῦ ἀγροῦ. Τῷ δὲ Ἀδὰμ οὐχ εὗρέθη βοηθὸς ὁμοῖος αὐτῷ. Καὶ ἐπέβαλεν ὁ Θεὸς ἕκστασιν ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, καὶ ὑπνωσεν· καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐνεπλήρωσε σάρκα ἀντ' αὐτοῦ. Καὶ ὑκοδόμησε Κύριος ὁ Θεὸς τὴν πλευρὰν, ἣν ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ Ἀδὰμ εἰς γυναῖκα, καὶ ἤγαγεν αὐτὴν πρὸς τὸν Ἀδὰμ. Καὶ εἶπεν Ἀδὰμ· Τοῦτο νῦν ὅστούν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου. Αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρός αὕτη (66) ἐλήφθη. Ἐνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, καὶ οὐκ ἦσχύοντο. »

21. Ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτερος πάντων τῶν θη-
pro φαγεῖ. Mox idem ut in cod. ms. φάγησθε, pro φάγεσθε.

(66) Ἐκ τοῦ ἀνδρός αὕτη. Septuaginta habent ἐκ τοῦ ἀνδρός αὐτῆς. Sed αὕτη cum Hebræo convenit.

ρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ὧν ἐποίησε Κύριος ὁ Θεός. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί· Τί ὅτι εἶπεν ὁ Θεός, οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῷ ὄφει· Ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ παραδείσου φαγόμεθα, ἀπὸ δὲ καρποῦ τοῦ ξύλου, ὃ ἐστὶν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, εἶπεν ὁ Θεός· Οὐ μὴ φάγησθε ἀπ' αὐτοῦ, οὐδὲ μὴ ἄψησθε αὐτοῦ, ἵνα μὴ ἀποθάνητε. Καὶ εἶπεν ὁ ὄφις τῇ γυναικί· Οὐ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. Ἦδει γὰρ ὁ Θεός ὅτι ἐν ἧ ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, διανοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἔσεσθε ὡς θεοί, γινώσκοντες καλὸν καὶ πονηρὸν. Καὶ εἶδεν ἡ γυνὴ, ὅτι καλὸν τὸ ξύλον εἰς βρωσίν, καὶ ὅτι ἀρεστὸν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν, καὶ ὠραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι, καὶ λαβοῦσα ἀπὸ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ, ἔφαγεν, καὶ ἔδωκεν καὶ τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς μεθ' ἑαυτῆς, καὶ ἔφαγον. Καὶ διηνοιχθήσαν οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν δύο, καὶ ἔγνωσαν ὅτι γυμνοὶ ἦσαν· καὶ ἔβρασαν φύλλα συκῆς, καὶ ἐποίησαν ἑαυτοῖς περιζώματα. Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ, περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ τὸ δειλινόν, καὶ ἐκρύβησαν ὃ τε Ἀδάμ καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ Θεοῦ ἐν μέσῳ τοῦ ξύλου τοῦ παραδείσου. Καὶ ἐκάλεσεν Κύριος ὁ Θεός τὸν Ἀδάμ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ποῦ εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τὴν φωνὴν σου ἤκουσα ἐν τῷ παραδείσῳ, καὶ ἐφοβήθην, ὅτι γυμνός εἰμι, καὶ ἐκρύβην. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τίς ἀνήγγειλέ σοι ὅτι γυμνός εἶ, εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετείλάμην σοι τούτου μόνου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες; Καὶ εἶπεν Ἀδάμ· Ἡ γυνὴ ἦν ἔδωκάς μοι, αὐτὴ μοι ἔδωκεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός τῇ γυναικί· Τί τοῦτο ἐποίησας; Καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ· Ὁ ὄφις ἠπάτησέ με, καὶ ἔφαγον. Καὶ εἶπε Κύριος ὁ Θεός τῷ ὄφει· Ὅτι ἐποίησας τοῦτο, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν θηρίων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ σου πορεύσῃ, καὶ γῆν φαγῆ πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου. Καὶ ἐχθραν ποιήσω ἀνά μέσον σου, καὶ ἀνά μέσον τῆς γυναικὸς, καὶ ἀνά μέσον τοῦ σπέρματός σου, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς, αὐτὸ (67) σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις τὴν πτέρναν. Καὶ τῇ γυναικί εἶπε· Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου, καὶ τὸν στεναγμὸν σου· ἐν λύπῃ τέξῃ ἕκνα, καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου ἡ ἀπυστροφή σου, καὶ σὺτός σου κυριεύσει. Τῷ δὲ Ἀδάμ εἶπεν· Ὅτι ἤκουσα τῆς φωνῆς τῆς γυναικὸς σου, καὶ ἔφαγες ἀπὸ τοῦ ξύλου, οὗ ἐνετείλάμην σοι μόνου τούτου μὴ φαγεῖν, ἀπ' αὐτοῦ ἔφαγες· ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου, ἐν λύπῃ φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατελεῖ σοι, καὶ φαγῆ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σου. Ἐν ἰδρωτί τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου, ἕως τοῦ ἀποστρέψαι σε εἰς τὴν γῆν, ἐξ ἧς ἐλήφθης· ὅτι γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ. Τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ παραδείσου τὰ ῥητὰ τῆς ἀγίας Γραφῆς οὕτω περιέχει.

¹⁸ Gen. II, 8 usque ad finem et III, 1-19.

(67) Αὐτό. Legitur αὐτός in cod. Bodleiano et apud LXX. Observat autem Fellus nonnullis placere τειρήσει, conteret, sed pugnat Wolfius pro retinenda voce τηρήσει, modo ipsi observandi et insidiandi notio tribuatur. Utram vocem adhibuerit Theophilus, statuere non audeo; sed tamen S. Joannes Chrysostomus, qui in eadem ac Theophilus Ecclesia sacerdotii munere perfunctus est, legebat τειρήσει, quamvis in ejus operibus legatur alterum verbum. Postquam enim retulit verba Scripturæ, sic ea expla-

dior omni bestia agri, quam fecit Dominus Deus, et dixit ad mulierem: Quare dixit Deus, non comedetis de omni ligno horti? Et dixit mulier ad serpentem: De fructu omnis ligni horti comedimus, de fructu vero arboris quæ est in medio horti, dixit Deus: Nequaquam comedetis ex ea, neque contingetis illam, ne moriamini. Et dixit serpens ad mulierem: Non moriendo moriemini. Sciebat enim Deus, quod ipso die quando comederitis ex ipsa, aperientur oculi vestri, et eritis sicut dii, scientes bonum et malum. Vidit itaque mulier quod bonum esset lignum in cibum, et oculis gratum ad videndum et speciosum ad considerandum, et tulit de fructu illius et comedit, deditque viro suo secum, et comederunt. Et aperti sunt oculi amborum, et cognoverunt quod nudi essent, et consuerunt folia ficulneæ, feceruntque sibi cinctoria. Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in horto ad vesperam, et abscondit se Adam et uxor illius a facie Domini Dei inter arbores horti. Et vocavit Dominus Deus ipsum Adam, et ait illi: Ubi es tu? Qui ait: Vocem tuam audiui in horto, et extimui, quia nudus ego, et absconditus sum. Et ille dixit: Quis indicavit tibi quod nudus esses, nisi quia de ipsa arbore, de qua præcepi tibi ut non comederes ex ipsa sola, comedisti? Et dixit Adam. Mulier quam dedisti mihi, ipsa dedit mihi de arbore, et comedi. Et dixit Dominus Deus ad mulierem: Cur hoc fecisti? Et dixit mulier: Serpens decepit me, et comedi. Et dixit Dominus Deus ad serpentem: Quia fecisti hoc, maledictus es præ omni animali, et præ omni bestia terræ: supra ventrem tuum gradieris, et pulverem comedes omnibus diebus vitæ tuæ. Et inimicitias ponam inter te et inter mulierem, inter semen tuum, et inter semen illius, ipsum observabit caput tuum, et tu observabis ejus calcaneum. Ad mulierem vero dixit: Multiplicando multiplicabo dolores tuos et gemitum tuum; in dolore paries filios, et ad virum tuum erit conversio tua, et ipse dominabitur tibi. Ad Adam vero dixit: Quia audisti vocem uxoris tuæ, et comedisti de arbore, de qua præceperam tibi, ut ex ea sola non comederes; maledicta est terra in operibus tuis, in dolore comedes eam omnibus diebus vitæ tuæ; et spinas atque tribulos germinabit tibi, et manducabis herbam agri tui. In sudore vultus tui vesceris pane tuo, **365** donec revertaris in terram de qua sumptus es, quia pulvis es, et in pulverem reversurus es ¹⁹. Verba sacræ Scripturæ, quantum attinet ad historiam hominis et paradisi, sic se habent.

Τῆς μὲν οὖν ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ

nat: Καὶ γὰρ τοσαύτην ἐκείνῳ μὲν παρέξω τὴν ἰσχὺν, ὡς διηνεχῶς ἐπιχεισθαι τῇ σῆ κεφαλῇ, σὲ δὲ τοῖς ἐκείνου ποσὶν ὑποχεισθαι, Tantum enim robur illi tribuam, ut indesinenter tuo incumbat capiti, tu vero illius pedibus subjiciaris. Atque id præcipue impletum in spirituali serpente probat ex his Christi verbis Luc. x, 19: Ecce dedi vobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones et super omnem virtutem inimici. Quod si verbum a Scriptura adhibitum S. Joannes Chrysostomus idem esse esse

22. *Cur Deus ambulasse dicitur.* — Dices igitur A mihi : Deum dicebas comprehendi loco non debere ; quomodo eum nunc in paradiso dicis ambulare ? Audi quid respondeam : Deus et Pater universorum, non potest ille quidem comprehendi, nec invenitur in loco, neque enim est locus requiei ejus. Sed ejus Verbum, per quod fecit omnia, cum sit ejus virtus et sapientia, assumens Patris et Domini universorum personam, veniebat in paradysum sub persona Dei, et cum Adamo colloquebatur. Nam et ipsa nos divina docet Scriptura Adamum dixisse auditam esse a se vocem. Vox autem illa quid aliud esse potest quam Verbum Dei, quod ejus quoque Filius est ; non ut poetæ et fabularum scriptores filios deorum ex concubitu genitos fingunt, sed ut Veritas narrat, Verbum sempex existens et in corde Dei insitam. Ante enim quam quidquam fieret, eo utebatur consiliario ; quippe cum ejus mens et prudentia sit. Cum autem voluit Deus ea facere quæ statuerat, hoc Verbum genuit, prolatitium, primogenitum omnis creaturæ ; non ita tamen ut Verbo vacuus fieret, sed ut Verbum gigneret, et cum suo Verbo semper versaretur. Hæc nos docent Scripturæ sanctæ, et quotquot Spiritu sancto afflati fuere, in his Joannes ita dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum.* Quibus verbis ostendit initio solum fuisse Deum et in eo Verbum. Tum addit : *Et Deus erat Verbum ; omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ¹⁹. Verbum igitur cum Deus sit et ex Deo genitum, illud Pater universorum, cum ita visum fuerit, mittit in aliquem locum, quo cum venerit, auditur et videtur missum ab eo et in loco invenitur.

23. *Veritas eorum quæ in Genesi narrantur.* — Hominem igitur Deus die sexto creavit, ejus autem

¹⁹ Joan. 1, 1, 3.

didit ac calcare caput serpentis, eique perpetuo incumbere, quis dubitet eum legisse *τειρήσει* ?

(68) *Ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς.* Filius assumit personam Patris, venit in paradysum in persona Dei, non quod ipse divinitatis attributis careat, sed quia est virtus illius et sapientia, Verbum quod semper existit insitum in corde Dei, ejusque consiliarius et mens et prudentia, Deus, et ex Deo genitus. Patris ergo personam non eodem modo assumit ac angelus aliquis et legatus a Dei substantia alienus.

(69) *Τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε.* Liquet hanc generationem nihil prorsus addere aut detrudere personæ Filii, ac nihil aliud esse, quam voluntariam, ut ait Tatianus, administrationem in mundi creatione susceptam 1° Ante hanc generationem erat Patris consiliarius, et Verbum semper existens in corde Patris. Erat ergo persona a Patre distincta. 2° Ita generatur et mittitur ad mundi creationem, ut Pater Verbo suo vacuus non fiat, et cum Verbo suo semper versetur. Nihil ergo addit Filio ejusmodi generatio. 3° Totum hunc Filii statum declarat Theophilus contineri his verbis : *In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, etc.* Ex hoc autem Joannis initio manifeste illud perspicitur, Verbum, quod semper fuerat apud Patrem, prodiisse ad mundi creationem. At si quis Verbum existimet tunc productum fuisse, cum mundus per

22. Ἐρεῖς οὖν μοι · Σὺ φῆς τὸν Θεὸν ἐν τόπῳ μὴ δεῖν χωρεῖσθαι · καὶ πῶς νῦν λέγεις αὐτὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν ; Ἄκουε ὁ φημι · Ὁ μὲν Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων ἀχώρητός ἐστι, καὶ ἐν τόπῳ οὐχ εὐρίσκεται · οὐ γὰρ ἐστὶ τόπος τῆς καταπαύσεως αὐτοῦ · ὁ δὲ Λόγος αὐτοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα πεποίηκε, δύναμις ὦν καὶ σοφία αὐτοῦ, ἀναλαμβάνων τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς (68) καὶ Κυρίου τῶν ὄλων, οὗτος παρεγένετο εἰς τὸν παράδεισον ἐν προσώπῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὡμίλει τῷ Ἀδὰμ. Καὶ γὰρ αὐτὴ ἡ θεία Γραφή διδάσκει ἡμᾶς τὸν Ἀδὰμ λέγοντα, τῆς φωνῆς ἀκηκοέναι. Φωνὴ δὲ τί ἄλλο ἐστὶν ἄλλ' ἢ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Θεοῦ, ὃς ἐστὶ καὶ Υἱὸς αὐτοῦ ; οὐχ ὡς οἱ ποιηταὶ καὶ μυθογράφοι λέγουσιν υἱοὺς θεῶν ἐκ συνουσίας γεννωμένους, ἀλλὰ ὡς ἀλήθεια διηγεῖται τὸν Λόγον, τὸν ὄντα διαπαντὸς ἐνδιάθετον ἐν καρδίᾳ Θεοῦ. Πρὸ γὰρ τι γίνεσθαι, τοῦτον εἶχε σύμβουλον, ἑαυτοῦ νοῦν καὶ φρόνησιν ὄντα. Ὅποτε δὲ ἠθέλησεν ὁ Θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν Λόγον ἐγέννησε (69) προφορικῶν, πρωτότοχον πάσης κτίσεως, οὐ κενωθεὶς αὐτὸς τοῦ Λόγου, ἀλλὰ Λόγον γεννήσας, καὶ τῷ Λόγῳ αὐτοῦ διαπαντὸς ὁμιλῶν. Ὅθεν διδάσκουσιν ἡμᾶς αἱ ἅγαι Γραφαὶ, καὶ πάντες οἱ πνευματοφόροι, ἐξ ὧν Ἰωάννης λέγει · *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος · καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν ·* δεικνύς, ὅτι ἐν πρώτοις ὁ μόνος ἦν ὁ Θεός, καὶ ἐν αὐτῷ ὁ Λόγος. Ἐπειτα λέγει · *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος · πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν.* Θεὸς οὖν ὦν ὁ Λόγος, καὶ ἐκ Θεοῦ πεφυκώς, ὅπῃ ἂν βούληται ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων, πέμπει αὐτὸν εἰς τινὰ τόπον, ὃς παραγινόμενος καὶ ἀκούεται καὶ ὁράται, πεμπόμενος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται (70).

23. Τὸν οὖν ἄνθρωπον ὁ Θεὸς πεποίηκεν ἐν τῇ ἕκτῃ ἡμέρᾳ, τὴν δὲ πλάσιν αὐτοῦ πεφανέρωκε μετὰ τὴν

illud creatus est, is profecto nequaquam ita insaniet, ut hoc commentum clare et aperte verbis Joannis contineri putet. Numericam essentialis in tribus personis unitatem mirifice astruit Theophilus. Nam Verbum et a Patre ita distinguitur, ut Deus sit et ex Deo natus et a Patre mittatur ; et eum eodem Patre tam arcte conjungitur, ut semper insitum sit in corde Patris, ejusque mens et prudentia dicatur, nec eo Pater carere possit. Hæc profecto nemini in mentem venire possint, nisi qui certo teneat Patrem omnes suas ideas, ac totam substantiam Filio tradidisse. Facile intelligitur ejusmodi Filium a Patre separari non posse, ac Patris mentem et prudentiam esse. Sed si eadem in rem aliquam creatam transferantur, ita absurda erunt, ut homini sano affingi non possint.

(70) *Καὶ ἐν τόπῳ εὐρίσκεται.* Non ergo ex diversitate essentialis sit ut Pater in loco inveniri non possit, sed quia Pater mitti non potest. Conceptis enim verbis declarat Theophilus idcirco Filium mitti et in loco inveniri, quia *Deus est et ex Deo genitus, quia Verbum est illius, per quod omnia fecit, virtus et sapientia ejus.* Hinc illa Filii in locum aliquem missio nihil detrahit de illius immensitate : *semper enim existit insitum in corde Dei.* Pater ergo in loco inveniri non potest, quia non potest esse vox sive Verbum alterius personæ, nec virtus aut sapientia alterius dici, nec Deus ex Deo genitus.

ἑβδόμην ἡμέραν, ὅποτε καὶ τὸν παράδεισον πεποίη-
κεν, εἰς τὸ ἐν κρείσσονι τόπῳ, καὶ χωρίῳ διαφόρῳ
αὐτὸν εἶναι. Καὶ ὅτι ταῦτά ἐστιν ἀληθῆ, αὐτὸ τὸ ἔρ-
γον δείκνυσι. Πῶς γὰρ οὐκ ἐστὶ κατανοῆσαι τὴν μὲν
ὠδῖνα, ἣν πάσχουσιν ἐν τῷ τοκετῷ αἱ γυναῖκες, καὶ
μετὰ τοῦτο λήθην τοῦ πόνου ποιοῦνται, ὅπως πληρω-
θῆ (71) ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, εἰς αὐξάνεσθαι καὶ πληθύ-
νεσθαι τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων; Τί δ' οὐχὶ καὶ τὴν
τοῦ ὄφρατος κατάκρισιν, πῶς στυγητὸς τυγχάνει ἔρπον
ἐπὶ τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἐσθίων γῆν· ὅπως καὶ τοῦτο ἦ
εἰς ἀπόδειξιν ἡμῖν τῶν προειρημένων;

24. Ἐξανατείλας οὖν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς γῆς ἐτι πᾶν
ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ καλὸν εἰς βρώσιν. Ἐν
γὰρ πρώτοις μόνον ἦν τὰ ἐν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ γεγενη-
μένα, φυτὰ καὶ σπέρματα καὶ χλόαι· τὰ δὲ ἐν τῷ
παράδεισῳ ἐγενήθη διαφόρῳ καλλονῇ καὶ ὠραιότητι·
ὅπου γε καὶ φυτεῖα ὠνόμασται ὑπὸ Θεοῦ πεφυτευμέ-
νη. Καὶ τὰ μὲν λοιπὰ φυτὰ ὅμοια καὶ ὁ κόσμος
ἔσχηκε· τὰ δὲ δύο ξύλα, τὸ τῆς ζωῆς καὶ τὸ τῆς γνώ-
σεως, οὐκ ἔσχηκεν ἑτέρα γῆ, ἀλλ' ἦ ἐν μόνῳ τῷ παρα-
δείσῳ. Ὅτι δὲ καὶ ὁ παράδεισος γῆ ἐστὶ, καὶ ἐπὶ τῆς
γῆς πεφύτευται, ἡ Γραφή λέγει· *Καὶ ἐφύτευσεν ὁ
Θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδέμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ
ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον. Καὶ ἐξανάτειλεν ὁ Θεὸς
ἐτι ἀπὸ τῆς γῆς πᾶν ξύλον ὠραῖον εἰς ὄρασιν καὶ
καλὸν εἰς βρώσιν.* Τὸ οὖν ἐτι (72) ἐκ τῆς γῆς καὶ
κατὰ ἀνατολὰς σαφῶς διδάσκει ἡμᾶς ἡ θεία Γραφή
τὸν παράδεισον ὑπὸ τοῦτον τὸν οὐρανὸν, ὑφ' ὃν καὶ
ἀνατολὴ καὶ γῆ εἰσιν. Ἐδέμ δὲ Ἑβραϊστὶ τὸ εἰρημέ-
νον ἐρμηνεύεται *τριφύ* (73). Ποταμὸν δὲ σεσήμαγ-
κεν ἐκπορεύεσθαι ἐξ Ἐδέμ, ποτίζειν τὸν παράδεισον,
κάκειθεν διαχωρίζεσθαι εἰς τέσσαρας ἀρχάς· ὧν δύο
οἱ καλούμενοι Φεισὼν καὶ Γεὼν, ποτίζουσι τὰ ἀνατο-
λικὰ μέρη, μάλιστα ὁ Γεὼν, ὁ κυκλῶν πᾶσιν γῆν Αἰ-
θιοπίας, ὃν φασὶν ἐν τῇ Αἰγύπτῳ ἀναφαίνεσθαι, τὸν
καλούμενον Νεῖλον. Οἱ δὲ ἄλλοι δύο ποταμοὶ φανερώς
γινώσκονται παρ' ἡμῖν, οἱ καλούμενοι Τίγρις καὶ
Εὐφράτης. Οὗτοι γὰρ γειτνιῶσιν ἕως τῶν ἡμετέρων
κλιμάτων. Θεὸς δὲ ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, καθὼς προ-
ειρήκαμεν, ἐν τῷ παραδείσῳ, εἰς τὸ ἐργάζεσθαι καὶ
φυλάσσειν αὐτὸν, ἐνετείλατο αὐτῷ, ἀπὸ πάντων τῶν
κρπῶν ἐσθίειν, δηλονότι καὶ ἀπὸ τοῦ τῆς ζωῆς, μόν-
ου δὲ ἐκ τοῦ ξύλου τοῦ τῆς γνώσεως ἐνετείλατο αὐτῷ
μὴ γεύεσθαι. Μετέθηκεν δὲ αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ τῆς
γῆς, ἐξ ἧς ἐγεγόνει, εἰς τὸν παράδεισον, διδοὺς αὐτῷ
ἀφορμὴν προκοπῆς (74) ὅπως αὐξάνων καὶ τέλειος
γενόμενος, ἐτι δὲ καὶ Θεὸς ἀναδειχθεὶς, οὕτως καὶ
εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβῆ (μέσος γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἐγεγόνει,
οὔτε θνητὸς ὀλοσχερῶς, οὔτε ἀθάνατος τὸ καθό-
λου, δεκτικὸς δὲ ἐκατέρων· οὕτω καὶ τὸ χωρίον, ὁ

(71) Ὅπως πληρωθῆ: Hujus loci is sensus est :
pariunt in dolore mulieres, in pœnam peccati im-
positam ; doloris cito eas capit oblivio, ne generis
humani propagationi obstet. Partus dolores a Theo-
philo proferrī in argumentum veritatis historię sa-
crę, ex iis etiam patet, quę mox de serpentis pœna
subjiciuntur. Addendum videtur καὶ ante αὐξάνε-
σθαι.

(72) Τὸ οὖν ἐτι. Melius τῷ οὖν ἐτι, ut observat
Wollius.

A creationem patefecit post diem septimam cum pa-
radisum parasset, ut in optimo et præstantissimo
loco eum constitueret. Hęc autem vera esse res
ipsa demonstrat. Nonne enim licet animadvertere
dolores illos, quos perferunt in partu et postea
oblivioni tradunt mulieres, ut et Dei sermo implea-
tur et augeatur et crescat genus humanum? Nonne
etiam ipsius serpentis condemnationem, 366 quo-
modo exostus sit, ventre serpens ac terram edens,
ut hoc quoque argumento veritas eorum, quę di-
ximus, confirmetur?

24. *Paradisi pulchritudo.* — Produxit igitur Deus
de humo omne lignum pulchrum visu et ad vescen-
dum suave. Initio enim ea tantummodo erant quę
die tertio producta fuerant, plantę, semina, herbę.
B Quę vero in paradiso, ea præstanti erant pulchri-
tudine et amœnitate, quippe cum plantarium appel-
letur ab ipso Deo satum; cęteras quidem plantas
mundus haud absimiles habuit. Dnas autem arbo-
res, vitę et scientię, nulla alia terrę pars habuit
nisi paradisos. Paradisos autem esse terram, et in
terra satum docet Scriptura cum ait : *Et plantavit
Dexs paradisum in Eden ad orientem, et posuit ibi
hominem. Et produxit adhuc Deus de terra omne
lignum pulchrum visu et bonum ad comedendum.*
His igitur verbis, *adhuc de terra et ad orientem*
docet nos clare divina Scriptura paradisum sub hoc
cœlo esse sub quo oriens et terra. Quod autem
Hebraice dicitur *Eden*, si interpreteris, idem est ac
delicię. Fluvium quoque indicat ex Eden oriri, pa-
radisos alluere, ac inde in quatuor capita dividi,
C quorum duo, Phison et Geon vocati, rigant orien-
tales partes, præcipue Geon qui totam Æthiopiam
circumfluit, et in Ægypto sub Nili nomine appa-
rere dicitur. Reliqui autem duo, quorum alter Ti-
gris, alter Euphrates vocatur, nobis certo cogniti
sunt; sunt enim nostris regionibus vicini. Cum
autem posuisset Deus hominem, ut prædiximus, in
paradiso ut operaretur et custodiret eum, præcepit
ei ut de omnibus fructibus comederet, et de ipso
videlicet vitę arbore; de solo autem scientię ligno
interdixit ne gustaret. Illum autem transtulit Deus
de terra, ex qua factus erat, in paradisum, subji-
ciens ei stimulos proficiendi, ut augescens, ac tan-
dem perfectus, imo declaratus deus, sic in cœlum
ascenderet, habens æternitatem. Medius enim homo
factus fuerat, nec omnino mortalis, nec prorsus im-
mortalis, sed utriusque capax. Similiter et para-
disus, quantum ad pulchritudinem, medius inter
D cœlum et terram factus est. Quod autem ait Scri-

(75) *Τριφύ.* Cum in omnibus editionibus legeretur
στροφῆ, errorem vidit Duxæus, ejusque monitu
manifestum errorem e contextu sustulerunt Fellus
et Wollius, a quibus discedere nolui.

(74) Ἀφορμὴν προκοπῆς. S. Ambrosius lib. *De
parad.* cap. 4, hæc habet : *Apprehendit ergo eum
virtus Dei, inspirans processus et incrementa virtutis;
denique in paradiso eum collocavit : ut scias appre-
hensum quasi afflatum divina esse virtute.*

ptura, ut operaretur, non alium laborem significat quam præcepti divini custodiam, ne, si dicto audiens non esset, seipsum perderet, ut peccato perdidit.

25. *Non accusandus Deus quod de ligno scientiæ edere vetuerit.* — Bonum quidem erat ipsum scientiæ lignum, bonusque illius fructus. Neque enim, ut quidam existimant, mortiferum erat lignum, sed mandati prætergressio. Aliud enim non erat in ligno, nisi scientia; bona autem scientia, si quis ea apte utatur. Qua autem 367 ætate erat Adam, adhuc infans erat, necdum idoneus esse poterat, qui scientiam perciperet. Nam et nunc infans, cum genitus fuerit, nondum potest panem edere, sed primum lacte nutritur, deinde progrediente ætate etiam ad solidum cibum accedit. Idem quoque Adamo evenisset: quapropter non invidens ei Deus, ut quidam existimant, interdixit ne de ligno scientiæ comederet. Adhuc etiam volebat eum experiri et periclitari utrum sibi dicto auditurus esset. Simul diutius volebat simplicem et sincerum permanere hominem puerascentem. Hoc enim sanctum est non solum apud Deum, sed etiam apud homines, in simplicitate et innocentia subijci parentibus. Quod si pueri submissi esse parentibus debent, quanto magis parenti omnium Deo! Præterea indecorum est pueros infantes plus sapere quam ætas postulet; quemadmodum enim nemo crescit ætate nisi quibusdam veluti gradibus, ita nec sapientia. Denique cum lex præscribit, ut ab aliqua re abstineatur, si quis non pareat, perspicuum est non legem causam esse supplicii, sed inobedientiam et legis prætergressionem. Pater enim filio suo interdum nonnullis rebus interdicit, ac si paterno mandato non paruerit, vapulat et mulctatur, quia obsequi noluit, nec jam res ipsæ sunt plagæ, sed detrectata obedientia damno est detrectanti. Sic primo homini mandati prætergressio id attulit, ut e paradiso ejiceretur; non quod mali quidquam inesset ligno scientiæ, sed ex peccato tanquam ex fonte in hominem fluxerunt labores, dolores, molestiæ, ac denique mors ipsa.

26. *Merito mors inflictæ homini prævaricatori.* —

(75) Ἐχων ἀιδιότητα. Apposita parenthesis totum hunc locum illustrat, cui tenebras injecerant interpretes dum hæc verba, ἔχων ἀιδιότητα referunt ad ipsum paradysum. Comparat Theophilus paradysi statum cum ipsius Adami statu, quem nec mortalem nec immortalem creatum fuisse docet.

(76) Τῷ δὲ εἰπεῖν, ἐργάζεσθε. Videtur Theophilus non legisse autὸν in his Scripturæ verbis, ἐργάζεσθαι αὐτὸν καὶ φυλάσσειν, vel illud αὐτὸν, non ad paradysum retulisse, sed ad Adamum, quasi is esset sensus, ut ipse operaretur et custodiret. Mirifice consensit cum Theophilo S. Ambrosius in his verbis interpretandis ac forte etiam legendis: *Ideoque, inquit in libro De parad. c. 4, de viro tantum Scriptura dicit quia « Posuit eum in paradiso operari et custodire. » In opere enim quidam virtutis processus est, in custodia quædam consummatio operis apprehenditur, eo quod quasi consummata custodiat. Hæc duo ab homine requiruntur, ut et operibus nova quæ-*

παράδεισος, ὡς πρὸς καλλονήν, μέσος τοῦ κόσμου καὶ τοῦ οὐρανοῦ γεγένηται), ἔχων ἀιδιότητα (75). Τῷ δὲ εἰπεῖν, ἐργάζεσθε (76), οὐκ ἄλλην τινα ἐργασίαν δηλοῖ ἀλλ' ἢ τὸ φυλάττειν τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ὅπως μὴ παρακούσας ἀπολέσῃ ἑαυτὸν, καθὼς καὶ ἀπώλεσε διὰ ἁμαρτίας.

25. Τὸ μὲν ξύλον τὸ τῆς γνώσεως αὐτὸ μὲν καλὸν, καὶ ὁ καρπὸς αὐτοῦ καλός. Οὐ γὰρ, ὡς οἴονται τινες, θάνατον εἶχε τὸ ξύλον, ἀλλ' ἡ παρακοή. Οὐ γὰρ τι ἕτερον ἦν ἐν τῷ καρπῷ ἢ μόνον γνώσις· ἡ δὲ γνώσις καλὴ, ἐπὶ αὐτῇ οἰκείως τις χρῆσται. Τῇ δὲ οὕσῃ ἡλικίᾳ ὁ Ἀδάμ ἐτινήπιος ἦν (77), διὸ οὕτω ἠδύνατο τὴν γνώσιν κατ' ἀξίαν χωρεῖν. Καὶ γὰρ νῦν, ἐπὶ γεννηθῆ παιδίον, οὐκ ἤδη δύναται ἄρτον ἐσθίειν, ἀλλὰ πρῶτον γάλακτι ἀνατρέφεται, ἔπειτα κατὰ πρόσβασιν τῆς ἡλικίας καὶ ἐπὶ τὴν στερεὰν τροφήν ἔρχεται. Οὕτως ἂν ἐγεγόνει καὶ τῷ Ἀδάμ· διὸ οὐχ ὡς φθονῶν αὐτῷ ὁ Θεὸς, ὡς οἴονται τινες, ἐκέλευσε μὴ ἐσθίειν ἀπὸ τῆς γνώσεως (78). Ἔτι μὴν καὶ ἐβούλετο δοκιμάσαι αὐτὸν, εἰ ὑπήκοος γίνεται τῇ ἐντολῇ αὐτοῦ. Ἄμα δὲ καὶ ἐπὶ πλείονα χρόνον ἐβούλετο ἀπλοῦν καὶ ἀκέραιον διαμῆναι τὸν ἄνθρωπον νηπιάζοντα. Τοῦτο γὰρ ὀσιόν ἐστιν οὐ μόνον παρὰ Θεῷ, ἀλλὰ καὶ παρὰ ἀνθρώποις, τὸ ἐν ἀπλότῃ καὶ ἀκαλίᾳ ὑποτάσσεσθαι τοῖς γονεῦσιν. Ἔτι δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι (79). Εἰ δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι, πόσῳ μᾶλλον τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων; Ἔτι μὲν καὶ ἄσχημόν ἐστι τὰ παιδία τὰ νήπια ὑπὲρ ἡλικίαν φρονεῖν· καθάπερ γὰρ τῇ ἡλικίᾳ τις πρὸς τάξιν αὔξει, οὕτω καὶ ἐν τῷ φρονεῖν. Ἄλλ' ὥστε (80) ἐπὶ νόμος κελεύσῃ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τίνος, καὶ μὴ ὑπακούῃ τις, δηλονότι οὐχ ὁ νόμος κόλασιν παρέχει, ἀλλὰ ἡ ἀπειθεία, καὶ ἡ παρακοή. Καὶ γὰρ πατὴρ ἰδίῳ τέκνῳ ἐνίοτε προστάσσει ἀπέχεσθαι τίνων, καὶ ἐπὶ οὐχ ὑπακούῃ τῇ πατρικῇ ἐντολῇ, δέρεται καὶ ἐπιτιμίας τυγχάνει διὰ τὴν παρακοήν. Καὶ οὐκ ἤδη αὐτὰ τὰ πράγματα πληγαὶ εἰσιν, ἀλλ' ἡ παρακοή τῷ ἀπειθοῦντι ὕβριν (81) περιποιεῖται. Οὕτω καὶ τῷ πρωτοπλάστῳ ἡ παρακοή περιποιήσατο ἐκβληθῆναι αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου· οὐ μέντοι γε ὡς κακοῦ τι ἔχοντος τοῦ ξύλου τῆς γνώσεως, διὰ δὲ τῆς παρακοῆς ὁ ἄνθρωπος ἐξήντησε πόνον, δόλῃν, λύπην, καὶ τὸ τέλος ὑπὸ θάνατον ἔπεσε.

26. Καὶ τοῦτο δὲ ὁ Θεὸς μεγάλην εὐεργεσίαν (82)

D rat, et parva custodiat, quod est generale. Leg. ἐργάζεσθαι.

(77) Ἔτι νήπιος ἦν. De hac Theophili sententia vide Præfationem.

(78) Ἀπὸ τῆς γνώσεως. Monuit Wolfius legendum ἀπὸ ξύλου τῆς γνώσεως.

(79) Ἔτι δὲ χρῆ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ὑποτάσσεσθαι. Merito hæc verba delenda iudicat Wolfius, quæ hic perincommode repetuntur.

(80) Ἄλλ' ὥστε. Legendum videtur ἄλλως τε. Ibidem et iterum paulo post editi ἐπὶ νόμος. Cod. Bodl. et Hamb. ut in textu.

(81) Ὑβριν. Bodl. ὕβρεις.

(82) Μεγάλῃν εὐεργεσίαν. Ante hæc verba addendum videtur ὡς, quæ particula facile potuit excidere ob similem sonum syllabæ præcedentis. Irenæus lib. iii, cap. 23, n. 6: Quapropter, inquit, et eiecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit; non invidens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam au-

παρέσχε τῷ ἀνθρώπῳ, τὸ μὴ διαμεῖναι αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἁμαρτίᾳ ὄντα, ἀλλὰ τρόπῳ τινὶ ἐν ὁμοιωμάτι ἐξορισμοῦ ἐξέβαλεν αὐτὸν ἐκ τοῦ παραδείσου, ὅπως διὰ τῆς ἐπιτιμίας, ταχτῶ ἀποτίσας χρόνῳ τὴν ἁμαρτίαν, καὶ παιδευθεὶς ἐξ ὑστεροῦ ἀνακληθῆ. Διὸ καὶ πλασθέντος ἀνθρώπου ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, μυστηριωδῶς ἐν τῇ Γενέσει γέγραπται, ὡς δις αὐτοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ τεθέντος· ἵνα τὸ μὲν ἅπαξ ἢ πεπληρωμένον ποτὲ ἐτέθη (83)· τὸ δὲ δεύτερον μέλλει πληροῦσθαι μετὰ τὴν ἀνάστασιν καὶ κρίσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ καθάπερ σχεῦός τι (84), ἐπὶ πλάσθην αἰτίαν τινὰ σχῆ, ἀναχωνεύεται, ἢ ἀναπλάσσεται, εἰς τὸ γενέσθαι καινὸν καὶ ὁλόκληρον· οὕτω γίνεται καὶ τῷ ἀνθρώπῳ διὰ θανάτου· δυνάμει γὰρ τέθραυσται (85), ἵνα ἐν τῇ ἀναστάσει ὑγιῆς εὐρεθῆ· λέγω δὲ ἄσπιλος, καὶ δίκαιος, καὶ ἀθάνατος· τὸ δὲ καλέσαι, καὶ εἰπεῖν τὸν Θεὸν, Ποῦ εἶ, Ἀδάμ; οὐχ ὡς ἀγνοῶν (86) τοῦτο, ἐποίει ὁ Θεός, ἀλλὰ μακρόθυμος ὢν, ἀφορμὴν ἐδίδου αὐτῷ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως.

27. Ἀλλὰ φήσει οὖν τις ἡμῖν· Θνητὸς φύσει ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος; Οὐδαμῶς. Τί οὖν ἀθάνατος; Οὐδὲ τοῦτο φαμεν. Ἀλλὰ ἐρεῖ τις· Οὐδὲν οὖν ἐγένετο; Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν (87). Οὔτε οὖν φύσει θνητὸς ἐγένετο, οὔτε ἀθάνατος. Εἰ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐπεποιήκει, Θεὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει. Πάλιν, εἰ θνητὸν αὐτὸν ἐπεποιήκει, ἐδόκει ἂν ὁ Θεὸς αἴτιος (88) εἶναι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Οὔτε οὖν ἀθάνατον αὐτὸν ἐποίησεν, οὔτε μὴν θνητὸν, ἀλλὰ καθὼς ἐπάνω

dent dicere, sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor, neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Similia docet S. Joannes Chrysostomus homil. 18, in Genes.

(83) Ποτὲ ἐτέθη. Legendum videtur ὅτε ἐτέθη vel ποτὲ ὅτε ἐτέθη. Sic etiam paulo post malim μέλλη.

(84) Καθάπερ σχεῦός τι. Similia habemus apud Clementem ep. 2, ad Corinthios, c. 8; Origen. homil. 18, in Jerem., p. 166; Methodium De resurrectione, p. 198; Gregorium Nyssenum lib. De anima et resurrectione; Ambrosium lib. II De fide resurrectionis. Atque hæc quidem et figuli et vasis cum Deo et homine comparatio, ut quisque satis intelligit, deducta est ex pluribus Scripturæ locis, in quibus tanquam figulus vasa, ita Deus homines et gentes confringere dicitur.

(85) Δυνάμει γὰρ τέθραυσται. Verbum τέθραυσται Wollfius de morte intelligendum negat. At profecto manifestum est, ut de resurrectione, ita etiam de morte hic agi; et vasis fracti exemplo hominem non solum vi quadam fractum et dejectum a Deo, ut existimat vir eruditus, sed etiam mortuum designari. Neque etiam illud, δυνάμει, idem valet ac vi quadam, sed idem ac quodammodo. Sic supra n. 15, luna δυνάμει ἀποθνήσκει, quodammodo interit; et n. 16, de raptoribus et homicidis, Δυνάμει γὰρ κατὰ πίνουσι τοὺς ἀσθενεστέρους ἐαυτῶν.

(86) Οὐχ ὡς ἀγνοῶν. Hæc quoque adversus hæreticos dicta, qui ignorationem mundi opifici assignabant. Unde Tertullianus, lib. II adv. Marcionem, cap. 25: Interrogabat Deus, quasi incertus... ut daret ei locum sponte confitendi delictum et hoc nomine relevandi.

(87) Οὐδὲ τοῦτο, ἐγὼ μὲν. Legit Dodwellus, citante Wollfio, οὐδὲ τοῦτο, ἐγώ μαι, id est, ἐγὼ οἶμαι.

Atque id quidem ei Deus in magni beneficii loco præstitit, ne in ævum omne permaneret obstrictus, sed quodam veluti exsilio damnatum ejecit e paradiso, ut cum hac pœna peccatum intra certum tempus expiasset, ac castigatus fuisset, postea revocaretur. Quare cum homo formatus in hoc mundo fuisset, non sine mysterio res in Genesi sic refertur, quasi bis in paradiso collocatus fuisset; ita ut semel quidem impletum id fuerit, cum ibi collocatus est, alterum autem adimplendum sit post resurrectionem et judicium. Quinetiam quemadmodum vas, si, postquam confectum fuerit, vitii aliquid habeat, refunditur et refingitur ut novum et integrum fiat: idem homini mors affert; quodam enim modo confringitur, ut sanus in resurrectione inveniatur, id est mundus, justus et immortalis. Quod autem 368 Deus Adamum vocat, et ait: Adam, ubi es? non quod ignoraret, ita faciebat, sed cum sit admodum patiens, locum ei dabat pœnitendi et confitendi.

27. Nec mortalis nec immortalis creatus Adam, sed utriusque capax. — Sed nobis dicet aliquis: Natura mortalis factus est Adam? Minime. Num immortalis? Nihilo magis. Nihil ergo erat? Neque etiam id dicimus. Igitur nec mortalis natura, nec immortalis factus. Nam si immortalem ab initio fecisset, Deum eum fecisset. Rursus si mortalem, videretur Deus causa illius mortis esse. Nec immortalem igitur fecit nec mortalem, sed, ut supra dixi-

C

Ipsæ autem Wollfius, Lacrozii et Davisii monitu, legendum putat, οὐδὲ τοῦτο λέγωμεν.

(88) Ὁ Θεὸς αἴτιος. Ita loquitur Theophilus ut occurat hæreticis Deum creatorem mortis auctorem esse fingentibus. Dicebat enim Valentini-nus, teste Clem. Alex. Strom. IV, pag. 509, mortis generationem opus esse Creatoris, θανάτου δὲ γένεσιν ἔργον εἶναι κτίσαντος τὸν κόσμον. Non tamen dicebant nefarii hæretici hominem innocentem morti addictum fuisse; sed sic ratiocinabantur: Si Deus bonus et præsciens futuri, et avertendi mali potens, cur hominem passus est labi de obsequio legis in mortem, circumventum a diabolo? Ita Marcionitæ apud Tertullianum, II adv. Marc., c. 5. Hujus impietatis refellendæ studio Theophilus, postquam demonstravimus præced., mortem non Deo attribuendam esse, sed peccato, nunc concedit hæreticis Deum mortis auctorem futurum fuisse, si mortalem hominem creasset. Volebant iidem hæretici Deum conditorem intelligi malorum, ut et malitiæ auctor renuntiaret. At scite probat Tertullianus ibid., cap. 14, nihil eos promovere, nisi hæc mala hominibus non malis inflata esse demonstrant. Aut proba ea injusta, inquit, ut probes malitiæ deputanda, id est, injustitiæ mala; quia si justitiæ erunt, jam mala non erunt, sed bona, malis tantummodo mala. Hinc duas distinguit malorum species, mala culpæ, et mala pœnæ: agnoscit auctorem malorum quidem peccati et culpæ diabolus; malorum vero supplicii et pœnæ Deum creatorem, ut illa pars malitiæ deputetur, ista justitiæ mala condentis judicia adversus mala delicti... Quæ quidem illis mala sunt quibus rependuntur; cæterum suo nomine bona, qua justa et bonorum defensoria et delictorum inimica, atque in hoc ordine, Deo digna.

mus, capacem utriusque, ut si ad ea ferretur, quæ ducunt ad immortalitatem, observandis Dei mandatis, mercedem ab eo acciperet immortalitatem, et deus fieret; si vero desisteret ad ea, quæ ducunt in mortem, non obediens Deo, ipse sibi mortis auctor esset. Liberum enim Deus et sui juris hominem fecit. Quod igitur sibi ipse negligentia et inobedientia accersiverat, id nunc Deus ei redonat pro sua singulari humanitate et in homines ipsi obtemperantes misericordia. Quemadmodum enim homo non obediendo mortem sibi ipse traxit, sic voluntati Dei obsequendo potest qui voluerit æternam vitam sibi conciliare. Legem enim Dens et sancta nobis præcepta dedit, quæ quisquis observaverit, potest salutem assequi, et compos resurrectionis factus status a corruptione alieni hæreditatem accipere.

28. *Cur Eva ex Adam costa formata.* — Ejectus igitur Adam ex paradiso, sic cognovit uxorem suam, quam ei Deus in uxorem ex ipsius costa fecerat. Atque id quidem, non quod separatim uxorem ipsius fingere non posset, sed providebat Deus multitudinem deorum ab hominibus inductum iri. Cum igitur præscius futurorum esset, ac futurum videret ut serpentis opera multitudinem deorum non exstantium error inveheret (tum cum enim unus esset Deus, jam meditabatur error multitudinem deorum spargere et dicere: *Eritis sicut dii*), ne quis igitur suspicaretur virum ab altero Deo, mulierem ab altero factam esse, ambos separatim non fecit, sed ut mysterium monarchiæ Dei etiam ex ea re demonstraretur, simul ipsius uxorem fixit, atque ut major esset inter eos benevolentia. Dixit ergo Adam ad Evam: *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro ex carne mea.* Præterea vaticinatus est in hæc verba: *Propterea derelinquet homo patrem suum et matrem et adherabit uxori suæ, eruntque duo in carnem unam;* quod ipsum in nobis perfici patet. Quis est enim, qui cum legitime nubat, non contemnat patrem et matrem et cognationem omnem ac propinquos omnes, adhærens et conjunctus uxori, eamque majore benevolentia complectens? Unde

(89) *Ῥέψη.* Legendum⁸ εἰ Ῥέψη.

(90) *ὑπακούοντας αὐτῷ.* Al. ὑπακούσαντας. Fel-lus et Wolfus addunt ποιῶν. Sed cum hoc verbum sine ulla auctoritate in textum induxerunt, tum vero longe satius est legere εἰς ὑπακούοντας (vel ὑπακούσαντας) αὐτῷ. Facile excidere potuit hæc præpositio ob syllabam præcedentem ejusdem soni apud Græcos. Mox Wolfus legit ὑπακούσαι, sed immerito.

(91) *Ἐνός γὰρ ὄντος Θεοῦ.* Id est, cum unus Deus coleretur, nondum cognita idololatria. Alii interpretes: *Cum unus sit Deus.*

(92) *Ὅτι ὅδε.* Bodl. ὡς ὅδε.

(93) *Διὰ τοῦτο οὖν ἐποίησε.* Totus hic locus, quo vix ullus alius magis deformatus, sic videtur emendari posse: *Διὰ τοῦτο οὐκ ἐποίησε τοὺς δύο ἀμφω· ἀμα δ' ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· οὐ μόνον ἵνα καὶ διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας τῆς κατὰ τὸν Θεόν, ἀλλὰ καὶ ἵνα πλείων ἢ ἡ εὐνοια εἰς αὐτούς.* Necessitatem harum emendationum non difficile est animadvertere. 1°. Legen-

προειρήκαμεν, δεκτικὸν ἀμφοτέρων· ἵνα Ῥέψη (89) ἐπὶ τὰ τῆς ἀθανασίας, τηρήσας τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, μισθὸν κομισθῆται παρ' αὐτοῦ τὴν ἀθανασίαν, καὶ γένηται θεός· εἰ δ' αὖ τραπῆ ἐπὶ τὰ τοῦ θανάτου πράγματα, παρακούσας τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ἑαυτῷ αἴτιος ἢ τοῦ θανάτου. Ἐλεύθερον γὰρ καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἄνθρωπον. Ὁ οὖν ἑαυτῷ περιεποιήσατο δι' ἀμελείας καὶ παρακοῆς, τοῦτο ὁ Θεὸς αὐτῷ νυνὶ δωρεῖται διὰ ἰδίας φιλανθρωπίας καὶ ἐλεημοσύνης, ὑπακούοντας αὐτῷ (90) τοὺς ἀνθρώπους. Καθάπερ γὰρ παρακούσας ἄνθρωπος θάνατον ἑαυτῷ ἐπεσπάσατο, οὕτως ὑπακούσας τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ὁ βουλόμενος δύναται περιποιηθῆσθαι ἑαυτῷ τὴν αἰώνιον ζωὴν. Ἐδωκε γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῖν νόμον καὶ ἐντολὰς ἀγίας, ἃς πᾶς ὁ ποιήσας δύναται σωθῆναι, καὶ τῆς ἀναστάσεως τυχὼν κληρονομήσαι τὴν ἀφθαρσίαν.

28. Ἐκβλήθεις δὲ Ἀδάμ ἐκ τοῦ παραδείσου, οὕτως ἔγνω Εὐαν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἣν ὁ Θεὸς ἐποίησεν αὐτῷ εἰς γυναῖκα ἐκ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτο δὲ οὐχ ὡς μὴ δυνάμενος κατ' ἰδίαν πλάσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, ἀλλὰ προηπίστατο ὁ Θεὸς, ὅτι ἤμελλον οἱ ἄνθρωποι πληθύν θείων ὀνομάζειν. Προγνώστης οὖν ὢν, καὶ εἰδὼς, ὅτι ἡ πλάνη ἐμελλε διὰ τοῦ θφειως ὀνομάζειν πληθύν θείων τῶν οὐκ ὄντων (ἐνός γὰρ ὄντος Θεοῦ (91), ἔκτοτε ἤδη ἐμελέτα ἡ πλάνη πληθύν θείων ὑποσπεῖρειν, καὶ λέγειν· *Ἔσεσθε ὡς θεοί*). Μήπως οὖν ὑπονοηθῆ ὅτι ὅδε (92) μὲν ὁ Θεὸς ἐποίησε τὸν ἄνδρα, ἕτερος δὲ τὴν γυναῖκα, διὰ τοῦτο οὖν ἐποίησε (93) τοὺς δύο ἀμφω· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου δειχθῆ τὸ μυστήριον τῆς μοναρχίας, τῆς κατὰ τὸν Θεόν· ἀμα δ' ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, [καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ δείκνυται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ οὐχὶ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς, καὶ πατρὸς, καὶ συγγενείας πάσης καὶ πάντων:] καὶ ἵνα πλείων ἢ ἡ εὐνοια εἰς αὐτούς. Πρὸς μὲν οὖν τὴν Εὐαν ὁ Ἀδάμ εἶπεν (94)· *Τοῦτο νῦν ὁστοῦν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκός μου.* Ἐτι καὶ προεφῆτευσεν (95), λέγων· *Τούτου ἕνεκεν καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα*

dum esse οὐκ ἐποίησε τοὺς δύο ἀμφω, quis non videt? Non enim binos creavit Deus Adam et Evam; si κατ' ἰδίαν formasset Evam, tunc binos creasse diceretur. At Evam κατ' ἰδίαν formatam fuisse negat Theophilus; simul factam fuisse asseverat, non quod eodem temporis momento ac Adam, sed quod ex Adami corpore formata fuerit. 2°. Si legamus, ut in textu, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ, etc., inutilis erit et absurda repetitio. Jam enim dixit Evam ita formatam fuisse, ut singularitas Dei sive monarchia ostenderetur. Duæ ergo causæ ab eo assignantur, quarum secunda omnibus nota et perspecta. Quare disjungenda fuit ab his verbis: *πρὸς μὲν οὖν, etc.*, quibuscum illa vitiosa interpunctio conjunxerat. 3°. Totam hanc verborum complexionem, quam uncis inclusi, eruditus Wolfus ex textu expunxit. Mox enim suo loco occurret, et in alienam hanc sedem obrepsisse manifestum est.

(94) *Εἶπεν.* Bodl. εἰπών.

(95) *Προεφῆτευσεν.* Idem codex ἐπροφήτευσεν.

αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν· ὃ δὲ καὶ αὐτὸ δείκνυται τελειούμενον ἐν ἡμῖν αὐτοῖς. Τίς γὰρ ὁ νομίμως γαμῶν οὐ καταφρονεῖ μητρὸς, καὶ πατρὸς, καὶ πάσης συγγενείας, καὶ πάντων τῶν οικειῶν, προσκολλώμενος καὶ ἐνούμενος τῇ ἑαυτοῦ γυναικί, εὐνοῶν μᾶλλον αὐτῇ; Διὸ καὶ μέχρι θανάτου πολλάκις ὑπεύθυνοι γίνονται τινες διὰ τὰς ἑαυτῶν γαμετάς. Ταύτην τὴν Εὐάν, διὰ τὸ ἀρχῆθεν πλανηθῆναι ὑπὸ τοῦ ὄφρα, καὶ ἀρχηγὸν ἁμαρτίας γεγονέναι, ὁ κακοποιὸς δαίμων, ὁ καὶ Σατάν καλούμενος, ὁ τότε διὰ τοῦ ὄφρα λαλήσας αὐτῇ, ἕως καὶ τοῦ δεῦρο ἐνεργῶν ἐν τοῖς ἐνθουσιαζομένοις ὑπ' αὐτοῦ ἀνθρώποις, Εὐάν ἐκκαλεῖται (96). Δαίμων δὲ καὶ δράκων καλεῖται, διὰ τὸ ἀποθεδρακεῖν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Ἄγγελος γὰρ ἦν ἐν πρώτοις. Καὶ τὰ μὲν περὶ τούτου παλῶς ὁ λόγος· διὸ τανῦν παραπέμπομαι τὴν περὶ αὐτῶν διήγησιν· καὶ γὰρ ἐν ἑτέροις ἡμῖν γένηται ὁ περὶ αὐτοῦ λόγος.

29. Ἐν τῷ οὖν γῶναι τὸν Ἀδὰμ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ Εὐάν, συλλαβοῦσα ἔτεκεν υἱὸν, ᾧ τοῦνομα Καῖν, καὶ εἶπεν· Ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ προσέθετο ἔτι τεκεῖν δεύτερον (97), ᾧ ὄνομα Ἄβελ, Ὅς ἤρξατο ποιμὴν εἶναι προβάτων· Καῖν δὲ ἐργάζετο τὴν γῆν. Τὰ μὲν οὖν κατ' αὐτοὺς πλείω ἔχει τὴν ἱστορίαν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομίαν (98) τῆς ἐξηγήσεως· διὸ τὰ τῆς ἱστορίας τοὺς φιλομαθεῖς δύναται ἀκριβέστερον διδάξαι αὐτῇ ἡ βίβλος, ἥτις ἐπιγράφεται, *Γένεσις κόσμου*. Ὅποτε οὖν ἐθεάσατο ὁ Σατανᾶς οὐ μόνον τὸν Ἀδὰμ καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ ζῶντας, ἀλλὰ καὶ τέκνα πεποιηκότας, ἐφ' ᾧ οὐκ ἴσχυσε θανατῶσαι αὐτοὺς, φθόνῳ φερόμενος, ἠνίκα εἶώρα τὸν Ἄβελ εὐαρεστοῦντα τῷ Θεῷ, ἐνεργήσας εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν καλούμενον Καῖν, ἐποίησεν ἀποκτείνειν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Ἄβελ. Καὶ οὕτως ἀρχὴ θανάτου ἐγένετο εἰς τάνδε τὸν κόσμον, ἰσοποιεῖν ἕως τοῦ δεῦρο ἐπὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων. Ὁ θεὸς Θεός, ἐλεήμων ὢν, καὶ βουλόμενος ἀφορμὴν μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως παρασχεῖν τῷ Καῖν, καθάπερ καὶ τῷ Ἀδὰμ, εἶπε· Ποῦ Ἄβελ, ὁ ἀδελφός σου; Ὁ δὲ Καῖν ἀπεκρίθη ἀπειθῶς τῷ Θεῷ, εἰπὼν· Οὐ γινώσκω. Μὴ φύλαξ εἰμι τοῦ ἀδελφοῦ μου; Οὕτως ὀργισθεὶς αὐτῷ ὁ Θεός, ἔφθ· Τί ἐποίησας τοῦτο; Φωνὴ αἵματος τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς μέ ἐκ τῆς γῆς ἢ ἔχαρεν δέξασθαι τὸ αἷμα τοῦ ἀδελφοῦ σου ἐκ χειρὸς σου. Στένων καὶ τρέμων ἔση ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐκτοτε φοβηθεῖσα ἡ γῆ οὐκέτι ἀνθρώπου αἷμα (99) παραδέχεται, ἀλλ' οὐδέ τινος ζώου. Ἡ φανερόν (1), ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῇ αἰτία, ἀλλ' ὁ παραβᾶς ἄνθρωπος.

30. Ὁ οὖν Καῖν καὶ αὐτὸς ἔσχεν υἱὸν ᾧ ὄνομα Ἐνώχ· καὶ ὠκοδόμησεν πόλιν, ἣν ἐπωνόμασεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐνώχ. Ἀπὸ τότε ἀρχή

(96) *Evan* ἐκκαλεῖται. Coniundit Wolfius reddendum esse *Evan* vocatur. Nimirum Satanas vocatur *Evan* ab his qui ab eo incitati sic clamabant. Sed Theophilus non obscure indicat ipsum Satanam, dum in eis operatur, qui illius spiritu agebantur, efficere ut *Evan* illam peccati inceptricem vocent. Clemens Alexandrinus conceptis verbis declarat ipsam *Evan* invocari: Ἐπολολύζοντες Εὐάν, Εὐάν ἐκείνην, δι' ἣν ἡ πλάνη παρηκολούθησε, *Ullantes Evan, Evan illam, per quam est error consecutus*, Protrept. pag. 9. Frustra ergo totum hunc

etiam nonnulli multa vitæ discrimina propter uxores suas adeunt. Quoniam autem hæc *Eva* antiquitus a serpente decepta, et origo peccati fuit, malorum inventor dæmon, qui et *Satanas* vocatur, ac tum eam per serpentem allocutus est, hactenus dum in hominibus a se correptis operatur, *Evan* vocat. Dæmon autem ac draco vocatur, eo quod a Deo fugitivus abscesserit; angelus enim ab initio fuerat. Ac de eo quidem longa est oratio: quapropter impræsentiarum missam faciamus ejus rei explicationem; alibi enim de eo disputavimus.

29. *Caini scelus*. — Cum igitur Adam cognosceret *Evan* uxorem suam, concepit ista et filium peperit cui nomen *Cain*, et dixit: *Possedi hominem per Deum*. Adhuc addidit ut alterum pareret, cui nomen *Abel*: *Hic cœpit esse pastor ovium; Cain autem terram colebat*. Ac ea quidem quæ ad illos spectant plurimam habent historiam, imo narrationis œconomiam; quare discendi cupidos accuratius potest de hac historia liber ipse, qui *Genesis mundi* inscribitur, edocere. *Satanas* igitur ut *Adamum* et uxorem ejus vidit non solum vivere, sed etiam liberos suscepisse, invidia stimulatus quod mortem illis inferre non potuisset, tum cum *Abelem* videret Deo placere, ipsius fratrem, *Cainum* nomine, impulit et perduxit ut fratrem suum *Abelem* occideret. Ab his initiis in hunc mundum inducta mors, totum hactenus genus humanum pervasit. Deus autem cum misericors sit, et quemadmodum *Adamo*, ita etiam et *Caino* aditum ad pœnitentiam et confessionem aperire vellet, ita eum allocutus est: *Ubi est Abel frater tuus?* *Cain* autem contumaciter et arroganter respondit Deo: *Nescio. Num ego custos sum fratris mei?* Hinc iratus Deus: *Quare, inquit, hoc fecisti? Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra, quæ aperuit os suum ut susciperet sanguinem fratris tui de manu tua. Gemens et tremens eris in terra*. Ex hoc tempore timore percussa terra, nullius jam hominis sanguinem suscipit, sed nec ullius animalis. Ex quo patet culpam in ea non residere, sed in homine præceptum transiliente.

30. *Caini posteri et artes ab eis inventæ*. — Ipse quoque *Cain* filium habuit cui nomen *Enoch*, ac urbem ædificavit, quam de nomine filii sui *Enoch*

locum immutat vir eruditus. Legit enim quasi scriptum esset: Διὰ τὸ πλανηθῆναι ταύτην τὴν Εὐάν. Eusebius *Præp. ev.* l. II, c. 3, citat hunc Clementis locum.

(97) *Δεύτερον*. Fellus et Wolfius addunt υἱόν, sed sine ulla auctoritate.

(98) *Οἰκονομίαν*. Supra num. 16, eadem voce utitur.

(99) *Οὐκέτι αἷμα*. Sanguis emissus statim coagulatur, nec terram facile subit. FELLUS.

(1) *Ἡ φανερόν*. Oxon. et Hamb. καὶ ἡ φανερόν.

appellavit. Hoc fuit initium urbium ædificandarum, idque ante diluvium; non ut Homerus mentitur ita canens:

Lingua haud dum variis structæ mortalibus urbes.
Genuit Enoch filium nomine Gaidad, a quo genitus est Meel; a Meel Mathusala, a Mathusala Lamech. Lamech autem duas sibi uxores accepit, quarum nomina Ada et Sela. Jam tum initium habuit uxorum multitudo, ac ipsa etiam musica. Nam Lamech nati sunt tres filii, quorum nomina Obel, Jubal, Thobel. Ac Obel quidem vir fuit in tabernaculis pecus nutriens; Jubal autem is est qui psalterium et citharam monstravit; Thobel fuit faber æpis et ferri. Hactenus igitur recensetur Caini genus; reliquam autem ejus progeniem, eo quod fratrem suum occidisset, oblivio delevit. In locum autem Abelis dedit Deus Evæ ut conciperet et pareret filium, qui Seth appellatus est, a quo reliquum hominum genus hactenus propagatur. Omnes autem generationes si pernoscere voluerint qui discendi sunt cupidi, facile est eas ex Scripturis sanctis demonstrare. Jam enim a nobis aliqua ex parte instituta est, ut supra diximus, hæc disputatio, nempe genealogiæ series in primo *De historiis* libro. Hæc autem omnia docuit nos Spiritus sanctus, qui per Moysen et cæteros prophetas locutus est, ita ut nostræ, qui Deum colimus, litteræ omnibus scriptoribus et poetis antiquiores sint; sed et veriores demonstramus. Musicæ autem inventorem Apollinem fuisse nonnulli nugati sunt; alii ab Orpheo ex suavi avium concentu inventam dicunt; vana autem et inanis eorum oratio demonstratur; hi enim multis post diluvium annis fuerunt. De rebus autem Noe, qui Deucalion a nonnullis vocatur, disputatio a nobis in eo, quem diximus, libro instituta est, quam potes tu quoque inspicere si velis.

31. Origo urbium, divisio linguarum, series regum.
—Post diluvium initium rursus urbium et regum ortum est in hunc modum. Prima urbs Babylon, tum Orech, Archath et Chalane in terra Senaar. Harum rex exstitit nomine Nebroth. Ex his prodiit is qui Assur vocatur, unde dicti Assyrii. Nebroth autem ædificavit urbes Ninive et Roboom et Calae et Dassen, quæ inter Niniven et Calae sita est. Ninive

(2) *Ὅμηρος*. Existimat eruditus Hamburgensis editor Theophilum, labente memoria, de urbibus id generatim accipere, quod de sola Troja Homerus dixit. Sic enim legitur Iliad. v, v. 215 et 216.

*Κτίσσε δὲ Δαρδανίην, ἐπεὶ οὐπω Ἴλιος Ἰρή
Ἐν πεδίῳ πεπλόιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων.*
Condeditque Dardaniam, quia nondum Ilium sacrum

In campo conditum erat, oppidum diversilinguium hominum.

Fatendum est Homeri verba accurate a Theophilo non referri. Non tamen crediderim memoriam ei effluxisse; videtur potius hunc locum attente consideratum sic interpretari, quasi Homerus Trojam exempli loco nominet, ut urbes nondum conditas

ἔγένετο τοῦ οἰκοδομεῖσθαι πόλεις, καὶ τοῦτο πρὸ κατακλυσμοῦ· οὐχ ὡς Ὅμηρος (2) ψεύδεται λέγων·

Οὐ γὰρ πω πεπλόιστο πόλις μερόπων ἀνθρώπων. Τῷ δὲ Ἐνὼχ ἐγεννήθη υἱὸς ὀνόματι Γαῖδάδ (5), ὃς ἐγέννησε τὸν καλούμενον Μεήλ, καὶ Μεήλ τὸν Μαθουσάλα, καὶ Μαθουσάλα τὸν Λάμεχ. Ὁ δὲ Λάμεχ ἔλαβεν ἑαυτῷ δύο γυναῖκας, αἷς ὀνόματα Ἀδᾶ, καὶ Σελᾶ. Ἐκτοτε ἀρχὴ ἐγένετο τῆς πολυμιξίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μουσικῆς. Τῷ γὰρ Λάμεχ ἐγένοντο τρεῖς υἱοί, Ὠθήλ, Ἰουβάλ, Θεβέλ. Καὶ ὁ μὲν Ὠθήλ ἐγένετο ἀνὴρ ἐν σκηναῖς κτηνοτροφῶν· Ἰουβάλ δὲ ἐστὶν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν· Θεβέλ δὲ ἐγένετο σφυροκόπος, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Ἔως μὲν οὖν τούτου ἔσχε τὸν κατάλογον τὸ σπέρμα τοῦ Καὶν· καὶ τὸ λοιπὸν εἰς λήθην αὐτοῦ γέγονε τὸ σπέρμα τῆς γενεαλογίας, διὰ τὸ ἀδελφοκτονῆσαι αὐτὸν τὸν ἀδελφόν. Εἰς τὸν τόπον δὲ τοῦ Ἀβελ, ἔδωκεν ὁ Θεὸς συλλαβεῖν τὴν Εὐαν καὶ τεκεῖν υἱὸν, ὃς κέκληται Σήθ· ἀφ' οὗ τὸ λοιπὸν γένος τῶν ἀνθρώπων ὀδεύει μέχρι τοῦ δεῦρο. Τοῖς δὲ βουλομένοις φιλομαθεῖσι καὶ περὶ πασῶν τῶν γενεῶν, εὐκολόν ἐστιν ἐπιδειξαι διὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν. Καὶ γὰρ ἐκ μέρους ἡμῖν γεγένηται ἤδη λόγος ἐν ἑτέρῳ λόγῳ (4), ὡς ἐπάνω προειρήκαμεν, τῆς γενεαλογίας ἡ τάξις ἐν τῇ πρώτῃ βίβλῳ τῇ περὶ ἱστοριῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἡμᾶς διδάσκει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ διὰ Μωϋσέως καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, ὥστε τὰ καθ' ἡμᾶς τοὺς θεοσεβεῖς ἀρχαιότερα γράμματα τυγχάνει, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀληθέστερα πάντων συγγραφέων καὶ ποιητῶν δείκνυται ὄντα. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ περὶ τῆς μουσικῆς, ἐφλυάρησάν τινες εὐρετὴν Ἀπόλλωνα γεγενῆσθαι· ἄλλοι δὲ Ὀρφέα ἀπὸ τῆς τῶν ὀρνέων ἠδυφωνίας φασὶν ἐξευρηκέναι τὴν μουσικὴν. Κενὸς δὲ καὶ μάταιος ὁ λόγος αὐτῶν δείκνυται· μετὰ γὰρ πολλὰ ἔτη τοῦ κατακλυσμοῦ οὗτοι ἐγένοντο. Τὰ δὲ περὶ τοῦ Νῶε, ὃς κέκληται ὑπὸ ἐνίων Δευκαλίων, ἐν τῇ βίβλῳ ἣ προειρήκαμεν, ἡ διήγησις ἡμῖν γεγένηται, ἣ εἰ βούλη (5), καὶ σὺ δύνασαι ἐντυχεῖν.

31. Μετὰ τὸν κατακλυσμὸν ἀρχὴ πάλιν ἐγένετο πόλεων καὶ βασιλείων, τὸν τρόπον τοῦτον. Πρώτη πόλις Βαβυλῶν, καὶ Ὀρέχ, καὶ Ἀρχάθ (6), καὶ Χαλανὴ ἐν τῇ γῆ Σεναάρ. Καὶ βασιλεὺς ἐγένετο αὐτῶν ὀνόματι Νεβρώθ. Ἐκ τούτων ἐξῆλθεν ὀνόματι Ἀσσοῦρ, ὅθεν καὶ Ἀσσύριοι προσαγορεύονται. Νεβρώθ δὲ ὀικοδόμησεν πόλεις τὴν Νινεὺς καὶ τὴν Ροσοῦμ, καὶ τὴν Καλάχ, καὶ τὴν Δασὲν ἀνὰ μέ-

fuisse declaret. Quamvis enim sub Phoroneo, qui ante Dardanum fuit, nomadum vitam homines, ut testatur Tatianus n. 39, serantur abjecisse, non tamen grande erratum a Theophilo commissum, si rem serius ab Homero collocari existimaverit.

(3) *Γαῖδάδ*. Ita ms. B. et LXX, in editis Γαῖδάς. Mox editiones Oxon. et Hamb. habent Μηλελεήλ, Σελλᾶ, Ἰωθήλ. Sed necesse non videtur immutare codicis. ms. et editorum nostrorum scripturam, quamvis aliter legatur in Bibliis.

(4) *Ἐν ἑτέρῳ λόγῳ*. De hoc Theophili opere vid. Præfationis tertiam partem, ubi de gestis et scriptis Theophili agimus.

(5) *Εἰ βούλη*. Cod. B. εἰ βούλει, recte.

(6) *Ἀρχάθ*. Hamb. Ἀρχάθ.

σον Νινευί, καὶ ἀνὰ μέσον Καλάκ· ἡ δὲ Νινευί
 ἐγενήθη ἐν πρώτοις πόλιν μεγάλη. Ἴτερος δὲ υἱὸς
 τοῦ Σὴμ υἱοῦ τοῦ Νῶε ὀνόματι Μεστραίμ ἐγέννησε
 τοὺς Λουδονεῖν, καὶ τοὺς καλουμένους Ἐνεμιγεῖν, καὶ
 τοὺς Λαβιεῖμ, καὶ τοὺς Νεφθαλεῖμ, καὶ τοὺς Πατρο-
 σωνιεῖμ (7), καὶ τοὺς Χασλωνιεῖν, ὅθεν ἐξῆλθε Φυ-
 λιστιεῖμ. Τῶν μὲν οὖν τρεῶν υἱῶν τοῦ Νῶε, καὶ τῆς
 συντελείας (8) αὐτῶν, καὶ γενεαλογίας, ἐγένετο ἡμῖν
 ὁ κατάλογος ἐν ἐπιτομῇ, ἐν ἣ προειρήκαμεν βίβλῳ.
 Καὶ νῦν δὲ τὰ παραλελειμμένα ἐπιμνησθισόμεθα
 περί τε πόλεων καὶ βασιλείων, τῶν τε γεγεννημένων
 ὅποτε ἦν χεῖλος ἐν καὶ μία γλῶσσα. Πρὸ τοῦ τὰς
 διαλέκτους μερισθῆναι, αὐταὶ αἱ προγεγραμμέναι
 ἐγενήθησαν πόλεις. Ἐν δὲ τῷ μέλλειν αὐτοὺς διαμε-
 ρίζεσθαι, συμβούλιον ἐποίησαν γνώμη ἰδίαν, καὶ οὐ
 διὰ Θεοῦ, οἰκοδομῆσαι πόλιν, καὶ πύργον, οὗ ἡ ἄκρα
 φθάσει εἰς τὸν οὐρανὸν ἀφικέσθαι, ὅπως ποιήσωσιν
 ἑαυτοῖς ὄνομα δόξης. Ἐπειδὴ οὖν παρὰ προαίρεσιν
 Θεοῦ βαρὺ ἔργον ἐτόλμησαν ποιῆσαι, κατέβαλεν αὐ-
 τῶν ὁ Θεὸς τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον κατέστρωσεν.
 Ἐκτοτε ἐνήλλαξεν τὰς γλώσσας τῶν ἀνθρώπων, ὁὐς
 ἐκάστω διάφορον διάλεκτον. Σίβυλλα μὲν οὕτω σπῆμαγχε καταγγέλουσα ὀργὴν τῷ κόσμῳ μέλλειν ἔρχεσθαι·
 ἔφη δὲ οὕτως·

Ἄλλ' ὅπῃται μεγάλοιο Θεοῦ τελέωνται ἀπειλαί,
 Ἄς ποτ' ἐπηπείλησε βροτοῖς, ὅτε πύργον (9)

Χώρα ἐν Ἀσσυρίῃ· ὁμόφωνοι δ' ἦσαν ἅπαντες,
 Καὶ βούλοντ' ἀναβῆναι εἰς οὐρανὸν (10) ἄστε-
 [ἔτευξαν
 [ῥέοντα·

Αὐτίκα δ' Ἀθάνατος μεγάλην ἐπέθηκεν ἀνάγκην
 Πνεύμασιν· αὐτὰρ ἔπειτ' ἀνεμοὶ μέγαν ὑψόθι
 [πύργον

Ῥίψαν (11), καὶ θνητοῖσιν ἐπ' ἀλλήλοισι ἔριον ὤρσαν.

Αὐτὰρ ἐπεὶ πύργος τ' ἔπεσεν, γλῶσσαι τ' ἀν-
 [θρώπων

Εἰς πολλὰς θνητῶν ἐμερίσθησαν διαλέκτους,
 Γαῖα βροτῶν πληροῦτο μεριζομένων βασιλῶν·

καὶ τὰ ἐξῆς (12). Ταῦτα μὲν οὖν ἐγενήθη ἐν γῆ Χαλ-
 δαίων. Ἐν δὲ τῇ γῆ Χαναὰν ἐγένετο πόλις, ἣ ὄνομα
 Χαρράν (13). Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρόνους πρῶτος
 βασιλεὺς Αἰγύπτου ἐγένετο Φαραὼ, ὃς καὶ Νεχαὼθ
 κατὰ Αἰγυπτίους ὀνομάσθη, καὶ οὕτως οἱ καθ' ἑξῆς
 βασιλεῖς ἐγένοντο (14). Ἐν δὲ τῇ γῆ Σενναάρ ἐν τοῖς
 καλουμένοις Χαλδαίοις πρῶτος βασιλεὺς ἐγένετο
 Ἀριώχ (15)· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἐλλάσαρ (16)·

(7) Πατροσωνιεῖμ. Sic Biblia et codex ms. Editi
 nostri πάτρωσωνιεῖμ. Hæc nomina aliter a Theophilo
 ac in Bibliis citari facile animadvertet quisquis LXX
 interpretes consuluerit, nec necesse est singulas
 varietates hic observare. Tantum dicam Mesraim
 non Sem filium esse, sed Cham,

(8) Συντελείας. Merito rejectæ a Wolfio con-
 jecturæ Felli legitimæ συγγενείας, et paulo post ἐν τῷ
 μέλλειν αὐτὰς διαμερίζεσθαι.

(9) Ὅτε πύργον. Editio Gallæi οἱ πύργον.

(10) Ἐς οὐρανόν. Cod. ms. εἰς οὐρανόν. Gallæus
 ἀναβῆν' εἰς οὐρανόν.

(11) Ῥίψαν. Editio Hamburgensis ἔριψαν, atque ita
 etiam codex Bodleianus. Editio Tigurina ἔρριψαν.

(12) Καὶ τὰ ἐξῆς. His vocibus expunctis, sub-
 stituitur alius hic versus in edit. Hamb. quem re-
 jicere nolui :

Γαῖα βροτῶν πληροῦτο μεριζομένων βασιλῶν.

(13) Χαρράν. Charræ Mesopotamiæ urbs Chana-
 nææ quidem vicina, sed ab ea penitus distincta. FEL.

A vero urbs fuit in primis magna. Semi autem filii
 Noe, filius alter nomine Mesraim genuit **371** Lau-
 donim, Enemigim, Labiim, Nephtaliim, Patroso-
 niim, unde editus Philistiim. Tres igitur Noe filios
 eorumque exitum et genealogiam summam recen-
 suimus in eo quem diximus libro. Nunc autem quæ
 supersunt memorabimus, tum de urbibus et regi-
 bus, tum de iis quæ gesta sunt, cum unum labium
 esset ac lingua una. Antequam linguæ divideren-
 tur, hæc urbes fuerunt, quas supra descripsimus.
 Cum autem instaret illud tempus ut homines in va-
 rias partes dispergerentur, consilium de sua pro-
 pria, non de Dei sententia ceperunt urbis adifi-
 candæ et turris cujus caput cælum attingeret, ut
 sibi nomen inclytum parerent. Sed quia præter Dei
 voluntatem grave opus ausi fuerant aggredi, ever-
 tit Deus eorum urbem et turrim dejecit : eo tem-
 pore in hominum linguas varietatem induxit, data
 unicuique diversa lingua. Atque hæc quidem Si-
 bylla declaravit, cum iram mundo eventuram ob-
 nuntiaret ; sic autem locuta est :

Sed quando magni Dei perficiuntur minæ,

Quas aliquando comminatus est mortalibus, quando
 [turrim fabricarunt

In terra Assyria. Frangi autem omnes unius linguæ,
 Et volucrunt scandere cælum stelligerum.

Statim autem Immortalis magnam imposuit necessi-
 Ventis. Venti magnam et altam turrim [tatem

C Ubi dejecerunt, etiam inter mortales discordiam ex-
 [citarunt.

Rursus ubi turris cecidit, ac linguæ hominum

Mortalium in multas divisæ sunt dialectos,
 Terra mortalibus impleta sub variis regibus.

Et quæ sequuntur. Atque hæc quidem gesta sunt in
 terra Chaldæorum. In terra autem Chanaæn urbs
 fuit nomine Charra. His temporibus primus in Ægy-
 pto regnavit Pharaon, qui et Nechaoth apud Ægy-
 ptios dictus est, sicque cæteri reges consecuti sunt.
 In terra autem Sennaar quam Chaldæi tenebant,
 primus rex fuit Arioch ; post quem Ellasar, deinde
 Chodollagomor rex Ælan, tum Thargal rex gen-

(14) Ἐγένοντο. Id est, cæteri reges ita se ha-
 buerunt, sive sub eodem nomine Pharaonis regna-
 runt. Legendum ἐλέγοντο prima specie conjiciebat
 cl. Wolfius, sed re attentius considerata, missam
 fecit conjecturam.

(15) Ἀριώχ. Vel memoriter Theophilus has Scri-
 pturæ historias chartis suis illinebat, vel, quod ve-
 risimilius videtur, magna librarii vulnera fecerunt.
 Nam Arioch ille non primus recensetur a Moyse,
 sed post Amarphal regem Sennaar. Frustra autem
 Jac. Perizonius in *Originibus Babylon.* pag. 525,
 Theophilum nostrum exagitat, quasi hos quatuor
 reges sibi invicem putet successisse. Non enim eos
 temporibus divellit Theophilus, qui unius belli so-
 cietate omnes conjungit, sed mihi videtur ordinem
 spectare, quem Moyses in eis numerandis secutus
 est. Theophilum dignitatis rationem habuisse existi-
 mavit Fellus.

(16) Ἐλλάσαρ. Ipse Arioch rex fuit Ellasar. Sed
 hæc, ut jam dixi, a librariis turbata. Iisdem tri-

tium, quæ dictæ sunt Assyriorum. Quinque aliæ urbes fuerunt in ea parte quam tenuit Cham filius Noe: prima Sodoma, cæteræ Gomorrhæ, Adama et Seboim et quæ Segor nuncupata est. Nomina regum qui istis urbibus præsuere sic habent: Ballas rex Sodomorum, Barsas rex Gomorrhæ, Senaar 372 rex Adamæ, Hymor rex Seboim, Balac rex Segor, quam urbem alio nomine vocarunt Kephala. Hi servierunt regi Assyriorum Chodollagomor duodecim annis. Anno autem tertio et decimo defecerunt ab Assyrio, sicque factum est ut quatuor Assyriorum reges bellum cum quinque his regibus gererent. Hæc prima fuit origo bellorum in terra, et fregerunt gigantes Caranain, et cum eis in ipsa urbe gentes validas et Chorræos qui montes Seir dictos incolebant, usque ad Terebinthum illam, quæ in B deserta regione sita Pharan appellatur. Erat illo tempore rex justus nomine Melchisedech in urbe Salem, quæ nunc Hierosolyma. Hic primus fuit omnium sacerdotum Dei altissimi, ab eoque Hierosolyma appellata est ea, quam paulo ante diximus, Hierosolyma. Ab eodem sacerdotes in toto terrarum orbe exstiterunt. Post hunc regnavit Abimelech in Geraris; tum Abimelech alter. Deinde Ephron cognomento Chettæus. Primorum igitur regum nomina ita se habent. Cæteri autem Assyriorum reges, qui multis annis interjectis regnarunt, silentio prætermissi sunt, scriptoribus omnibus propiora ætati nostræ tempora commemorantibus. Reges autem Assyriorum fuerunt Teglyphasar, ac post eum Salmanasar, deinde Sennacherim. Hujus triarcha fuit Adramelech Æthiops, qui etiam Ægypti regnum obtinuit; quanquam hæc, quantum ad litteras nostras attinet, omnino recentia sunt.

Γεγονότες βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων Θεγλαφάταρ· μετὰ δὲ τοῦτον Ἰδραμέλεχ Αἰβίος, ὃς καὶ Αἰγύπτου ἐβασίλευσε· καίπερ ταῦτα, ὡς πρὸς τὰ ἡμέτερα γράμματα, πάνυ νεώτερά ἐστιν.

32. *Quomodo genus humanum dispersum.* — Inde igitur iudicium de historiis ferre possunt, qui eruditionis et antiquitatis studiosi sunt, quod recentia sint, quæ a nobis sine sanctis prophetis dicuntur. Nam cum his primis temporibus pauci essent homines in Arabia et Chaldæa; postquam divisæ sunt eorum linguæ, paulatim augeri et multiplicari cœ-

buendum videtur quod Thargal rex gentium dicitur, quæ vocabantur Assyriæ. Illud τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων videtur e margine in textum venisse, nec prorsus Theophili esse, qui paulo post quatuor illos reges vocat reges Assyrios.

(17) Ἡ Σηγὼρ ἐπικληθεῖσα. Omissa ante hæc voces Βαλάχ, unde etiam paulo post, gravius erratum incidit, dum ipsa urbs vocatur Kephala, eique rex Balach aslingitur.

(18) Ὑμόρ. Codex ms. Ὑμόρ. Biblia Συμοβόρ.

(19) Ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων. Lego ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων. Vitium emendat cl. Wolfius, sic legendo: Πάντων δ' ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων ἀπομνημονεύονται γεγονότες βασιλεῖς Ἀσσυρίων. Qui vero proximis a nobis temporibus Assyriorum reges fuerunt, omnes commemorantur. Supra legendum ὁ καὶ Χετταῖος.

καὶ μετὰ τοῦτον Χοδολλαγόμορ βασιλεὺς Αἰθάμ, καὶ μετὰ τοῦτον Θαργάλ βασιλεὺς ἔθνων τῶν καλουμένων Ἀσσυρίων. Ἄλλα: δὲ πόλεις ἐγένοντο πέντε ἐν τῇ μερίδι τοῦ Χάμ υἱοῦ Νῶε· πρώτη ἡ καλουμένη Σόδομα· ἔπειτα Γόμορρα, Ἀδαμά, καὶ Σεβωείμ, καὶ ἡ Σηγὼρ ἐπικληθεῖσα (17)· καὶ τὰ ὀνόματα τῶν βασιλέων αὐτῶν ἐστὶ ταῦτα· Βαλλάς βασιλεὺς Σοδόμων, Βαρσᾶς βασιλεὺς Γομόρρας, Σενναάρ βασιλεὺς Ἀδάμας, Ὑμόρ (18) βασιλεὺς Σεβωείμ, Βαλάχ βασιλεὺς Σηγὼρ, τῆς Κεφαλάχ κεκλημένης. Οὗτοι ἐδούλευσαν τῷ Χοδολλαγόμορ βασιλεῖ τῶν Ἀσσυρίων ἕως ἐτῶν δύο καὶ δέκα. Ἐν δὲ τῷ τρισκαιδεκάτῳ ἔτει ἀπὸ τοῦ Χοδολλαγόμορ ἀπέστησαν· καὶ οὕτως ἐγένετο τότε τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τῶν Ἀσσυρίων συνάψαι πόλεμον πρὸς τοὺς πέντε βασιλεῖς. Αὕτη ἀρχὴ ἐγένετο πρώτη τοῦ γίνεσθαι πολέμους ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ κατέκοψαν τοὺς γίγαντας Καραναῖν, καὶ ἔθνη ἰσχυρὰ ἅμα αὐτοῖς ἐν τῇ πόλει, καὶ τοὺς Χορβαλοὺς τοὺς ἐν τοῖς ὄρεσιν ἐπονομαζομένοις Σηεῖρ, ἕως τῆς καλουμένης Τερεβίνθου τῆς Φαράν, ἣ ἐστὶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν ἐγένετο βασιλεὺς δίκαιος ὀνόματι Μελχισεδέκ ἐν πόλει Σαλήμ, τῇ νῦν Ἱεροσόλυμα. Οὗτος ἱερεὺς ἐγένετο πρῶτος πάντων ἱερέων τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου· ἀπὸ τούτου ἡ πόλις ὠνομάσθη Ἱερουσαλήμ, ἡ προειρημένη Ἱεροσόλυμα. Ἀπὸ τούτου εὐρέθησαν καὶ ἱερεῖς γινόμενοι ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Μετὰ δὲ τοῦτον ἐβασίλευσεν Ἀβιμέλεχ ἐν Γεράροις· μετὰ δὲ τοῦτον ἕτερος Ἀβιμέλεχ. Ἐπειτα ἐβασίλευσεν Ἐφρών καὶ ὁ Χετταῖος ἐπικληθεῖς. Τὰ μὲν οὖν περὶ τούτων πρότερον γενημένων βασιλέων οὕτω τὰ ὀνόματα περιέχει. Τῶν δὲ κατὰ Ἀσσυρίους πολλῶν ἐτῶν μεταξὺ οἱ λοιποὶ βασιλεῖς παρεσιγήθησαν τοῦ ἀναγραφῆναι, πάντων ἐσχάτων καθ' ἡμᾶς χρόνων (19) ἀπομνημονευόντων.

μετὰ δὲ τοῦτον Σελαμανάσαρ· εἶτα Σενναχαρείμ. Τοῦ

32. Ἐντεῦθεν οὖν κατανοεῖν τὰς ἱστορίας ἐστὶ τὰς φιλομαθέσι καὶ φιλαρχαίοις, ὅπου πρόσφατά ἐστι (20) τὰ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενα διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Ὀλίγων γὰρ ὄντων ἐν πρώτοις τῶν τότε ἀνθρώπων ἐν τῇ Ἀραβικῇ γῇ καὶ Χαλδαϊκῇ, μετὰ τὸ διαμερισθῆναι τὰς γλώσσας αὐτῶν, πρὸς μέρος ἤρξαντο πολλοὶ γίνεσθαι καὶ πληθύνεσθαι ἐπὶ πάσης τῆς γῆς·

(20) Ὅπου πρόσφατά ἐστι. Cl. Wolfius, monitu Lacrozii, legendum putat εἶπου, utrum. Sic legerat Clauserus, qui ita reddit: *Hinc videre possunt... an ea, quæ a nobis traduntur per prophetas sanctos, sint nupta.* Sed vitium huius loci residere videtur in his verbis διὰ τῶν ἁγίων προφητῶν. Neque enim tolerabilis est hæc loquendi ratio: *Ea quæ a nobis dicuntur per sanctos prophetas.* Sed si una addita litterula legamus: *Δίχα τῶν ἁγίων προφητῶν, sine sanctis prophetis,* clara erit et illustris sententia Theophili, qui postquam Adramelechi historiam non ex sacris Scripturis, sed ex litteris externis petitam commemoravit, eam recentem esse addit, si compareretur cum scriptis prophetis, atque inde concludit summam esse antiquitatem sacræ Scripturæ, cum recens sit quidquid sine illius auctoritate profertur.

καὶ οἱ μὲν ἔκλιναν οἰκεῖν πρὸς ἀνατολὰς, οἱ δὲ ἐπὶ τὰ μέρη τὰ τῆς μεγάλης ἡπείρου, καὶ τὰ πρὸς βόρειον, ὥστε διατείνειν μέχρι τῶν Βριττανῶν ἐν τοῖς Ἀρκτικοῖς κλίμασιν. Ἄλλοι δὲ γῆν Χαναναίαν, καὶ Ἰουδαίαν, καὶ Φοινίκην ἐπικληθείσαν, καὶ τὰ μέρη τῆς Αἰθιοπίας, καὶ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης, καὶ τὴν καλουμένην διακεκαυμένην, καὶ τὰ μέχρι δυσμῶν κλίματα παρατείνοντα· οἱ δὲ λοιποὶ τὰ ἀπὸ τῆς παραλλοῦ, καὶ τῆς Παμφυλίας, καὶ τὴν Ἀσίαν, καὶ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὴν Μακεδονίαν, καὶ τὸ λοιπὸν τὴν Ἰταλίαν, καὶ τὰς καλουμένας Γαλλίας, καὶ Σπανίας, καὶ Γερμανίας· ὥστε οὕτω τὰ νῦν ἐμπεπλησθαι τὴν σύμπασαν τῶν κατοικούντων αὐτὴν. Τριμεροῦς οὖν γεγενημένης τῆς κατοικήσεως τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς καταρχὰς, ἐν τε ἀνατολῇ, καὶ μεσημβρίᾳ, καὶ δύσει, ἔπειτα (21) καὶ τὰ λοιπὰ μέρη κατοικήθη τῆς γῆς, χυδαίων (22) τῶν ἀνθρώπων γενομένων. Ταῦτα δὲ μὴ ἐπιστάμενοι οἱ συγγραφεῖς βούλονται τὸν κόσμον σφαιροειδῆ λέγειν, καὶ ὥσπερ κύβῳ συγκρίνειν αὐτόν. Πῶς δὲ δύνανται ταῦτα ἀληθῆ φάσκειν, μὴ ἐπιστάμενοι τὴν ποιήσιν τοῦ κόσμου μήτε τὴν κατοίκησιν αὐτοῦ; Πρὸς μέρος ἀξανομένων τῶν ἀνθρώπων, καὶ πληθουνομένων ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς προειρήκαμεν, οὕτω κατοικήθησαν καὶ αἱ νῆσοι τῆς θαλάσσης καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα.

33. Τίς οὖν πρὸς ταῦτα ἴσχυσε τῶν καλουμένων σοφῶν, καὶ ποιητῶν ἢ ἱστοριογράφων τὸ ἀληθὲς εἰπεῖν, πολὺ μεταγενεστέρων αὐτῶν γεγενημένων, καὶ πληθύν θεῶν εἰσαγαγόντων, οἵτινες μετὰ τσαῦτα ἔτη αὐτοὶ ἐγεννήθησαν τῶν πόλεων, ἔσχατοι καὶ τῶν βασιλέων καὶ ἔθνῶν καὶ πολέμων; Ἐχρῆν γὰρ αὐτοὺς μεμνησθαι πάντων καὶ τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ γεγονότων· περὶ τε κτίσεως κόσμου, καὶ ποιήσεως ἀνθρώπου, τὰ τε ἐξῆς συμβάντα ἀκριβῶς ἐξιπεῖν τοὺς παρ' Αἰγυπτίους προφήτας ἢ Χαλδαίους (23), τοὺς τε ἄλλους συγγραφεῖς, εἰπερ θεῖῳ καὶ καθαρῷ πνεύματι ἐλάλησαν, καὶ τὰ δι' αὐτῶν ῥηθέντα ἀληθῆ ἀνήγγειλαν· καὶ οὐ μόνον τὰ προγενόμενα, ἢ ἐνεστῶτα, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐπερχόμενα τῷ κόσμῳ ἐχρῆν αὐτοὺς προκαταγγεῖλαι. Διὸ δείκνυται πάντας τοὺς λοιποὺς πεπλανῆσθαι· μόνους δὲ Χριστιανοὺς τὴν ἀληθῆν κεχωρηκένας, οἵτινες ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου διδασκόμεθα, τοῦ λαλήσαντος ἐν τοῖς ἁγίοις προφήταις καὶ τὰ πάντα προκαταγγελόντος.

34. Καὶ τὸ λοιπὸν ἔστω σοι φιλοφρόνως ἐρευνᾶν τὰ τοῦ Θεοῦ, λέγω δὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν ῥηθέντα, ὅπως, συγκρίνας τὰ τε ὑπὸ ἡμῶν (24) λεγόμενα καὶ τὰ ὑπὸ τῶν λοιπῶν, δυνήσει εὐρεῖν τὴν ἀληθῆς. Τὰ μὲν οὖν ὀνόματα τῶν καλουμένων θεῶν, ὅτι παρ' αὐτοῖς ὀνόματα ἀνθρώπων εὐρίσκειται, καθὼς ἐν τοῖς ἐπάνω ἐδηλώσαμεν, ἐξ αὐτῶν τῶν ἱστοριῶν, ὧν συνέγρα-

perunt in toto terrarum orbe; atque alii quidem ad orientem incolendum declinarunt, alii ad partes majoris continentis et septentrionem, ita ut usque ad Britannos pertenderent in Arcticas regiones: alii Chananaeam regionem, quæ Judæa et Phœnicia cognominata est, tum partes Æthiopiæ, Ægypti et Libyæ, tum etiam eam regionem quæ torrida dicitur, et quæ ad occidentem pertinent loca; reliqui vero partim eos tractus, qui a maritimis regionibus et Pamphylia porriguntur, tum Asiam, Græciam, Macedoniam, partim Italiam, Gallias, Hispanias, Germanias, tenuerunt, ita ut nunc totus orbis terrarum incolis repleatur. Cum igitur initio tripartita esset hominum habitatio in terra, ad orientem, ad meridiem et occidentem; postea cæteræ etiam partes incolæ cœperunt hominibus redundantibus. Hæc cum ignorent scriptores, mundum sphericum dicere **373** non dubitant, et cubo similem pronuntiare. Qui possint autem in his vera dicere, cum ignorent creationem mundi ejusque habitationem? Paulatim crescentibus, ut diximus, et multiplicatis in terra hominibus, maris quoque insulæ ac cæteræ regiones similiter habitari cœperunt.

33. *Frustra horum cognitio quæratür apud externos scriptores.* — Quis igitur ex iis, qui sapientes et poetæ et historici dicuntur, verum in his rebus dicere potuit, cum multo posteriores exstiterint, ac turbam deorum induxerint qui tot annis post urbes geniti fuere, et regibus et gentibus et bellis juniores sunt? Oportebat enim mentionem ab illis omnium fieri, etiam eorum quæ ante diluuium evenerunt; de mundi autem origine ac hominis formatione, iisque rebus, quæ postea consecutæ sunt, accurate Ægyptiorum prophetæ et Chaldæi cæterique scriptores disserere debuerunt, si quidem divino et puro spiritu loquebantur ac vera nuntiabant. Nec præterita solum aut præsentia, sed ea etiam, quæ in mundo eventura erant, prænuntiata ab eis oportebat. Ex quo patet cæteris omnibus errorem illuisse, Christianos autem veritatem solos apprehendisse; quippe cum a Spiritu sancto doceamur, qui locutus est in sanctis prophetis ac omnia prænuntiavit.

34. *Prophetæ Dei cultum et vitæ sanctioris normam docuerunt.* — Cæterum auctor tibi sum, res divinas, id est, ea quæ a prophetis dicta sunt, summo studio scruteris, ut contentione facta et eorum quæ a nobis et eorum quæ a cæteris dicuntur, verum invenire possis. Eorum igitur quos vocant deorum nomina, hominum, qui apud eos fuerunt,

(21) Ἐπειτα. Cod. ms. μετέπειτα.

(22) Χυδαίων. Ita scripsit Cl. Wolfius pro eo quod legebatur in omnibus editis χυδαίων.

(23) Προφήταις ἢ Χαλδαίους. Cum Clauserus sic reddidisset, Ægyptiorum aut Chaldæorum vates, protulit Ducæus Chaldæos nomen esse quod sua sponte artem divinandi designat. Profert vir longe

doctissimus in hanc sententiam hæc Clementis verba ex Strom. i, pag. 223: Προέστησαν δὲ τῆς φιλοσοφίας Αἰγυπτίων τε οἱ προφῆται καὶ Ἀσσυρίων οἱ Χαλδαῖοι. Vide Tatianum pag. 243.

(24) Ὑπὸ ἡμῶν. Ita ex codice Bodl. emendavit Wolfius. Editi ὑπὸ ἡμῶν.

nomina inveniri, ut supra demonstravimus, ex ipsis A historiis, quas scripsere, ostenderunt. Hactenus autem eorum imagines quotidie effinguntur, mera simulacra, *opera manuum hominum*. Atque iis quidem cultum adhibet hominum ineptorum multitudo. Creatorem autem et opificem universorum et altorem omnis spiritus flocci faciunt creduli vanis sentiis, et accepto a patribus stultæ opinionis errore decepti. Deus autem et pater et conditor universorum, non deseruit humanum genus, sed legem dedit, ac sanctos prophetas misit, qui nuntiarent generi humano et præciperent, ut quisque nostrum expergefactus unum esse Deum agnosceret. Ab iisdem edocti sumus ut ab infando simulacrorum cultu, ab adulterio, cæde, stupro, furto, avaritia, perjurio, iracundia, lascivia omni et impuritate abstinemus, et quæ sibi quisque fieri nolit, ea alteri ne faciat; sicque justitiæ cultor æterna supplicia effugiat, et vitam æternam a Deo consequatur.

35. *Præceptorum specimina ex libris prophetis.*— Vetat igitur lex divina, non solum simulacra, sed etiam elementa, solem et lunam, ac cæteras stellas adorari, aut cælo aut terræ, aut mari aut fontibus, aut fluminibus cultum adhiberi; sed is qui vere Deus est ac universorum 374 conditor, solus sancto pectore et sincero animo colendus. Quamobrem sancta lex ait: *Non mæchaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium dices, non concupisces uxorem proximi tui* 20. Similiter et prophetæ. Salomon ne oculorum quidem nutu peccandum esse nos docet his verbis: *Oculi tui recta videant: palpebræ tuæ annuant justa* 21. Moyses qui et ipse propheta exstitit, de singulari Dei imperio sic loquitur: *Hic Deus vester qui firmat cælum et condit terram: cujus manus ostenderunt universam militiam cæli: nec ea vobis monstravit ut post ea abiretis*. Ipse etiam Isaias ait: *Sic dicit Dominus Deus, qui firmavit cælum et fundavit terram et quæ in ea, et dat spirationem populo qui super eam, et spiritum calcantibus eam: hic Dominus Deus vester est* 22. Et rursus per eundem: *Ego, inquit, feci terram et hominem super eam. Ego manu mea firmavi cælum* 23. Et in alio capite: *Hic est Deus vester qui construxit extrema terræ; non esuriat, nec fatigabitur: nec est investigatio ejus prudentiæ* 24. Similiter Jeremias ait: *Qui fecit terram in fortitudine sua: qui erexit orbem in sapientia sua, et in prudentia sua extendit cælum et multitudinem aquæ in cælo;*

ψάν, ἀπεδείξαμεν (25). Αἱ δὲ εἰκόνες αὐτῶν τὸ καθ' ἡμέραν ἕως τοῦ δεῦρο ἐκτυποῦνται, εἰδῶλα, ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων. Καὶ τοῦτοις μὲν λατρεύει τὸ πλῆθος τῶν ματαίων ἀνθρώπων· τὸν δὲ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων καὶ τροφέα πάσης πνοῆς ἀθετοῦσι, πειθόμενοι δόγμασι ματαίοις διὰ πλάνης πατροπαράδοτου γνώμης ἀσυνέτου. Ὁ μέντοι γε θεὸς καὶ πατὴρ καὶ κτίστης τῶν ὄλων οὐκ ἐγκατέλιπε τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλὰ ἔδωκεν νόμον, καὶ ἐπεμψε προφήτας ἁγίους πρὸς τὸ καταγγεῖλαι καὶ δεῖξαι (26) τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ ἕνα ἕκαστον ἡμῶν ἀνανῆσαι καὶ ἐπιγνῶναι, ὅτι εἷς ἐστὶ θεός· οἱ καὶ ἐδίδαξαν ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῆς ἀθεμίτου εἰδωλολατρίας, καὶ μοιχείας, καὶ φόνου, πορνείας, κλοπῆς, φιλαργυρίας, ὄρκου ψεύδους (27), ὀργῆς, καὶ πάσης ἀσελγείας, καὶ ἀκαθαρσίας· καὶ πάντα ὅσα ἂν μὴ βούλεται ἀνθρώπος ἑαυτῷ γίνεσθαι, ἵνα μηδὲ ἄλλω ποιῆ καὶ οὕτως ὁ δικαιοπραγῶν ἐκφυγῆ τὰς αἰωνίους κολάσεις, καὶ καταξιωθῆ τῆς αἰωνίου ζωῆς παρὰ τοῦ θεοῦ.

35. Ὁ μὲν οὖν θεῖος νόμος οὐ μόνον κωλύει τὸ εἰδῶλοις προσκυνεῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχείοις, ἡλίῳ, σελήνῃ ἢ τοῖς λοιποῖς ἀστροῖς· ἀλλ' οὔτε τῷ οὐρανῷ, οὔτε γῆν, οὔτε θαλάσῃ, ἢ πηγαῖς, ἢ ποταμοῖς θρησκεύειν, ἀλλ' ἢ μόνῳ τῷ ὄντως θεῷ, καὶ ποιητῇ τῶν ὄλων χρῆ λατρεύειν (28) ἐν ὁσιότητι καρδίας καὶ εὐκρινεῖ γνώμῃ. Διό φησιν ὁ ἅγιος νόμος· Ὁ μολχεύσεις· οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· οὐ ψευδομαρτυρήσεις· οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. Ὁμοίως καὶ οἱ προφῆται. Σολομῶν μὲν οὖν καὶ τὸ διὰ νεύματος μὴ ἀμαρτάνειν διδάσκει ἡμᾶς, λέγων· *Οἱ ὀφθαλμοί σου ὀρθὰ βλέπτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρά σου νευέτω δίκαια*. Καὶ Μωϋσῆς δὲ καὶ αὐτὸς προφήτης περὶ μοναρχίας θεοῦ λέγει· *Οὗτος ὁ θεὸς ὑμῶν* (29) ὁ στερεῶν τὸν οὐρανόν, καὶ κτίζων τὴν γῆν, οὗ αἱ χεῖρες κατέδειξαν πᾶσαν τὴν στρατιάν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ παρέδειξεν ὑμῖν αὐτὰ τοῦ ὀπίσω αὐτῶν πορεύεσθαι. Ἡσαΐας δὲ καὶ αὐτὸς φησιν· *Οὕτως λέγει Κύριος ὁ θεός, ὁ στερεώσας* (30) *τὸν οὐρανόν, καὶ θεμελιώσας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς προὐχόν τῷ λαῷ τῷ ὑπ' αὐτῆς, καὶ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν· οὗτος Κύριος ὁ θεός ὑμῶν*. Καὶ πάλιν δι' αὐτοῦ· *Ἐγὼ, φησιν, ἐποίησα γῆν καὶ ἀνθρώπον ἐπ' αὐτῇ. Ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν*. Καὶ ἐν ἐτέρῳ κεφαλαίῳ· *Οὗτος ὁ θεός ὑμῶν ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· οὐ πεινάσει, οὐδὲ κοπιήσει, οὐδ' ἐστὶν ἐξεύρησις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ*. Ὁμοίως καὶ Ἱερεμίας, καὶ

20 Exod. xx, 14. 21 Prov. iv, 25. 22 Isa. xlii, 15. 23 Isa. xlv, 12. 24 Isa. xl, 28.

(25) Ἀπεδείξαμεν. Vix dici potest quam incommode verbum illud repetatur, cui aliud simile paulo ante occurrit, nempe ἐδηλώσαμεν. Αἱ λέγοντο ἀπέδειξαν restituitur sententia.

(26) Δεῖξαι. Legendum διδάξαι.

(27) Ὀρκου ψεύδους. Aliæ editiones ὄρκου, ψεύδους. Infra n. 37, περὶ ἀδίκου ὄρκου.

(28) Χρῆ λατρεύειν. Displicet verbum illud χρῆ,

quod aut expungendum videtur, aut leg. ἀλλὰ μόνῳ.

(29) Οὗτος ὁ θεός ὑμῶν. Videtur Theophilus sensum magis quam verba Moysis referre. Ac creatio quidem plurimis in locis docetur. Astrorum cultus prohibetur Deuter. iv, 19 et xvii, 3, quæ loca a Felto, Ducæo et Wolfso indicata.

(30) Στερεώσας. Bibl. ποιήσας τὸν οὐρανόν καὶ στερεώσας τὴν γῆν. Mox leg. ἐπ' αὐτῆς.

φῆσιν· Ὁ ποιήσας τὴν γῆν ἐπὶ τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ, ἄνορθώσας τὴν οἰκουμένην ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ φρονήσει (31) αὐτοῦ ἐξέτεινεν τὸν οὐρανὸν, καὶ πλῆθος ὕδατος ἐν οὐρανῷ, καὶ ἀνήγαγε νεφέλας ἐξ ἐσχάτου τῆς γῆς· ἀστραπὰς εἰς ὑπερὸν ἐποίησε, καὶ ἐξήγαγεν ἀνέμους (32) ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ. Ὁρᾶν ἔστι πῶς φίλα καὶ σύμφωνα ἐλάλησαν πάντες οἱ προφῆται, ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ πνεύματι ἐκφωνήσαντες περὶ τῆς μοναρχίας Θεοῦ καὶ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, καὶ τῆς ἀνθρώπου ποιήσεως. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὠδίναν, πενθοῦντες τὸ θεογονέος τῶν ἀνθρώπων· καὶ τοὺς δεχοῦντας εἶναι σοφοὺς, διὰ τὴν ἐν αὐτοῖς πλάνην καὶ πώρωσιν (33) τῆς καρδίας, κατήσχυαν. Ὁ μὲν Ἱερεμίας ἔφη· Ἐμωράνθη πᾶς ἄνθρωπος ἀπὸ γνώσεως αὐτοῦ· κατήσχυθη πᾶς χρυσοκόπος ἀπὸ τῶν γλυπτῶν αὐτοῦ· εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ (34)· οὐκ ἔστι πνεῦμα ἐν αὐτοῖς, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς αὐτῶν ἀπολοῦνται. Τὸ αὐτὸ καὶ ὁ Δαβὶδ (35) λέγει· Ἐφθάρησαν καὶ ἐδδελύχθησαν ἐν ἐπιτηδεύμασιν αὐτῶν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἔως ἐνός· πάντες ἐξέκλιον, ἅμα ἠχρηώθησαν. Ὁμοίως καὶ Ἀβδακούκ· Τί ὠφελεῖ γλυπτὸν ἄνθρωπον, ὅτι ἐγλυψεν αὐτὸ φαντασίαν ψευδῆ; Οὐαὶ τῷ λέγοντι τῷ λίθῳ· Ἐξεγέρθητι, καὶ τῷ ξύλῳ· Ὑψώθητι. Ὁμοίως εἶπον καὶ οἱ λοιποὶ τῆς ἀληθείας προφῆται. Καὶ τί μοι τὸ πλῆθος καταλέγειν τῶν προφητῶν πολλῶν ὄντων, καὶ μυρία φίλα καὶ σύμφωνα εἰρηκότων; Οἱ γὰρ βουλόμενοι δύνανται, ἐντυχόντες τοῖς δι' αὐτῶν εἰρημένοις, ἀκριβῶς γινῶναι τὸ ἀληθές, καὶ μὴ παράγεσθαι (36) ὑπὸ διανοίας καὶ ματαιοπονίας. Οὗτοι οὖν οὓς προειρήκαμεν προφῆται ἐγένοντο ἐν Ἑβραίοις, ἀγράμματοι καὶ ποιμένες καὶ ἰδιῶται.

36. Σίβυλλα δὲ ἐν Ἑλλησι, καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι γενομένη προφῆτις, ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας αὐτῆς ὀνειδίζει τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος λέγουσα·

Ἄνθρωποι (37) θνητοὶ καὶ σάρκινοι, οὐδὲν ἔδοντες, πῶς ταχέως ὑψοῦσθε, βίου τέλος οὐκ ἐσορῶντες; Οὐ τρέμετε, οὐδὲ φοβεῖσθε θεόν, τὸν ἐπίσκοπον ὑμῶν, ὕψιστον, γνώστην, παρεπόπτην (38), μάρτυρα πάντων, παντοτρόφον, κτίστην, ὅστις γλυκὺ πνεῦμ' ἐν ἅπασιν κάθητο, χ' ἡγητῆρα βροτῶν πάντων ἐποίησεν; Εἰς θεός, ὃς μόνος ἀρχεῖ (39), ὑπερμεγέθης, ἀγένητος,

et eduxit nubes ab extremo terræ; fulgura in pluviam fecit, et eduxit ventos de thesauris suis ³⁵. Videre est quam amica inter se et consona prophetæ omnes locuti sint, uno et eodem spiritu de singulari Dei imperio, mundi origine, et hominis creatione pronuntiantes. Quin etiam intimis sensibus angebantur, cum impium hominum genus lugerent, ac eos qui videbantur esse sapientes, propter eorum errorem et cor induratum ignominia notaverunt. Jeremias quidem sic loquitur: *Insatuatus est omnis homo a scientia sua, pudore suffusus est omnis opifex ob sculptilia sua; frustra argentarius fabric argentum fabricatur; non est spiritus in eis; in die visitationis suæ interibunt* ³⁶. Idem dicit David: *Corrupti sunt et abominabiles facti sunt in studiis suis; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum; omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt* ³⁷. Similiter Habacuc: *Quid prodest homini sculptile quia sculpsit illud? Formavit illud imaginem falsam; væ qui dicit lapidi, Expergiscere, et signo, Elevare* ³⁸. Similiter locuti cæteri Veritatis prophetæ. Et quid multitudinem prophetarum enumerem, qui et multi fuerunt, et de rebus innumeris amice inter se et consentaneæ dixerunt? Possunt enim qui volunt, si eorum dicta consulant, veritatem accurate cognoscere, nec cogitationum æstu, et operosis nugis abripi. Hæ igitur quos prædiximus prophetæ apud Hebræos exstiterunt, illitterati homines et pastores et imperiti.

τὸ ἀληθές, καὶ μὴ παράγεσθαι (36) ὑπὸ διανοίας καὶ ματαιοπονίας. Οὗτοι οὖν οὓς προειρήκαμεν προφῆται ἐγένοντο ἐν Ἑβραίοις, ἀγράμματοι καὶ ποιμένες καὶ ἰδιῶται.

375 36. Sybillæ præcepta consentaneæ propheticiis oraculis.—Sibylla autem, quæ apud Græcos et cæteras gentes vates exstitit, sic initio prophetiæ suæ in humanum genus invehitur:

Homines mortales et carnei, qui nihil estis, Quomodo cito efferimini, vitæ finem non respicientes? Non tremitis, nec timetis Deum inspectorem vestrum, Altissimum, cognitorem, omnium speculatorem, testem omnium, Nutritorem omnium, creatorem, qui dulcem spiritum in omnibus posuit, et ducem mortalium omnium constituit? Unus Deus, qui solus imperat, magnitudinem excelsam, ingenuus,

³⁵ Jer. x, 12. ³⁶ Jerem. x, 13 et li, 16, 17.

³⁷ Psal. xiv, 2. ³⁸ Habac. ii, 28.

(31) Ἐν τῇ φρονήσει. Deest præpositio in Bibliis. Paulo ante posui ἀνορθώσας, ut habetur in Bibliis, pro edito ἀνορθώσαι. Leg. δὲ καὶ φῆσιν.

(32) Ἐξήγαγεν ἀνέμους. In Bibliis ἐξήγαγε φῶς.

(33) Πώρωσιν. Ita cod. ms. et editiones Tigur. et Hamb. Aliæ πήρωσιν. Cl. Wolfius monet Theophilum respicere ad Ephes. iv, 18, Vid. lib. i, n. 7.

(34) Εἰς μάτην ἀργυροκόπος ἀργυροκοπεῖ. Pro his vocibus habemus in Bibliis ὅτι ψευδῆ ἐχώνευσεν; sed hæc, ut observat cl. Wolfius, desumpta ex ejusdem Jeremiæ vi.

(35) Καὶ ὁ Δαβὶδ. Conjunctionem, quæ deerat in editis, suppeditavit codex ms., ex quo etiam desumpta præpositio ante ἐπιτηδεύμασιν.

(36) Παράγεσθαι. Ita cod. ms. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ vitiose παραγενέσθαι. Hoc tamen

verbum defendit cl. Wolfius, et hunc sensum affert: *Qui legerit prophetarum scripta, is intelliget verum et (eadem scilicet opera intelliget) ea non ab ingeniis hominum et vana opera profecta esse.* Non videtur probabilis hæc interpretatio.

(37) Ἄνθρωποι. Primus hic versus citatur a Clemente Alex. Strom. iii, pag. 432. WOLFIIUS.

(38) Πανεπόπτην. Ita Gallæus. Editi nostri παντοπόπτην, excepta tamen edit. Tigurina, quæ habet παντεπόπτην, quod etiam in ms. Bodl. legitur.

(39) Ἀρχεῖ. Legitur apud Justinum et Lactantium lib. i, cap. 6, ἐστίν, atque ita editiones Oxon. et Hamb. Sed tamen contendit eruditus Wolfius retinendum esse ἀρχεῖ, ac Opsopœum citat, quo teste codices mss. Lactantii habent ἀρχή, librorum incuria, pro ἀρχεῖ. Sed si codices mss. Lactan-

Omnipotens, invisibilis, videns solus ipse omnia,
Ipse autem non videtur ab ulla carne mortali.

Quæ enim caro potest cælestem et verum

Oculis videre Deum immortalem, qui cælum habitat?

Sed ne ex adverso quidem radiorum solis
Stare homines possunt, mortales geniti
Viri, qui in pectoribus venæ et carnes sunt.

Hunc solum existentem confite ducem mundi,
Qui solus in sæculum et ex sæculo fuit,
Ex se genitus, ingentus, omnia tenens semper,

Omnibus hominibus iudicium describens in luce com-
[muni.

Mali consilii dignam habebitis mercedem,
Quia Deum omittentes verum et æternam
Celebrare, ipsique immolare sacras hecatombas,
Næmonibus sacrificastis, iis qui in inferno.
Superbia et furora perciti inceditis, et callem rectam
Deserentes abiistis per spinas
Ac per fossas. Quid erratis? Mortales, desinite vani

Errare in tenebris, et obscura nocte nigraque;
Relinquitte tenebras noctis, et lucem prehendite.
Ecce hic omnibus conspicuus et erroris expers.
Venite, nec tenebras sequimini et caliginem semper,
Solis dulce visum esse lumen egregie splendet.
Cognoscite ponentes sapientiam in pectoribus vestris.

Unus Deus est, imbres, ventos, terræ motus immit-
[tens,

Fulgura, fames, pestes et lactus tristes,
Et nives et glaciem. Et quid singula commemoro?

376 Cælum gubernat, terram tenet, ipse existit.

Et in eos qui geniti dicuntur, sic locuta est:

Si genitum omnino contumpitur, non potest hominis C

Ex lumbis et matrice Deus formatus esse.
Sed Deus solus, unus, excelsissimus, qui fecit

Cælum et solem et astra et lunam,
Fertilem terram et marinas ponti procellas,

Montes excelsos, et perennes scaturigines fontium;

tii habent ἀρχή, nolim hanc scripturam in librario-
rum incuriam rejicere, eique præferre verbum ἀρ-
χει. Nam de Deo non incommode dici potest: Ὁς
μόνος ἀρχή, solus est principium.

(40) Τίς γὰρ σὰρξ. Hi quatuor versus citantur a
Clemente Alex. *Protrept.* p. 47, et *Strom.* 5, pag.
601, et Euseb. *Præp.* lib. xiii, ut eruditi viri Fellus
et Wolfius monuerunt.

(41) Δυνατός. Ita et versus Sibyllini et Clemens D
locis citatis et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ δύ-
ναται.

(42) Ἐν ὀστέεσσι. Ita Wolfius, melius quam
editio Oxoniensis ἐν ὀστέοις, aut aliæ ἐνδὸς τήεσσι.
Sed legendum ἐν ὀστέεσσι, in pectoribus, non vero
ἐν ὀστέοις.

(43) Ἐπέχθη. Legitur ἐτύχεν apud Lactantium
loco jam citato. Legitur ἐτύχθη in versibus Sibylli-
nis ex conjectura Turnebi. Sed observat Wolfius
hujus formæ ἐτύχθη a τυγχάνω vix dari posse exem-
plum. De Deo sane non belle dicitur, ἐπέχθη, sed
id eodem sensu accipiendum, quo sequens αὐτογεν-
ής. Hinc etiam apud Justinum *Cohort.* num. 11,
hunc versum habemus ab oraculo quodam, ut erat
opinio, pronuntiatum: αὐτογένητον ἀνακτα σεβαζό-
μενον θεόν αὐτόν.

(44) Διαπαντός. Opsopæus pro his vocibus le-
gendam putat ἀπότητος.

A Πατοκράτωρ, ἀόρατος, ὄρων μόνος αὐτός ἅπαντα,
Αὐτός δ' οὐ βλέπεται θρητῆς ὑπὸ σαρκὸς ἀπά-
[σης.

Τίς γὰρ σὰρξ (40) δύναται τὸν ἐπουράνιον καὶ
[ἀληθῆ
Ὄφθαλμοῖσιν ἰδεῖν θεὸν ἀμβροτον, ὃς πόλον
[οἰκεῖ;

Ἄλλ' οὐδ' ἀκτίνων κατεναντίον ἡελίοιο
Ἄνθρωποι στῆναι δυνατοὶ (41), θρητοὶ γεγαῶτες
Ἄνδρες, ἐν ὀστέεσσι (42) φλέβες καὶ σάρκες
[έόντες.

Αὐτὸν τὸν μόνον ὄντα σέβουσ' ἡγήτορα κόσμου,
Ὁς μόνος εἰς αἰῶνα καὶ ἐξ αἰῶνος ἐτέχθη (43),
Αὐτογενής, ἀγένητος, ἅπαντα κρυτῶν διαπαν-
[τός (44),

Πᾶσι βροτοῖσιν ἐνὼν τὸ κριτήριον (45) ἐν φαί
[(46) κοινῶ.

Τῆς κακοβουλοσύνης δὲ τὸν ἀξίον ἔξετε μισθόν,
Ὅτι, θεὸν προλιπόντες ἀληθινὸν ἀεραὸν τε
Δοξάζειν, αὐτῷ τε θύειν ἱεράς ἑκατόμβας,

B Δαίμοσι τὰς θυσιάς ἐποιήσατε, τοῖσιν ἐν ᾧδῃ (47).
Τύφῳ καὶ μανίῃ δὲ βαδίσετε, καὶ τρίβον ἔρθη
Εὐθειᾶν προλιπόντες, ἀπήλθετε τὴν δι' ἀκανθῶν
Καὶ σχολόπων· τί πλανᾶσθε (48): Βροτοὶ, παύ-
[σασθε μάταιοι

Ῥεμβόμενοι σκοτῆ καὶ ἀφεγγεῖ νυκτὶ μελαίνῃ·
Καὶ ληπετε σκοτῆν νυκτός, φωτός δὲ λάβετε.

Οὗτος ἰδοὺ πάντεσσι σαφής, ἀπλήρητος ὑπάρχει.
Ἐλθετε, μὴ σκοτῆν δὲ διώκετε, καὶ γνώσον αἰεὶ,
Ἡελίου γλυκυδέρκος ἰδοὺ φάος ἔξοχα λάμπει.
Γνώτε δὲ κατθέμενοι (49) σοφίην ἐν στήθεσιν
[ὑμῶν·

Εἰς θεός ἐστι, βροχάς, ἀνέμους, σεισμούς ἐπι-
[πέμπων.

Ἀστεροπάς, λιμούς, λοιμούς, καὶ κήδευ λυγρὰ,
Καὶ νιφετούς, κρύσταλλα. Τί δὴ (50) καθ' ἐν ἔξα-
[γορεύω;

Οὐρανὸν ἡγεῖται, γῆς κρατεῖ, αὐτός ὑπάρχει (51).

Καὶ πρὸς τοὺς γενητούς λεγομένους ἔφη·
C Εἰ δὲ γενητὸν ὄλωσ καὶ φθείρεται, οὐ δύνατ' ἀν-
[δρὸς

Ἐκ μηρῶν, μήτρας τε θεός τετυπωμένος εἶναι.
Ἄλλὰ θεός μόνος, εἰς, πυρυπέριτος, ὃς πεποίη-
[κεν

Οὐρανὸν, ἡλίον τε, καὶ ἀστέρας, ἠδὲ σελήνην,
Καρποφόρον γαῖαν τε, καὶ ὕδατος οἰδματα πόν-
[του,

Οὐρεὰ θ' ὑψήεντα (52), καὶ ἀένναα χεύματα πη-
[γῶν·

(45) Ἐνὼν, τὸ κριτήριον. Legendum videtur νέ-
μων ἢ κριτήριον

(46) Ἐν φαί. Ita cod. ms. et editiones Oxon. et
Hamb. Quanquam Wolfius existimat retineri posse
ἐν φάσει, ut habent aliæ editiones; suspicatur enim
veteres in hac diphthongo ε: corripienda idem sibi
licentiæ sumpsisse ac in diphthongis αι et οι.

(47) Ἐν ᾧδῃ. Editiones Oxon. et Hamb. ἐν
ᾧδου.

(48) Τὴν δι' ἀκανθῶν καὶ σχολόπων· τί πλαν-
ᾶσθε; Sic emendavimus ope S. Clementis Alex.
Protrept. pag. 17, quod vitiose in editis nostris
legebatur: Καὶ δι' ἀκανθῶν καὶ σχολόπων ἐπλανᾶσθε.
Mox apud eundem βροτέων.

(49) Κατθέμενοι. Male in editionibus Parisiensi-
bus ann. 1615 et 1636, καθέμενοι. Sic etiam apud
Gallæum.

(50) Κρύσταλλα. Τί δὴ. Ita recte noster, pro quo
Clemens *Protrept.* p. 50, κρύσταλλά τε, τί. WOLF-
FIUS.

(51) Αὐτός ὑπάρχει. Legendum esse αἰδὸς ἀρχεῖ,
imperat orco, merito contendit Eustathius Swartius
in *Analectis* p. 51. Ib.

(52) Ὑψήεντα. In *Orac. Sibyl.* ὑλήεντα ex con-
jectura Opsopæi, qui erratum in notis emendavit,
et vocem ὑψήεντα agnovit non multo post occur-
tere. Ib.

Τῶν τ' ἐν ὕδρων πάλι γεννᾷ ἀνήριθμον πολὺ πλῆ-
 Ἔρπετά δὲ γαίης (53) κινούμενα ψυχροτροφεῖς
 Ποικίλα τε κτηνῶν λιγυροθρόα, τραυλίζοντα,
 Ξουθὰ, λιγυρόφωνα (55), ταρασσόντ' ἀέρα ταρσοῖς·
 Ἐν δὲ νάπαις ὄρεων ἀγρίαν γένναν θέτο θηρῶν·
 Ἡμῖν τε κτήνη ὑπέταξεν (56) πάντα βροτοῖσιν·
 Πάντων δ' ἡγήτηρα κατέστησεν θεόθεν κτον,
 Ἄνδρι δ' ὑπαί τάξεν (57), παμποικίλια κ' οὐ κα-
 [ταληπτά (58).
 Τίς γὰρ σὰρξ δύναται θνητῶν γνῶναι τὰδ' ἅπαντα,
 Ἄλλ' αὐτὸς μόνος οἶδεν ὁ ποιήσας τὰδ' ἀπ' ἀρ-
 [χῆς,
 Ἄφθαρτος, κτίστης, αἰώνιος, αἰθέρα (59) νάλων·
 Τοῖς ἀγαθοῖς ἀγαθὸν προσέφρων πολὺ πλείονα
 [μισθόν·
 Τοῖς δὲ κακοῖς, ἀδίκους τε, χόλον καὶ θυμὸν ἐγεί-
 [ρων,
 Καὶ πόλεμον, καὶ λοιμὸν, ἢ ἄλγεα (60) δακρυό-
 [εργα
 Ἄνθρωποι, τί μᾶτην ὑψούμενοι ἐκριζούσθε (61);
 Αἰσχυνθῆτε γαλάς καὶ κνώδαλα θειοποιούντες·
 Οὐ μανίη καὶ λύσσα φρενῶν, καὶ ἐτώσια βάρη (62),
 Εἰ λοπάδας (63) κλέπτουσι θεοί, συλοῦσι δὲ χύ-
 [τρας;
 Ἄντι δὲ χρυσοῦντα πόλον κατὰ πύονα νάλειν (64)
 Σητόβρωτά δέδορκε, πυκναῖς δ' ἀράχλαις δεδλα-
 [σται (65).
 Προσκυνέοντες ὄφεις, κύνες, αἰλούρους, ἀνόητοι,
 Καὶ πεττεινὰ σέβασθε, καὶ ἔρπετά θηρία γαίης,
 Καὶ λίθινὰ ξόανα, καὶ ἀγάλματα χειροποίητα,
 Κ' ἐν παρόδοις λίθων συγχώματα (66). Ταῦτα σέ-
 [βασθε,
 Ἄλλυ τε πολλὰ μάταια, ἃ δὴ κ' αἰσχρὸν ἀγο-
 [ρεύειν.
 Καὶ γὰρ θεοὶ (67) μερόπων δολοήτορες εἰσὶν ἀβού-
 [λων,
 Τῶν δὴ κ' ἐκ στόματος χεῖται (68) θανατηφόρος
 [ιδός.
 Οὐδ' ἔστι (69) ζωὴ τε, καὶ ἀφθιτὸν ἀέραον φῶς,

A Etiam aqualitium generat innumerabilem multitu-
 [dinem,
 Et reptilia, quæ in terra moventur et in humidis lo-
 [cis, nutrit.
 Varia etiam animalia, suaviter resonantia et balbu-
 [tientia,
 Pulchra, alis dulcè crepantia, et aerem pennis tur-
 [bantia;
 In saltibus autem montium silvestre genus posuit se-
 [rarum;
 Nobis jumenta subiecit omnia mortalibus;
 Omniumque ducem constituit a se conditum,
 Viroque subiecit admodum varia et innumerabilia.
 Nam quæ mortalium caro hæc omnia cognoscere
 [potest?
 Sed ipse solus novit qui fecit hæc ab initio,
 Incorruptus, creator, æternus, æthera inhabitans,
 Bonis bonam profertens et multiplicem mercedem,
 B In malos autem et injustos iram et furorem exci-
 [tans,
 Et bellum et pestem et dolores lacrymosos.
 Homines quid frustra erecti radicibus peritis?
 Pudeat vos feles et animalia insecta in deos re-
 [ferre;
 Nonne id furor est et rabies animorum et stulta
 [onera?
 Lances furantur dii, ollasque diripiunt!
 Et cum auratum cælum et pingue colere deberent,
 Vermibus exesa respiciunt, et araneis prætexta!
 Adoratis serpentes, canes, feles, insani,
 Volucres quoque colitis et reptilia animalia terræ,
 Et lapideas statuas, et simulacra manu facta,
 Et in viis lapidum acervos. Hæc adoratis
 C Et vana alia multa, quæ vel appellare turpe est.
 Sunt enim hi dii hominum deceptores stultorum:
 377 Horum ex ore funditur lethale venenum.
 Cujus autem vita est et incorruptum ac sempiternum
 [lumen,

(53) Γαίης. Turnebus legendum putat ἐκ γαίης. Auratus ἐν γαίῃ. Editio Hamb. ἐν γαίης.

(54) Ψυχροτροφεῖς τε. Edit. Hamb. et Oxon. ψυχροτροφεῖ τε.

(55) Λιγυρόφωνα. Cod. ms. λιγυροπτερόφωνα. Edit. Tigur. λιγυροπτερόφωνα. Gallæus λιγυροπτερόφωνα quod melius videtur.

(56) Ὑπέταξεν. Ita Ducæus et Wolfius. Aliæ editiones ὑπέταξαν.

(57) Ὑπαί τάξεν. Ita Wolfius pro ὑπαίταξεν quod est in edit. Oxon. Aliæ editiones ὑπέταξεν.

(58) Οὐ καταληπτά. Ita Wolfius pro eo quod habent aliæ editiones εὐ καταληπτά, captu facilia. Emendationem suam confirmat vir eruditus ex versu sequenti: Τίς γὰρ σὰρξ δύναται.

(59) Αἰθέρα. Mallet Wolfius αἰθέρι: sic enim solet Homerus. Legitur αἰθέρα in omnibus editionibus et apud Lactantium lib. De ira Dei cap. 22, ubi hic versus occurrit cum duobus sequentibus.

(60) Ἡ ἄλγεα. Ita cod. Bodl. et editio Tigurina. Habent aliæ δ' ἄλγεα. Gallæus ἰδ' ἄλγεα. Satis similis est hic versus ei quem Justinus lib. De monarch. et alii attribuunt Orpheo: Καὶ πόλεμον κρυβέντα καὶ ἄλγεα δακρυβέντα.

(61) Ἐκριζούσθε. Gallæus ἐκρίζεσθε.

(62) Ἐτώσια βάρη. Ita editio Oxon. et in margine Tigurina, quæ in textu habet, itidem ut co-

dex ms. ἐτήσια φάρη. Turnebus probat ἐτώσια βάρη, sed alias proponit conjecturas, nempe ἐτήσια φάρη vel ὕβρις τ' ἀφόρητος. Auratus legit κ' αἰσθησις ἀφαιρή.

(63) Εἰ λοπάδας. Ita Wolfius post Turnebum et Auratum. Editi nostri εἰλοπόδας, boves, in quo illud etiam occurrebat vitii, quod scribendum fuisset ελλεπόδας. Lances cum ollis et cum diis felibus quadrant.

(64) Κατὰ πύονα νάλειν. Ita editiones Oxon. et Hamb. Ἄλλυ καὶ πύονα γαίην: Auratus legendum putat ἀντὶ δὲ χρυσοῦντα πόλου κατὰ πύονα νηόν.

(65) Δεδλασται. Oxon. et Parisienses ann. 1615 et 1636, δεδλαστα. Turnebus legit δέδαιστα, quod melius videtur.

(66) Συγχώματα. Cod. ms. συγχώματα. Observat eruditus Wolfius post Opsopæum et Fellum, lapidum acervos Mercurio sacros hic designari, quos Græci ἔρμακας vocant.

(67) Καὶ γὰρ θεοί. Ita Ducæus pro καὶ γὰρ, quod legitur in editionibus Paris. Tigur et in cod. ms. Habent Oxoniensis et Hamburgensis, ut in Orac. Sibyll. ex conjectura Turnebi: Εἰσὶ θεοὶ μερόπων δολοήτορες ἀβούλων.

(68) Χεῖται. Ita Wolfius et Oracula Sibyllina, melius multo quam aliæ editiones χεῖται.

(69) Οὐδ' ἔστι. Legendum videtur οὐδ' ἔστι

Quique dulci melle dulciorem hominibus latitiam

*Fundit, huic soli oportet cervicem flectere,
Et viam in piis sæculis inclinare.*

Hæc omnia relinquentes, justitiæ plenum poculum,

Purum, forte, pressum, non temperatum

Traxistis imprudentia et amenti spiritus omnes,

Nec vultis evigilare et ad prudentem mentem con-
[verti,

Et cognoscere Deum regem, omnia inspicientem.

Quapropter ardentis ignis fulgor venit ad vos;

Flammis comburemini in sæculum quotidie,

Pudore suffusi ob falsa et inutilia simulacra.

*Qui autem Deum colunt verum et æternum,
Vitam hæreditate accipient in æternum tempus,
Inhabitantes paradisi simul æternum hortum,
Edentes dulcem panem a stellato cælo :*

*Hæc igitur vera et utilia et justa et amica omnibus
hominibus esse perspicuum est.*

37. *Ipse poetæ de pænis sceleri infligendis locuti.*
— Quod autem qui male fecerint, necesse habent
pro meritis actionum puniri, id jam et poetarum
nonnulli futurum veluti quodam oraculo pronun-
tiarunt, tum in seipsos, tum in eos, qui inique fa-
ciunt, testimonium dicentes. Æschylus dixit :

Qui namque fecit, debitum illi etiam pati.

Ipse etiam Pindarus ait :

Namque facientem aliquid æquum est et pati.

Similiter et Euripides :

Patere hand iniquus : feceras enim lubens.

Lex est in hostem ut sævias, si ceperis.

Et rursus idem :

Hosti nocere fortis arbitror viri.

Similiter et Archilochus :

Unum esse novi maximum, si quid mali

Influxerit quis, gnaviter rependere.

Quod autem Deus omnia videt, nec eum quidquam
latet, sed cum patiens sit, exspectat dum judicet,
ea quoque de re Dionysius dixit :

Justitiæ oculus, etsi videtur leniter

Spectare, semper prospicit tamen omnia.

Futurum autem Dei judicium, ac improbos mala ex

(70) Γλυκεροῦ. Hanc vocem, quæ deerat in edi-
tis nostris, Fellus et Wolfius ex Orac. Sibyll. de-
sumpserunt.

(71) Ἐκπροχέη. Hunc versum et sequentem sic
libenter emendaverim : Ἐκπροχέει, τούτῳ δὲ μόνῳ
τόν γ' αὐχένα κάμπτε, καὶ τρίβον αἰώνεσσιν ἐν εὐ-
σεβέεσσ' ἀνακλίνοις. Gallæus : Ἐκπροχέει, τῷ δὲ
μόνῳ αὐχένα κάμπτειν. Fellus : Ἐκπροχέει· δεῖ τῷ
δὲ μόνῳ τοὺς αὐχένα κάμπτειν. Mallet Wolfius τόν
γ' αὐχένα. Iidem habent in versu sequenti ἀνακλί-
νειν.

(72) Εὐ μάλα ἄκρητον.... ἀφροσύνησι μεμηνό-
ει. Ita Orac. Sibyll. et Oxon. et Hamb. Aliæ editio-
nes ἐν μάλα κρατοῦντες... ἀφροσύνη μεμανηότι.

(73) Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες, etc. Hi tres versus ita
emendati sunt a Fello et Wolfio, ut apud Gallæum
leguntur et Lactantium lib. II, cap. 12, nisi quod
Lactantius habet παράδεισον in tertio versu. Editi
nostri pro τὸν αἰῶνος habebant αἰῶνα, nec vocem
ὁμῶς agnoscebant in tertio versu.

(74) Ὡς περὶ λόγια. Wolfius ὡς περὶ λόγια. Edi-

A Καὶ μέλιτος γλυκεροῦ (70) γλυκερώτερον ἀνδράσι
[χάρμα,

Ἐκπροχέη (71)· τῷ δὲ μόνῳ αὐχένα κάμπτε,

Καὶ τρίβον αἰώνεσσιν ἐν εὐσεβέεσσ' ἀνακλινοῖ.

Ταῦτα λιπόντες ἅπαντα, δίκης μεστόν τε κύπελ-

λωτότερον, στιβαρόν, βεβαρημένον, εὐ μάλα
[ἄκρητον

Εὐλύσατ' ἀφροσύνησι μεμηνότι (72) πνεύματι
[πάντες,

Καὶ οὐ θέλει ἐκνήψαι, καὶ σώφρονα πρὸς νόον
[ἐλθεῖν,

Καὶ γῶναι βασιλῆα θεόν, τὸν πάντ' ἐφορῶντα.

Τούνεκεν αἰθομένοιο πυρὸς σέλας ἔρχετ' ἐφ' ὑμᾶς,

Λαμπάσι καυθήσεσθε δι' αἰῶνος, τὸ πανήμαρ,

Ψεύδεσιν αἰσχυνθέντες ἐπ' εἰδώλοισιν ἀγρή-
[στοις.

Οἱ δὲ θεὸν τιμῶντες (73) ἀληθινόν, ἀέναόν τε,

Ζωὴν κληρονομήσουσ' αἰῶνος [τὸν] χρόνον αὐτοῖ

Οἰκοῦντες παράδεισον ὁμῶς ἐριθηλέα κῆπον,

B Δαινύμενοι γλυκὸν ἄρτον ἀπ' οὐρανοῦ ἀστερόεν-
[τος.

Ὅτι μὲν οὖν ταῦτα ἀληθῆ, καὶ ὠφέλιμα, καὶ δι-
καια, καὶ προσφιλῆ πᾶσιν ἀνθρώποις τυγχάνει, ὁ-
λόν ἐστιν.

37. Καὶ ὅτι οἱ κακῶς δράσαντες ἀναγκαίως ἔχουσιν
κατ' ἀξίαν τῶν πράξεων κολασθῆναι, ἤδη δὲ καὶ τῶν
ποιητῶν τινες ὡς περὶ λόγια (74) ἑαυτοῖς ἐξείποντα,
καὶ εἰς μαρτύριον τοῖς τὰ ἄδικοι πράσσουσιν, λέγον-
τες ὅτι μέλλουσι κολάζεσθαι. Αἰσχύλος ἔφη·

Δράσαντι γὰρ τοι καὶ παθεῖν ὀφείλεται,

Πίνδαρος δὲ καὶ αὐτὸς ἔφη·

Ἐπεὶ ρέζοντά τι καὶ παθεῖν ἔοικεν.

Ἄσαύτως καὶ Εὐριπίδης·

C Πάσχω ἀνάσχου (75), δρῶν γὰρ ἔχαιρες·
Νόμος (76) τὸν ἐχθρόν δρᾶν, ὅπου λάβης, κακῶς.

Καὶ πάλιν ὁ αὐτός·

Ἐχθρόν κακῶς δρᾶν ἀνδρὸς ἠγοῦμαι μέρος.

Ὁμοίως καὶ Ἀρχιλόχος·

Ἐν δὲ ἐπίσταμαι μέγα, τὸν κακῶς

Τὶ δρῶντα δεινοῖς (77), ἀνταμείβεσθαι κακοῖς.

Καὶ ὅτι ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐφορᾷ, καὶ οὐδὲν αὐτὴν λαν-
θάνει, μακρόθυμος δὲ ὢν ἀνέχεται (78) ἕως οὗ μέλ-
λει κρίνειν, καὶ περὶ τούτου Διονύσιος εἶρηκεν·

Ὁ τῆς δίκης ὀφθαλμὸς, ὡς δι' ἡσύχου

Λεύσσων προσώπῳ (79), πανὸς ὁμῶσαι εἰ βλέ-
[πει.

Καὶ ὅτι μέλλει ἡ τοῦ θεοῦ κρίσις γίνεσθαι, καὶ τὰ

titio Tigurina ὡς περὶ, quod positum corrupte pro
ὡς περὶ, ut idem vir eruditus observat.

D (75) Πάσχω ἀνάσχου. Ita Fell. et Wolf. et Bar-
nes. in *Incert. Tragæd. Euripid.*, p. 313. Editi nos-
tri ἀνάσχου πάσχω. Libenter sic legerem :

Πάσχω ἀνάσχου· δρῶν γὰρ ἔχαιρες· νόμος

Τὸν ἐχθρόν ἐστι δρᾶν, ὅπου λάβης, κακῶς.

(76) Νόμος. Ex Euripide mutuatus est eruditus
Wolfius quæ ad hunc versum et sequentem emen-
dandum valebant. Erat enim in editis nostris νόμον
εἰ ὅπου λάβη, et mox ἐχθροῦ.

(77) Τὸν κακῶς τί... δεινοῖς. Ita editio Hamburg.
et Oxon. Aliæ τὸν κακῶς δρῶντα δεινῶς.

(78) Ἀνέχεται. Ita editi. Oxon. et Hamb. Aliæ
ἀνέχεσθαι.

(79) Προσώπῳ. Legendum προσώπου docet cl.
Wolfius. Reliqua, quæ sunt corruptissima, sic emen-
dat citatus a cl. Wolfio Theod. Canterus lib. I, c.
4 *Var. Lect.*, t. III; *Lampadis criticæ*, p. 716, πάνθ'
ὁμῶς ἀεὶ βλέπει.

κακά (80) τοὺς πονηροὺς αἰφνιδίως καταλαμβάνειν, A improvise deprehensura, Æschylus significavit his verbis :

Τό τοι κακόν (81) ποδῶκες ἔρχεται βροτοῖς,
Κεῖτ' ἀμπλάκημα τῷ περῶντι τὴν θέμιν.
Ὅρας δίκην ἀναυδόν, οὐχ ὀρωμένην,
Εὐδοντι, καὶ στείχοντι, καὶ καθημένῳ
Ἐξῆς ὀπάξει δοχμίον, ἄλλοθ' ὕστερον.
Οὐκ ἐγκαλύπτει νύξ κακῶς εἰργασμένον.
Ὅτι δ' ἂν ποιῆς δειδόν, νόμιζε ὄραν τινά.

Τί δ' οὐχὶ καὶ ὁ Σιμωνίδης

Οὐκ ἔστιν (82) ἀνεπιδόκητον ἀνθρώποις,
Ὅλιγῳ δὲ χρόνῳ πάντα μεταρρίπτει θεός.

Πάλιν Εὐριπίδης :

Οὐδέποτε' εὐτυχίην (83)
Κακοῦ ἀνδρός, ὑπέφρονε δ' εἰδόν
Βέβαιον εἰκάσαι χρεῶν,
Οὐδέ' ἀδίκων γενεάν (84).
Ὅ γάρ οὐδενός ἐκ φύς χρόνος
Δείκνυσιν ἀνθρώπων κακότητος (85).

Ἔτι ὁ Εὐριπίδης :

Οὐ γὰρ ἀσύνετον
Τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι
Κακῶς παγέντας (86) ἔρκους καὶ συνηναγκα-
[σμένους.

Καὶ ὁ Σοφοκλῆς :

Εἰ δεινὰ βέξας (87), δεινὰ καὶ παθεῖν σε δεῖ.

Ἦτοι οὖν περὶ ἀδίκου ὄρκου, ἢ καὶ περὶ ἄλλου τινὸς πταίσματος, ὅτι μέλλει ὁ θεὸς ἐξετάζειν, καὶ αὐτοὶ σχεδὸν προειρήκασιν· ἢ καὶ περὶ ἐκπυρώσεως κόσμου, θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, ἀκόλουθα ἐξεῖπον τοῖς προφήταις, καίπερ πολὺ μεταγενέστεροι γενόμενοι, καὶ κλέψαντες (88) ταῦτα ἐκ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.

38. Καὶ τί γὰρ ἦ τε ἔσχατοι (89), ἢ καὶ πρῶτοι C ἐγένοντο; Πλὴν ὅτι γοῦν καὶ αὐτοὶ ἀκόλουθα τοῖς προφήταις εἶπον. Περὶ μὲν οὖν ἐκπυρώσεως Μαλαχίας ὁ προφήτης προεῖρηκεν· Ἰδοὺ ἡμέρα ἔρχεται Κυρίου ὡς κλίβανος καιόμενος, καὶ ἀνάψει πάντας τοὺς ἀσεβεῖς. Καὶ Ἡσαΐας· Ἦξει γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ὡς χάλαζα συγκαταφερομένη βίβη, καὶ ὡς ὕδωρ σύρον ἐν φάραγγι. Τόλινον Σύβυλλα, καὶ οἱ λοιποὶ προφηταί, ἀλλὰ μὴν καὶ αἱ ποιηταί, καὶ φιλό-

⁸⁰ Malach. iv, 1. ⁸¹ Isai. xxx, 28, 30.

(80) Τὰ κακά. Sic emendavit cl. Wolfius quod corrupte legebatur τὰ κατὰ.

(81) Τό τοι κακόν. Hi versus ita a Fello et Wolfio emendati fuere, ut habentur in Stobæi eclogis περὶ δίκης. Legebatur in editis nostris τὸ κακόν. D Καὶ τὰ ἀμπλάκηματα περῶντι. Ἀναυδός. Στείχοντι, καθημένῳ. Ὅπάξει... ἄλλο δέ. Duo postremi versus æque mihi accurati videntur, ac in laudatis editionibus, in quibus legitur : Οὐδ' ἐν καλύπτει τῶν κακῶν εἰργασμένον. Ὅτι δ' ἂν ποιῆς, νόμιζε ὄραν θεοῦ τινας. Editi nostri habebant ὅτι ποιῆς.

(82) Οὐκ ἔστι. Observat. cl. Wolfius metri causa legendum esse, οὐκ ἔστ' ἀνεπιδόκητον. Habebant editi nostri οὐκ ἔστι κακόν.

(83) Εὐτυχίην. Ita Fellus, qui hos versus ita edidit ut habentur apud Euripidem a Barnesio editum; deerat particula in editis nostris ante εἰδόν, in quibus etiam legebatur εὐτυχίαν.

(84) Ἀδίκων γενεάν. Editi nostri habebant ἀδίκως τε νέαν.

(85) Κακότητος. Addunt ἐμοί Fellus et Wolfius, quod multo commedius deesse in editis nostris videtur.

378 Haud tarda gressu hominibus ingruent mala,
Themisque tristis pœna deserentibus.
Invisam et absque voce justitiam vides.
At sive dormis, sive eas, seu sederis,
Obliqua sequitur proxime, interdum eminus :
Nullumque prorsus nox nefas celat erit.
Si prave agas quid, esse qui cernat, puta.

An non etiam Simonides :

Haud ulla præter spem accidunt homini mala,
Horæque momento omnia evertit Deus.

Rursus Euripides :

Hominis mali res prosperas
Nunquam, atque opum superbiam
Stabiles oportet credere.
Sed nec malorum filios.

B Parente nam tempus carens
Demonstrat hominum crimina.

Rursus Euripides :

Non enim Deus
Prudentiæ expers, sed valet pernoscere
Qui prava jurant, quique sponte non sua.

Et Sophocles :

Mala si dedisti : oportet et pati mala.

Cum ergo de iniquo jurejurando et alio quovis peccato inquisiturum Deum, iidem quoque pene prædixerunt, tum etiam de mundi conflagratione, volentes nolentes consentanea prophetis dixerunt, quamvis multo juniores natu fuerint, atque ex lege et prophetis hæc suffurati sint.

38. Poetæ de pluribus aliis cum prophetis consentiunt. — Sed quid refert utrum posteriores an priores fuerint? Certe consentanea prophetis ipsi quoque dixerunt. De mundi conflagratione Malachias propheta sic prædixit : *Ecce dies Domini venit ut clibanus ardens, et incendet omnes impios*⁸⁰. Et Isaias : *Veniet enim ira Dei ut grando ruens impetu, et ut aqua trahens in convalle*⁸¹. Sibylla igitur et reliqui prophetæ, sed et poetæ et philosophi et de

(86) Κακῶς παγέντας. Sic legebatur hic versus in editis nostris : Τοὺς κακῶς παγέντας καὶ συνηναγκασμένους. Fellus et Wolfius scripserunt παγέντας, sed præterea addendum duxi ὄρκους. Mox enim patet aliquos versus citatos fuisse, in quibus mentio facta de ejusmodi sacramentis. Deinde vero ita legimus in *Iphigenia in Aulide*, versu 395. Priorem versum Fellus desumptum putat ex his verbis Euripidis nescio unde desumptis : Οὐ γὰρ ἀσυνετοὺς τοὺς θεοὺς ἠγόριμεθ' ἂν.

(87) Εἰ δεινὰ βέξας. Editi ὁ βέξας, unde Wolfius proponit ὀρέξας *si prava desideraveris*. Habent in textu editiones Oxon. et Hamb. *εἰ δεινὰ ἔδρασας*.

(88) Καὶ κλέψαντες. Mirari videtur Theophilus cur Græci scriptores, dum ex prophetis multa suffurantur, consentanea prophetis dixerint. Cur id mirum illi videatur, causam reperiemus apud Tattianum, qui n. 40, profanos scriptores ea corrupisse ait, quæ ex Moysis fontibus hauriebant, quia non grato animo, sed instar furum hauriebant.

(89) Ἦτε ἔσχατοι. Legendum videtur *εἰ τε ἔσχατοι*.

Justitia et judicio et pœnis pronuntiarunt; ac etiam de providentia, Deum nostri curam gerere, non solum viventium, sed etiam mortuorum, vel inviti dixerunt; vincebantur enim a veritate. Atque ex prophetis quidem Salomon de mortuis sic loquitur: *Erit sanatio carnibus et curatio ossium* ³¹. Similiter et David: *Exsultabunt ossa humiliata* ³². His consentaneæ Timocles:

379 *Urna repostos respicit clemens Deus.*

Qui ergo scriptores deorum multitudinem admiserunt, hi ad monarchiam devenerunt, et qui judicium negarunt, judicium confessi sunt; et qui sensum post mortem nullum esse asseruerunt, sensum superesse confessi sunt. Homerus igitur cum dixisset:

Anima instar somni avolavit ³³,

alibi dicit:

Anima ex membris avolans ad inferos descendit ³⁴.

Et alibi:

Sepelito me, ut quam primum portas Plutonis trans-
[eam] ³⁵.

De cæteris quos legisti, accurate cognitum tibi esse arbitror, quomodo disseruerint. Hæc omnia intelliget quisquis sapientiam Dei quærit, eique per fidem et justitiam et bona opera placet. Dixit enim aliquis ex prophetis, quos supra demonstravimus, nomine Osee: *Quis sapiens, et intelliget hæc? prudens, et cognoscat? quoniam rectæ viæ Domini et justii ambulabunt in eis; impii autem infirmabuntur in eis* ³⁶. Oportet igitur ut qui discendi cupidus est, libenter discat; ac proinde da operam ut sæpius congregiaris, ut vivam quoque vocem audiens, verum accurate discas.

³¹ Proverb. xi, 8. ³² Psal. c, 8. ³³ Od. A. v. 221. ³⁴ Iliad. II. v. 856. et v. 362. ³⁵ Iliad. ψ v. 74
³⁶ Ose. xiv, 10.

(90) *Φροσιζει*. Præmittendum videtur δτι.

(91) *Καίπερ ἅπαντες*. Cl. Wolfius ut hunc locum emendaret, in ipso contextu scripsit ὡσπερ ἅπαντες. Sed legendum potius *καίπερ ἄκοντες*. Sic enim clara erit et aperta sententia Theophili, qui paulo ante de iisdem profanis scriptoribus dicebat: Ἦ καὶ περὶ ἐκπυρώσεως κόσμου, θέλοντες καὶ μὴ θέλοντες, ἀκόλουθα ἐξεῖπον τοῖς προφήταις.

σοφοί, καὶ δεδηλώκασιν περὶ δικαιοσύνης, καὶ κρίσεως, καὶ κολάσεως· ἔτι μὴν καὶ περὶ προνοίας, φροντίζει (90) ὁ Θεὸς οὐ μόνον τῶν ζώντων ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τεθνεώτων, καίπερ ἅπαντες (91) ἔφασαν· ἠλέγχοντο γὰρ ὑπὸ τῆς ἀληθείας. Καὶ τῶν μὲν προφητῶν, Σολομῶν περὶ τῶν τεθνηκότων εἶπεν· Ἔσται ἰασις ταῖς σαρκί, καὶ ἐπιμέλεια τῶν ὀστέων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ Δαβὶδ· Ἀγαλλιᾶσεται ὅστέα τεταπεινωμένα. Τούτοις ἀκόλουθα εἶρηκεν καὶ Τιμοκλῆς, λέγων·

Τεθνεῶσιν ἔλεος ἐπιεικῆς Θεός.

Καὶ περὶ πλήθους οὖν θεῶν οἱ συγγραφεῖς εἰπόντες, κατῆλθον εἰς μοναρχίαν, καὶ περὶ ἀπρονοήσιας λέγοντες, εἶπον περὶ προνοίας, καὶ περὶ ἀκρισίας φάσκοντες, ὡμολόγησαν ἔσεσθαι κρίσιν, καὶ οἱ μετὰ θάνατον ἀρνούμενοι εἶναι αἴσθησιν, ὡμολόγησαν. Ὅμηρος μὲν οὖν εἰπὼν·

Ψυχὴ ἤδ' ὄνειρος ἀποπταμένη πεπότηται ³⁷,
ἐν ἐτέρῳ λέγει·

Ψυχὴ δ' ἐκ βεθέων πταμένη, αἰδόςδε βέβη-
[χει] ³⁸.

Καὶ πάλιν·

Θάπτε με, ὅτι τάχιστα πύλας αἴδαο περίσω ³⁹.

Τὰ δὲ περὶ τῶν λοιπῶν οὐδ' ἀνέγνωκας, ἡγοῦμαι σε ἀκριβῶς ἐπίστασθαι ἢ τρόπῳ εἰρήκασιν. Ταῦτα δὲ πάντα συνήσει πᾶς ὁ ζητῶν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐαρεστῶν αὐτῷ διὰ πίστεως καὶ δικαιοσύνης καὶ ἀγαθοεργίας. Καὶ γὰρ τις εἶπεν προφήτης, ὧν προεγράψαμεν, ὀνόματι Ὡσηέ· *Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; συνετός, καὶ γνώσεται; ὅτι εὐθείαι αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ δίκαιοι εἰσελεύσονται ἐν αὐταῖς· οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἀσθενήσουσιν ἐν αὐταῖς*. Χρὴ οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν (92)· πειράθητι οὖν πυκνότερον συμβαλεῖν, ὅπως καὶ ζωσῆς ἀκούσας φωνῆς, ἀκριβῶς μάθης ἀληθῆς.

(92) *Φιλομαθεῖν*. Legendum conjicit Wolfius πολυμαθεῖν, libenter discere, nisi quis pro φιλομαθῆ legendum putet πολυμαθῆ. Videtur enim illi Theophilus hominem discendi studiosum minus commode hortari, ut discendi studiosus sit. Sed hoc vitium in interpretando fugere conatus sum, nec quidquam mutandum puto.

380 ANALYSIS LIBRI TERTII.

Cum superiores disputationes obstinatum Autolyçi animum non infregissent, tertia eum aggressionem Theophilus exprimat (n. 1), ac sibi propositum esse declarat antiquitatem Scripturarum nostrarum breviter et ab origine repetitam ante oculos ponere, ut tandem aliquando intelligat scriptores, quorum admiratione tenebatur, nullius esse pretii. Nam nec suis ipsi oculis viderunt quæ litteris commendant, nec ab his qui viderint didicere (n. 2). Nec solum inter se (n. 3), sed etiam secum ipsi litigant, ac deos esse nunc asserunt, nunc negant; providentiam defendunt ac mox evertunt. Quinetiam de sanorum honestate præcipientes, supra et adulteria docent, ac ipsis etiam diis scelestas cœnas, et horrenda flagitia attribuant.

Libenter ejusmodi rebus, quas alio in libro attigit, supersedisset Theophilus (n. 4); sed cum videret Autolyçum adhuc animo fluctuare, ac sermonibus hominum insanorum moveri, qui Christianis promiscuos concubitus, et humanæ carnis epulas affungebant, eorumque doctrinam et novam esse et argumentis destitutam dictitabant, uberiorem sibi disputationem de Christianorum innocentia et antiquitate suscipiendam esse judicavit.

Demonstrat itaque horum criminum gravissima in scriptoribus Græcis indicia, nullam prorsus in Christianis hæerere suspicionem. Philosophi celeberrimi docent humanas carnes vorare ac ne parentibus quidem parcere (n. 5). Omnes fere

de nefandis flagitiis consentiunt (n. 6). Plato communes uxores esse præscribit. Epicurus incestos cum matribus et sororibus concubitus commendat. Quinetiam hæc in deos conferre non dubitant. Nam cum nihil omnino constanter sentiant (n. 7), deos aut ex atomis constare, aut in atomos abire dicunt, aut materiales esse, aut nullam hominum curam gerere. Animam immortalem cum dixerint, in alia hominum vel etiam belluarum corpora migrare asseverant. Providentiam alii probant, alii explodunt; deos esse nunc negant, nunc affirmant, ac horrenda flagitia et humanæ carnis epulas illis attribuant (n. 8).

Christianorum doctrina longe sanctior (n. 9). Unum Deum esse credunt ejusque providentia mundum gubernari, et ab eo sola disciplinam et legem acceperunt. Quam sancta sit illa lex, ex decem præceptis Moysi a Deo datis probatur. Huc accedit præceptum de humanitate exhibenda advenis (n. 10). De pœnitentia et justitia et castitate testimonia prophetarum apponuntur (n. 12, 13); quibus nonnulla adduntur ex Novo Testamento (n. 14) de amore inimicorum, et gloriæ inanis fuga et præstanda magistratibus obedientia.

In homines tali doctrina imbutos non cadunt nefanda et flagitiosa facinora. Imo tanta est Christianorum hac in re cautio (n. 13), ut nec gladiatorum spectaculis interesse ipsis liceat, ne cædis conscii fiant, nec aliis ludis, ne illorum aures aut oculi contaminentur.

Christianorum doctrinam nec fabulosam nec recentem esse probat Theophilus (n. 16). 1° Ex eo quod Græci in mundi annis numerandis, quos Christiani ex prophetarum oraculis cognitos et perceptos habent, nihil prorsus viderint; nec in diluvio narrando, quod a Moysæ accuratissime describitur, felicius eis cesserit (n. 17, 18, 19). Aliud argumentum suppeditat Moysis et exitus de Ægypto ac ipsius templi antiquitas (n. 20, 21, 22). Ipsi etiam prophetæ antiquiores sunt Græcis scriptoribus (n. 23).

Atque ut hæc omnia uno in conspectu ponantur, anni Hebræorum numerantur ab Adamo usque ad reditum e captivitate Babilonica (n. 24). Ex quo facilis est comparatio quantum intersit inter Christianorum et Græcorum historias, et utrumque de mundi origine doctrinam (n. 25). Ne quid autem desit huic chronologiæ, Romanorum anni pertexuntur usque ad obitum M. Aurelii (n. 16). Tum totius chronologiæ præcipua capita sursumatim recensentur (n. 27). Ex his concludit (n. 28) quam immerito Christianam, quæ longe verior et antiquior est omni Græcorum doctrina, nonnulli ut fabulosam et recentem vellicent.

Librum perorat Theophilus (n. 29) duplici allata causa, cur scriptores Græci Hebræos raro commemorent, quarum prima est, quod recens sit apud eos literarum cognitio; altera quod fabulas amare et veritatem odisse ac insecuri non desinant.

BIBΛION Γ'.

A

LIBER III.

381 1. Θεόφιλος Αὐτολύκῳ χαίρειν (93). Ἐπειδὴ οἱ συγγραφεῖς βούλονται πλεθρὸν βίβλων συγγράφειν, πρὸς κενὴν δόξαν, οἱ μὲν περὶ θεῶν, καὶ πολέμων, ἢ χρόνων, τινὲς δὲ καὶ μύθων ἀνωφελῶν, καὶ τῆς λοιπῆς ματαιοπονίας, ἧς ἤσκεις καὶ σὺ ἕως τοῦ δεῦρο, ἀκείνου μὲν τοῦ καμάτου οὐκ ὀκνεῖς ἀνεχόμενος, ἡμῖν δὲ συμβαλὼν, ἔτι λῆρον ἡγῆ τυγχάνειν τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, οἰόμενος προσφάτους καὶ νεωτερικὰς εἶναι τὰς παρ' ἡμῖν γραφάς· διὸ δὴ καγὼ οὐκ ὀκνήσω ἀνακεφαλαιώσασθαί σοι, παρέχοντος Θεοῦ, τὴν ἀρχαιότητα τῶν παρ' ἡμῖν γραμμάτων, ὑπόμνημά σοι ποιούμενος δι' ὀλίγων, ὅπως μὴ ὀκνήσης ἐντυγχάνειν αὐτῷ· ἐπιγνῶς δὲ τῶν λοιπῶν συνταξάντων (94) τὴν φλυαρίαν.

2. Ἐχρῆν γὰρ τοὺς συγγράφοντας αὐτοὺς αὐτόπτας γεγενῆσθαι περὶ ὧν διαβεβαιοῦνται, ἢ ἀκριβῶς μεμαθηκέναι ὑπὸ τῶν τεθεσμένων αὐτὰ· τρόπον γὰρ τινι οἱ τὰ ἀδηλα συγγράφοντες ἀέρα δέρουσι. Τί γὰρ ὠφέλησεν Ὅμηρον συγγράφαι τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον, καὶ πολλοὺς ἐξαπατῆσαι· ἢ Ἡσίοδον ὁ κατάλογος τῆς Θεογονίας τῶν παρ' αὐτῷ θεῶν ὀνομαζομένων, ἢ Ὀρφέα οἱ τριακόςιοι ἐξήκοντα (95) πέντε θεοὶ, οὓς αὐτὸς ἐπὶ τέλει τοῦ βίου ἀθετεῖ, ἐν ταῖς διαθήκαις (96) αὐτοῦ λέγων εἶναι Θεόν; Τί δὲ ὠφέλησεν Ἄρατον ἢ σφαιρογραφία τοῦ κοσμικοῦ κύκλου, ἢ τοὺς τὰ ὅμοια αὐτῷ εἰπόντας, πλὴν τῆς κατ' ἀνθρώπων δόξης, ἧς οὐδὲ αὐτῆς κατ' ἀξίαν ἔτυχον; Τί δὲ καὶ ἀληθὲς εἰρήκασιν; ἢ τί ὠφέλησεν Εὐριπίδην, καὶ Σοφοκλέα, ἢ τοὺς λοιποὺς τραγωδιογράφους αἱ τραγωδίαί; ἢ Μένανδρον

1. *Autolycus nondum victus.* — Theophilus Autolyco salutem. Quia plurimos libros scriptores componere amant ad inanem gloriam, alii de diis et bellis aut temporibus, alii de fabulis inutilibus, cæterisque operosis nugis, quibus tu hactenus addictus libenter hunc perfers laborem, ac post sermones mecum habitos adhuc pro delirio habes doctrinam veritatis, recentes admodum esse litteras nostras existimans; hanc ob causam nec ego gravabor tibi antiquitatem litterarum nostrarum ab origine et capite repetitam, Deo annuente, exponere, et paucis tibi hoc monimentum conficiam, ut illud perlegere non pigeris, ac ineptias cæterorum scriptorum perspicias.

2. *Scriptores profani verum discere non potuerunt.* — Eos enim oportebat aut suis oculis ea vidisse, de quibus affirmant, aut accurate ab iis qui vidissent, didicisse. Nam qui incerta scribunt, ii quodammodo aerem cædunt. Quid enim Homerum juvit quod bellum Trojanum scripserit ac multos in errorem induxerit? Aut Hesiodum, quod eorum quos vocat deorum genealogiæ seriem recensuerit? Aut Orpheum, quod trecentos et sexaginta quinque deos numeraverit, quos idem sub exitum vitæ sustulit, in præceptis suis unum esse Deum asserens? Quid Aratus ex sphaerographia cycli mundani retulit, aut qui eadem ac ille dixerunt, præter humanam gloriam, quam ne suo quidem merito consecuti sunt? Quid veri dixerunt? Quid Euripidem et Sophoclem cæte-

(93) Θεόφιλος Αὐτολύκῳ χαίρειν. Hæc desiderantur in codice Regio, in quo titulum hunc habemus: Θεοφίλου πατριάρχου ἕκτου Ἀντιοχείας πρὸς Αὐτολύκον Ἑλληνα περὶ τῆς τῶν Χριστιανῶν πίστεως· καὶ ὅτι τὰ θεῖα λόγια τὰ καθ' ἡμᾶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα εἰσι τῶν Αἰγυπτιακῶν τε καὶ Ἑλληνικῶν, καὶ πάντων τῶν ἄλλων συγγραφέων. *Theophili patriarchæ sexti Antiocheni ad Autolycum Græcum de Christianorum fide, et quod divina nostra oracula antiquiora sunt et ve-*

riora Ægyptiis, Græcis et omnibus aliis scriptoribus.

(94) Συνταξάντων. Cod. Regius ἐπισυνταξάντων.

(95) Ἐξήκοντα. Lactantius lib. 1, c. 7, deos 365 ab Orpheo inductos enumerat; sed Justinus in libro *De monarchia* 360 tantum commemorat.

(96) Διαθήκαις. Ducæus et Wolfius observant hæc voce significari præcepta, ut apud Pythagoreos, non vero testamentum, ut Clauserus reddiderat.

rosque tragædos tragœdiæ juverunt, aut Menandrum et Aristophanem cæterosque comædos comœdiæ, aut suæ Herodotum et Thucydidem historiæ? Aut Pythagoram adyta et Herculis columnæ, aut Diogenem cynica philosophia? Quid Epicuro profuit nullam esse providentiam decernere, aut Empedocli nullum esse Deum docere, aut Socrati per canem jurare et anserem et platanum, et fulmine tactum Æsculapium, et dæmonia quæ ille invocabat? Cur libenti animo mortem oppetiit? Quam se et qualem post mortem accepturum mercedem sperans? **382** Quid Platouem jovit instituta ab eo disciplina, aut quid alios philosophos, ne magnum eorum numerum recenseam, suæ opiniones juverunt? Hæc autem dicimus, ut eorum inutilem et impiam animi sententiam ostendamus.

3. *Eorum inconstantia.* — Hi enim omnes vanæ et inanis gloriæ cupidi nec verum ipsi viderunt, nec alios ad veritatem excitarunt; ex suis enim ipsorum dictis arguuntur, quatenus pugnantia locuti sunt, ac sua ipsorum decreta plerique dissolverunt. Neque enim sese invicem solum evertunt, sed jam nonnulli sua ipsorum decreta irrita fecerunt, ita ut eorum gloria in ignominiam et stultitiam evaserit. Nam condemnantur ab hominibus intelligentia præditis. Vel enim de diis locuti sunt, ac postea nullum esse Deum docuerunt; vel de mundi origine, ac postremo sua sponte orta esse omnia docuerunt. Quinetiam de providentia disputantes, rursus mundum nulla regi providentia decreverunt. Quid? Annon etiam de morum honestate scribere aggressi, flagitia et supra et adulteria patrare docuerunt, ac detestanda et nefanda scelera induxerunt? Ac deos etiam suos præ-

(97) *Τὰ ἄδυτα καὶ Ἡρακλέους στῆλαι.* Testatur Diogenes Laertius Pythagoram, cum in Ægyptum venisset, in adyta inductum fuisse, et de diis in arcano didicisse. Ibidem vidit columnas a Theophilo memoratas, sive Herculis, ut in contextu legimus, sive ut Th. Gale ad l. 2. Jamblic. emendandum censet, Mercurii. Celebres sunt Mercurii columnæ, quæ, ut est apud Syncellum, in adytis templorum Ægyptiorum repositæ, Pythagoræ et Platoni, teste Jamblichio, lib. *De mysteriis*, visæ et examinatæ fuerunt. Sed tamen, ut observat doctissimus Fabricius *Biblioth. Græc.* tom. 1, pag. 74, ipse etiam Hercules arcana quædam et recondita columnis ex auro argenteoque confuso factis consignaverat, quæ Apollonius Tyanensis investigasse perhibetur apud Philostratum, lib. 1, cap. 1. Vide Fabricium.

(98) *Τὸ διδάσκειν ἀθεότητα.* Materiam dedit Empedocles huic criminationi, dum nulla causæ efficientis habita ratione, principia omnium esse decernit quatuor elementa et concordiam atque discordiam.

(99) *Καὶ τὰ δαιμόνια.* Dæmones a Socrate agnoscere Melitus ipse fatebatur. Hoc enim erat crimen, quod Socrates juventutem corrumpere, *deos docens non existimare eos, quos civitas existimat, sed alia quædam nova dæmonia*: θεοὺς διδάσκοντα, μὴ νομίζειν οὗς ἡ πόλις νομίζει, ἕτερα δὲ δαιμόνια κινῶν. Unde Socrates utitur eo quod concedebat Melitus, ac probat deos a se agnosci, siquidem dæmones, qui vel dii sunt, vel filii deorum agnoscat, *Apol. Socrat.* apud Platonem, p. 21. Mox Regius codex ἐκὼν ἀπέθανε.

καὶ Ἀριστοφάνην, καὶ τοὺς λοιποὺς κωμικοὺς αἱ κωμῳδίαι; ἢ Ἡρόδοτον καὶ Θουκυδίδην αἱ ἱστορίαι αὐτῶν; ἢ Πυθαγόραν τὰ ἄδυτα, καὶ Ἡρακλέους στῆλαι (97); ἢ Διογένην ἢ κυνικὴ φιλοσοφία; ἢ Ἐπίκουρον τὸ δογματίζειν μὴ εἶναι πρόνοιαν; ἢ Ἐμπεδοκλέα τὸ διδάσκειν ἀθεότητα (98); ἢ Σωκράτην τὸ ὁμνῶειν τὸν κύνα, καὶ τὸν χῆνα, καὶ τὴν πλάτανον, καὶ τὸν κεραινωθέντα Ἀσκληπιὸν, καὶ τὰ δαιμόνια (99) ἃ ἐπεκαλεῖτο; πρὸς τί δὲ καὶ ἐκὼν ἀπέθνησκεν; τίνα καὶ ὁποῖον μισθὸν μετὰ θάνατον ἀπολαβεῖν ἐλπίζων; τί δὲ ὠφέλησε Πλάτωνι ἢ κατ' αὐτὸν παιδεία; ἢ τοὺς λοιποὺς φιλοσόφους τὰ δόγματα αὐτῶν; ἵνα μὴ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν καταλέγω πολλῶν ὄντων, Ταῦτα δὲ φάμεν εἰς τὸ ἐπιδειξαι τὴν ἀνωφελεῖ καὶ ἀθεον διάνοιαν αὐτῶν.

B

3. Δόξης γὰρ κενῆς καὶ ματαίου πάντες οὗτοι ἐρασθέντες, οὔτε αὐτοὶ (1) τὸ ἀληθὲς ἔγνωσαν, οὔτε μὴν ἄλλους ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν προετρέψαντο· καὶ γὰρ ἔφασαν αὐτὰ ἐλέγχει αὐτοὺς, ἢ ἀσύμφωνα εἰρήκασιν· καὶ τὰ ἴδια δόγματα οἱ πλείους αὐτῶν κατέλυσαν. Οὐ γὰρ ἀλλήλους μόνον ἀνέτρεψαν, ἀλλ' ἤδη τινὲς καὶ τὰ αὐτῶν δόγματα ἄκυρα ἐποίησαν· ὥστε ἡ δόξα αὐτῶν εἰς ἀτιμίαν καὶ μωρίαν ἐχώρησεν· ὑπὸ γὰρ τῶν συνετῶν καταγινώσκονται. Ἦτοι γὰρ περὶ θεῶν ἔφασαν αὐτοὶ, ὕστερον (2) ἀθεότητα ἐδίδαξαν· ἢ εἰ καὶ (3) περὶ κόσμου γενέσεως, ἔσχατον αὐτοματισμὸν εἶπον εἶναι τῶν πάντων. Ἀλλὰ καὶ περὶ προνοίας λέγοντες, πάλιν ἀπρονοήτων εἶναι κόσμον ἐδογματίσασιν. Τί δ' οὐχὶ καὶ περὶ σεμνότητος πειρώμενοι γράφειν, ἀσελγείας καὶ πορνείας καὶ μοιχείας ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι (4), ἔτι μὴν καὶ τὰς στυγητὰς ἀρρήτοποιίας εἰσηγήσαντο; Καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς αὐτῶν κηρύσσουσιν ἐν ἀρρή-

(1) *Οὔτε αὐτοί.* Ita Regius codex, haud paulo melius quam editi οὔτε αὐτό.

(2) *Αὐτοὶ ὕστερον.* Præmittendum videtur καί, vel legendum αὐτοὶ δέ, uniusque clara erit sententia. Alii aliter hunc locum emendant. Græbius legit ἦτοι γὰρ, ἢ εἰ, vel ἦτοι γὰρ οἱ περὶ θεῶν. Wollsius ἢ γὰρ, εἰ περὶ θεῶν, vel εἰ τε pro ἦτοι. Profert etiam aliam Lacrozii conjecturam legendis, ἦτοι γὰρ ἃ περὶ θεῶν.

(3) *Ἢ εἰ καί.* Deest illud καί in Regio codice, nec tamen delendum videtur. Addit enim orationi aliquid roboris; quippe cum majus quidpiam sit mundi creationem admittere, quam deos agnoscere, quos qui agnoscebant, non idcirco mundum ab eis creatum fatebantur.

(4) *Ἐδίδαξαν ἐπιτελεῖσθαι.* Incesta flagitia a Stoicis commendari non immerito queritur Theophilus; siquidem ea in rebus indifferentibus numerabant, quod quidem per probrum a Sancto Joanne Chrysost. objicitur Stoicorum principi, in *Orat. in S. Babyloniam*. Tam nefaria doctrina ex eorum principiis consequebatur. Nam, ut ait Chrysippus apud Plutarch. lib. *De repugn. Stoic.*, p. 1050: *Cum natura communis omnia permeet, necesse est quidquid fit in ratione et quacunque ejus parte secundum illam fieri.* Unde Plutarchus sic Chrysippum ibidem exagitat: *Horum, inquit, id est, adulteriorum, furto- rum, parricidiorum, nihil Chrysippus, neque parvum, neque magnum fieri censet præter Jovis rationem, legem, justitiam, providentiam; ut jam non præter legem fiant delicta, non contra justitiam injuriæ, non contra providentiam flagitia.*

τοῖς μίξεσι συγγίνεσθαι, ἐν τε ἀθέστοις βρώσεσι. Τίς γὰρ οὐκ ᾄδει Κρόνον τεκνοφάγον· Δία δὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ τὴν Μῆτιν καταπίνειν, καὶ δεῖπνα μιστὰ τοῖς θεοῖς ἐτοιμάζειν· ἐνθα καὶ χυλὸν Ἡφαιστὸν τινα χαλκία φασὶ διακονεῖν αὐτοῖς, τὴν τε Ἡραν ἰδίαν ἀδελφὴν (5) μὴ μόνον τὸν Δία γαμεῖν (6), ἀλλὰ καὶ διὰ στόματος ἀνάγνου ἀρρήτοποιεῖν; τὰς τε λοιπὰς περὶ αὐτοῦ πράξεις, ὅποσας ᾄδουσιν οἱ ποιηταί, εἰκὸς ἐπίστασαι. Τί μοι λοιπὸν καταλέγειν τὰ περὶ Ποσειδῶνος, καὶ Ἀπόλλωνος, ἢ Διονύσου, καὶ Ἡρακλέως, Ἀθηναῖς τῆς φιλοκόλπου, καὶ Ἀφροδίτης τῆς ἀναισχύντου, ἀκριβέστερον πεποιηκότων ἡμῶν ἐν ἐτέρῳ (7) τὸν περὶ αὐτῶν λόγον;

4. Οὐδὲ γὰρ ἐχρῆν ἡμᾶς ταῦτα ἀνασκευάζειν, εἰ μὴ ὅτι σὲ θεωρῶ (8) νυνὶ διστάζοντα περὶ τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Φρόνιμος γὰρ ὢν ἠδέως μωρῶν ἀνέχη. Ἐπεὶ τοι (9) οὐκ ἂν ἐκινήθης ὑπὸ ἀνοήτων ἀνθρώπων κενοῖς λόγοις ἀπάγεσθαι, καὶ φήμη πείθεσθαι προκατασκευαῖα, στομάτων ἀθέων ψευδῶς συκοφαντούντων ἡμᾶς, τοὺς θεοσεβεῖς καὶ Χριστιανοὺς καλουμένους, φασκόντων ὡς κοινὰς ἀπάντων οὔσας τὰς γυναῖκας ἡμῶν καὶ διαφόρῳ (10) μίξει ξυνόντας (11), ἔτι μὴν καὶ ταῖς ἰδίαις ἀδελφαῖς συμμίγνυσθαι, καὶ τὸ ἀθιέωτατον, καὶ ὠμότατον, πασῶν/σαρκῶν ἀνθρωπίνων (12) ἐφάπτεσθαι ἡμᾶς. Ἀλλὰ καὶ ὡς προσφάτου ὀδεύοντος τοῦ καθ' ἡμᾶς λόγου, καὶ μηδὲν ἔχειν ἡμᾶς λέγειν εἰς ἀπόδειξιν ἀληθείας τῆς καθ' ἡμᾶς καὶ διδασκαλίας· μωρίαν δὲ εἶναι τὸν λόγον ἡμῶν φασι. Ἐγὼ μὲν οὖν θαυμάζω μάλιστα ἐπὶ σοί, ὅς ἐν μὲν τοῖς λοιποῖς γινόμενος σπουδαῖος, καὶ ἐκζητητῆς ἀπάντων πραγμάτων, ἀμελέστερον ἡμῶν ἀκούεις. Εἰ γὰρ σοι δυνατὸν, καὶ νύκτωρ οὐκ ὤκνεις διατρέθειν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις.

5. Ἐπειδὴ οὖν πολλὰ ἀνέγνως, τί σοι ἔδοξε τὰ Ζήνωνος ἢ τὰ Διογένους, καὶ Κλεάνθους, ὅποσα περιέχουσιν αἱ βίβλοι αὐτῶν, διδάσκουσαι ἀνθρωποβορίας, πατέρας μὲν ἀπὸ ἰδίων τέκνων ἔψεσθαι (13) καὶ βιβρώσκεισθαι, καὶ εἰ τις οὐ βούλοιο ἢ μέλος τι τῆς μυσερᾶς τροφῆς ἀπορρίψειεν (14), αὐτὸν κατεσθίεσθαι τὸν μὴ φαγόντα; Πρὸς τούτοις ἀθεωτέρα τις φωνὴ εὐρίσκεται, ἢ τοῦ Διογένους, διδάσκοντος τὰ τέκνα

(5) Ἀδελφὴν. Editi addunt αὐτῶν, quod percommode deest in cod. Regio, et edit. Hamburg. Paulo ante editi φασὶν διακονεῖν. Regius cod. ut in textu.

(6) Δία γαμεῖν. Sic idem Reg. codex pro eo quod vitiose in editis, excepta tamen editione Hamburgensi, legebatur διὰ γάμου. Chrysippum Origenes lib. iv in Cels. et Diogenes Laertius in Chrysippum exagitant ob turpem hanc historiam ab eo, omni prorsus abjecto pudore, descriptam, quamvis eum non inficientur hæc ad physiologiam revocasse. Orpheus apud eundem Laertium in Proœmio vituperatur ob hanc turpitudinem Jovi afflictam.

(7) Ἐν ἐτέρῳ. Innuit vero hic noster librum primum ad Autolyicum, ubi eodem fere ordine, quo hic Saturni, Herculis, Bacchi, Apollinis, Veneris nefanda a gentilibus prodita memorat. WOLFIIUS.

(8) Θεωρῶ. Uterque ms. θεωρῶν.

(9) Ἐπεὶ τοι. Sic uterque cod. et edit. Hamburgensis. Aliæ ἔπειτα.

A dicant principes exstitisse in infandis flagitiis sese volutandi et, in detestandis cibis epulandi. Quis enim non canit Saturnum filiorum voratorem, aut Jovem ejus filium Metin absorbentem, et scelerata convivia diis apponentem, in quibus Vulcanum quemdam claudum et fabrum perhibent illis ministrare; Junonem autem propriam ipsius sororem cum eo non solum matrimonio conjunctam, sed etiam infanda flagitia ore impuro patrare? Ac cætera Jovis facinora qualia a poetis canuntur, verisimile est a te non ignorari. Quid jam recenseam Neptuni, Apollinis, Bacchi, Herculis, Minervæ sinus amantis, Veneris pudorem projicientis facinora, cum de his accuratius alio in libro disputaverim?

4. Autolyicum moverant qui crimina Christianis asfinxerunt, ac recentem et sine argumentis esse hanc religionem dixerunt. — Nam ne hæc quidem a me refelli oportebat, nisi quod te adhuc video circa veritatis doctrinam incertum et dubium. Quamvis enim ipse prudens sis, perfers tamen insanos et non invitus. Alioquin non te commovissent homines stulti ut vanis sermonibus abripereris, et rumori inveterato crederes ab impiis linguis sparso, quæ ficta in nos crimina, qui Dei cultores sumus et Christiani vocamur, conferunt, ac communes omnium esse nostras uxores dicitant, nosque promiscuo concubitu uti et cum propriis sororibus misceri, **383** et quod maxime impium et longe crudelissimum est, carnem quamlibet degustare. Addunt etiam recens prodiisse nostram doctrinam, nec quidquam a nobis afferri posse ad veritatem illius demonstrandam, stultitiamque esse institutum nostrum. Equidem te plurimum admiror, qui cum cætera diligens et consideratus sis, ac omnium rerum explorator, negligenter nobis aurem accommodes. Nam, si fieri posset, ne noctem quidem dubitares in bibliothecis consumere.

5. Afficta Christianis crimina in ethnicos rejiciuntur. Philosophi edere humanas carnes docent. — Quoniam autem multa perlegisti, quid tibi visa sunt illa Zenonis et Diogenis et Cleanthis præcepta, qualia eorum libris continentur, ut humana caro voretur, ac parentes a propriis filiis coquantur et vorentur; ac si quis nolit, aut membrum aliquod infandi illius cibi projiciat, ipse ille comedatur qui non comedit?

D (10) Διαφόρῳ. Ducæus not. in Athenag. monet legendum esse ἀδιαφόρῳ. Sic infra n. 15, ἀδιαφόρως ζῆν. WOLFIIUS.

(11) Ξυνόντας. Legitur ζῶντας in cod. Bodl. ζῆν τὰς in Regio.

(12) Πασῶν σαρκῶν ἀνθρωπίνων. Repugnat ut Christianis hoc crimen afflictum dicatur. Neque enim omni humana carne vesci, sed infantem ad hunc teterrimum usum occidere ferebantur. Vel ergo delendum illud ἀνθρωπίνων, ita ut Christiani omnem carnem attingere dicantur, ac proinde ne humana quidem abstinere, vel pro πασῶν legendum πάντων, hoc modo, καὶ τὸ ἀθιέωτατον καὶ ὠμότατον πάντων. Sic enim infra n. 15, καὶ τὸ ἀθιέωτατον πάντων.

(13) Ἐψέσθαι. Ita Ducæus, Oxon. et Hamburg. Uterque codex et Tigur. et editiones Parisienses ἐψέσθαι. Legit Kusterus ὀπτᾶσθαι, ex ὀπτᾶμαι· asso,

(14) Ἀπορρίψειεν. Ita uterque ms et Tigur. et Hamb. Aliæ editiones ἀναρρίψειεν.

Hanc impietatem superat vox illa Diogenis docentis ut suos filii parentes in victimæ loco immolent et comedant. Quid? Nonne Cambysem fabulatur historiæ scriptor Herodotus, cum Harpagi filios occidisset, coctos patri epulum apposuisse? Idem etiam apud Indos fabulatur comedi a propriis filiis parentes. O doctrinam impiam talia scribentium vel potius docentium! o impietatem et atheismum! o mentem tam accurate philosophantium ac philosophiam præ se ferentium! Nam qui hæc docuere, mundum impietate repleverunt.

6. *Philosophorum de flagitiis sententiæ.* — Nam et de infando scelere pene inter eos omnes convenit, qui in philosophiæ choro erraverunt. Ac primus quidem Plato, qui præclarius inter eos philosophatus videtur, nominatim in primo *De republica* libro, sancit veluti quidam legislator communes esse omnium uxores, auctore utens Jovis filio et Creten- sium legislatore ut per interpositam **384** causam secunda proles ex talibus nasceretur; simul quod eos qui labores exantlarent, hujusmodi copulis de-

(15) *Eic θυσιαν.* Præpositionem, quæ deerat in editis, suppeditavit Regius codex. Cum Theophilo consentit Diogenes in Vitis Diogenis, Zenonis et Chrysippi. Dissentiet Juvenalis, si illius commentatores sequamur in his verbis ex satyra 15 explicandis: *Sed Cantaber unde Stoicus, antiqui præsertim ætate Metelli?* Loquitur Juvenalis de Vasconibus, qui in extrema obsidionis egestate vitam suam humanis carnibus produxerant. Laudata verba sic accipiunt commentatores, quasi quærat poeta, quomodo Vascones Stoici esse potuissent, et mortem infando cibo præferre, cum nondum hæc in loca penetrasset Zenonis doctrina, qui moriendum potius existimat, quam de humana carne gustandum. At Theophili et Laertii testimonia dubitare non sinunt, quin Zenonem sale perfundat Juvenalis et Stoicos appellet Cantabros, quia carnem humanam voraverant.

(16) *Καμβύσην.* Manifestus error. Non enim Cambyzes, sed Astyages id commisit. Sed forte memoria effluxit Theophilo, nec necesse est Astyagis nomen in ipso textu reponere, ut Fellus et Wolfius fecerunt.

(17) *Ὡ τῆς διανοίας.* Frustra Græbius legendum conjicit, ὡ τῆσδ' ἀνοίας.

(18) *Οἱ γὰρ ταῦτα.* Sic uterque ms. Editi. οὐ γὰρ ταῦτα. Mox Reg. ἀνέπλησαν.

(19) *Περὶ τὸν χορόν.* Ita Regius codex et Hamburgensis editio. Aliæ περὶ τὸν χρόνον. Oxon. περὶ τὸν ἄχρον.

(20) *Ἐν τῇ πρώτῃ.* Quæ hic referuntur a Theophilo non exstant in primo libro *De republica*, sed in quinto, Quare Ducæus et Fellus legendum existimant ἐν τῇ πέμπτῃ. Videtur Theophilum decepisse liber apud Platonem inscriptus, *Minos*, qui libris *De republica*, veluti quædam præfatio, præmittitur. Cum autem in hoc libro Minoem ejusque leges Plato magnis laudibus efferat, forte existimavit Theophilus hic quoque matrimonia Platonem ad exemplum Minois constituere.

(21) *Νομοθετεῖ εἶναι.* Editi νομοθετεῖν χρῆν εἶναι. Primum verbum emendarunt Fellus et Wolfius. Illud χρῆν sustuli auctoritate fretus Regii codicis. Videntur inter se pugnare διαβρῆδην et τρόπῳ τινί, nominatim et quodammodo. Conciliari poterunt, si illud τρόπῳ τινί referamus ad auctoritatem quam sibi Plato privatus in his legibus constituendis sumebat.

Α τοὺς ἑαυτῶν γονεῖς θυσιαν (15) θῆγειν, καὶ τούτους κατεσθίειν. Τί δ' οὐχὶ καὶ Ἡρόδοτος ὁ ἱστοριογράφος μυθεύει, τὸν Καμβύσην (16) τὰ τοῦ Ἀρπάγου τέκνα σφάζαντα, καὶ ἐψήσαντα παρατεθεικέναι τῷ πατρὶ βορᾶν; Ἔτι δὲ καὶ παρὰ Ἰνδοῖς μυθεύει κατεσθίεσθαι τοὺς πατέρας ὑπὸ τῶν ἰδίῳν τέκνων. Ὡ τῆς ἀθέου διδασκαλίας τῶν τὰ τοιαῦτα ἀναγραφάντων, μᾶλλον δὲ διδασκάντων! Ὡ τῆς ἀσεβείας καὶ ἀθεότητος αὐτῶν! Ὡ τῆς διανοίας (17) τῶν οὕτως ἀκριβῶς φιλοσοφῶντων, καὶ φιλοσοφίαν ἐπαγγελλομένων! Οἱ γὰρ ταῦτα (18) δογματίσαντες τὸν κόσμον ἀσεβείας ἐνέπλησαν.

6. Καὶ γὰρ περὶ ἀθέσμου πράξεως σχεδὸν πᾶσι συμπεφώνηκεν τοῖς περὶ τὸν χορὸν (19) τῆς φιλοσοφίας πεπλανημένοις. Καὶ πρῶτός γε Πλάτων, ὁ δοκῶν ἐν αὐτοῖς σεμνότερον πεφιλοσοφηκέναι, διαβρῆδην ἐν τῇ πρώτῃ (20) βίβλῳ τῶν Πολιτειῶν ἐπιγραφομένη, τρόπῳ τινί νομοθετεῖ εἶναι (21) κοινὰς ἀπάντων τὰς γυναῖκας, χρώμενος παραδείγματι τῷ Διὶ (22), καὶ Κρητῶν νομοθέτῃ, ὅπως διὰ προφάσεως (23) παιδοποιεῖα πολλὴ γίνηται ἐκ τῶν τοιούτων, καὶ ὡς δῆθεν ταῦς λυποῦμένους διὰ τοιούτων ὁμιλιῶν χρῆν

(22) *Τῷ Διὶ.* Nullus dubito quin post hanc vocem addendum sit υἱῷ vel ὀαριστῇ, filio vel confabulatori. Alioquin enim hiulca prorsus erit verborum constructio. In loco, quem citat Theophilus, utrumque titulum Plato tribuit Minoi, fretus Homeri auctoritate. Cur autem Minos appellatus sit Jovis ὀαριστῆς, sic exponit Plato: Ἐφοῖτα οὖν δι' ἐνάτου ἔτους εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον ὁ Μίνως τὰ μὲν μαθησόμενος, τὰ δὲ ἀποδειξόμενος, ἃ τῇ προτέρῃ ἐνναετηρίδι παρὰ τοῦ Διὸς. *Ventitabat igitur Minos nono quoque anno in antrum Jovis, partim ut disceret, partim ut eorum rationem redderet, quæ superiore nono anno a Jove didicisset.* Illud δι' ἐνάτου ἔτους nonnulli ita acceperunt quasi per novem annorum spatium cum Jove Minos fuisset. In hoc vitium lapsi interpretes S. Clementis Alexandrini, apud quem *Strom.* 1, p 351, hæc legimus: Τὸν τε Μίνω παρὰ Διὸς δι' ἐνάτου ἔτους λαμβάνειν τοὺς νόμους ἱστοροῦσι, φοιτῶντα εἰς τὸ τοῦ Διὸς ἄντρον. *Minoem a Jove nono quoque anno leges accepisse perhibent, cum in antrum Jovis veniret.* Male interpretes S. Clementis atque etiam Platonis, novem annorum spatium.

(23) *Ὅπως διὰ προφάσεως.* Communes esse mulieres decernit Plato in libro v *De rep.*, p. 457, ubi sic loquitur: Τὰς γυναῖκας ταύτας τῶν ἀνδρῶν τούτων πάντων πάσας εἶναι κοινὰς, ἰδίῳ δὲ μηδενὶ μηδεμίαν συνοικεῖν, καὶ τοὺς παῖδας αὐ κοινούς, καὶ μηδὲ γονεῖα ἐχγονον εἰδέναι τὸν αὐτοῦ, μηδὲ παῖδας γονεῖα. *Horum virorum uxores, omnes omnium communes sunt, nullaque privatim ulli consuescitur; communes porro liberi sunt, neque pater filium, neque filium pater agnoscitur.* Confidit Plato nullam fore de hujus legis utilitate controversiam, sed illud tantum in dubium revocari posse, utrum res fieri necne possit. Tanta fuit in ethnicis divinæ legis ignoratio. Quæ deinde a Theophilo citantur, ὅπως διὰ προφάσεως, etc., leguntur in eodem libro, pag. 460. Plato sic loquitur: Καὶ τοῖς ἀγαθοῖς γέ που τῶν νέων ἐν πολέμῳ ἢ ἀλλοθί που γέρα δοτέον καὶ ἅθλα ἄλλα τε, καὶ ἀφθονοστέρα ἢ ἐξουσία τῆς τῶν γυναικῶν συγκοιμήσεως, ἵνα καὶ ἅμα μετὰ προφάσεως ὡς πλείστοι τῶν παίδων ἐκ τῶν τοιούτων σπείρωνται. *Juvenibus, qui vel in bello vel aliis in rebus valent, cum præmia et alia munera tribuenda sunt, tum prolixior concedenda cum mulieribus dormiendi licentia, ut simul per interpositam causam quam plurimi ex talibus scuntur.*

παραμυθεῖσθαι· (Ἐπίκουρος δὲ καὶ αὐτὸς σὺν τῷ ἀθεότητ᾽ διδάσκειν συμβουλεύει καὶ μητράσι καὶ ἀδελφοῖς συμμίγνυσθαι (24),) καὶ πέρα (25) τῶν νόμων τοῦτο κωλύοντων· ὁ γὰρ Σολομῶν (26) καὶ περὶ τοῦτου σαφῶς ἐνομοθέτησεν, ὅπως ἐκ τοῦ γήμαντος οἱ παῖδες νομίμως γίνωνται, πρὸς τὸ μὴ ἐκ μοιχείας τοὺς γεννωμένους εἶναι, ἵνα μὴ τὸν οὐκ ὄντα πατέρα τιμῆσθαι ὡς πατέρα, ἢ τὸν ὄντως πατέρα ἀτιμάσθαι τις, ἀγνοῶν ὡς μὴ πατέρα· ὅποσα τε οἱ λοιποὶ νόμοι κωλύουσι· Ῥωμαίων τε καὶ Ἑλλήνων τὰ τοιαῦτα πράττειν. Πρὸς τί οὖν Ἐπίκουρος καὶ οἱ Στωϊκοὶ δογματίζουσιν ἀδελφοκοιτίας καὶ ἀρρενοβασίας ἐπιτελεῖσθαι, ἐξ ὧν διδασκαλιῶν μεστὰς βιβλιοθήκας πεποιήκασιν, εἰς τὸ ἐκ παιδῶν μαθεῖν τὴν ἀθεσμον κοινωνίαν; Καὶ τί μοι λοιπὸν κατατρέβεσθαι περὶ αὐτῶν, ὅπου γε καὶ περὶ τῶν θεῶν παρ' αὐτοῖς λεγομένων τὰ ὅμοια κατηγγέλκασιν;

7. Θεοὺς γὰρ φήσαντες εἶναι, πάλιν εἰς οὐδὲν αὐτοὺς ἠγήσαντο. Οἱ μὲν γὰρ ἐξ ἀτόμων αὐτοὺς ἔφασαν συνεστάναι· οἱ δὲ αὐτῶν χωρεῖν εἰς ἀτόμους, καὶ μηδὲν πλεῖον ἀνθρώπων δύνασθαι τοὺς θεοὺς φασί. Πλάτων ἐξ, θεοὺς εἰπὼν εἶναι, ὑλικοὺς αὐτοὺς βούλεται συνιστᾶν. Πυθαγόρας δὲ, τσαῦτα μοχθήσας περὶ θεῶν, καὶ τὴν ἄνω κάτω πορείαν ποιησάμενος, ἔσχατον ὀρίζει φύσιν καὶ αὐτοματισμὸν εἶναι φησὶ τῶν πάντων καὶ θεοὺς (27) ἀνθρώπων μηδὲν φροντίζειν. Ὅποσα τε Κλειτόμαχος ὁ Ἀκαδημαῖκός (28) περὶ ἀθεότητος εἰσηγήσατο. Τί δ' οὐχὶ καὶ Κριτίας, καὶ Πρωταγόρας ὁ Ἀθήρητις λέγων· *Εἴτε γάρ εἰσι θεοὶ, οὐ δύναμαι περὶ αὐτῶν λέγειν, οὔτε ὅποιοι εἰσι*

(24) *Ἐπίκουρος ... συμμίγνυσθαι*. Hæc uncis inclusi, quia in locum non suum obrepserunt; eorum paterna sedes assignari debet post hæc verba ὡς μὴ πατέρα. Sic enim, ut ex nostra interpretatione animadverti potest, et Platonis de matrimonio leges cum Solonis legibus apte comparabuntur, et incesti cum matribus et sororibus concubitus, qui Epicuro placebant, decenter conjungentur cum aliis facinoribus, quæ ab hoc philosopho laudari testatur Theophilus. Sed summa erit perturbatio, si quod dicitur de Platonis et Solonis legibus, id impia et absurda Epicuri præcepta interrumpant; neque explicari poterit, quo referenda sint hæc verba, ὅποσα τε οἱ λοιποί.

(25) *Καὶ πέρα*. Duo codices mss. καὶ περὶ. Editio Hamburg. καίπερ, unde Wolfius ut hanc lectionem tueatur, etiam articulum post νόμων delendum esse existimat.

(26) *Σολομῶν*. Græbius et Fabricius legunt Σόλων, eorumque conjecturam hoc rationis momento defendit Wolfius, quod inutilis sit omnino Solomonis auctoritas, ut probetur Epicurum contra leges Græcorum et Romanorum venisse.

(27) *Φησὶ τῶν πάντων καὶ θεοὺς*. Sic ope Regii codicis emendavit Wolfius quod prave in editis legebatur φησὶ τε τῶν πάντων θεοὺς. Libenter etiam expungerem illud φησὶ. Neque enim hæc verba ὀρίζει φύσιν idem valent ac, *Deum esse naturam autumat*.

A mulceri oportebat) quamvis ea res legibus prohiberetur. Nam Solon etiam ea de re legem discrete sancivit, ut ex patre matrimonio conjuncto legitime pueri nascantur, non autem ex adulterio, ne quis in patris loco eum colat qui pater non sit, aut eum qui vere sit ignominia afficiat, patrem esse ignorans. Epicurus autem, præterquam quod Deum non esse docet, auctor est ut cum matribus et sororibus consuetudo stupri habeatur, ac ejusmodi facinora patrentur, quæcunque reliquis legibus Romanorum et Græcorum prohibentur. Cur igitur Epicurus et Stoici incestos cum sororibus et masculis concubitus docent, qua doctrina bibliothecas impleverunt, ut a teneris infanda flagitia ediscerentur? Sed quid attinet pluribus circa eos immorari, cum de iis etiam quos appellant diis similia prædicaverint?

7. *Inconstans de diis doctrina*. — Postquam enim deos esse dixerunt, rursus eos ad nihilum redigunt. Alii enim ex atomis eos constare dixerunt; alii in atomos abire, nec quidquam amplius quam homines posse. Plato autem postquam deos esse dixit, eosdem ex materia constituere non dubitat. Pythagoras autem, qui tot ac tanta de diis laboravit, ac sursum deorsum peregrinatus est, postremo natura et fortuito concursu omnia contineri, nec ullam hominum procurationem deos gerere definit. Mitto etiam quot et quanta Clitomachus Academicus excogitarit, ut nullos esse deos probaret. Quid nonne etiam Critias? Nonne Protagoras cujus est illud: *Neque utrum sint dii possum dicere, nec quales sint demonstrare; multa enim sunt quæ me deterruunt*. Quæ autem ab Euhemero summiæ impietatis homine dicta sunt, ea ne commemorare quidem operæ pretium videtur. Is enim postquam multa de diis disserere ausus est, postremo nullos omnino esse, ac fortuito omnia gubernari com-

Duo hic maximi errores tribuuntur Pythagoræ; primo quidem *omnia natura et fortuito impetu constare*: deinde nullam esse providentiam. Hoc Theophili de Pythagora judicium nonnullis displicuit, in primis Reinesio *Var. lect.* lib. iii, p. 444. Habet tamen Theophilus non contemnendos ascriptores. *Hoc mundi corpus, inquit Tertullianus Apol. vi, sive innatum et infectum secundum Pythagoram; sive natum et factum secundum Platonem*. Pythagoram Theodoretus adjungit aliis providentiæ obtrectatoribus. Οὐ μόνον δὲ, inquit lib. vi, *adv. Græcos*, p. 562, οἱ ἀμφὶ τὸν Δημόκριτον καὶ Χρύσιππον καὶ Ἐπίκουρον πάντα κατὰ ἀνάγκην ἔφασαν γίνεσθαι, ἀνάγκην καλοῦντες τὴν εἰμαρμένην, ἀλλὰ καὶ Πυθαγόρας ὁ πολυθρύλλητος ἀνάγκην εἶπε περιχεῖσθαι τῷ κόσμῳ. *Non solum autem Democritus et Chrysippus et Epicurus omnia fieri necessitate dixerunt, necessitatem appellantes fatum; sed celeberrimus quoque Pythagoras necessitatem mundo incubare dixit*.

(28) *Ἀκαδημαῖκός*. Ita codex uterque ms. et Hamb. Aliæ editiones Ἀκαδημικός. Illud ὅποσα τε cum interrogationis nota legit cl. Wolfius. Sed referendum potius videtur, ad superiora: Τί μοι λοιπὸν κατατρέβεσθαι περὶ αὐτῶν; *Mitto, vel, Quid memorem quot et quanta Clitomachus, etc.*

(29) *Πλάτων*. Ita Oxon. Hamburg. pro eo quod mendose legebatur in omnibus editis et mss. πάντων.

tendit. Plato autem, qui tam multa de monarchia Dei disputavit, ac de anima humana, immortalem eam esse statuens, nonne postea secum ipse pugnare deprehenditur, dum quorundam animas in alios homines migrare dicit, quorundam autem in animalia rationis expertia **385** concedere? Annon horrenda et nefanda ejus sententia viris prudentibus videbitur, ut qui olim homo fuerit, is rursus lupus aut canis fiat, aut asinus aut aliud quidpiam animal rationis expertus? Huic consona præterquamquod etiam providentiam sustulit. Utris igitur credemus? Philemoni Comico dicenti,

*Præclara namque numinis cultoribus
Spes ad salutem suppedit;*

an iis, quos diximus, Euhemero, Epicuro et Pythagoræ, cæterisque Deum colendum esse negantibus, ac providentiam tollentibus? Ac de Deo quidem et providentia sic locutus est Aristoteli:

*Confide, dignis nam omnibus solet Deus
Opem tulisse; maximeque talibus.
Ni sit statutum præmium viventibus
Præscribit ut fas; esse quid prodest pium?
Sed rem esse sic fac; sæpe sed vidi tamen
Illos pie ævum qui volunt traducere,
Uti haud secundis rebus; et qui aliud nihil
Præter lucellum ipsisque solis utile
Curant, honore fulgidos quam nos magis
Esse hoc in ævo. Longius sed cernere*

*Et præstolari finem oportet omnium,
Non enim, ut inhæret pluribus sententia,
Nefanda prorsus, sæculoque inutilis,
Injussa quædam motio est; et omnia
Reguntur ut sors fert. Habere enim volunt
Morum suorum hæc improbi munimina.
Pietatis autem et præmium est cultoribus:
Est et scelestis, ut decet, punitio;
Nil quippe nil fit absque providentia.*

Et quæcunque alii et prope modum plerique de Deo et providentia dixere, ea quam parum inter se consona dixerint in promptu est. Alii enim Deum omnino et providentiam sustulerunt, alii Deum esse statuerunt, et providentia gubernari omnia confessi sunt. Prudenti igitur auditori et lectori diligenter considerandum est quid a quoque dicatur, quemadmodum ait Simylus:

(30) *Πυθαγόρα*. Wolfius et Fabricius legendum censent Πρωταγόρα, eisque prorsus assentior. Neque enim Pythagoram Theophilus conjungere potuit cum Euhemero et Epicuro et aliis nullum esse Deum pronuntiantibus. Hoc uno crimine Pythagoram premit, quod sustulerit providentiam.

(31) *Πᾶσι τοῖσιν ἀξίοις*. Habent editiones nostræ τοῖς ἀξίοις, sed ita emendavit Grotius in *Excerpt. tragæd. et comic.*, pag. 1004, ubi hos versus Aristophonti Comico tribuendos opinatur. Fellus et Wolfius scripsere πᾶσι γὰρ τοῖς ἀξίοις.

(32) *Εἴη γὰρ οὕτως*. Hic loqui incipit alia persona, quæ providentiæ adversatur, et prosperam improborum fortunam providentiæ defensoribus objicit.

(33) *Καὶ τὸ κατ' αὐτοῦς*. Conjunctio, quæ deest in codicibus mss. et editis, metri causa addita est a Fello et Wolfio. Deest etiam τὸ in editis. Grotius ita legit:

*Πράττοντας ἀτόπως· τοὺς δὲ μηδὲν ἕτερον ἂν
Σκοποῦντας ἢ τὸ λυσιτελὲς αὐτοῖς μόνον.*

Sed non videtur necesse verbum illud σκοποῦντας aut aliud simile addere, sed tantum supplere ἐλομένους, quod paulo ante præcedit.

τὸς ὕστερον εὐρίσκειται ἐναντία ἑαυτῷ λέγων, τὰς μὲν ψυχὰς μετέρχεσθαι εἰς ἑτέρους ἀνθρώπους, ἐνίων δὲ καὶ εἰς ἀλογα ζῶα χωρεῖν; Πῶς οὐ δεινὸν καὶ ἀθέμιτον δόγμα αὐτοῦ τοῖσγε νοῦν ἔχουσι φανήσεται, ἵνα ὅποτε ἀνθρώπος πάλιν ἔσται λύκος, ἢ κύων, ἢ ὄνος, ἢ ἄλλο τι ἀλογον κτῆνος; Τούτῳ ἀκόλουθα καὶ Πυθαγόρας εὐρίσκειται φλυαρῶν, πρὸς τῷ καὶ πρόνοιαν ἐκκόπτειν. Τίνι οὖν αὐτῶν πιστεύσωμεν; Φιλήμονι τῷ Κωμικῷ λέγοντι·

Pythagoras quoque nugatus esse deprehenditur, uti igitur credemus? Philemoni Comico dicenti,

*Οἱ γὰρ θεὸν σέβοντες ἐλπιδας καλὰς
Ἔχουσιν εἰς σωτηρίαν·*

ἢ οἷς προειρήκαμεν Εὐημέρω καὶ Ἐπικούρω καὶ Πυθαγόρῃ (30), καὶ τοῖς λοιποῖς ἀρνούμενοις εἶναι θεοσέβειαν, καὶ πρόνοιαν ἀναιροῦσιν; Περὶ μὲν οὖν Θεοῦ καὶ προνοίας Ἀρίστων ἔφη·

*Θάρσει, βοηθεῖν πᾶσι τοῖσιν ἀξίοις (31)
Εἴωθεν ὁ θεός· τοῖς δὲ τοιούτοις σφόδρα.
Εἰ μὴ παρέσται προεδρία τις κειμένη
Τοῖς ζῶσιν ὡς δεῖ, τί πλεον ἔστιν εὐσεβεῖν;
Εἴη γὰρ οὕτως (32)· ἀλλὰ καὶ λίαν ὀρῶ
Τοὺς εὐσεβῶς μὲν ἐλομένους διεξάγειν
Πράττοντας ἀτόπως· τοὺς δὲ μηδὲν ἕτερον ἢ
Τὸ λυσιτελὲς καὶ τὸ κατ' αὐτοῦς (33) μόνον,
Ἐντιμότεραν ἔχοντας ἡμῶν διάθεσιν
Ἐπὶ τοῦ παρόντος. Ἀλλὰ δεῖ (34) πόρρω βλέ-*

*[πειν,
Καὶ τὴν ἀπάντων ἀναμένειν καταστροφὴν.
Οὐχ ἔν τρόπον γὰρ παρ' ἐνίοις ἰσχυρὴ τις
Δόξα κακοήθης, τῷ βίῳ τ' ἀνωφελῆς,
Φορὰ τις (35) ἔστ' αὐτόματος, ἢ βραβεύεται
Ὡς ἔτυχε πάντα. Ταῦτα γὰρ κρίνουσ' ἔχειν
Ἐφόδιον πρὸς τὸν ἴδιον οἱ φαῦλοι τρόπον.
Ἔστι δὲ καὶ τοῖς (36) ζῶσιν ὁσῶς προεδρία,
Καὶ τοῖς πονηροῖς, ὡς προσῆκ', ἐπιτιμία.
Χωρὶς προνοίας γίνεται γὰρ οὐδὲ ἔν (37).*

Ὅποσα τε καὶ ἄλλοι, καὶ σχεδόν γε (38) οἱ πλείους εἶπον περὶ Θεοῦ, καὶ προνοίας, ὅρᾳν ἔστι πῶς (39) ἀνακόλουθα ἀλλήλοις ἔφασαν. Οἱ μὲν γὰρ τὸ ἐξ ὄλου Θεὸν καὶ πρόνοιαν εἶναι ἀνεῖλον· οἱ δ' αὖ συνέστησαν Θεὸν, καὶ πάντα προνοία διοικεῖσθαι ὡμολόγησαν. Τὸν οὖν συνετὸν ἀκροατὴν καὶ ἀναγινώσκοντα προσέχειν ἀκριβῶς τοῖς λεγομένοις δεῖ (40)· καθὼς καὶ ὁ Σίμυλος ἔφη·

(34) Ἀλλὰ δεῖ. Hic providentiæ defensor responsionem incipit.

(35) Ἀνωφελῆς, φορὰ τις, etc. Sic ex codicibus mss. emendatum quod erat in editionibus Parisiensibus: Τῷ βίῳ ὡς ἔτυχε· ταῦτα πάντα κρίνουσιν ἔχειν. Tigurina editio habebat τῷ βίῳ τε pro τῷ βίῳ. Grotius pro hac voce ἀνωφελῆς reposuerat προσγίνεται quia notus illi non erat versus φορὰ τις ex codicibus mss. depromptus in editionibus Oxon. et Hamb. Versum ὡς ἔτυχε, etc., scripsi, ut apud Grotium. Necesse est enim referre πάντα ad βραβεύεται. Editi habent ταῦτα γὰρ πάντα κρίνουσιν ἔχειν.

(36) Ἔστι δὲ καὶ τοῖς. Grotius habet ἀλλ' ἔστι καὶ τοῖς. Cl. Wolfius legendum proponit ἔστι δὲ καὶ τοῖς.

(37) Οὐδὲ ἔν. Ita cod. Reg., Grotius et Wolfius. Aliæ editiones οὐδέν.

(38) Σχεδόν γε. Deest vocula in Regio codice.

(39) Ὅρᾳν ἔστι πῶς. Reg. cod. ὁρᾶς πῶς.

(40) Δεῖ. Hanc vocem editioni Hamburgensi atque huic nostræ Regius codex suppeditavit, qui habet etiam καθὰ καὶ ὁ Σίμυλος.

Κοιῶς ποιητᾶς ἔθος ἐστὶ καλεῖν
Καὶ τοὺς περιττοὺς (41) τῇ φύσει, καὶ τοὺς κα-
[λοὺς.

Ἔδει δὲ κρίνειν.

Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων (42).

Χαλεπὸν ἀκροατῆς ἀσύνετος καθήμενος·
Ἵπὸ γὰρ ἀνοίας οὐχ ἑαυτὸν μέμψεται.

Χρὴ οὖν προσέχειν καὶ νοεῖν τὰ λεγόμενα, κριτικῶς
ἐξετάζοντα τὰ ὑπὸ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν λοιπῶν
ποιητῶν εἰρημένα.

8. Ἀρνούμενοι γὰρ θεοὺς εἶναι, πάλιν ὁμολογοῦ-
σιν αὐτοὶ, καὶ τούτους πράξεις ἀθέσμους ἐπιτελεῖν
ἔφασαν. Καὶ πρώτου (43) γε τοῦ Διὸς οἱ ποιηταὶ
εὐφρονότερον ἔδουσι τὰς χαλεπὰς πράξεις. Χρυσίπ-
πος δὲ ὁ πολλὰ φλυαρήσας, πῶς οὐχὶ εὐρίσχεται
σημαίνων τὴν Ἡραν στόματι μιαρῶ συγγίνεσθαι τῷ
Δί; Τί γὰρ μοι καταλέγειν τὰς ἀσελγείας τῆς μη-
τρὸς θεῶν λεγομένης; ἢ Διὸς τοῦ Λατιαρίου διψῶν-
τος αἵματος ἀνθρωπέου; ἢ Ἄττου τοῦ (44) ἀπο-
κοπτομένου· ἢ ὅτι ὁ Ζεὺς ὁ καλούμενος τραγωδῶς,
κατακλύσας τὴν ἑαυτοῦ χεῖρα, ὡς φασί, νῦν παρὰ
Ῥωμαίοις θεὸς τιμᾶται; Σιγῶ τὰ Ἀντινόου τεμέ-
νη καὶ τὰ τῶν λοιπῶν καλουμένων θεῶν. Καὶ γὰρ
ἱστορούμενα τοῖς συνετοῖς καταγέλωτα (45) φέρει.
Ἦτοι οὖν περὶ ἀθεότητος αὐτοὶ ὑπὸ τῶν ἰδίων δογ-
μάτων ἐλέγχονται οἱ τὰ τοιαῦτα φιλοσοφήσαντες, ἢ
καὶ περὶ πολυμιξίας καὶ ἀθέσμου κοινωνίας. Ἐτι
μὴν καὶ ἀνθρωποβορία παρ' αὐτοῖς εὐρίσχεται, δι'
ῶν συνέγραψαν γραφῶν, καὶ πρώτους γε οὖς τετι-
μήκασι θεοὺς, ταῦτα πεπραχότας (46) ἀναγράφουσιν.

9. Ἡμεῖς δὲ καὶ θεὸν ὁμολογοῦμεν, ἀλλ' ἓνα, τὸν
κτίστην καὶ ποιητὴν καὶ δημιουργὸν τοῦδε τοῦ παν-
τὸς (47), καὶ προνοεῖ τὰ πάντα διοικεῖσθαι ἐπιστά-
μεθα, ἀλλ' ὑπ' αὐτοῦ μόνου· καὶ νόμον ἅγιον μεμα-
θήκαμεν· ἀλλὰ νομοθέτην ἔχομεν τὸν ὄντως θεὸν,
ὃς διδάσκει (48) ἡμᾶς δικαιοπραγεῖν, καὶ εὐσεβεῖν,
καὶ καλοποιεῖν. Καὶ περὶ μὲν εὐσεβείας λέγει· Οὐκ
ἔσοντι σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Οὐ ποιήσεις
σεαυτῷ εἰδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ
οὐρανῷ ἄνω, ἢ (49) ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω, ἢ ὅσα ἐν
τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς· οὐ προσκυνήσεις
αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς. Ἐγὼ γὰρ εἰμι
Κύριος ὁ Θεός σου. Περὶ δὲ τοῦ καλοποιεῖν ἔφη·
Τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα σου, ἵνα εὖ

⁴⁷ Exod. xi, 3, 4, 5.

(41) Περιττοὺς. Cl. Wolfius contendit hanc vo-
cem idem valere ac *eximium*, ac proinde in eodem
versu legendum καὶ τοὺς καχοὺς. Vox enim περι-
τούς, inquit, Atticis non *superfluum*, sed *eximium*,
excellens, *egregium* denotat, id quod *Cour. Ritters-*
husius ad Oppiani Halieut. 12, pag. 281, ita proba-
tum dedit, ut dubitandi non relinjuatur locus.

(42) Καθάπερ καὶ ὁ Φιλήμων. Ita Regius codex,
aptius multo quam editiones Parisienses et in marg.
Tigurina καθάπερ ἔξόν τι. Ducæus et Tigur. κα-
θάπερ ἔξ οὗ τι. Oxon. et Hamburg., καθάπερ
ἢ ἔξ οὗ τι. Probat Cl. Wolfius scripturam Regii
codicis. Paulo post delendum λοιπῶν vel ποιητῶν.

(43) Καὶ πρώτου. Existimat eruditus Wolfius hoc
loco vertendum esse, Jovis deorum principis. Sed
cum paulo post legamus καὶ πρώτους γε οὖς τετιμή-

A Mos est poetas nomine a quo dicere,
Natura inepti sive sint, sive optimi.

At judicare oportet.

386 Quemadmodum et Philemon :

Res est molesta, ineptus auditor sedens :

Haud namque culpatur seipsum pro vecordia.

Attendere igitur oportet et considerare quid dica-
tur, judicio expendentem quæ a philosophis et
poetis dicta sunt.

8. Scelera diis attributa a scriptoribus ethnicis. —
Nam qui negant deos esse, rursus confitentur, ac
infanda facinora ab his patrari dixerunt. Ac Jovis
quidem inprimis nefarie facta pleniori ore poetæ
prædicant. Chrysippus autem qui multa nugatus
est, an non significare invenitur Junonem ore im-
puro cum Jove esse congressam? Quid enim matris
illius, quæ dicitur, deorum, aut Jovis Latiaris
sanguinem humanum sitientis, aut Attidis castrati
lascivias recenseam? aut Jovem illum cognomine
Tragædum, qui suam ipsius, ut perhibent, manum
imundavit, ac nunc deus apud Romanos colitur?
Taceo templa Antinoi et cæterorum, quos vocant,
deorum. Risum enim, dum narrantur, cordatis
viris excutiunt. Vel impietatis igitur ex suis ipso-
rum opinionibus arguuntur qui talia philosophati sunt
vel etiam promiscui ac nefandi concubitus. Quin
etiam hominum vorandorum inhumanitas apud eos
deprehenditur ex iis quæ scripta reliquerunt; et
quos colunt deos, principes eos scribunt fuisse ho-
C tum facinorum edendorum.

9. Christianorum doctrina de Deo, et de decem
ejus præceptis. — Nos autem et Deum confitemur,
sed unum, conditorem et creatorem et opificem
hujus universi; et providentia gubernari omnia
scimus, sed ab eo solo; et legem sanctam didici-
mus, sed legislatorem habemus verum Deum, a
quo et justitiam colere et pietatem et bona opera
facere edocemur. Ac de pietate quidem sic præcep-
pit: Non erunt tibi dii alieni præter me. Non facies
tibi ipsi idolum, nec cujusquam similitudinem quæ-
cunque in cælis desuper, aut quæcunque in terra
deorsum, aut quæcunque in aquis sunt subter terram.
Non adorabis ea neque coles illa; ego enim sum Do-
minus Deus tuus⁴⁷. De bonis autem operibus sic

D κασι θεοὺς, et supra καὶ πρώτους γε τοὺς θεοὺς,
eamdem vocem his in locis eodem modo interpre-
tandam crediderim. Supra leg. ὁμολογοῦσιν αὐτούς.

(44) Ἄττου τοῦ. Ita cod. Reg. et editio Hambur-
gensis. Aliæ Ἄττιν.

(45) Καταγέλωτα. Uterque codex κατὰ γέλωτα.

(46) Πεπραχότας. Cod. Reg. πεπραχότας.

(47) Τοῦ παντὸς. Editi addunt κόσμου, quod multo
aptius deest in Regio codice.

(48) Διδάσκει. Cod. Reg. καὶ διδάσκει et μοι καὶ
δικαιοπραγεῖν. Mox idem οὐκ ἔσονται θεοὶ ἕτεροι.

(49) Ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω ἢ. Ita uterque codex
ms. et editio Tigurina. Aliæ τῷ ἄνω. Quin etiam
hæc omnino desunt in editionibus Parisiensibus
anni 1615 et 1636. Infra Reg. codex δίδωμί σοι Κύ-
ριος ὁ Θεός σου.

ait : *Honora patrem tuum et matrem tuam, ut bene tibi sit, et ut longævus sis super terram quam ego do tibi Dominus Deus*²⁸. Atque etiam de justitia : *Non machaberis. Non occides. Non suraberis. Non falso testaberis contra proximum tuum testimonium falsum. Non concupisces uxorem proximi tui. Non concupisces domum ejus, nec agrum nec servum ejus, nec ancillam ejus, nec bovem ejus, nec subjugale, neque ullum pecus ejus, neque quæcunque sunt proximi tui. Non pervertes judicium pauperis in judicio ejus. Ab omni verbo injusto recedes. Innocentem et justum non occides, nec justificabis impium, et munera non accipies; munera enim excæcant oculos videntium et pervertunt verba justa*²⁹. Hujus **387** divinæ legis minister fuit Moyses famulus Dei, toti quidem mundo, præcipue vero Hebræis qui et Judæi dicti sunt; quos antiquitus rex Ægypti in servitutem redegit, cum essent semen justum hominum piorum et sanctorum, Abraham, Isaac, et Jacob. Horum recordatus Deus, factisque miraculis et stupendis per Moysen prodigiis liberavit eos et ex Ægypto eduxit, ac per eam regionem, quæ deserta dicitur, deductos restituit in terram Chananaeam, quæ postea Judæa vocata est, legemque posuit, et hæc eos edocuit. Magnæ igitur et admirabilis ad omnem justitiam legis decem capita, quæ modo retulimus, sic habent.

νόμον (52) παρέθετο, καὶ ἐδίδαξεν αὐτοὺς ταῦτα. Τοῦ μὲν οὖν νόμου μεγάλου καὶ θαυμασίου πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ὑπάρχοντος δέκα κεφάλαια ἃ προσηρξαμεν τοιαῦτά ἐστιν.

10. *Præceptum de humanitate in advenas.* — Quoniam igitur inquilini in Ægypto fuerant, qui genere Hebræi erant ex Chaldæa (orta enim his temporibus fame, necesse habuerunt in Ægyptum transmigrare frumenti causa, quod illic vendebatur, ubi et diu commorati sunt. Hæc autem eis eveniebant secundum Dei prædictionem) cum, inquam, inquilini in Ægypto annis quadringentis et triginta fuissent, cumque illos Moyses in desertum perducturus esset; sic eos Deus per legem edocuit : *Peregrinum non affligetis: vos enim nostis animam peregrini: ipsi enim peregrini in terra Ægypti suis*³⁰.

11. *De pœnitentia.* — Cum autem legem eis a Deo datam populus transgrederetur, benignus et misericors Deus nolens eos e medio tollere, ad legem, quam eis dederat, illud etiam adjecit, ut prophetas eis deinceps ex fratribus suis mitteret, qui docerent et in memoriam redigerent instituta legis, atque ad pœnitentiam eos converterent, quo amplius

σοι γένηται, καὶ ἴνα μακροχρόνιος ἔσῃ ἐπὶ τῆς γῆς, ἣν ἐγὼ δίδωμι σοι Κύριος ὁ Θεός. Ἐπι περὶ δικαιοσύνης· Οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις, οὐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τοῦ πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ. Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον σου. Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν οὐκίαν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ, οὐδὲ τὸν παιδα αὐτοῦ, οὐδὲ τὴν παιδίσκην αὐτοῦ, οὐδὲ τοῦ βοῦς αὐτοῦ, οὐδὲ τοῦ ὑποζυγίου αὐτοῦ, οὐδὲ παντὸς κτήνους αὐτοῦ, οὐτε ὅσα ἐστὶ τῷ πλησίον σου. Οὐ διαστρέψεις κρῖμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ. Ἀπὸ παντὸς ῥήματος ἀδίκου διαποστήσῃ. Ἄθῶον καὶ δίκαιον οὐκ ἀποκτενεῖς· οὐ δικαίως τὸν ἀσεβῆ· καὶ δῶρα οὐ λήψῃ· τὰ γὰρ δῶρα ἀποτυφλοῖ ὀφθαλμοὺς βλεπόντων, καὶ λυμναίνεται ῥήματα δίκαια. Τούτου μὲν οὖν τοῦ θεοῦ νόμου διάκονος γεγένητα: Μωϋσῆς, ὁ καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ, παντὶ μὲν τῷ κόσμῳ, παντελῶς δὲ τοῖς Ἑβραίοις τοῖς καὶ Ἰουδαίοις καλουμένοις, οὓς κατεδούλωσεν (50) ἀρχῆθεν βασιλεὺς Αἰγύπτου, τυγχάνοντας σπέρμα δίκαιον ἀνδρῶν θεοσεβῶν, καὶ δαίμων, Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ. Ὁ Θεός (51) μνησθεὶς καὶ ποιήσας θαυμάσια καὶ τέρατα διὰ Μωϋσέως παράδοξα, ἐρρύσατο αὐτοὺς, καὶ ἐξήγαγεν ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἀγαγὼν αὐτοὺς διὰ τῆς ἐρήμου καλουμένης· οὓς καὶ ἀποκατέστησεν εἰς τὴν Χαναναίαν γῆν, μετέπειτα Ἰουδαίαν ἐπικληθεῖσαν, καὶ

Τοῦ μὲν οὖν νόμου μεγάλου καὶ θαυμασίου πρὸς πᾶσαν δικαιοσύνην ὑπάρχοντος δέκα κεφάλαια ἃ προσηρξαμεν τοιαῦτά ἐστιν.

10. Ἐπειδὴ οὖν προσήλυτοι ἐγενήθησαν ἐν γῆ Αἰγύπτῳ, ὄντες τὸ γένος Ἑβραῖοι (53) ἀπὸ γῆς τῆς Χαλδαϊκῆς (κατ' ἐκεῖνο (54) καιροῦ λιμοῦ γενεμένης ἀνάγκην ἔσχον μετελθεῖν εἰς Αἴγυπτον σιτίων ἐκεῖ πιπρασκομένων, ἔνθα καὶ χρόνῳ παρώκησαν· ταῦτα δὲ αὐτοῖς συνέβη κατὰ προαναφώνησιν Θεοῦ)· παροικήσαντες οὖν ἐν Αἰγύπτῳ ἔτεσι τετρακοσίσις καὶ τριάκοντα, ἐν τῷ τῶν Μωϋσῆν μέλλειν ἐξάγειν αὐτοὺς εἰς τὴν ἔρημον, ὁ Θεός ἐδίδαξεν αὐτοὺς διὰ τοῦ νόμου λέγων· *Προσήλυτον οὐ θλίψετε· ὑμεῖς γὰρ οἴδατε τὴν ψυχὴν τοῦ προσηλύτου· αὐτοὶ γὰρ προσήλυτοι ἦτε ἐν τῇ γῆ Αἰγύπτῳ.*

11. Τὸν μὲν οὖν νόμον τὸν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένον αὐτοῖς ἐν τῷ παραβῆναι τὴν λαβὴν, ἀγαθὸς ὢν καὶ οἰκτίρμων ὁ Θεός, μὴ βωλόμενος διαφθεῖραι αὐτοὺς πρὸς τὸ δεδωκέναι (55) τὸν νόμον, ὕστερον δὲ καὶ (56) προφήτας ἐξέπεμψεν αὐτοῖς ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν, πρὸς τὸ διδάσκειν καὶ ἀναμιμνήσκειν τὰ τοῦ νόμου αὐτοῦ, καὶ ἐπιστρέφειν εἰς μετάνοιαν, τοῦ μηκέτι

²⁸ Ibid., 12. ²⁹ Ibid., 13, 17 et Deut ~~xxix~~. ³⁰ Exod. xxiii, 9.

(50) *Κατεδούλωσεν*. Uterque ms. κατεδουλώσατε pro κατεδουλώσατο.

(51) Ὁ Θεός. Legendum ὢν ὁ Θεός.

(52) *Καὶ νόμον*. Oxoniensis editio κατὰ νόμον. Eodem errato laborant editiones Parisienses anni 1615 et 1636.

(53) Ἑβραῖοι. Sic uterque ms. et editio Hamb. Aliæ Ἑβραίων.

(54) *Κατ' ἐκεῖνο*. Lucem affert parenthesis, sed

præterea legendum κατ' ἐκεῖνο γὰρ καιροῦ. Ibidem Regius codex λιμοῦ γενομένου.

(55) *Πρὸς τὸ δεδωκέναι*. Liqueet legendum esse πρὸς τῷ, atque ita legitur in Hamburgensi editione, sed sine auctoritate codicis ms.

(56) Ἵστερον δὲ καὶ. Deest utraque vocula in cod. Reg., nec ideo tamen delenda, ut in edit. Hamb. hæc vocula δέ, quam sæpe alias in ejusmodi locis adhiberi observavimus.

ἀμαρτάνειν. Εἰ δὲ ἐπιμένοιεν ἐν ταῖς φαύλαις (57) ἁμαρτάνειν. Εἰ δὲ ἐπιμένοιεν ἐν ταῖς φαύλαις (57) πράξεσι, προανεφώνησεν (58) ὑποχειρίους αὐτοῦ παραδοθῆναι πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς γῆς· καὶ ὅτι ταῦτα αὐτοῖς ἤδη ἀπέβη, φανερόν μὲν ἐστὶ. Περὶ μὲν οὖν τῆς μετανοίας Ἡσαίας ὁ προφήτης κοινῶς μὲν πρὸς πάντας, διακρήδην δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγει· Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν ἐπικαλέσασθε· ἡλίχι δ' ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν, ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνὴρ ἀνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπιπολὺ ἀφήσει τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Καὶ ἕτερος προφήτης Ἐζεκιήλ φησιν· Ἐὰν ἀποστραφῇ ὁ ἀνομος ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν ὧν ἐποίησε, καὶ φυλάξῃ τὰς ἐντολάς μου, καὶ ποιήσῃ τὰ δικαιώματά μου, ζῶν ζήσεται (59), καὶ οὐ μὴ ἀποθάνῃ, πᾶσαι αἱ ἀδικίαι αὐτοῦ ὅς ἐποίησεν οὐ μὴ μνησθῶσιν, ἀλλὰ τῇ δικαιοσύνῃ ἣ ἐποίησε ζήσεται, ὅτι οὐ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀνόμου, λέγει Κύριος, ἀλλ' ἐπιστρέψαι (60) ἀπὸ τῆς ἁδοῦ τῆς πορνείας, καὶ ζῆν αὐτόν. Πάλιν ὁ Ἡσαίας· Ἐπιστρέψατε οἱ τὴν βαθεῖαν βουλὴν βουλευόμενοι καὶ ἀνομον, ἵνα σωθήσεσθε. Καὶ ἕτερος, Ἱερεμίας· Ἐπιστρέψατε ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ὑμῶν, ὡς ὁ τρυγῶν ἐπὶ τὸν κάρτελλον αὐτοῦ, καὶ ἐλεηθήσεσθε. Πολλὰ μὲν οὖν, μᾶλλον δὲ ἀναρίθμητὰ ἐστὶ τὰ ἐν ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς εἰρημένα περὶ μετανοίας, ἀεὶ τοῦ Θεοῦ βουλομένου ἐπιστρέφειν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων ἀπὸ πασῶν τῶν ἀμαρτιῶν.

12. Ἐτι μὴν καὶ περὶ δικαιοσύνης, ἧς ὁ νόμος εἴρηκεν, ἀκόλουθα εὐρίσκεται καὶ τὰ τῶν προφητῶν, καὶ τῶν Εὐαγγελίων ἔχειν, διὰ τὸ τοὺς πάντας πνευματοφόρους ἐν Πνεύματι Θεοῦ λελαληκέναι. Ὁ γοῦν Ἡσαίας οὕτως ἔφη· Ἀφέλετε τὰς πορνείας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν, ἐκζητήσατε κρίσιν, ρύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῶ (61), καὶ δικαιώσατε χήραν. Ἐτι ὁ αὐτὸς, Διάλυε, φησὶν, πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· λύε στρυγγαλίας βιαίων συναλλαγμάτων· ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἀδικον διάσπα· διὰθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐὰν ἰδῆς γυμνόν, περιβαλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψη. Τότε βραθήσεται πρῶτον τὸ φῶς σου (62), καὶ τὰ λάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ· καὶ προπορεύεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου. Ὁμοίως καὶ Ἱερεμίας, Στήητε, φησὶν, ἐπὶ ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἴδετε, καὶ ἐπερωτήσατε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς Κυρίου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡ ἀγαθὴ, καὶ βαδίσετε ἐν αὐτῇ (63), καὶ εὐρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

⁴¹ Isa. i. v. 6, 7. ⁴² Ezech. viii, 21 et seqq. ⁴³ Isa. xxxi, 6 et xlv, 22. ⁴⁴ Jer. vi, 9. ⁴⁵ Isa. i, 16, 17. ⁴⁶ Isa. lviii, 6, 8. ⁴⁷ Jer. vi, 16.

(57) Ἐν ταῖς φαύλαις. Præpositionem suppediavit Regius codex. Omissa fuerat in editis ob similem syllabam verbi sequentis.

(58) Προανεφώνησεν. Editiones Oxon. et Paris. anni 1615 et 1636, προανεφώνησαν.

(59) Ζήσεται. Reg. Ζήσεται.

A non peccarent. Sin autem in pravis actionibus permanerent, prænuntiavit fore ut captivi traderentur omnibus regnis terræ; quæ quidem jam eis evenisse in promptu est. De pœnitentia igitur Isaias propheta communiter quidem omnes, nominatim vero populum alloquitur: *Quærite Dominum, et in inveniendolo eum, invocate, et postquam vobis appropinquaverit, relinquat impius vias suas, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum et misericordiam consequetur; quia multum dimittet peccata vestra* ⁴¹. Et Ezechiel alius propheta ait: *Si iniquus averterit se ab omnibus iniquitatibus quas fecit, et custodierit præcepta mea, et fecerit justificationes meas, vivens vivet et non morietur, et iniquitates ejus quas fecit non memorabuntur, sed justitia, quam fecit, vivet, quia nolo mortem iniqui, dicit Dominus, sed ut avertat se a via sua mala et vivat* ⁴². Rursus Isaias: *Convertimini qui profundum consilium initis et iniquum ut salvemini* ⁴³. Et alius propheta Jeremias: *Convertimini ad Dominum Deum vestrum, quemadmodum vindemians ad cartellum suum et misericordiam consequemini* ⁴⁴. **388** Multa quidem vel potius innumerabilia sunt de pœnitentia in Scripturis sanctis dicta, volente semper Deo humanum genus ab omnibus peccatis convertere.

12. *De justitia.* — Adhuc etiam et de justitia quam lex præcipit, consentaneæ inveniuntur prophetarum et Evangeliorum sententiæ, propterea quod omnes uno Dei afflati Spiritu locuti sunt. Sic igitur Isaias ait: *Auferte mala ex animabus vestris, discite facere bonum, quærite judicium, liberate oppressum, judicate pupillo, et justifyate viduam* ⁴⁵. Idem: *Dissolve, inquit, omnem colligaturam iniquitatis; solve obligationes violentorum contractuum; dimitte fractos in remissionem, et omnem scripturam iniquam conscinde; frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam, si videris nudum, operi; et domesticos seminis tui ne despexeris. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ cito orientur, et præibit ante te justitia tua* ⁴⁶. Similiter Jeremias: *Stete, inquit, super vias et videte et interrogate qualis sit via Domini nostri bona, et ambulate in ea, et invenietis requiem animabus vestris. Judicium justum judicate, quia in his est voluntas Domini Dei vestri* ⁴⁷. Similia dicit Moyses: *Custodite judicium et appropinquate ad Dominum Deum vestrum, qui firmavit cælum et cor-*

(60) Ἀλλ' ἐπιστρέψαι. Reg. ὡς ἐπιστρέψαι.

(61) Ὀρφανῶ. Cod. Reg. ὀρφανά.

(62) Πρῶτον τὸ φῶς σου. Tigur. τὸ φῶς σου πρῶτον.

(63) Βαδίσετε ἐν αὐτῇ. Uterque cod. βαδίσετε τὰ ἐν αὐτῇ.

didit terram. Et alius, qui Joel dicitur, his congruentia locutus est: *Congregate populum, sanctificate Ecclesiam, suscipite presbyteros, congregate parvulos sugentes ubera. Egrediatursponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo. Et orate ad Dominum Deum vestrum intente, ut misereatur vestri et deleat peccata vestra* ⁴⁸. Similiter alius, qui Zacharias dicitur: *Hæc dicit Dominus omnipotens: Judicium veritatis judicate: et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad proximum suum; et viduam et pupillam et advenam non opprimetis, et malitiam unusquisque non meminerit fratri suo in cordibus vestris, dicit Dominus omnipotens* ⁴⁹.

τωρ· Κρίμα ἀληθείας κρίνετε (67), καὶ ἔλεος καὶ οἰκτιρισμὸν ποιεῖτε ἕκαστος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· καὶ χήραν καὶ ὄρφανόν, καὶ προσήλυτον μὴ καταδυναστεύσητε, καὶ κακίαν ἕκαστος μὴ, μνησικακείτω τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

13. *De castitate.* — De castitate autem docet nos Scriptura sancta, non solum nihil opere peccare, sed ne cogitatione quidem; ita ut nec mali quidquam corde concipiamus, nec oculis aspicientes alienam uxorem concupiscamus. Salomon igitur qui rex et propheta exstitit, ait: *Oculi tui recta videant, et palpebræ tuæ annuant justa; rectas fac semitas pedibus tuis* ⁵⁰. Vox autem evangelica intensius de castitate præcipit his verbis: *Quisquis aspiciat uxorem alienam ad concupiscendum eam, jam mæchatus es eam in corde suo: et qui ducit, inquit, dimissam a viro, mæchatur, et qui dimittit uxorem, excepta fornicationis causa, facit eam mæchari* ⁵¹. Ait adhuc Salomon: *Illigabit quis ignem in veste sua, vestimenta autem sua non comburet? aut ambulabit quis super carbones* **389** *ignis et pedes non comburet? Sic qui proficiscitur ad mulierem, quæ sub viro est, innocens non erit* ⁵².

14. *De amore inimicorum, aliis nonnullis virtutibus.* — Atque ut non eos solum, qui nostri sunt generis benevolentia complectamur, ut quidam existimant, Isaias ait: *Dicite his qui vos oderunt et his qui exsecrantur: Fratres nostri estis, ut nomen Dei glorificetur et videatur in lætitia eorum* ⁵³. Evangelium autem: *Diligite, inquit, inimicos vestros, et precamini pro his qui lædunt vos. Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, qualem mercedem habetis? Hoc et latrones et publicani faciunt* ⁵⁴. Qui autem bene faciunt, eos non gloriari docet, ne studiosi sint hominibus placendi, *Nesciat enim, inquit, manus tua sinistra quid faciat manus tua dextra* ⁵⁵.

⁴⁸ Joel. ii, 16, 17. ⁴⁹ Zach. i, 9, 10. ⁵⁰ Prov. iv, 25. ⁵¹ Matth. v, 28. ⁵² Prov. vi, 27. ⁵³ Isa. lxi, 5. ⁵⁴ Matth. v, 44. ⁵⁵ Matth. vi, 3.

(64) Καὶ Μωϋσῆς. Legendum Ἰσραήλ, ut Grabius et Wolfius monuerunt. Non belle Fellus in ipso textu pro Μωϋσῆς scripsit Ἰσραήλ, a quo hæc desumpta existimabat, nempe ex lvi, 1 et xli et xlv, 18. Sed citata hic verba multo aptius, ut iidem eruditi viri observant, repetuntur ex Ose. xii, 6, et xiii, 4.

(65) Ἐκκλησίαν. Ita uterque codex ms. et Bi-

βλῖα. Editi Ἐκκλησίας.
(66) Ἐξαλείψει. Reg. ἐξαλείψη.
(67) Κρίνετε. Reg. κρίνατε.
(68) Περιπατήσει τις. Deest vocula in Reg. Leg. ἔτι ὁ Σολομῶν.
(69) Οὕτως. Ita Reg. Editi οὕτω.
(70) Ἄλλοφύλοις. Legendum esse ὁμοφύλοις, cl. Wolfius post Grabium et Davisium admonuit.

15. Καὶ περὶ σεμνότητος οὐ μόνον διδάσκει ἡμᾶς ὁ ἅγιος λόγος τὸ μὴ ἀμαρτάνειν ἔργῳ, ἀλλὰ καὶ μέγχις ἐννοίας, τὸ μηδὲ τῇ καρδίᾳ ἐννοσηθῆναι περὶ τινος κακοῦ, ἢ θεασάμενον τοῖς ὀφθαλμοῖς ἄλλοτριαν γυναῖκα ἐπιθυμῆσαι. Σολομῶν μὲν οὖν, ὁ βασιλεὺς καὶ προφήτης γενόμενος, ἔφη· *Οἱ ὀφθαλμοί σου ἐρῶθὰ βλέπέτωσαν· τὰ δὲ βλέφαρά σου νευέτω δίκαια· ἐρῶθὰς ποιεῖ τροχιάς σοῖς ποσίν.* Ἡ δὲ Εὐαγγέλιος φωνῇ ἐπιτατικώτερον διδάσκει περὶ ἀγνείας λέγουσα· *Πᾶς ὁ ἰδὼν γυναῖκα ἄλλοτριαν πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν ἤδη ἐμολχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· καὶ ὁ γαμῶν, φησὶν, ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς μοιχεύει· καὶ ὃς ἀπολύει γυναῖκα παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτήν μοιχευθῆναι.* Ὅτι ὁ Σολομῶν φησὶν· *Ἀποθήσει τις πῦρ ἐν ἱματίῳ, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ οὐ κατακαύσει; Ἡ περιπατήσει τις (68) ἐπ' ἀνθρώπων πυρὸς, τοὺς δὲ πόδας οὐ κατακαύσει; Οὕτως (69) ὁ εἰσπορευόμενος πρὸς γυναῖκα ὑπανδρον οὐκ ἀθωωθήσεται.*

14. Καὶ τοῦ μὴ μόνον ἡμᾶς εὐνοεῖν τοῖς ἄλλοφύλοις (70), ὡς οἴονται τινες, Ἰσαΐας ὁ προφήτης ἔφη· *Εἰπατε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ τοῖς βδελυσσομένοις, ἰ Ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστε, ἵνα τὸ ὄνομα Κυρίου δοξασθῇ, καὶ ὀρθῇ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν.* Τὸ δὲ Εὐαγγέλιον, *Ἀγαπάτε, φησὶ, τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. Ἐὰν γὰρ ἀγαπάτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποῖον μισθὸν ἔχετε; Τοῦτο καὶ οἱ λησταί, καὶ οἱ τελῶναι ποιοῦσι. Τοὺς δὲ ποιῶντας τὸ ἀγαθὸν διδάσκει μὴ καυχᾶσθαι, ἵνα μὴ ἀνθρωπάρεσκοι ᾖσιν. Μὴ γνώτω γὰρ, φησὶν, ἡ χεὶρ σου ἢ ἀριστερά, τί ποιεῖ ἡ χεὶρ σου ἢ δεξιὰ.* Ἔτι μὴν καὶ περὶ τοῦ ὑποτάσσ-

σεσθαι ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, καὶ εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐ-
τῶν, κελεύει ἡμᾶς (71) ὁ θεῖος λόγος, ὅπως ἤρεμον
καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν (72). Καὶ διδάσκει ἀπο-
δίδόναι πᾶσι τὰ πάντα, τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμὴν
τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον τῷ τὸν φόρον, τὸν φό-
ρον, μηδενὶ μηδὲν ὀφείλειν ἢ μόνον τὸ ἀγαπᾶν
πάντας.

15. Σκόπει τοίνυν εἰ οἱ τὰ τοιαῦτα μανθάνοντες
δύνανται ἀδιαφόρως ζῆν, καὶ συμφύρεσθαι ταῖς
ἀθεμίτοις μίξεσιν, ἢ τὸ ἀθεώτατον πάντων, σαρκῶν
ἀνθρωπείων ἐφάπτεσθαι ὅπου γε καὶ τὰς θέας τῶν
μονομάχων ἡμῖν ἀπειρηται ὄρα, ἵνα μὴ κοινωνοί
καὶ συνίστορες φόνων γενώμεθα. Ἄλλ' οὐδὲ τὰς λοι-
πὰς θεωρίας ὄρα, ἵνα μὴ μολύνωνται ἡμῶν οἱ
ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα, γινόμενα συμμετόχα τῶν ἐκεῖ
φωνῶν (73) ἀδομένων. Εἰ γὰρ εἴποι τις περὶ ἀνθρω-
ποδορίας, ἐκεῖ τὰ θεῶν καὶ τῆς τέχνης ἐσθί-
μενα· ἃ δὲ περὶ μοιχείας (74), οὐ μόνον περὶ ἀνθρώ-
πων, ἀλλὰ καὶ περὶ θεῶν, ὧν καταγγέλλουσιν εὐφώ-
νως μετὰ τιμῶν (75) καὶ ἄθλων, παρ' αὐτοῖς τραγο-
δεῖται. Μακρὰν δὲ ἀπειρή Χριστιανοῖς ἐνθυμηθῆναί τι
τοιούτου πρᾶξαι παρ' οἷς σωφροσύνη πάρεστιν, ἐγκρά-
τεια ἀσκεῖται, μονογαμία (76) τηρεῖται, ἀγνεία φυ-
λάσσεται, ἀδικία ἐκπορθεῖται, ἀμαρτία ἐκριζοῦται,
δικαιοσύνη μελετᾶται, νόμος πολιτεύεται, θεοσέβεια
πράσσεται, θεὸς ὁμολογεῖται, ἀλήθεια βραβεύει, χά-
ρις συντηρεῖ, εἰρήνη περισκέπει (77), λόγος ἅγιος
ὁδηγεῖ, σοφία διδάσκει, ζωὴ βραβεύει, θεὸς βασιλεύει.
Πολλὰ μὲν οὖν ἔχοντες λέγειν περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς
πολιτείας, καὶ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Θεοῦ, καὶ δη-
μιουργοῦ πάσης κτίσεως, τὰ νῦν αὐτάρκως ἡγού-
μεθα ἐπιμεμνησθαι, εἰς τὸ καὶ σὲ ἐπιστῆναι μάλιστα
ἐξ ὧν ἀναγινώσκειν (78) ἕως τοῦ δεῦρο, ἵνα ὡς φιλο-
μαθῆς ἐγενήθης, οὕτω καὶ φιλομαθῆς (79) ἔσῃ ἕως
τοῦ δεῦρο.

liceat, ut quemadmodum **390** hactenus discendi studiosus fuisti, ita etiam nunc libenter discas.

⁷⁶ I Tim. II, 2. ⁷⁷ Rom. XIII, 7, 8.

(71) *Κελεύει ἡμᾶς*. Ita uterque codex ms. et edi-
tio Hamburgensis. Legitur enim ἡμῖν in Tigur. et
apud Ducæum. Aliæ ἡμῶν.

(72) *Διάγωμεν*. Reg. διάζωμεν.

(73) *Φωνῶν*. Cl. Wolfius legendum esse contē-
dit φόνων, neque hanc in interpretando emendatio-
nem sequi dubitavit. Sed ei minime assentior. Hic
enim generatim Theophilus vitia insectatur specta-
culorum, tum exempla subjicit ejusmodi vitiorum,
nempe humanæ carnis epulum, quod cum homici-
dio conjunctum esse liquet, et deorum hominumque
flagitia. Tota ergo turbabitur oratio, si quis homi-
cidium eo intrudat, ubi nullum adhuc peculiare vi-
tium notatur.

(74) *Ἄ δὲ περὶ μοιχείας*. Legendum εἰ δέ, si
quis sententiam cum iis quæ præcedunt et sequun-
tur consentaneam quarat.

(75) *Μετὰ τιμῶν*. Sic uterque codex. Editi vi-
tiose κατὰ τιμῶν.

(76) *Μονογαμία*. Cod. Reg. μόνον ὁ γάμος. Bodl.
μόνον ὁ γαμία. Reg. codicis scripturam Cotel. ut
monet cl. Wolf. citat in notis ad I. II Hermæ, p. 64.
idque non absque Græculi fraude contigisse existi-
mat.

(77) *Περὶ σκέπει*. Ita Reg. et edit. Hamb. et Du-
cæus. Aliæ editiones περισκέπτει.

(78) *Ἀναγινώσκειν*. Oxon. et Hamb. ἀναγινώ-

Illud etiam jubet Scriptura sancta, ut magistratibus
et potestatibus subjiciamur ac pro iis precemur ut
tranquillam et pacatam vitam agamus ⁷⁶. Ac omnibus
omnia reddere docet: *Cui honorem, honorem; cui
timorem, timorem; cui tributum, tributum, nec quid-
quam ulli debere, nisi ut diligamus omnes* ⁷⁷.

15. *Christianorum innocentia luculenter defendi-
tur*. — Vide igitur an possint, qui talia edocentur,
indifferenter vivere, et in nefariis flagitiis volutari,
aut quod omnem impietatem superat, carnes hu-
manas attingere, cum præsertim nec gladiatorum
ludos spectare nobis liceat, ne participes et conscii
cædium fiamus. Neque etiam cætera spectacula
obeunda sunt, ne polluantur oculi nostri et aures,
si participes eorum fiant, quæ illic decantantur.
Si quis enim de carnis humanæ epulo loqui-
tur, illic Thyestis et Terei filii vorantur; si vero
de adulterio, illud apud eos non solum de homini-
bus, sed etiam de diis, quos canora voce decantant
non sine præmio et mercede, tragice exhibetur.
Procul autem absit a Christianis, ut iis quidquam
hujusmodi facere in mentem veniat, apud quos
adest temperantia, continentia colitur, unicum ma-
trimonium servatur, castimonia custoditur, inju-
stitia exterminatur, peccatum radicitus evellitur,
justitia exercetur, lex observatur, cultus Dei per-
agitur, Deus confitendo celebratur, veritas domi-
natur, gratia custodit, pax communit, sanctum
verbum manu ducit, sapientia docet, vita dirigit,
Deus regnat. Igitur cum permulta habeamus, quæ
de institutis nostris et Dei ac conditoris universorum
justificationibus dicamus, satis multa hactenus
nobis videmur commemorasse, ut animum rei perno-
scendæ adjicias; cum præsertim etiamnum perlegere
liceat, ut quemadmodum **390** hactenus discendi studiosus fuisti, ita etiam nunc libenter discas.

σχεις, ac sic etiam Regius codex. Sed legendum puto
ἐξ ὧν ἀναγινώσκειν. Pluribus disserendis supersedet
Theophilus, quia satis multa sibi disseruisse vide-
batur, ut Autolycum ad consideranda religionis
Christianæ instituta incitaret, cum præsertim sacras
ei litteras legere liceret. Hortatur ergo hominem ad
legendum, idque satis patet ex his quæ addit, ut
eodem sis discendi studio, nempe in sacris litteris,
quo hactenus fuisti in profanis. At cum hac adhor-
tatione non quadrat Scriptura ἐξ ὧν ἀναγινώσκεις
ἕως τοῦ δεῦρο. Præterea satis absurde Autolycus,
qui in profanis litteris operam posuerat, ex his quæ
hactenus legerat, Christiana instituta pernoscere
posse diceretur. Multo aptius Theophilus eum Chri-
stiana instituta considerare posse dicit, quia ei in
legendo hactenus pergere licebat, sacris scilicet
libris evolvendis, qui hactenus profanos evolverat.

(79) *Καὶ φιλομαθῆς*. Monitus Wolfius a cl. La-
croziollegendum conjicit καὶ πολυμαθῆς, quia respi-
cere videtur Theophilus ad verba Isocratis ad De-
monicum: Ἐάν τις φιλομαθῆς, ἔσῃ πολυμαθῆς. Sed
hæc conjectura penitus disconvenit proposito Theo-
phili, qui Autolycum hortatur, ut eodem sit in sa-
cris litteris discendis studio, quod hactenus in
profanas impenderat. In fine libri II legimus: Χρῆ
οὖν τὸν φιλομαθῆ καὶ φιλομαθεῖν. Infra editi εἰς τὸν
ἀπέραντον. Reg. ut in textu.

16. *Antiquitatem doctrinae Christianae probant absurdæ Græcorum opiniones.* — Volo autem tibi et ea quæ spectant tempora, Deo concedente, accuratius demonstrare, ut intelligas nec recentem nec fabulosam esse doctrinam nostram, sed antiquiorem et veriore omnibus poetis ac scriptoribus, qui incerta scripserunt. Alii enim cum mundum ingenitum dicerent, in infinitum abierunt; alii cum genitum assererent, jam annorum myriades quindocim et tria millia supra septuaginta quinque annos effluxisse dixerunt. Atque hæc quidem litteris mandavit Apollonius Ægyptius, Plato autem, qui Græcorum sapientissimus videtur fuisse, quantas in nugas aberravit! Nam in ejus libro qui *Civitates* inscribitur, hæc totidem verbis leguntur: *Quomodo enim, si hæc ita omni tempore mansissent, ut hodie ornata sunt, novi quidquam aliquando inveniretur: cum hæc decies millies decem annorum millibus eos qui tum erant latuerint, ac mille anni aut bis mille effluerint, ex quo partim a Dædalo, partim ab Orpheo, partim a Palamede inventa in lucem prodire? Quæ cum facta esse dicit, decies millies decem annorum millia a diluvio ad Dædalum numerat. Et cum multa de variis per orbem civitatibus et habitationibus et gentibus dixisset, fatetur hæc se conjectura dixisse. Ait enim: Si quis igitur, hospes, nobis polliceatur Deus, fore ut si iterum legis ferendæ rationem considerare aggrediamur, sermonibus modo habitis, etc., conjectura videlicet locutus est. Quod si*

17. *Christiani a prophetis accepere antiquarum rerum cognitionem.* — Satius igitur est alumnus esse disciplinæ divinæ, quemadmodum ipse confitetur aliter non posse verum accurate disci, nisi Deus per legem doceat. Quid? nonne etiam poetæ, Homerus, Hesiodus et Orpheus, institutos se fuisse a divina providentia dixerunt? Quinetiam scriptores vaticibus et prophetis æquales fuisse narrant, a quibus qui eruditi fuissent, eos accurate scripsisse. Quanto igitur magis veritas a nobis cognoscetur, qui a sanctis prophetis sancto Dei Spiritu plenis

16. Θέλω δέ σοι καὶ τὰ τῶν χρόνων, Θεοῦ παρέχοντος, νῦν ἀκριθέστερον ἐπιδείξαι, ἵνα ἐπιγνῶς, ὅτι οὐ πρόσφατος οὐδὲ μυθώδης ἐστὶν ὁ καθ' ἡμᾶς λόγος, ἀλλ' ἀρχαιότερος καὶ ἀληθέστερος ἀπάντων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, τῶν ἐπ' ἀδήλω συγγραψάντων. Οἱ μὲν γὰρ τὸν κόσμον ἀγένητον εἰπόντες εἰς τὸ ἀπέραντον ἐχώρησαν· ἕτεροι δὲ γένητον φήσαντες, εἶπον ὡς ἦδη μυριάδας ἐτῶν πεντεκαίδεκα ἐληλυθέναι καὶ τρισχίλια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη. Ταῦτα μὲν οὖν Ἀπολλώνιος ὁ Αἰγύπτιος ἱστορεῖ. Πλάτων δὲ ὁ δοκῶν Ἑλλήνων σοφώτερος γεγενῆσθαι, εἰς πόσῃν φλυαρίαν ἐχώρησεν; Ἐν γὰρ ταῖς Πολιτείαις αὐτοῦ ἐπιγραφόμεναις ῥητῶς κεῖται λέγοντος· « Πῶς γὰρ ἂν (80) εἴγε ἔμενε τάδε οὕτω τὸν πάντα χρόνον, ὡς νῦν διακεκόσμηται, καιρὸν ἀνευρίσκετό ποτε διοῦν; Ὅτι μὲν γὰρ μυριάκις μυρία ἔτη ἀνελάμβανεν ἄρα τοὺς τότε, χίλια δὲ ἀφ' οὗ γέγονεν ἡ δις τοσαῦτα ἔτη τὰ μὲν Δαιδάλω καταφανῆ γέγονεν, τὰ δὲ Ὀρφεῖ, τὰ δὲ Παλαμῆδει. » Καὶ ταῦτα εἰπὼν γεγενῆσθαι, τὰ μὲν μυριάκις μυρία ἔτη ἀπὸ κατακλισμοῦ ἕως Δαιδάλου δηλοῖ. Καὶ πολλὰ φήσας περὶ πόλεων κατακοσμῶν (81), καὶ οἰκίσεων, καὶ ἐθνῶν, ὁμολογεῖ εἰκασμῶν ταῦτα εἰρηχέναι. Λέγει γάρ· *Εἰργουν, ὧ ἔξενε* (82), *τις ἡμῖν ὑποσχῆται Θεός, ὡς ἂν ἐπιχειρήσωμεν τῇ τῆς νομοθεσίας σκέψει, τῶν νῦν εἰρημένων* (83), δηλονότι εἰκασμῶ ἔφη· εἰ δὲ εἰκασμῶ, οὐκ ἄρα ἀληθῆ ἐστὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα.

conjectura, minus profecto vera quæ ab eo dicta sunt.

17. Δεῖ οὖν μᾶλλον μαθητὴν γενέσθαι τῆς νομοθεσίας τοῦ Θεοῦ, καθὼς καὶ αὐτός (84) ὠμολόγηκεν ἄλλως μὴ δύνασθαι τὸ ἀκριθὲς μαθεῖν, ἐὰν μὴ ὁ Θεός διδάξῃ διὰ τοῦ νόμου (85). Τί δ' οὐχὶ καὶ οἱ ποιηταί, Ὅμηρος, καὶ Ἡσίοδος, καὶ Ὀρφεὺς ἔφασαν ἑαυτοὺς ἀπὸ θείας προνοίας μεμαθηκέναι; Ἔτι μὲν μάντις καὶ προγνώστας γεγενῆσθαι κατὰ τοὺς συγγραφείς, καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν μαθόντας ἀκριθῶς συγγεγραφέναι φασίν. Πόσῃ οὖν μᾶλλον ἡμεῖς τὰ ἀληθῆ εἰσόμεθα, οἱ μανθάνοντες ἀπὸ τῶν ἀγίων προφητῶν, τῶν χωρησάντων τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ; Διὸ σύμφωνα

(80) *Πῶς γὰρ ἂν*, etc. Totum hunc locum, qui in nostris codicibus mss. et editis corruptissimus erat, necesse fuit Platonici contextus ope restituere; quod idem in editione Hamburgensi factum fuerat. Hæc autem leguntur in tertio libro *De legibus*, nequaquam autem in libris *De republica*. In editionibus Oxon. et Hamb. pro Πολιτείαις legitur Περὶ νόμων ex conjectura.

(81) *Κατακοσμῶν*. Legendum κατὰ κόσμον.

(82) *Ὡ ἔξενε*. Ita Plato Reg. ὧ ἔξενη. Editi ὧ ἔξενοι. Μοχ apud eundem Platonem legitur ὑπόσχοιτο et ἐπιχειρήσωμεν τὸ δεύτερον. Reg. ut text.

(83) *Τῶν νῦν εἰρημένων*. Addit Plato, λόγων χείρους οὐδὲ ἐλάττους ἀκουσόμεθα, μακρὸν ἂν ἔλθοιμι ἐγώ. Id est, *Si quis nobis polliceatur Deus fore, ut si iterum leges ferendæ rationem considerare aggrediamur, sermonibus modo habitis non pejores audiamus, longum equidem iter suscipiam*. Ex his colligit Theophilus Platonem conjiciendo locutum esse, nec ipsi, ut prophetis Spiritus auxilio fretis, exploratum fuisse dicendi exitum. Pravam hujus loci interpunctionem sanavit cl. Wolfius.

(84) *Καθὼς καὶ αὐτός*. Reg. καθὰ καὶ αὐτός.

(85) *Διὰ τοῦ νόμου*. Locus in quo fatetur Plato neminem posse verum per noscere, nisi a Deo doceatur, a Justino citatur *Cohort.* num. 32. Occurrit autem in *Menone* Platonis et sic habet: *Εἰ δὲ νῦν ἡμεῖς ἐν παντὶ τῷ λόγῳ τούτῳ καλῶς ἐζητήσαμεν τε καὶ ἐλέγομεν, ἀρετὴ ἂν εἴη οὔτε φύσει, οὔτε διδακτὸν, ἀλλὰ θεία μοῖρα παραγενομένη ἀνευ νοῦ οἷς ἂν παραγίνηται. Nunc autem, si in omni hoc sermone recte quæsitivimus et disseruimus, virtus profecto nec natura nec doctrina, sed divina sorte hominibus evenit sine scientia, iis quibus evenit. Non alium videtur Platonis locum Theophilus in memoria habuisse. Nec magni refert, quod virtus apud Platonem, veri cognitio est apud Theophilum. Eam enim veri cognitionem intelligit Theophilus, quæ ad salutem perducatur. Dei cognitio, ut observavimus ad n. 19 Tatiani, in hanc sententiam interdum usurpatur. Sed si Platonis sensum Theophilus accurate sequitur, legendum erit non διὰ τοῦ νόμου, sed δίχα τοῦ νόμου, sine lege, quod respondebit his Platonis verbis ἀνευ νοῦ, sine scientia.*

καὶ φίλα ἀλλήλοις οἱ πάντες προφήται εἶπον, καὶ προεκήρυξαν τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι παντὶ τῷ κόσμῳ. Τοὺς γὰρ φιλομαθεῖς, μᾶλλον δὲ φιλαληθεῖς δύναται αὐτῇ ἡ ἔκθεσις τῶν προαναπεφωνημένων πραγμάτων, καὶ ἡδὴ ἀπηρτισμένων ἐκδιδάσκειν ὄντως ἀληθῆ εἶναι τὰ δι' αὐτῶν κεκηρυγμένα περὶ τε χρόνων, καὶ καιρῶν τῶν πρὸ κατακλυσμοῦ, ἀφ' οὗ ἔκτισται ὁ κόσμος ἕως τοῦ δεῦρο, ὡς ἐνέστηκε (86) τὰ ἔτη, εἰς τὸ ἐπιδείξει τὴν φιλαρίαν τοῦ ψεύδους τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ ἀληθῆ ἐστὶ τὰ δι' αὐτῶν ῥηθέντα.

18. Πλάτων γὰρ, ὡς προειρήκαμεν, δηλώσας κατακλυσμὸν γεγενῆσθαι, ἔφη μὴ πάσης τῆς γῆς, ἀλλὰ τῶν πεδίων μόνον γεγενῆσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὑψηλοτάτοις ὄρεσιν αὐτοὺς διασεσῶσθαι. Ἄλλοι δὲ λέγουσι γεγονέναι Δευκαλίωνα καὶ Πύρραν, καὶ τούτους ἐν λάρνακι διασεσῶσθαι· καὶ τὸν Δευκαλίωνα, μετὰ τὸ ἐλθεῖν ἐκ τῆς λάρνακος, λίθους εἰς τὰ ὀπίσω πεπομφέναι (87), καὶ ἀνθρώπους ἐκ τῶν λίθων γεγενῆσθαι· ὅθεν φασὶ λαοὺς προσαγορεύεσθαι τὸ πλῆθος ἀνθρώπων. Ἄλλοι δ' αὖ Κλύμενον εἶπον ἐν δευτέρῳ κατακλυσμῷ γεγονέναι. Ὅτι μὲν οὖν ἄθλιοι, καὶ πάνυ δυσσεβεῖς, καὶ ἀνόητοι εὐρίσκονται οἱ τὰ τοιαῦτα συγγράψαντες, καὶ φιλοσοφῆσαντες ματαίως, ἐκ τῶν προειρημένων δῆλόν ἐστιν. Ὁ δὲ ἡμέτερος προφήτης καὶ θεράπων τοῦ Θεοῦ Μωϋσῆς, περὶ τῆς γενέσεως τοῦ κόσμου ἐξιστορῶν, διηγήσατο τίνι τρόπῳ γεγένηται ὁ κατακλυσμὸς ἐπὶ τῆς γῆς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰ τοῦ κατακλυσμοῦ ἢ τρόπῳ γέγονεν· οὐ Πύρραν, οὐδὲ Δευκαλίωνα ἢ Κλύμενον μυθεύων, οὐδὲ μὴν τὰ πεδία μόνον κατακλύσθαι, καὶ τοὺς διαφυγόντας ἐπὶ τοῖς ὄρεσι μόνους διασεσῶσθαι.

19. Ἄλλ' οὐδὲ δευτέρον κατακλυσμὸν γεγονέναι δηλοῖ. Ἀλλὰ μὲν οὖν ἔφη μηκέτι τῷ κόσμῳ κατακλυσμὸν ὕδατος ἔσεσθαι, οἷος (88) οὔτε γέγονεν, οὔτε μὴν ἔσται. Ὅκτω δὲ φησι τὰς πάσας ψυχὰς ἀνθρώπων ἐν τῇ κιβωτῷ διασεσῶσθαι, ἐν τῇ κατασκευασθείσῃ προστάγματι Θεοῦ, οὐχ ὑπὸ τοῦ Δευκαλίονος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Νῶε Ἑβραϊστὶ, ὃς διερμηνεύεται τῇ Ἑλλάδι γλώσσῃ ἀνάπανσις· καθὼς καὶ ἐν ἐτέρῳ (89) λόγῳ ἐδηλώσαμεν, ὡς Νῶε, καταγγέλλων τοῖς τότε ἀνθρώποις μέλλειν κατακλυσμὸν ἔσεσθαι, προεφῆτευσεν αὐτοῖς, λέγων· Δεῦτε, καλεῖ ὑμᾶς ὁ Θεὸς εἰς μετάνοιαν. Διὸ οἰκείως Δευκαλίον ἐκλήθη. Τούτῳ δὲ τῷ Νῶε υἱοὶ τρεῖς ἦσαν, καθὼς καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ τόμῳ ἐδηλώσαμεν, ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι Σὴμ, καὶ Χάμ, καὶ Ἰαφὲθ· οἷς καὶ γυναῖκες τρεῖς ἦσαν τὸ καθ' ἓνα αὐτῶν (90), καὶ αὐτὸς (91) καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ. Τοῦτον τὸν ἀνδρα ἔνιοι Εὐνοῦχον προσηγορεύουσιν. Ὅκτω οὖν αἱ πᾶσαι ψυχαὶ ἀνθρώπων διεσώθησαν, οἱ ἐν τῇ κιβωτῷ εὐρεθέντες. Τὸν δὲ κατακλυσμὸν ἐσήμανεν ὁ Μωϋσῆς ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, καὶ νύκτας τεσσαράκοντα γεγενῆσθαι,

A didicimus? Hinc consona omnes prophetae et amici inter se dixerunt, ac futuros totius mundi eventus praenuntiarunt. Ipse enim praedictarum rerum et jam perfectarum eventus, potest discendi vel potius **391** veri cupidos edocere, vera esse quae ab illis de temporibus et annis ante diluvium elapsis praedicata sunt, quomodo scilicet se habeat ab origine mundi ad nostram aetatem annorum series; ita ut facile pateat inepte mentitos esse scriptores, nec vera esse quae ab his dicta sunt.

18. *Græcorum errores in diluvio enarrando.* — Plato enim, ut diximus, cum diluvium contigisse demonstrasset, non totius orbis terrarum, sed tantum camporum fuisse dixit, et qui in altissimos montes fugissent, eos incolumes evasisse. Alii Deucalionem et Pyrrham tunc exstitisse dicunt, eosque in arca servatos fuisse; Deucalionem autem ex arca egressum, lapides post tergum jactasse, atque ex his homines natos esse. Hinc hominum multitudinem λαοὺς, sive populos, appellatam dicunt. Alii Clymenum in secundo diluvio exstitisse dicunt. Miseros igitur ac impios et stultos reperiri; qui talia scripsere et philosophati sunt inutili opera, ex his quae diximus satis perspicuum est. Noster autem propheta et famulus Dei Moyses originem mundi exponens, narravit quomodo diluvium in terra factum sit, imo etiam quae cum diluvio fuere conjuncta quomodo evenerint; non Pyrrham aut Deucalionem aut Clymenum fingens, aut campos solum inundatos fuisse, et qui in montes fugissent, solos evasisse incolumes.

19 *Diluvii longe accuratior apud Moysen enarratio.* — Sed neque etiam alterum diluvium fuisse declarat, imo nullum amplius diluvium aquarum mundo eventurum esse asserit, quemadmodum revera nec evenit nec eventurum est. Octo autem omnino homines in arca servatos fuisse dicit ea, quam jussu Dei non Deucalion, sed Noe, cujus nomen Hebraeum si Graece interpreteris, idem est ac *requies*, construxerat, quemadmodum in alio libro demonstravimus, Noe hominibus illius aetatis futurum diluvium nuntiantem, ita illis esse vaticinatum: *Venite, vocat vos Deus ad paenitentiam.* Unde Deucalion proprie appellatus est. Huic Noe tres erant filii, quemadmodum in secundo libro demonstravimus, quorum nomina Sem, Cham et Japhet, qui suam singuli uxorem habuerunt; tum ipse et uxor ejus. Hunc hominem nonnulli Eunuchum vocaverunt. Octo igitur omnino homines cum in arca inventi fuissent, incolumes evasere. Idem Moyses demonstrat diluvium quadraginta diebus totidemque noctibus saevisse, cataractis caeli abruptis, et fon-

(86) Ἐνέστηκε. Legendum συνέστηκε.

(87) Πεπομφέναι. Reg. ἀποβεβληθέναι.

(88) Οἷος. Ita Ducæus, melius quam alii οἷον. Codex. Bodl. δι' ὄν, δι' οὗ.

(89) Καθὼς καὶ ἐν ἐτέρῳ. Reg. καθὰ καί, et non multo post καθὰ καὶ ἐν ἐτέρῳ.

(90) Τὸ καθ' ἓνα αὐτῶν. Ita uterque codex. et Hamb. Aliæ editiones τῷ.

(91) Καὶ αὐτός. Id est, ut explanavit cl. Wolfius, ipse Noe et uxor ejus. Illud autem καὶ αὐτός ex utroque codice idem Wolfius deprompsit, cum antea in editis deesset.

tibus abyssi manantibus, ita ut aqua altissimos quosque montes quindecim cubitis superaret. Itum perit universum genus humanum, præter illos octo, quos in arca servatos diximus fuisse; cujus quidem arcæ adhuc in montibus Arabiæ reliquiae monstrantur. Cæterum diluvii historia sic summatim enarratur.

μέχρι τοῦ δεῦρο δείκνυται εἶναι ἐν τοῖς Ἀραβικοῖς δῶς τοιαύτην ἔχει τὴν ἱστορίαν.

392 20. *Moysis antiquitas.*— Moyses autem dux fuit Judæorum, qui ejecti sunt ex terra Ægypti a rege Pharaone, cujus nomen fuit Amasis. Is, ut aiunt, post exactum populum, regnavit annis 25 et mensibus 4, ut suppetat Manæthos. Huic successit Chebron qui regnavit annis 13. Huic Amenophis, qui regnavit annis 20, mensibus 7. Huic soror, nomine Amessa, quæ regnavit annis 21 et mense 1. Post hanc Mephres annis 12 et mensibus 9. Post hunc Methrammuthosis, annis 20 et mensibus 10. Post hunc Tythmoses, annis 9 et mensibus 8. Huic successit Damphenophis, qui regnavit annis 30 et mensibus 10. Huic successit Orus, qui regnavit annis 35 et mensibus 5. Huic filia, quæ regnavit annis 10 et mensibus 3. Post hanc Mercheres annis 12 et mensibus 3. Huic successit filius nomine Armais, qui regnavit annis 30 et mense 1. Huic Messes Miammi filius, qui regnavit annis 6 et mensibus 2. Huic Rhamesses, qui regnavit anno 1 et mensibus 4. Huic successit Amenophis, qui regnavit annis 19 et mensibus 6. Post hunc Thæessus et Rhamesses annis 10, quos ferunt habuisse plurimas copias equestres et navales. Ac Hebræi quidem, post proprias gentis suæ ætates, cum eo tempore in Ægypto advenæ essent, a rege, ut jam dictum est, Tetumosi, in servitum addicti sunt, eique extruxerunt urbes munitas. Peitho et Rhamesen et

ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ τῶν καταβρακτῶν βυέντων, καὶ ἀπὸ τῶν πηγῶν τῆς ἀδύσσου βλυσάντων (92), ὥστε τὸ ὕδωρ ὑψωθῆναι ἐπάνω παντὸς δρους ὑψηλοῦ, πεντακαίδεκα πήχεις. Καὶ οὕτω διεφθάρη τὸ γένος πάντων τῶν τότε (93) ἀνθρώπων· μόνοι δὲ διεσώθησαν οἱ φυλαχθέντες ἐν τῇ κιβωτῷ, οὓς προειρήκαμεν ὀκτώ· τῆς κιβωτοῦ τὰ λείψανα (94) ὄρεσιν. Τὰ μὲν οὖν τοῦ κατακλυσμοῦ κεφαλαιω-

20. Ὁ δὲ Μωϋσῆς, ὁδηγήσας τοὺς Ἰουδαίους, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκέναι, ἐκβεβλημένους ἀπὸ γῆς Αἰγύπτου ὑπὸ βασιλέως Φαραῶ, οὗ τοῦνομα Ἀμασις (95), ὅς, φασιν (96), μετὰ τὴν ἐκβολὴν τοῦ λαοῦ ἐβασίλευσεν ἔτη εἰκοσιπέντε, καὶ μῆνας δ', ὡς ὑφῆρηται Μανάλθως. Καὶ μετὰ τοῦτον Χεβρῶν ἔτη ιγ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἀμένωφισ ἔτη κ', μῆνας ἐπτὰ. Μετὰ δὲ τοῦτον ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Ἀμέσση ἔτη κα', μῆνα α'. Μετὰ δὲ ταύτην Μήφρης, ἔτη ιβ', μῆνας θ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μηθραμμούθωσις, ἔτη κ', μῆνας ι'. Καὶ μετὰ τοῦτον Τυθμώσις ἔτη θ', μῆνας η'. Καὶ μετὰ τοῦτον Δαμφενόφισ ἔτη λ', μῆνας ι'. Μετὰ δὲ τοῦτον Ὀρος ἔτη λε', μῆνας πέντε. Τοῦ δὲ θυγάτηρ (97) ἔτη ι', μῆνας γ'. Μετὰ δὲ ταύτην Μερχερῆς, ἔτη ιβ', μῆνας γ'. Τοῦ δὲ Ἀρμαῖς ἔτη λ', μῆνα α'. Μετὰ δὲ τοῦτον Μέσσης Μιαμμοῦ, ἔτη ς' καὶ μῆνας β'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ῥαμεύσις ἐνιαυτὸν, μῆνας δ'. Καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμένωφισ, ἔτη ιθ', μῆνας ς'. Τοῦ δὲ Θεῖσσος καὶ Ῥαμέσσης (98), ἔτη ι', οὓς φασιν ἐσχηκέναι πολλὴν δύναμιν ἰππικῆς, καὶ παράταξιν ναυτικῆς. Μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους (99) οἱ μὲν Ἑβραῖοι, κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παροικήσαντες ἐν τῇ Αἰγύπτῳ, καὶ καταδουλωθέντες ὑπὸ βασιλέως, ὡς προεῖρηται, Τέθμωσις, ὠκοδόμησαν αὐτῷ πύλεις ὀχυράς, τὴν τε Πειθῶ καὶ Ῥαμεσῆ, καὶ Ὦν, ἥτις ἐστὶν Ἡλιόπολις· ὥστε καὶ τῶν πόλεων τῶν τότε ὀνομαστῶν κατ' Αἰγυπτίους δείκνυνται προγενέστεροι

Ῥαμέσσης ἰππικὴν καὶ ναυτικὴν ἔχων δύναμιν. Non ascribit Josephus quot annis Sethosis et Rameses regnaverint. Fellus et Wolfius duo hæc nomina unius et ejusdem regis fuisse volunt; unde uterque sic contextu scripsit: Ὁ δὲ Σέθως καὶ Ῥαμέσσης λέγεται, ὃν φασιν. Nituntur eruditi viri alio Manethonis apud Josephum p. 1053, testimonio, ubi Sethos dicitur nomen etiam Ramessis habuisse. At in hoc loco alius est Sethos qui annis 125 regnavit post expulsus a priore Setho fratrem Danaum. Unde etiam posterior ille Sethos dicitur Ramessis nomen habuisse a Rampsæo ævo. Apud Josephum in edit. Oxon. legitur scholium ex duobus mss. erutum, in quo Sethos et Rameses dicuntur fratres fuisse; quibus adjungitur tertius Armais, sive Danaus, quem Sethos toti Ægypto præfecit, postquam Ramessen sustulit.

(99) Μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους. Hæc in superioribus editt. conjuncta erant cum præcedentibus vocibus. Unde interpret reddiderat, illis temporibus quasi scriptum fuisset κατὰ. Ita scribere non dubitavit cl. Wolfius, qui nescio quomodo sibi finxit solam editionem Oxoniensem habere alteram præpositionem. His vocibus, μετὰ τοὺς ἰδίους χρόνους, antiquitatem Hebræorum Theophilus longius repetendam indicat, nempe ab iis temporibus, quæ Abraham ejusque nepotes in terra Chanaan traduxerunt.

(92) *Βλυσάντων.* Ita Wolfius ex Regio codice. Alii κλυσάντων.

(93) *Τότε.* Deest in utroque codice. Legitur in Regio τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων πάντων.

(94) *Ἀραβικοῖς.* Fellus et Wolfius Ἀρμενικοῖς. Longe probabilius ita scripsisse Theophilum. Sed cum nulla suppetat codicis ms. auctoritas, non libuit contextum immutare.

(95) *Ἀμασις.* Infra et apud Joseph. I *App.* vocatur Τέθμωσις. Uterque ms. Μωϋσῆς (Μωσῆς P). Sic etiam Tigurina editio et ad marg. Ἀμασις, quo postea ascitum in contextum. Codex Angl. ad marg. Θύμωσις.

(96) *Ὅς, φασιν.* Uterque ms. ὡς φασιν, ex quo conjicio scriptum fuisse ὅς, ὡς φασιν, et ex duabus oculis alteram excidisse (sed in P, ω ex ο factum ab ead. manu.)

(97) *Τοῦ δὲ θυγάτηρ.* Ita apud Josephum. Editi nostri τούτων δὲ θυγάτηρ. Excepta tamen Hamburgi editione. Apud Josephum post Orum recensentur Acenchres ejus filia; tum istius frater Rhatolis; deinde Acencheres, alter Acencheres, Armais, Rhamesses, Armesses, Amenophis. In editis nostris Rhamesses dicebatur regnasse anno 1 et mensibus 4 et mensibus 2. Duos illos menses, auctore Josepho, transtuli in Messen, sive Armessem.

(98) *Τοῦ δὲ Θεῖσσος καὶ Ῥαμέσσης.* Pro Θεῖσσος legendum Σέθως vel Σέθωσις ut apud Josephum, cujus contextus sic se habet: Τοῦ δὲ Σέθωσις καὶ

οἱ Ἑβραῖοι ὄντες, οἳ καὶ προπάτορες ἡμῶν, ἀφ' ὧν καὶ τὰς ἱερὰς βίβλους ἔχομεν ἀρχαιοτέρας οὖσας ἀπάντων συγγραφέων, καθὼς προειρήκαμεν. Αἴγυπτος δὲ ἡ χώρα ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ βασιλέως Σέθως. Τὸ γὰρ Σέθως (1), φασίν, Αἴγυπτος καλεῖται. Τῷ δὲ Σέθως ἦν ἀδελφὸς ὃ ὄνομα Ἄρμαϊν· οὗτος Δαναὸς κέκληται ὁ εἰς Ἄργος ἀπὸ Αἰγύπτου παραγενόμενος, οὗ μέμνηνται οἱ λοιποὶ συγγραφεῖς, ὡς πάνυ ἀρχαίου τυγχάνοντος.

21. Μαναιθὸς δὲ ὁ κατ' Αἰγυπτίους (2) πολλὰ φλυαρήσας, ἔτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπὼν ὥστε Μωϋσέα (3) καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραίους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβλήθέντος (4) ἐκ τῆς Αἰγύπτου· Ποιμένας μὲν γὰρ αὐτοὺς εἰπὼν, καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, οὐχ εὔρεν (5) τὸ ἀκριβὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Τὸ μὲν γὰρ ποιμένας ἄκων εἶπεν, ἐλεγχόμενος ὑπὸ τῆς ἀληθείας· ἦσαν γὰρ ὄντως ποιμένες οἱ προπάτορες ἡμῶν, οἱ παροικήσαντες ἐν Αἰγύπτῳ, ἀλλ' οὐ λεπροί. Παραγενόμενοι γὰρ εἰς τὴν γῆν καλουμένην Ἱερουσόλυμα, ἐνθα καὶ μεταξὺ κατώκησαν, δηλοῦται τῷ τρόπῳ οἱ ἱερεῖς αὐτῶν, διὰ προστάγματος Θεοῦ, προσκαρτεροῦντες τῷ ναῷ, τότε ἐθεράπευσον πᾶσαν νόσον (6), ὥστε καὶ λεπριῶντας (7) καὶ πάντα μῶμον ἴωντο. Ναὸν ὠκοδόμησε Σολομῶν ὁ βασιλεὺς τῆς Ἰουδαίας. Περὶ δὲ τοῦ πεπλανῆσθαι τὸν Μαναιθῶ περὶ τῶν χρόνων (8) ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων (9) δῆλόν ἐστιν. (Ἄλλὰ καὶ περὶ τοῦ βασιλέως (10)

(1) *Τὸ γὰρ Σέθως.* Legendum ut apud Josephum ὁ γὰρ Σέθως.

(2) *Κατ' Αἰγυπτίους.* Testatur Josephus corruptam fuisse a nonnullis historiam illorum temporum, ut Ægyptiis gratificarentur, 1 *adv. App.*, p. 1051. Videtur ad hunc Josephi locum respexisse Theophilus. Quare vertendum duxi, in *favorem Ægyptiorum*; minime vero, *de rebus Ægyptiorum*.

(3) *Ὡστε Μωϋσέα.* Legendum εἰς τε. Sed cum aliud vulneris insit huic loco, sic restituendus videtur: ἔτι μὴν καὶ βλάσφημα εἰπὼν εἰς τε Μωϋσέα, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ Ἑβραίους, ὡς δῆθεν διὰ λέπραν ἐκβλήθέντος ἐκ τῆς Αἰγύπτου, οὐχ εὔρε τὸ ἀκριβὲς τῶν χρόνων εἰπεῖν. Ποιμένας μὲν γὰρ αὐτοὺς εἰπὼν καὶ πολεμίους Αἰγυπτίων, ποιμένας μὲν ἄκων εἶπεν.

(4) *Ἐκβλήθέντος.* Hamb. et Oxon. ἐκβληθείας ex conjectura non probanda. Nam in fabula, quæ in refellit Josephus p. 1052, non Israelitas, sed Ægyptios cum Moyse ob lepram ejectos Manethon narrabat. Codex Reginus ἐκβληθῆναι. Codex Anglic. cum aliis editionibus ἐκβληθέντος.

(5) *Οὐχ εὔρεν.* Hæc explicanda ex Josephi historia. Manethos plurima adversus Judæos corradabat, nunc antiquos Ægyptiorum commentarios sequens, nunc fabulas æviles. Itaque cum dixisset, commentarios Ægyptios sequendo, Israelitas sive pastores, sub Tethmosi, annis ante quam Danaus Argos veniret 395, ex Ægypto discessisse, postea, fabulis indulgendo, narrabat, sub Amenophi, quem post Sethosim ejusque filium Rampsem collocabat, maximam Ægyptiorum leprosorum multitudinem, duce Moyse, delecesse et a pastoribus olim sub Tethmosi expulsis ac Hierosolymam incolentibus auxilium sibi ascivisse. Hanc fabulam pluribus refellit Josephus p. 1052. Observat Manethonem sibi non constare, qui post collocatum Moysis egressum sub rege Tethmosi, nunc annis 518 serius hunc eventum collocat. Nam ab egressu Moysis usque ad expulsam a fratre Sethosi Danaum anni 395 interces-

A On quæ est Heliopolis: ita ut urbibus, quæ tunc apud Ægyptios celebres fuerunt, seniores esse pateat Hebræos qui et majores nostri sunt, nobisque sacros libros omnibus, ut jam dictum est, scriptoribus antiquiores transmiserunt. Ægypti autem regio dicta est a rege Sethos. Nam Sethos idem sonare ac Ægyptum dicunt. Huic autem Sethos frater fuit nomine Armæn, qui Danaus appellatus est, et Argos, relicta Ægypto, venit, memoratus apud cæteros scriptores ut omnino antiquus.

21. Manæthos autem, qui multa in favorem Ægyptiorum nugatus est, ac blasphemias etiam in Moysen, et Hebræos, qui cum eo erant, effutiit, quasi ob lepram ejectus ex Ægypto fuisset, illos pastores appellans Ægyptiorumque inimicos, non potuit accuratam temporum **393** rationem exhibere. Atque illos quidem pastores invitus, premente veritate dixit. Erant enim revera pastores nostri majores, qui in Ægypto commorati sunt, sed non leprosi. Nam cum venissent in terram, quæ vocatur Hierosolyma, ubi etiam deinceps habitaverunt, nota res est quomodo eorum sacerdotes, Dei præcepto, perseverantes in templo, morbum omnem curaverint, ita ut et lepra infectos et morbum omnem sanarent. Templum ædificavit Salomon rex Judææ. Quod autem Manæthos circa tempora aberrat, ex ipsius dictis manifestum est. (Sed et circa regem, qui eos expulit, Pharaonem nomine. Is enim non

serant. Sethosis post expulsam fratrem annis 59 regnaverat, ejusque filius Rampses annis 66. Tum fabulosus ille Amenophis, *cujusque annos idcirco Manethos definire non ausus est, quamvis in aliis regibus annos accurate adjiciat.* Ἀμένωφιν γὰρ βασιλέα προσθεῖς, ψευδὲς ὄνομα, καὶ διὰ τοῦτο χρόνον αὐτοῦ τῆς βασιλείας ὀρίσαι μὴ τολμήσας, καίτοι γε ἐπὶ τῶν ἄλλων βασιλέων ἀκριβῶς τὰ ἔτη προστιθεῖς etc. Joseph. I *App.* 1052. Liqueat Theophilo hunc Josephi locum obversatum fuisse.

(6) *Ἐθεράπευσον πᾶσαν νόσον.* Paulo aliter Josephus I *adv. App.*, p. 1056, ubi Moysen minime contactum fuisse probat hoc lepræ morbo, quia leprosus oppidis et vicis exclusos seorsim in lacero habitu degere, et qui eos tetigissent aut sub eodem tecto fuissent, pro impuris haberi jussit, ac ne sanatis quidem introitum in sanctam urbem concessit, nisi post multas expiationes et lustrationes et sacrificia. Videtur existimasse Theophilus expiationes et lustrationes ad perfectam morbi curationem præscriptas fuisse.

(7) *Λεπριῶντας.* Reg. λεπριῶντας. Quæ autem de Salomone huic loco intexuntur, nata videntur ex occasione templi modo commemorati.

(8) *Περὶ τῶν χρόνων.* Reg. et Hamb. τὸν χρόνον, minus commode, ut patet ex sequentibus vocibus, περὶ τοῦ βασιλέως.

(9) *ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων.* Hic necesse fuit parentheses apponere, post quam sequuntur Manethonis dicta ex quibus eum erroris circa tempora arguit Theophilus. Nam qui primo dixerat Hebræos ex Ægypto discessisse annis ante Danaum 395, is postea sub rege qui post Danaum annis 125 regnare cœperat, id dicebat evenisse.

(10) *Περὶ τοῦ βασιλέως.* Narrabat enim Manethos regem Amosum, sive Tethmosin, annis tribus et viginti post expulsos Israelitas regnasse. Wolfius, qui legendum putat ἐκ τοῦ, nihil prorsus vidit in hoc loco interpretando.

jam amplius Ægyptiis imperavit. Nam cum Hebræos persequeretur, cum exercitu submersus est in mari Rubro. Sed et quos ait pastores bellum gessisse cum Ægyptiis, mentitur). Nam egressi sunt ex Ægypto et incoluerunt regionem, quæ nunc etiam Judæa dicitur, annis antequam Danaus Argos veniret, trecentis nonaginta tribus. Hunc autem cæteris antiquiorem apud Græcos a plerisque existimari manifestum est. Itaque Manæthos duo nobis capita veritatis invitus declaravit in scriptis suis: primum quidem quod eos pastores fuisse confessus est; deinde quod egressos esse e terra Ægypti; adeo ut vel ex his temporum descriptionibus, Moyseni et qui eum secuti sunt, nongentis vel etiam mille annis antiquiores bello Trojano esse pateat.

δείκνυσθαι προγενέστερον εἶναι τὸν Μωϋσῆν καὶ τοὺς πρὸ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου.

394 22. *Templi antiquitas.* — Sed quod spectat ad templi constructionem, quod in Judæa rex Salomon ædificavit annis post exitum Judæorum de Ægypto quingentis et sexaginta, apud Tyrios scriptum est, quomodo ædificatum fuerit templum, et in eorum archivis asservantur commentarii, in quibus invenitur conditum fuisse templum annis ante conditam a Tyriis Carthaginem centum quadraginta tribus, mensibus octo (id autem his in commentariis narratur sub rege Tyrriorum, nomine

(11) *Πρὸ ἐτῶν*, etc. Error est vel Theophili vel librariorum. Nam apud Josephum anni 393 numerantur, p. 1041 et 1052. Sic etiam Tertullianus *Apolog.* cap. 29: *Si quem audistis Moysen, Argivo Inacho pariter ætate est. Quadringentis pene annis, nam et septem desunt, Danaum et ipsum apud vos antiquissimum præcedit, mille circiter cladem Priami antecedit.* Confirmat hanc scripturam argumentum, quo utitur Josephus, ut scriptorem Ægyptium sibi non constare demonstrat. Nam cum is, litteras Ægyptiacas sequendo, Hebræos ex Ægypto egressos esse dixisset annis 393 ante Danaum; postea, fabulis indulgendo, hunc eventum sub Amenophi collocabat, annis 115 post Danaum. Unde Josephus (ibid., pag. 1052) discrimen annorum 518 inter utramque ejusdem rei narrandæ rationem observat. Porro si a Tethmosi, quem Hebræos persecutum esse Ægyptiorum litteræ narrabant, usque ad Amenophin, qui 125 annis post Danaum regnavit, anni 518 effluerunt: necesse est ut a Tethmosi usque ad Danaum annos 393 numeremus.

(12) *Ὅστε ὁ Μαναιθῶς.* Sic legitur in codice Regio: *Ὅστε τὸν Μαναιθῶν δύο τάξεις ἄκοντα τῆς ἀληθείας δεδηλωκέναι, ἃς αὐτὸς μεμήνηκεν ἡμῖν.* Cod. Angl. habet ὡς αὐτὸς. Cl. Wolfius. Sed nulla videtur esse immutandi contextus necessitas.

(13) *Ἀναγραφῶν.* Ἀναγραφαί apud Josephum p. 1039 et 1042, non sunt Manethonis scripta, sed *sacræ litteræ Ægyptiorum*, quibus usum se esse Manethon asseverabat.

(14) *Ἐνιαυτούς.* Hanc vocem, quæ deerat in editis, suppeditavit Reginus codex. Mirum in modum aberrat temporibus Theophilus, cum Israelitarum profectionem mille annis ante excidium Trojanum collocat. Melius Tatianus, Clemens et Eusebius annis tantum quadringentis. Theophilo assentiuntur Tertullianus *Apolog.* cap. 19, Cyrillus lib. I in *Jul.* Sed unde tanta hallucinatio in eruditis scriptoribus? Fortasse non tam suas ipsi rationes subducebant, quam subductas a Manethone argumenti loco sumebant ad ethnicos refellendos; id quod fa-

A τοῦ ἐκβαλόντος αὐτοὺς, Φαραὼ τοῦνομα. Οὐκέτι γὰρ αὐτῶν ἐβασίλευσε. Καταδιώξας γὰρ Ἑβραίους μετὰ τοῦ στρατεύματος κατεποντίσθη εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ἐτι μὴν καὶ οὗς ἔφη ποιμένας πεπολεμηκέναι τοὺς Αἰγυπτίους, ψεύδεται). Πρὸ ἐτῶν (11) γὰρ τριακοσίων δεκατριῶν ἐξῆλθον ἐκ τῆς Αἰγύπτου, καὶ ὄκησαν ἕκτοτε τὴν χώραν, τὴν ἐτι καὶ νῦν καλουμένην Ἰουδαίαν, πρὸ τοῦ καὶ Δαναὸν εἰς Ἄργος ἀφικέσθαι. Ὅτι δὲ τοῦτον ἀρχαιότερον ἡγούνται τῶν λοιπῶν κατὰ Ἕλληνας οἱ πλείους, σαφές ἐστίν. Ὅστε ὁ Μαναιθῶς (12) δύο τάξεις ἄκων τῆς ἀληθείας μεμήνηκεν ἡμῖν, διὰ τῶν αὐτοῦ γραμμάτων· πρῶτον μὲν ποιμένας αὐτοὺς ὁμολογήσας, δεύτερον εἰπὼν καὶ τὸ ἐξεληλυθέναι αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὥστε καὶ ἐκ τούτων τῶν ἀναγραφῶν (13) οὖν αὐτῷ ἔννεακοσίους ἢ καὶ χιλίους ἔνιαυτούς (14)

B 22. Ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ναοῦ τῆς οἰκοδομῆς, τοῦ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ὃν ὠκοδόμησεν ὁ βασιλεὺς Σολομῶν μετὰ ἔτη πεντακόσια ἐξήκοντα (15) ἐξ τῆς Αἰγύπτου ἐξοδίας τῶν Ἰουδαίων, παρὰ Τυρίοις ἀναγέγραπται, ὡς ὁ ναὸς ὠκοδομηταί, καὶ ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτῶν πεφύλακται τὰ γράμματα, ἐν αἷς ἀναγραφαῖς εὐρίσκειται γεγονῶς ὁ ναὸς πρὸ τοῦ τοῦς Τυρίους τὴν Καρχηδόνα κτίσθαι, θάττον ἔτεσιν ἑκατὸν (16) τεσσαράκοντα τρισίν, μηνσὶν ὀκτώ (17) (ἀνεγράφη δὲ ὑπὸ Ἰερῶμου (18) τοῦνομα βασιλέως Τυρίων, υἱοῦ δὲ

ctum ab Eusebio videmus lib. x *Præpar. evang.*, qui, quamvis Israelitas ex Ægypto annis ante excidium Trojanum quadringentis profectos sentiat, objicit tamen ethnicis testimonium Porphyrii Moysen Semiramidi æqualem esse testantis. Sed mihi videtur erroris fons et origo sola exstitisse auctoritas Josephi, qui sic loquitur lib. I *contr. App.* pag. 1042: *Δύο τοίνυν ὁ Μανέθων ἡμῖν τὰ μέγιστα μεμαρτύρηκεν ἐκ τῶν παρ' Αἰγυπτίους γραμμάτων· πρῶτον μὲν τὴν ἐτέρωθεν ἀφίξιν εἰς Αἴγυπτον, ἔπειτα δὲ τὴν ἐκεῖθεν ἀπαλλαγὴν, οὕτως ἀρχαίαν τοῖς χρόνοις ὡς ἐγγύς που προτέραν αὐτὴν τῶν Ἰλιακῶν ἔτεσι χιλίοις. Manethos igitur duo nobis maxima testimonio suo astruit ex litteris apud Ægyptios asservatis: primum quidem adventum in Ægyptum ex alia regione; deinde discessum ex Ægypto, ita antiquum temporibus, ut propemodum mille annis Iliaca superet.* Illud quidem sequebatur ex chronologia Manethonis, Israelitas ab Ægypto discessisse annis 393, antequam Danaus Argos veniret. At Danaum Argos venisse annis sexcentis ante Iliaca nec asseruit Manethon, nec asserendi locum dedit, sed hæc Josephi minus considerata fuit conjectura. Nam Inachus, a quo usque ad Danaum octo Argivorum reges numerantur, quadringentis tantum annis Trojanum excidium antecessit.

(15) *Ἐξήκοντα.* Deest in Regio codice.

(16) *Ἐκατόν.* Bodleianus habet ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρσι. Reg. τριάκοντα τρισίν. Editi, omisso ἑκατόν, habebant tantum τριάκοντα τέσσαρσι, et infra φ. λ. γ. Fellus et Wolfius ex Josephi primo *contra Appionem* libro utrumque locum emendarunt, eosque secutus sum.

(17) *Μησὶν ὀκτώ.* Oxon. et Hamb. καὶ μηνσὶν ὀκτώ.

(18) *Ἀνεγράφη δὲ ὑπὸ Ἰερῶμου.* Cl. Wolfius existimat ita reddendum hunc locum: *Consignata sunt (scilicet γράμματα τῶν Τυρίων de quibus ante) ab Hieromo Tyrriorum rege, quippe qui amicus fuit Salomonis, etc.* Sed illud ἀνεγράφη repetitio est ejusdem verbi, quod paulo ante occurrit, ἀναγέ-

Ἄθειμάλου, διὰ τὸ (19) ἐκ πατρικῆς συνηθείας τὸ Ἰέρωμον γεγενῆσθαι φίλον τοῦ Σολομῶντος· ἅμα καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν, ἣν ἔσχεν ὁ Σολομῶν. Ἐν γὰρ προβλήμασιν ἀλλήλους συνεχῶς ἐγύμναζον. Τεκμήριον δὲ τούτου καὶ ἀντίγραφα ἐπιστολῶν αὐτῶν φησι (20) μέχρι τοῦ δεῦρο παρὰ τοῖς Τυρίοις πεφυλαγμένα, γράμματά τε ἀλλήλοις διέπεμπον) καθὼς μέμνηται: Μένανδρος (21) ὁ Ἐφέσιος, ἱστορῶν περὶ τῆς Τυρίων βασιλείας, λέγων οὕτως· *Τελευτήσαρτος γὰρ Ἄθειμάλου βασιλέως Τυρίων, διεδέξατο τὴν βασιλείαν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰέρωμος, βιώσας ἔτη πεντήκοντα τρία* (22). *Τοῦτον δὲ διεδέξατο Βάζωρος, βιώσας ἔτη μγ', ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη ιζ'.* Μετὰ δὲ τοῦτον *Μεθουάσταρτος, βιώσας ἔτη ρδ', ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'.* Μετὰ δὲ τοῦτον (23) ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἀθάρυμος, βιώσας ἔτη ςη', ἐβασίλευσεν ἔτη θ'. *Τοῦτον ἀνεῖλεν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἑλλης τούνομα, ὃς βιώσας ἔτη ν', ἐβασίλευσε μῆνας ὀκτώ.* Τοῦτον ἀνεῖλεν *Ιουθώβαλος, ἱερεὺς τῆς Ἀστάρτης, ὃς, βιώσας ἔτη μ', ἐβασίλευσεν ἔτη ιβ'.* Τοῦτον διεδέξατο ὁ υἱὸς αὐτοῦ *Βαζωρὸς, ὃς, βιώσας ἔτη μέ', ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'.* Υἱὸς δὲ τούτου *Μεττήρ, ὃς, βιώσας ἔτη λθ', ἐβασίλευσεν ἔτη κθ'.* Τοῦτον διεδέξατο *Πυγμαλλῶν Πυγμαλλίου, ὃς, βιώσας ἔτη ςς', ἐβασίλευσεν ἔτη ζ'.* Ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ ἔτει τῆς βασιλείας ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ (24), εἰς Λιβύην φυγοῦσα, πόλιν ᾠκοδόμησε τὴν μέχρι τοῦ δεῦρο *Καρχηδοῖαν καλουμένην.* Συνάγεται οὖν πᾶς χρόνος ἀπὸ τῆς Ἰερῶμου βασιλείας μέχρι Καρχηδόνης κτίσεως ἔτη ρνε', μῆνες ὀκτώ. Τῷ δὲ δωδεκάτῳ ἔτει τῆς Ἰερῶμου βασιλείας ἐν Ἱεροσολύμοις ὁ ναὸς ᾠκοδομήθη. Ὅστε τὸν πάντα χρόνον γεγενῆσθαι ἀπὸ τῆς τοῦ ναοῦ οἰκοδομῆς μέχρι Καρχηδόνης κτίσεως ἔτη ρμγ', μῆνες η'.

γραπται ὡς ὁ ναὸς ᾠκοδομήται, scriptum est quomodo templum aedificatum fuerit, etc. Tum aptissime additur id scriptum sub rege Hieromo, id est hunc eventum ejus regno assignari, quia is amicus fuit Salomoni et multa ad operis constructionem suppeditavit. At ipsum regem hæc scripsisse nec Josephus, a quo hæc mutuatur Theophilus, suspicandi locum relinquit, nec Theophilus id de suo excogitare dicendus. Narrat Josephus Hieromum ligna et aurum suppeditasse, quia cum Salomone, ob consuetudinem quam habuerat cum Davide, et sapientiæ communi amore conjunctissimus erat. In codice Regio legitur ἀπὸ Ἰερῶμου, quod quidem non mihi displicet, modo ita reddamus: *Id autem his in commentariis narratur contigisse, postquam regnare cœpisset rex Hieromus.* Sæpe apud Justinum hæc præpositio ita fuit interpretanda. Legitur περὶ Ἰερῶμου, in edit. Oxon. et Hamb., quod quidem eo magis in Hamburgensi emendatum non fuisse miror, quod erudito editori minime probatur.

(19) Διὰ τὸ. Ita Reg. Editi διὰ τοῦ.

(20) Αὐτῶν φησι. Legendum ἂ φασι, et mox ἂ ἀλλήλοις διέπεμπον. Videtur duo epistolarum inter Salomonem et Hiram genera distinguere Theophilus, nempe epistolas, in quibus quæstiones ad solvendum proponebantur, et eas, quæ, ut inter vicinos et amicos reges fieri par erat, variis de rebus loquebantur. In hac distinctione videtur auctorem sequi Josephum, cujus verba in hunc sensum accipi possunt. Sic enim loquitur *I adv. Appionem*, p. 1042: Προβλήματα γὰρ ἀλλήλοις ἀντεπέστελλον, λύειν κελεύοντες. . . . Σώζονται δὲ μέχρι νῦν παρὰ τοῖς Τυρίοις πολλαὶ τῶν ἐπιστολῶν, ἃς ἐκεῖνοι πρὸς

Hieromo, quia is amicus fuit Salomoni tum ob consuetudinem quam cum illius patre habuerat, tum ob præstantiam sapientiæ Salomonis. Nam propositis quæstionibus, sese invicem perpetuo exercebant. Atque hujus rei indicium etiam faciunt exemplaria illorum epistolarum, quæ etiamnum asservari dicuntur apud Tyrios; tum et littere quas sibi invicem scribebant), quemadmodum testatur Menander Ephesius, qui regum Tyriorum historiam referens sic loquitur: *Mortuo Abeimalo rege Tyriorum, regni gubernacula suscepit filius ejus Hieromus, qui vixit annis 53. Huic successit Bazorus, qui vixit annis 43, et regnavit annis 17. Post hunc Methuastartus, qui vixit annis 54, et regnavit annis 12. Huic successit frater Atharymus, qui vixit annis 58, et regnavit annis 9. Hunc interfecit frater nomine Helles, qui vixit annis 50, et regnavit mensibus 8. Hunc peremit Juthobalus Astartæ sacerdos, qui vixit annis 40, et regnavit annis 12. Huic successit filius nomine Bazorus, qui vixit annis 45, et regnavit annis 7. Huic filius nomine Mettin, qui vixit annis 32, et regnavit annis 29. Huic successit Pygmalion Pygmalii filius, qui vixit annis 56, et regnavit annis 7. At in septimo anno ejus regni in Libyam fugiens ejus soror urbem condidit, quæ adhuc hodie Carthago appellatur. Continet igitur omne tempus ab Hieromi regno usque ad conditam Carthaginem annos 155 et menses octo. Duodecimo anno regis Hieromi ædificatum est templum Hierosolymitanum. Itaque universum tempus ab constructo 395 templo usque ad conditam Carthaginem complectitur annos 143 et menses octo.*

ἀλλήλους ἔγραψαν, *Problemata sibi invicem ad solvendum mittebant. . . . Servantur autem hactenus apud Tyrios multa ex epistolis, quas sibi invicem scribebant.*

(21) Καθὼς μέμνηται Μένανδρος. Quæ de Salomonis et Hiram conjunctione supra dicuntur, ea necesse fuit parenthesi includere, quia Theophilus nequaquam Menandri verbis utitur, ut hanc conjunctionem probet (nihil enim ea de re in testimonio Menandri), sed ut demonstret quot annis ante Carthaginem ædificatum fuerit templum. Præterea apud Josephum colligatæ inter Salomonem et Hiram amicitie non Menander testis citatur, sed Dios, quem historiæ Phœnicum accuratum scriptorem vocat Josephus.

(22) Βιώσας ἔτη πεντήκοντα τρία. Editiones Oxon. et Hamb. addunt ἐβασίλευσεν ἔτη λδ. Legit etiam Wolfius ὃς, βιώσας.

(23) Μετὰ δὲ τοῦτον. Inter Methuastartum et Atharymyum, qui apud Josephum vocantur Abdastratus et Aserymus, nonnulli alii reges recensentur; nimirum Abdastratum quatuor filii nutricis occiderunt, quorum natu maximus regnavit annos 12. Post hunc Astartus, cui successit frater Aserymus. Tanta est inter Josephi et Theophili contextum discrepantia, sive in annis numerandis, sive in nominibus appellandis, ut difficile sit statuere utrum semper ex Josepho Theophilus emendandus sit, an non etiam interdum ex Theophilo Josephus. — δὲ add. Reg. et B.

(24) Ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ. Hæc necesse fuit ex Josepho mutuari, cum deissent in editis nostris. Legitur φυγῶν in Regio codice.

23. *Prophetæ antiquiores scriptoribus Græcis; legislatores longe recentiores Moyses.* — Phœnicum ergo et Ægyptiorum de rerum nostrarum temporibus testimonia quomodo retulerint Manæthos Ægyptius et Menander Ephesius, ac etiam Josephus, qui bellum Judæis a Romanis illatum litteris mandavit, nobis sufficiant quæ diximus. Ex his enim qui antiqui sunt, etiam cæterorum scripta iis, quæ per Moysen nobis tradita sunt, recentiora esse demonstratur, imo et ipsis prophetis; nam qui ultimus prophetarum fuit Zacharias nomine, is regnante Dario floruit. Sed et ipsi legislatores omnes inveniuntur leges suas posterius posuisse. Si quis enim objiciat Solonem Atheniensem, is temporibus Cyri et Darii regum vixit, æqualis prædicti prophetæ Zachariæ, annis admodum multis posterioris. Quod si quis Lycurgum aut Draconem aut Minoem legislatores objiciat, præcedunt libri sacri, ut scribit Josephus, cum Jove Cretensium rege et bello Trojano antiquiores sint litteræ legis divinæ, quæ nobis per Moysen tradita est. Sed ut accuratius temporum et annorum rationem demonstremus; Deo nobis favente, non ea solum, quæ post diluvium, sed ea etiam quæ anteriora enarrando, ita ut omnium, quantum nobis fas erit, annos numeremus, id nunc exsequemur, ad remotissimum recurrentes mundi creationis initium, quod Moyses Dei famulus, Spiritu sancto afflante, descripsit. Disserens enim de creatione ac generatione mundi et primi hominis et eorum qui deinceps nati sunt, ea etiam declaravit, quæ ante diluvium evenerunt. Ego autem hanc gratiam peto a solo Deo, ut vera secundum illius voluntatem omnia accurate dicam, ut et tu et quisquis hæc leget, ducem habeatis veritatem et gratiam ejus. Initium autem ducam a genealogiis, quæ descriptæ sunt, id est a primo homine.

αὐτοῦ. Ἄρξομαι δὴ πρῶτον ἀπὸ τῶν ἀναγεγραμμένων γενεαλογιῶν, λέγω δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος.

24. *Annorum series ab Adamo usque ad reges.* — Adam natus annos 230, genuit Seth. Seth natus annos 205, genuit Enos. Enos vixit annos 190, et genuit Cainan. Cainan natus annos 170, genuit Malaleel. Malaleel natus annos 165, genuit filium nomine Jared. Jared natus annos 162, genuit Enoch. Enoch natus annos 165, genuit Mathusala. Mathusala natus annos 167, genuit Lamech. Lamech natus annos 188, genuit Noe. Noe natus annos 500, genuit Sem. Sub Noe, cum annos natus esset 600, contigit diluvium. Itaque ab condito homine usque

(25) Πάνυ πολλοῖς, Reg. οὐ πάνυ πολλοῖς. Hæc scriptura ita placuit erudito Wolfio, ut eam in contextum receperit; quasi Theophilus dicat Zachariam post Cyrum et Darium exstitisse non omnino multis annis. Sed satius videtur hæc ad Moysen referre, cujus antiquitas eo expressior, quo pluribus ab eo annis distabit Zacharias.

(26) Ἰώσηπος. Totum hunc locum Josephi beneficio restituerunt Fellus et post eum Wolfius. In cod. Reg. legitur: Νομοθετῶν, γραφῶν λήγει τις ἐν τοῖς

23. Τῆς μὲν οὖν Φοινίκων καὶ Αἰγυπτίων μαρτυρίας, ὡς ἱστορήκασιν περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων οἱ συγγράψαντες Μαναιθῶς ὁ Αἰγύπτιος, καὶ ὁ Μένανδρος ὁ Ἐφέσιος, ἐτι δὲ καὶ Ἰώσηπος ὁ ἀναγράφας τὸν Ἰουδαϊκὸν πόλεμον, τὸν γενόμενον αὐτοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων, ἀρχετῶς ἦτω ἡμῖν τὰ εἰρημένα. Ἐκ γὰρ τούτων τῶν ἀρχαίων δείκνυται καὶ τὰ τῶν λοιπῶν συγγράμματα ἔσχατα εἶναι τῶν διὰ Μωϋσέως ἡμῖν δεδομένων γραμμάτων, ἐτι μὴν καὶ τῶν μεταξὺ προφητῶν. Ὁ γὰρ ὕστερος τῶν προφητῶν γενόμενος Ζαχαρίας ὀνόματι ἠκρίθωσε κατὰ τὴν Δαρείου βασιλείαν. Ἄλλὰ καὶ οἱ νομοθέται πάντες μεταξὺ εὐρίσκονται νομοθετοῦντες. Εἰ γὰρ τις εἴποι Σόλωνα τὸν Ἀθηναῖον, οὗτος γέγονε κατὰ τοὺς χρόνους Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλέων, κατὰ τὸν χρόνον Ζαχαρίου τοῦ προειρημένου προφήτου, μεταξὺ γεγενημένου πάνυ πολλοῖς (25) ἔτεσιν· ἦτοι καὶ περὶ Λυκούργου, ἢ Δράκοντος, ἢ Μίνω τῶν νομοθετῶν, Ἰώσηπος (26) γραφῶν λέγει, ὅτι προάγουσιν αὐτοῖς ἀρχαιότητι αἱ ἱεραὶ βίβλοι, ὅπου γε καὶ τοῦ Διὸς τοῦ Κρητῶν βασιλεύσαντος, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου δείκνυται προάγοντα τὰ γράμματα τοῦ θεοῦ νόμου, τοῦ διὰ Μωϋσέως ἡμῖν δεδομένου. Ἴνα δὲ ἀκριβεστέραν ποιήσωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῶν καιρῶν καὶ χρόνων, Θεοῦ ἡμῖν παρέχοντος, οὐ μόνον τὰ μετὰ κατακλυσμὸν ἱστοροῦντες, ἀλλὰ καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ, εἰς τὸ καὶ τῶν ἀπάντων κατὰ τὸ δυνατόν εἰπεῖν ἡμῖν τὸν ἀριθμὸν, νυνὶ ποιησόμεθα, ἀναδραμόντες ἐπὶ τὴν ἀνέκαθεν ἀρχὴν τῆς τοῦ κόσμου κτίσεως, ἣν ἀνέγραψε Μωϋσῆς ὁ θεράπων τοῦ Θεοῦ διὰ Πνεύματος ἁγίου. Εἰπὼν γὰρ τὰ περὶ κτίσεως καὶ γενέσεως κόσμου, τοῦ πρωτοπλάστου ἀνθρώπου, καὶ τὰ τῶν ἐξῆς γεγενημένων, ἐσήμανε καὶ τὰ πρὸ κατακλυσμοῦ ἔτη γενόμενα. Ἐγὼ δ' αἰτοῦμαι χάριν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ, εἰς τὸ ἀληθῆ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ πάντα ἀκριβῶς εἰπεῖν, ὅπως καὶ σὺ, καὶ πᾶς ὁ τούτοις ἐντυγχάνων ὁδηγῆται ὑπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ χάριτος

24. Ἀδάμ ἕως οὗ ἐτέκνωσεν ἔτη σλ' (27). Υἱὸς δὲ τούτου Σῆθ ἔτη σε'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἐνώς ἔτη ρς'. Υἱὸς δὲ τούτου Καῖνάν ἔτη ρο'. Υἱὸς δὲ τούτου Μαλελεήλ ἔτη ρξε'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἰάραθ ἔτη ρξβ'. Υἱὸς δὲ τούτου Ἐνώχ ἔτη ρξε'. Υἱὸς δὲ τούτου Μαθουσάλα ἔτη ρξζ' (28). Υἱὸς δὲ τούτου Λάμεχ ἔτη ρπη'. Τούτῳ δὲ υἱὸς ἐγενήθη ὁ προειρημένος Νῶε, ὃς ἐτέκνωσε τὸν Σῆμ ὦν ἐτῶν φ'. Ἐπὶ τούτου ἐγένετο ὁ κατακλυσμὸς ἔντος αὐτοῦ ἐτῶν χ'. Τὰ πάντα οὖν μέχρι κατακλυσμοῦ γεγένηται ἔτη βσμβ'. Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν εὐθέως ὁ Σῆμ, ὦν ἐτῶν ρ' (29), ἐτέκνωσε

προάγουσιν αὐτοῖς εἶναι, ὅπου γε καὶ τοῦ. Editi et codex Bodleianus: Νομοθετῶν γραφῶν τοῖς προάγουσιν αἱ ἱεραὶ βίβλοι.

(27) Ἐτη σλ'. Ita uterque codex ms. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ τλ'.

(28) ρξζ' Ita eadem editiones et cod. Reg. Aliæ ρπζ'. Sic etiam infra pro eo quod erat in editis βσμβ', idem cod. ms. et eadem editiones habent βσμβ'.

(29) Ἐτων ρ'. Reg. ρσλ'.

τὸν Ἀρφαξάθ. Ἀρφαξάθ δὲ ἐτέκνωσε Σαλά ὦν ἐτῶν ρλε'. Ὁ δὲ Σαλά ἐτέκνωσεν ὦν ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Ἐβὲρ ὦν ἐτῶν ρλδ'· ἀφ' οὗ καὶ τὸ γένος αὐτῶν Ἑβραῖοι προσηγορεύθησαν. Τοῦτου δὲ υἱὸς Φαλέγ ὦν (30) ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Ραγεῦ ὦν ἐτῶν ρλβ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Σερούχ ὦν ἐτῶν ρλ'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Ναχώρ ὦν ἐτῶν σε'. Τοῦτου δὲ υἱὸς Θάρρα ὦν ἐτῶν ο' (31). Τοῦτου δὲ υἱὸς Ἀβραάμ ὁ πατριάρχης ἡμῶν ἐτέκνωσε τὸν Ἰσαάκ ὦν ἐτῶν ρ'. Γίνονται οὖν μέχρι Ἀβραάμ ἔτη γσση' (32). Ἰσαάκ ὁ προειρημένος ἕως τεκνογονίας ἐξῆσεν ἔτη ξ', ὃς ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἐξῆσεν ὁ Ἰακώβ ἕως τῆς μετοικεσίας τῆς ἐν Αἰγύπτῳ γενομένης, ἧς ἐπάνω προειρήκαμεν, ὦν ἐτῶν ρλ'. Ἡ δὲ παροίκησις τῶν Ἑβραίων ἐν Αἰγύπτῳ ἐγενήθη ἔτη υλ'· καὶ μετὰ τὸ ἐξελθεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐν τῇ ἐρήμῳ καλουμένην διέτριψαν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν τὰ πάντα ἔτη γθλη' (33), ᾧ καιρῷ τοῦ Μωϋσέως τελευτήσαντος, διεδέξατο ἄρχειν Ἰησοῦς υἱὸς Ναυή, ὃς προέστη αὐτῶν ἔτεσι κζ'. Μετὰ δὲ τὸν Ἰησοῦν τοῦ λαοῦ παραβάντος ἀπὸ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, ἐδούλευσαν βασιλεῖ Μεσοποταμίας Χουσαράθων ὀνόματι (34) ἔτεσιν οκτώ. Εἶτα, μετανοήσαντος τοῦ λαοῦ, κριταὶ ἐγενήθησαν αὐτοῖς· Γοθονοήλ ἔτεσιν τεσσαράκοντα, Ἐγλῶν ἔτεσιν ιη', Ἀὐθ ἔτεσιν η'. Ἐπειτα πταισάντων αὐτῶν ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα Δεβθώρα ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ'. Ἐπειτα Μαδιανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ζ'. Εἶτα Γεδεὼν ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν μ', Ἀβιμέλεχ ἔτεσιν γ', Θωλά ἔτεσιν κβ' (35), Ἰαεὶρ ἔτεσιν κβ'. Ἐπειτα Φυλιστιεῖμ καὶ Ἀμμανῖται ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν ιη'. Εἶτα Ἰεφθάς ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν ἕξ, Ἐσβῶν ἔτεσιν ζ', Αἰλῶν ἔτεσιν ι', Ἀβδῶν ἔτεσιν η'. Ἐπειτα ἀλλόφυλοι ἐκράτησαν αὐτῶν ἔτεσιν μ'. Εἶτα Σαμφῶν ἐκρινεν αὐτοὺς ἔτεσιν κ'. Ἐπειτα εἰρήνη ἐν αὐτοῖς ἐγένετο ἔτεσι μ'. Εἶτα Σαμηρά ἐκρινεν αὐτοὺς ἐνιαυτόν· Ἡλὶς ἔτεσιν κ', Σαμουήλ ἔτεσιν ιθ'.

25. Μετὰ δὲ τοὺς κριτὰς ἐγένοντο βασιλεῖς ἐν αὐτοῖς, πρῶτος ὀνόματι Σαουλ, ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη κ', ἔπειτα Δαβὶδ ὁ πρόγονος ἡμῶν ἔτη μ'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς τοῦ Δαβὶδ βασιλείας τὰ πάντα ἔτη υλς'. Μετὰ δὲ τοὺτους ἐβασίλευσε Σολομῶν, ὁ καὶ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις κατὰ βουλήν Θεοῦ πρῶτος ἐν Ἱεροσολύμοις ὑποδομήσας δι' ἐτῶν μ', μετὰ δὲ τοῦτον Ροβοάμ ἔτεσιν ιζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐβίας ἔτεσι ζ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐσά ἔτεσι μα', καὶ μετὰ τοῦτον Ἰωσαφάτ ἔτεσιν κε', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωράμ ἔτη η', μετὰ δὲ τοῦτον Ὀχοσίας ἐνιαυτόν, καὶ μετὰ τοῦτον Γοθολία (36) ἔτεσιν ἕξ, μετὰ δὲ ταύτην Ἰωσίας ἔτεσι μ', καὶ μετὰ τοῦτον Ἀμασίας ἔτεσι λθ', καὶ μετὰ τοῦτον Ὀζίας ἔτεσιν νθ', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωθαάμ ἔτεσιν ις', μετὰ δὲ τοῦτον Ἀχάζ ἔτεσιν ις', καὶ μετὰ τοῦτον Ἐζεχίας ἔτεσιν κθ', μετὰ δὲ τοῦτον Μανασσῆς

(30) Φαλέγ ὦν. Ita mss. et editiones Oxon. et Hamb. Aliæ Φαλέγων. Sic etiam paulo post Ναχώρων pro Ναχώρ ὦν.

(31) Ἐτῶν ο'. Reg. ἐτων σε'.

(32) Ἐτη γσση'. Sic emendavit Fellus. Editi ἐτῶν γφλβ'. Habet Regius codex γσος'.

(33) γθλη'. Ita Fellus emendavit. Sic etiam cod.

ad diluvium reperiuntur anni, ut ex prædictis liquet, 2242. Sem natus annos 100, genuit Arphaxath statim post diluvium. Arphaxath natus annos 135, genuit Sala. Sala natus annos 130, genuit Heber; ab hoc universum ipsorum genus Hebræi dicuntur. Heber natus annos 134, 396 genuit Phaleg. Phaleg natus annos 150, genuit Rhageu. Rhageu natus annos 132, genuit Seruch. Seruch natus annos 130, genuit Nachor. Nachor natus annos 75, genuit Tharra. Tharra natus annos 70, genuit Abraham. Abraham patriarcha noster natus annos 100, genuit Isaac. Itaque anni numerantur a condito homine usque ad Abraham 3278. Isaac natus annos 60, genuit Jacob. Jacob natus fuit annos 130, cum proficisceretur in Ægyptum. Hebræi in Ægypto morati sunt annis 430; egressi Ægypto hæserunt in deserto annis 40: exstant ergo omnino anni 3938. Quo tempore mortuo Moyse, imperii administrationem suscepit Jesus filius Nave, qui præfuit populo annis 27. Jesu defuncto, cum Hebræi defecissent a præceptis Domini, servierunt regi Mesopotamiæ, cui nomen Chusarathon, annis 8. Deinde ad pœnitentiam conversi, iudices a quibus judicarentur nacti sunt. Gothonoel judicavit Hebræos annis 40, Eglon annis 18, Aoth annis 8. Dehinc prævaricati legem Domini alienigenis servierunt annis 20. Debora postmodum judicavit Hebræos annis 40. Deinde servierunt Madianitis annis 7. Deinceps Gedeon judicavit annis 40, Abimelech annis 5, Thola annis 22, Jair annis 22. Postea Hebræi servierunt Philistinis et Ammonitis annis 18, Jephthe in libertatem antiquam assertos judicavit annis 6, Esbon annis 7, Ailon annis 10, Abdon annis 8. Postea servierunt alienigenis annis 40. Deinde Samson judicavit Hebræos annis 20, deinceps pax Hebræis fuit annis 40. Inde Samira judicavit Hebræos anno 1, Elis annis 20, Samuel annis 12.

25. Annorum series a Saule usque ad captivitatem. — Judicibus successere reges, quorum primus fuit Saul, qui regnavit annis 20. David pater noster regnavit annis 40. Inveniuntur itaque anni 496 decurrere ab Isaac usque ad regnum Davidis. David (ut diximus) regnavit annis 40. Salomon, templi ex Dei præscripto conditor, regnavit annis 40. Roboam regnavit annis 17, Abias regnavit annis 7, Asa regnavit annis 41, Josaphat regnavit annis 25, Joram regnavit annis 8, Ochozias regnavit anno 1, Gotholia regnavit annis 6, Josias annis 40, Amasias annis 39, Ozias annis 52, Joatham annis 16, Achaz annis 17, Ezechias annis 29, Manasse annis 55, Amos annis 2, Josias annis 31, Ochaz mensibus tribus. Post hunc Joachim annis 11. Tum alter Joachim mensibus 3 et diebus 10, Sedecias annis 11.

Reg. Habebant aliæ editiones δσνβ'.

(34) Ὀνόματι. Reg. ὄνομα. Mox Γοθονοήλ posui post Fellum pro Γοθοσθήλ.

(35) Ἐτεσιν κβ'. Fellus posuit ἔτεσιν κγ'.

(36) Γοθολία. Sic emendavit Fellus. Editi habebant Γοθονοήλ et mox μετὰ δὲ τοῦτον.

Sub idem tempus cum populus Judaicus perseveraret in peccatis, nec pœnitentiam ageret, ascendit ut prædictum fuerat a propheta Jeremia, rex Babylonis in Judæam, nomine Nabuchodonosor. **397** Hic populum Babylona transtulit, et templum, quod Salomon extruxerat, destruxit. Babylone fuerunt Judæi annis 70. Tempus igitur universum a condito homine usque ad transmigracionem Babylonicam complectitur annos 4954, menses sex et dies decem. Quemadmodum Deus prædixit per Jeremiam prophetam populum Babylonem captivum ductum iri, præsignificavit eos reversuros in terram suam post annos 70. Expletis igitur annis 70, regnum Persarum Cyrus adipiscitur, qui secundum Jeremiæ prophetiam, altero regni sui anno edictum scripto consignatum promulgat, ut Judæi omnes, qui in suo imperio essent, patriam sedem repeterent, et templum Deo instaurarent, quod prædictus rex Babylonis everterat. Ad hæc Cyrus divinis jussis obtemperans, in mandatis dedit Sabessaro et Mithridati satellitibus suis, ut vasa ex templo Judææ a Nabuchodonosoro exportata restituerent et reponerent in templo. Anno igitur secundo Cyri complentur anni illi septuaginta a Jeremia prædicti.

δὲ ὁ Κύρος, κατ' ἐγκέλευσιν τοῦ Θεοῦ, προσέταξε Σαβησσάρῳ καὶ Μιθριδάτῃ τοῖς ἰδίῳις σωματοφύλαξι, τὰ σκεύη τὰ ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ (42) τῆς Ἰουδαίας ληφθέντα ὑπὸ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἀποκομισθῆναι καὶ ἀποτεθῆναι εἰς τὸν ναόν. Ἐν τῷ οὖν δευτέρῳ ἔτει Κύρου (43) πληροῦται τὰ ὀ' ἔτη, τὰ προειρημένα ὑπὸ τοῦ Ἰερεμίου.

26. *Quantum intersit inter Hebræorum et Græcorum doctrinam et historiam.* — Hinc perspicere licet, quomodo antiquiores et veriores demonstrantur sacræ apud nos litteræ, quam Græci et Ægyptii, et si qui alii existere, historiæ scriptores. Herodotus enim et Thucydides et Xenophon et plerique alii historici, initium fere scribendi a Cyri et Darii regno fecerunt, cum de antiquis et primis temporibus nihil possent accurate dicere. Quid enim magni dixerunt, si de Dario et Cyro, qui reges apud barbaros fuere, aut de Zopyro et Hippia qui apud Græcos, aut de Atheniensium et Lacedæmoniorum bellis scripsere, aut de rebus a Xerxe gestis aut a Pausania, qui in Minervæ templo pene fame necatus est; aut de Themistocle et bello Peloponnesiaco; aut de Alcibiade et Thrasybulo? Neque enim mihi

(37) *Τοὺς βασιλεῖς.* Articulum suppeditavit cod. Reg. Paulo post Reg. habet ὄνοματι.

(38) *Δθιδ'.* Sic emendavit Fellus. Editi δθιδ'.

(39) *Οὕτως.* Ita Reg. Editi οὗτος.

(40) *Τελειουμένων.* Reg. τελειωμένων. Ibidem Fellus emendavit quod in editis habebatur ἢ ἑτῶν.

(41) *Ἐαυτῶν.* Ita Reg. Editi ἑαυτοῦ.

(42) *Ναοῦ τοῦ.* Articulum suppeditavit Reg.

(43) *Κύρου.* Sic posuit Fellus pro Δαρείου. Paulo ante dicebat Judæos Babylone annos 70 fuisse.

A ἔτεσιν νε', μετὰ δὲ τοῦτον Ἄμῳς ἔτεσιν δυσι', μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωσίας ἔτεσιν λα', μετὰ δὲ τοῦτον Ὠχᾶς μῆνας γ'. Μετὰ δὲ τοῦτον Ἰωακεὶμ ἔτη ια'. Ἐπειτα Ἰωακεὶμ ἕτερος μῆνας γ', ἡμέρας ι', μετὰ δὲ τοῦτον Σεδεκίας ἔτη ια'. Μετὰ δὲ τούτους τοὺς βασιλεῖς (37) διαμένοντος τοῦ λαοῦ ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασιν, καὶ μὴ μετανοῦντος, κατὰ προφητείαν Ἰερεμίου, ἀνέβη εἰς τὴν Ἰουδαίαν βασιλεὺς Βαβυλῶνος, ὄνομα Ναβουχοδονόσορ. Οὗτος μετόκησε τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων εἰς Βαβυλῶνα· καὶ τὸν ναὸν κατέστρεψεν, ὃν ὠκοδομήκει Σολομῶν. Ἐν δὲ τῇ μετοικασίᾳ Βαβυλῶνος, ὁ λαὸς ἐποίησεν ἔτη ο'. Γίνεται οὖν μέχρι τῆς παροικασίας ἐν γῆ Βαβυλῶνος τὰ πάντα ἔτη δθιδ' (38), μῆνες σ', ἡμέραι ι'. Ὅν τρόπον δὲ ὁ Θεὸς προεῖπε διὰ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου, τὸν λαὸν αἰχμαλωτισθῆναι εἰς Βαβυλῶνα, οὕτως (39) προεσήμανε καὶ τὸ πάλιν ἐπανελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν αὐτῶν μετὰ ο' ἔτη. Τελειουμένων (40) οὖν ο' ἑτῶν, γίνεται Κύρος βασιλεὺς Περσῶν, ὃς κατὰ τὴν προφητείαν Ἰερεμίου, δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐκήρυξε, κελύων δι' ἐγγράφων τοὺς Ἰουδαίους πάντας, τοὺς ὄντας ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, ἐπιστρέφειν εἰς τὴν ἑαυτῶν (41) χώραν, καὶ τῷ Θεῷ ἀνοικοδομεῖν τὸν ναὸν, ὃν καθήρηκει βασιλεὺς Βαβυλῶνος ὁ προειρημένος. Πρὸς τούτοις

C 26. Ἐντεῦθεν ὁρᾶν ἔστι πῶς ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα δεικνύται τὰ ἱερὰ γράμματα τὰ καθ' ἡμᾶς εἶναι τῶν καθ' Ἑλλήνας καὶ Αἰγυπτίους, ἢ καὶ τινῶν ἑτέρων ιστοριογράφων (44). Ἡρόδοτος γάρ καὶ Θουκυδίδης, ἢ καὶ Ξενοφῶν, ἢ ὅπως οἱ ἄλλοι ιστοριογράφοι, οἱ πλείους ἤρξαντο σχεδὸν ἀπὸ τῆς Κύρου καὶ Δαρείου βασιλείας ἀναγράφειν, μὴ ἐξισχύσαντες τῶν παλαιῶν καὶ προτέρων χρόνων τὸ ἀκριβὲς εἰπεῖν. Τί γὰρ μέγα ἔφασαν εἰ περὶ Δαρείου, καὶ Κύρου, τῶν κατὰ βαρβάρους βασιλέων, εἶπον, ἢ καθ' Ἑλλήνας, Ζωπύρου (45) καὶ Ἰππίου, ἢ τοὺς Ἀθηναίων καὶ Λακεδαιμονίων πολέμους, ἢ τὰς Ξέρξου πράξεις, ἢ Πausania τοῦ ἐν τῷ τεμένει τῆς Ἀθηνᾶς λιμῶ κινδυνεύσαντος διαφθαρήναι, ἢ τὰ περὶ Θεμιστοκλέα, καὶ τὸν πόλεμον τὸν Πελοποννησίων (46), ἢ τὰ περὶ Ἀλκιδιάδην καὶ Θρασύβουλον; Οὐ γὰρ πρόκειται ἡμῖν ὕλη πολυλογίας, ἀλλὰ εἰς τὸ φανερῶσαι τὴν τῶν χρόνων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου ποσότητα, καὶ ἐλέγχει τὴν ματαιοπονίαν καὶ φλυαρίαν τῶν συγγραφέων, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἑτῶν οὔτε δισμύρια μυριάδες, ὡς Πλάτων ἔφη, ταῦτα ἀπὸ κατακλυσμοῦ ἕως τῶν αὐτοῦ χρόνων, τσαῦτα ἔτη γεγενῆσθαι δογματίζων· οὔτε

(44) *Ἰστοριογράφων.* Sic emendat Regius cod. quod editi habebant ἢ εἰ καὶ τινὰς ἑτέροους Ἰστοριογράφους. Ἦτοι γάρ.

(45) *Ζωπύρου.* Hoc nomen posuit Fellus ante εἶπον et ejus loco substituit Πεισιστράτου. Mox de Pausania sic loquitur Theophilus, quasi fame non interierit in templo Minervæ, sed periculo tantum objectus fuerit.

(46) *Τὸν Πελοποννησίων.* Reg. τῶν.

μὴν ιε' μυριάδες, καὶ τρεῖς (47) ἔτη, καθὰ προειρήχα-
μεν Ἀπολλώνιον τὸν Αἰγύπτιον ἱστορεῖν· οὐδὲ ἀγέν-
νητος ὁ κόσμος ἐστὶ, καὶ αὐτοματισμὸς τῶν πάντων,
καθὼς Πυθαγόρας καὶ οἱ λοιποὶ πεφλυαρῆκασιν·
ἀλλὰ μὲν οὖν γεννητὸς, καὶ προνοία διοικεῖται ὑπὸ
τοῦ ποιήσαντος τὰ πάντα Θεοῦ· καὶ ὁ πᾶς χρόνος
καὶ τὰ ἔτη δείκνυται, τούτοις βουλομένοις (48) πε-
θεσθαι τῇ ἀληθείᾳ. Μὴ πως οὖν δόξω μὲν μέχρι Κύ-
ρου δεδηλωκέναι, τῶν δὲ μεταξὺ χρόνων ἀμελεῖν, ὡς
μὴ ἔχοντες ἀποδείξαι, Θεοῦ παρέχοντος, καὶ τῶν
ἑξῆς χρόνων τὴν τάξιν πειράσομαι, κατὰ τὸ δυνατόν,
ἐξηγήσασθαι.

27. Κύρου οὖν βασιλεύσαντος ἔτεσι κθ' (49), καὶ
ἀναιρεθέντος ὑπὸ Τομύριδος ἐν Μασσαγετία, τότε
οὐσης Ὀλυμπιάδος ἑξηκοστῆς δευτέρας· ἔκτοτε ἤδη
οἱ Ῥωμαῖοι ἐμεγαλύνοντο, τοῦ Θεοῦ κρατύνοντος B
αὐτούς, ἐκτισμένης τῆς Ῥώμης ὑπὸ Ῥωμύλου, τοῦ
παιδὸς ἱστορουμένου Ἄρεως καὶ Ἰλίας (50), Ὀλυμ-
πιάδι ζ', τῇ πρὸς ι' καὶ α' (51) Καλανδῶν Μαΐων, τοῦ
ἐνιαυτοῦ τότε δεκαμήνου ἀριθμουμένου. Τοῦ οὖν Κύρου
τελευτήσαντος, ὡς ἐφθήμεν εἰρηκέναι, Ὀλυμπιάδι
ἑξηκοστῇ καὶ δευτέρᾳ, γίνεται καιρὸς ἀπὸ κτίσεως
Ῥώμης ἔτη σκ', ᾧ καὶ (52) Ῥωμαίων ἤρξε Ταρχύ-
νιος Σούπερβος τοῦνομα, ὃς πρῶτος ἐξώρισε Ῥωμαίους
τινάς, καὶ παῖδας διέφθειρε, καὶ σπάδοντας ἐγγω-
ρίους ἐποίησεν· ἔτι μὴν καὶ τὰς παρθένους διαφθει-
ρων πρὸς γάμον ἐδίδου. Διὸ οἰκείως Σούπερβος ἐκλή-
θη τῇ Ῥωμαϊκῇ γλώσσῃ· ἐρμηνεύεται δὲ ὑπερή-
φανος. Αὐτὸς γὰρ πρῶτος ἐδογματίσει τοὺς ἀσπαζο-
μένους αὐτὸν, ὑπὸ ἐτέρου ἀντασπάζεσθαι. Ὅς C
ἐβασίλευσεν ἔτεσιν κε'. Μεθ' ὧν ἤρξαν ἐνιαύσιοι
ὑπατοὶ, χιλίαρχοι ἢ ἀγορανόμοι ἔτεσιν υνγ', ὧν τὰ
ὀνόματα καταλέγειν πολὺ καὶ περισσὸν ἡγούμεθα. Εἰ
γὰρ τις βούλεται μαθεῖν, ἐκ τῶν ἀναγραφῶν εὐρή-
σει ὧν ἀνέγραψε Χρύσερος ὁ Νομενκλάτωρ (53),
ἀπελεύθερος γενόμενος Αὐρηλίου Οὐήρου, ὃς ἀπὸ
κτίσεως Ῥώμης, μέχρι τῆς τελευτῆς (54) τοῦ ἰδίου
πάτρωνος αὐτοκράτορος Οὐήρου, σαφῶς πάντα ἀνέ-
γραψε, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τοὺς χρόνους. Ἐκράτη-
σαν οὖν οἱ Ῥωμαίων (55) ἐνιαύσιοι, ὡς φαμεν, ἔτεσιν
υνγ'. Ἐπειτα οὕτως ἤρξαν οἱ αὐτοκράτορες καλού-
μενοι· πρῶτος Γάιος Ἰούλιος ὃς ἐβασίλευσεν ἔτη γ',
μῆνας δ', ἡμέρας ἑξ. Ἐπειτα Αὐγουστος ἔτη νς', μῆ-
νας δ', ἡμέραν μίαν. Τιβέριος ἔτη κβ', εἶτα Γάιος
ἕτερος ἔτη γ', μῆνας η', ἡμέρας ζ'. Κλαύδιος ἔτη κγ',
μῆνας η', ἡμέρας κδ'. Νέρων ἔτη ιγ', μῆνας ς', ἡμέ-
ρας κη'. Γάλβας ἔτη β', μῆνας ζ', ἡμέρας ς'. Ὄθων

(47) *Τρεῖς*. Supra n. 16 Apollonius dicitur nume-
rasse quindecim myriades et annos ter mille et
septuaginta quinque.

(48) *Τούτοις βουλομένοις*. Leg. τοῖς βουλομένοις.

(49) *Ἐτεσι κθ'*. Editi habebant τριάκοντα ὀκτώ,
sed manifestum errorem sustulit Fellus, quia id
nec cum Theophili chronologia nec cum aliis scri-
ptoribus conciliari posse videbatur. Observat autem
annos 29 a Theophilo assignari, non 30, ut apud
alios scriptores, quia Theophilus initium nume-
randi ducebat a libertate Judæis concessa. Idem
emendavit quod in editis legebatur ὑπὸ μυριάδος ἐν
Μεσαγγία. (Μεσαγγίαις Reg.)

(50) *Ἰλίας*. Addit Reg. ὡς δὲ τινες Ῥέας Σουλ-
είας.

A decim myriades et trecenti septuaginta quinque
anni, ut Apollonium Ægyptium narrare diximus;
nec mundus ingenitus sit, nec fortuito omnia seran-
tur quemadmodum Pythagoras et cæteri nugati
sunt; sed genitus et providentia regatur ab eo qui
omnia creavit Deo; ac tempus omne et anni facile
demonstrentur his, qui veritati obtemperare volunt.
Ne videar igitur demonstrationem ad Cyrum qui-
dem perduxisse, quæ autem consecuta sunt tem-
pora negligere, eo quod ea demonstrare non pos-
sim: Deo juvante consequentium quoque temporum
ordinem conabor quoad potero exponere.

398 27. Anni Romanorum usque ad obitum
Marci Aurelii.—Cyro igitur post regnum annorum 29
a Tomyride apud Massagetis occiso, olympiade
sexagesima secunda, jam tum Romanæ res cresce-
bant Deo eos confirmante, cum Urbs a Romulo, qui
Martis et Iliæ filius perhibetur, condita fuisset
olympiade septima, undecimo Kalendas Maii, quo
tempore annus decem mensium numerabatur. Cyro
igitur, ut jam diximus, Olympiade 62 mortuo, sit
tempus ab urbe condita anni 220, quo tempore re-
gnabat Tarquinius cognomine Superbus, is qui pri-
mus Romanos nonnullos ejecit, pueros vitiavit, ac
cives spadones fecit; imo et virgines post stuprum
in matrimonium dedit. Hinc proprie Superbus Ro-
mana lingua dictus est; quod idem sonat ac Græce
ὑπερήφανος, *arrogans*. Is enim primus sancivit ut
qui se salutarent, ab alio resalutarentur. Regnavit
annis 25. Post eum incæperunt annui consules,
tribuni et ædiles annis 455, quorum nomina recen-
sere longum et supervacaneum putamus. Hæc enim
si quis discere velit, reperiet in commentariis quos
Chryseros scriptos reliquit nomenclator, M. Au-
relii Veri libertus, qui ab Urbe condita ad obitum
patroni sui, imperatoris Veri, clare omnia descri-
psit et nomina et tempora. Romanis igitur præfuere
annui, ut diximus, magistratus annis 455. Postea
imperarunt ii qui imperatores vocati. Primus C.
Julius imperavit annis 5, mensibus 4, diebus 6.
Deinde Augustus annis 56, mensibus 4, die uno.
Tiberius annis 22. Tum Caius alter annis 5, men-
sibus 8, diebus 7. Claudius annis 23, mensibus 8,
diebus 24. Nero annis 13, mensibus 6, diebus 28.
Galba annis 2, mensibus 7, diebus 6. Otho mensi-
bus 3, diebus 5. Vitellius mensibus 6, diebus 22.
Vespasianus annis 9, mensibus 11, diebus 22. Titus

(51) *ι' καὶ α'*. Sic emendavit Fellus quod legeba-
tur in editis, *ι' καὶ ζ'*. Ita legendum probat auctori-
tate Plutarchi Vit. Romuli et Julii Solini qui Ro-
mam undecimo Kalendas Maii ædificari cœptam
esse dicunt.

(52) *ᾧ καὶ*. Fellus scribit ᾧ καιρῷ.

(53) *Ὁ Νομενκλάτωρ*. Reg. Χρύσερος καὶ ἄλλοι,
ὧν ὁ μὲν Κλάτωρ. Codex Bodl. ὁ μὲν Κλάτωρ. Ex
quo Fellus apte emendavit id quod in editis lege-
batur, Χρύσερος, ὧν ὁ μὲν Κράτωρ.

(54) *Μέχρι τῆς τελευτῆς*. Ita Reg. Editi μέχρι
τελευτῆς.

(55) *Οἱ Ῥωμαίων*. Articulum suppediavit Re-
giius codex.

annis 2, diebus 22. Domitianus annis 15, mensibus 5, diebus 6. Nerva anno uno, mensibus 4, diebus 10. Trajanus annis 19, mensibus 6, diebus 16. Adrianus annis 20, mensibus 10, diebus 28. Antoninus annis 22, mensibus 7, diebus 6. Verus annis 19, diebus 10. Tempus igitur Cæsarum usque ad mortem Veri imperatoris est annorum 237, dierum 5. A morte igitur Cyri et regno Tarquinii Superbi, ad mortem imperatoris Veri universum tempus colligitur annorum 744.

νίου Σουπέρβου, μέχρι τελευτῆς αὐτοκράτορος Οὐτῆρου, οὗ προειρήχαμεν, ὁ πᾶς χρόνος συνάγεται ἔτη ψμδ'.

28. *Præcipua chronologiæ capita summam exposita.* — A mundo autem condito sic universum tempus summam deducitur. A mundo condito ad diluvium, anni fluxerunt 2242. A diluvio usque ad susceptum a proavo nostro Abrahamo filium, anni 1036. Ab Isaac filio Abrahæ usque ad populi in deserto cum Moyse commorationem, anni 660. A morte Moysis et Josue filii Nave principatu, usque ad obitum Davidis patriarchæ, anni 498. A morte Davidis et regno Salomonis, ad populi transmigrationem in terram Babylonis anni 518, menses 6, dies 10. A Cyri regno ad mortem imperatoris Aurelii Veri anni 744. A condito mundo universum tempus collectum annos exhibet 5698, et qui excurrunt menses ac dies.

29. *Quam inique novitas objecta Christianis.* — Collectis igitur temporibus, iisque omnibus quæ diximus, videre est antiquitatem propheticorum librorum et divinitatem doctrinæ nostræ. Nec sane recens hæc doctrina, nec instituta nostra, ut quidam existimant, fabulosa et mendacia, sed longe antiquissima et certissima. Nam et Beli Assyriorum regis, et Croni Titanis Thallus meminit, Belum referens cum Titanibus adversus Jovem et deos, qui ab ejus partibus stetisse dicuntur, bellum gessisse. Quo in loco aiunt Gygum superatum fugisse Tartesum: qui quidem in ea regione regnavit quæ nunc Attica, tum vero Acte dicebatur. Cæteras autem regiones et urbes, a quibus suas appellationes habuerint, necessarium non arbitror recensere, præsertim apud te qui in historiis versatus es. Liqueat igitur Moysen antiquiorem esse omnibus scriptoribus (nec vero ipsum solum, sed etiam plerosque post eum prophetas), et Crono et Belo et bello Trojano. Nam secundum Thalli historiam Belus antiquior invenitur bello Trojano annis 322. Moysen autem annis nongentis vel etiam mille ante bellum Trojanum exstitisse supra demonstravimus. Cum autem Cronus et Belus æquales fuerint, plerique quis sit Cronus, aut quis Belus ignorant. Ac Cronum quidem nonnulli colunt, et eundem Bel aut

Α μῆνας γ', ἡμέρας ε'. Οὐτέλλιος μῆνας ε', ἡμέρας κβ'. Οὐεσπασιανὸς ἔτη θ', μῆνας ια', ἡμέρας κβ'. Τίτος ἔτη β', ἡμέρας κβ'. Δομετιανὸς ἔτη ιε', μῆνας ε', ἡμέρας ε'. Νερούας ἐνιαυτὸν, μῆνας δ', ἡμέρας ι'. Τραϊανὸς ἔτη ιθ', μῆνας εἰς, ἡμέρας ις'. Ἀδριανὸς ἔτη κ', μῆνας ι', ἡμέρας κη'. Ἀντωνίνος ἔτη κβ', μῆνας ζ', ἡμέρας ε'. Οὐτῆρος ἔτη ιθ', ἡμέρας ι'. Γίνεται οὖν ὁ χρόνος τῶν Καισάρων μέχρι Οὐτῆρου αὐτοκράτορος τελευτῆς ἔτη σλζ' (56), ἡμέραι ε'. Ἀπὸ οὖν τῆς Κύρου τελευτῆς, Ῥωμαίων δὲ ἀρχῆς Ταρχυ-

νίου Σουπέρβου, μέχρι τελευτῆς αὐτοκράτορος Οὐτῆρου, οὗ προειρήχαμεν, ὁ πᾶς χρόνος συνάγεται ἔτη ψμδ'.

28. *Præcipua chronologiæ capita summam exposita.* — A mundo autem condito sic universum tempus summam deducitur. A mundo condito ad diluvium, anni fluxerunt 2242. A diluvio usque ad susceptum a proavo nostro Abrahamo filium, anni 1036. Ab Isaac filio Abrahæ usque ad populi in deserto cum Moyse commorationem, anni 660. A morte Moysis et Josue filii Nave principatu, usque ad obitum Davidis patriarchæ, anni 498. A morte Davidis et regno Salomonis, ad populi transmigrationem in terram Babylonis anni 518, menses 6, dies 10. A Cyri regno ad mortem imperatoris Aurelii Veri anni 744. A condito mundo universum tempus collectum annos exhibet 5698, et qui excurrunt menses ac dies.

29. *Quam inique novitas objecta Christianis.* — Collectis igitur temporibus, iisque omnibus quæ diximus, videre est antiquitatem propheticorum librorum et divinitatem doctrinæ nostræ. Nec sane recens hæc doctrina, nec instituta nostra, ut quidam existimant, fabulosa et mendacia, sed longe antiquissima et certissima. Nam et Beli Assyriorum regis, et Croni Titanis Thallus meminit, Belum referens cum Titanibus adversus Jovem et deos, qui ab ejus partibus stetisse dicuntur, bellum gessisse. Quo in loco aiunt Gygum superatum fugisse Tartesum: qui quidem in ea regione regnavit quæ nunc Attica, tum vero Acte dicebatur. Cæteras autem regiones et urbes, a quibus suas appellationes habuerint, necessarium non arbitror recensere, præsertim apud te qui in historiis versatus es. Liqueat igitur Moysen antiquiorem esse omnibus scriptoribus (nec vero ipsum solum, sed etiam plerosque post eum prophetas), et Crono et Belo et bello Trojano. Nam secundum Thalli historiam Belus antiquior invenitur bello Trojano annis 322. Moysen autem annis nongentis vel etiam mille ante bellum Trojanum exstitisse supra demonstravimus. Cum autem Cronus et Belus æquales fuerint, plerique quis sit Cronus, aut quis Belus ignorant. Ac Cronum quidem nonnulli colunt, et eundem Bel aut

28. Ἀπὸ δὲ καταβολῆς κόσμου ὁ πᾶς χρόνος κεφαλαιωδῶς οὕτω κατάγεται. Ἀπὸ κτίσεως κόσμου ἕως κατακλυσμοῦ ἐγένοντο ἔτη βσμβ'. Ἀπὸ δὲ τοῦ κατακλυσμοῦ ἕως τεκνογονίας Ἀβραάμ τοῦ προπάτορος ἡμῶν ἔτη αλς'. Ἀπὸ δὲ Ἰσαάκ τοῦ παιδὸς Ἀβραάμ ἕως οὗ ὁ λαὸς σὺν Μωϋσῆ ἐν τῇ ἐρήμῳ διέτριβεν, ἔτη χε'. Ἀπὸ δὲ τῆς Μωϋσεῶς τελευτῆς, ἀρχῆς δὲ Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ, μέχρι τελευτῆς Δαβὶδ τοῦ πατριάρχου, ἔτη υλη'. Ἀπὸ δὲ τῆς τελευτῆς Δαβὶδ, βασιλείας (57) δὲ Σολομῶνος, μέχρι τῆς παροικίας τοῦ λαοῦ ἐν γῆ Βαβυλωνος, ἔτη φη', μῆνες ε', ἡμέραι ι'. Ἀπὸ δὲ τῆς Κύρου ἀρχῆς μέχρι αὐτοκράτορος Αὐρηλίου Οὐτῆρου τελευτῆς ἔτη ψμδ'. Ὁμοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου συνάγονται τὰ πάντα ἔτη εχλη', καὶ οἱ ἐπιτρέχοντες μῆνες καὶ ἡμέραι.

29. Τῶν οὖν χρόνων καὶ τῶν εἰρημένων ἀπάντων συνθηροισμένων (58), ὁρᾶν ἔστι τὴν ἀρχαιότητα τῶν προφητικῶν γραμμάτων, καὶ τὴν θειότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, ὅτι οὐ πρόσφατος ὁ λόγος, οὔτε μὴν τὰ καθ' ἡμᾶς, ὡς οἴονται τινες, μυθώδη καὶ ψευδῆ ἔστιν, ἀλλὰ μὲν οὖν ἀρχαιότερα καὶ ἀληθέστερα. Καὶ γὰρ Βήλου τοῦ Ἀσσυρίων βασιλεύσαντος, καὶ Κρόνου τοῦ Τιτᾶνος Θάλλος μέμνηται, φάσκων τὸν Βῆλον πεπολεμηκέναί σὺν τοῖς Τιτᾶσι πρὸς τὸν Δία, καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ θεοὺς λεγομένους, ἐνθα φησὶν, καὶ ὁ Γύγος ἠττηθεὶς (59) ἔφυγεν εἰς Ταρτησσὸν, τότε μὲν τῆς χώρας ἐκείνης Ἀκτῆς κληθείσης, νῦν δὲ Ἀττικῆς προσαγορευομένης, ἧς ὁ Γύγος τότε ἤρξε. Καὶ τὰς λοιπὰς δὲ χώρας καὶ πόλεις, ἀφ' ὧν τὰς προσωνομίας ἔσχον, οὐκ ἀναγκαῖον ἡγούμεθα καταλέγειν, μάλιστα πρὸς σὲ τὸν ἐπιστάμενον τὰς ἱστορίας. Ὅτι μὲν οὖν ἀρχαιότερος ὁ Μωϋσῆς δείκνυται ἀπάντων συγγραφέων (οὐκ αὐτὸς δὲ μόνος, ἀλλὰ καὶ οἱ πλείους μετ' αὐτὸν προφήται γενόμενοι), καὶ Κρόνου, καὶ Βήλου, καὶ τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου, δῆλόν ἐστι (60). Κατὰ γὰρ τὴν Θάλλου (61) ἱστορίαν ὁ Βῆλος προγενέστερος εὐρίσκεται τοῦ Ἰλιακοῦ πολέμου ἔτεσι τκβ'. Ὅτι δὲ πρὸς που ἔτεσι θ' ἢ καὶ χιλίοις (62) προάγει ὁ Μωϋσῆς τῆς τοῦ Ἰλιακοῦ ἀλώσεως, ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλώχαμεν. Τοῦ δὲ Κρόνου καὶ τοῦ Βήλου συνακμασάντων ὁμοίως, οἱ πλείους οὐκ ἐπίστανται τίς

(56) Ἐτη σλζ'. Reg. ἔτη τκς'.

(57) Βασιλείας. Ita Reg. Editi βασιλείας.

(58) Συνθηροισμένων. Ita Regius codex. Fellus συνθηραμένων. Editi συνηρασμένων.

(59) ἠττηθεὶς. Sic Regius cod. Editi ἐπτηθεὶς.

(60) Δῆλόν ἐστι. Hæc suppeditavit idem codex.

(61) Θάλλου. Citat hunc Theophili locum Lactantius sub finem lib. 1.

(62) θ' ἢ καὶ χιλίοις. Hujus loci vulnus sanavit codex Regius. Habebant editi η' καὶ λ'. Codex Bodl. καὶ λ'. Supra dixit Moysen nongentis aut mille annis senioresem esse bello Trojano.

ἔστιν ὁ Κρόνος, ἢ τίς ὁ Βῆλος. Ἐνιοὶ μὲν σέβονται ἅπαντες τὸν Κρόνον, καὶ τοῦτον αὐτὸν ὀνομάζουσι Βῆλ, καὶ Βάλ, μάλιστα οἱ οἰκοῦντες τὰ ἀνατολικά κλίματα, μὴ γινώσκοντες μήτε τίς ἔστιν ὁ Κρόνος, μήτε τίς ἔστιν ὁ Βῆλος. Παρὰ δὲ Ῥωμαίοις Σατοῦρνος ὀνομάζεται· οὐδὲ γὰρ αὐτοὶ γινώσκουσιν τίς ἔστιν αὐτῶν πρότερον, ὁ Κρόνος ἢ ὁ Βῆλ. Ὅτι μὲν οὖν ἀρχὴ τῶν Ὀλυμπιάδων, ἀπὸ Ἰφίτου (63) φασὶν ἐσχηκέναι τὴν θρησκείαν, κατὰ δὲ τινὰς ἀπὸ Λίνου ὅς καὶ Ἴλιος ἐπεκλήθη. Ὁ μὲν οὖν ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν, καὶ Ὀλυμπιάδων ὡς ἔχει τὴν τάξιν ἐν τοῖς ἐπάνω δεδηλώκαμεν. Τῆς μὲν οὖν ἀθεότητος τῶν παρ' ὑμῶν (64) πραγμάτων, καὶ τῶν χρόνων, τὸν πάντα ἀριθμὸν, κατὰ τὸ δυνατόν, οἶμαι τὰ νῦν ἀκριβῶς εἰρησθαι. Εἰ γὰρ καὶ ἔλαθεν (65) ἡμῶν χρόνος, εἰ τύχοι εἰπεῖν, ἔτη ν', ἢ ρ', ἢ καὶ σ' (66), οὐ μὲν τοὶ μυριάδες, ἢ χιλιάδες ἐτῶν, καθὼς προειρήκασιν Πλάτων καὶ Ἀπολλώνιος καὶ οἱ λοιποὶ, ψευδῶς ἀναγράφαντες. Ὅπερ ἡμεῖς τὸ ἀκριβὲς ἴσως ἀγνοοῦμεν ἀπάντων τῶν ἐτῶν τὸν ἀριθμὸν, διὰ τὸ μὴ ἀναγεγράφθαι ἐν ταῖς ἱεραῖς βίβλοις τοὺς ἐπιτρέχοντας μῆνας καὶ ἡμέρας. Ὅτι δὲ (67) περὶ τῶν φασιν χρόνων συνάδει καὶ Βῆρωσος, ὁ παρὰ Χαλδαίοις φιλοσοφῆσας, καὶ μηνύσας Ἕλλησι τὰ Χαλδαϊκὰ γράμματα, ὅς ἀκολούθως τινὰ εἰρηκε τῷ Μωϋσεῖ, περὶ τε κατακλυσμοῦ καὶ ἐτέρων πολλῶν ἔξιστορῶν· ἔτι μὲν καὶ τοῖς προφήταις, Ἰερσμίᾳ καὶ Δανιὴλ σύμφωνα ἐκ μέρους εἰρηκε. Τῶν γὰρ συμβάντων (68) τοῖς Ἰουδαίοις ὑπὸ τοῦ βασιλέως Βαβυλωνίων, ὃν αὐτὸς ὀνομάζει Ἀβοθάσσαρον, κέκληται δὲ παρὰ Ἑβραίοις Ναβουχοδόνοσος, μέμνηται· ἔτι δὲ (69) καὶ περὶ τοῦ ναοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, ὡς ἡρημῶσθαι ὑπὸ τοῦ Χαλδαίων βασιλέως· καὶ ὅτι Κύρου τὸ δεύτερον ἔτος βασιλεύσαντος τοῦ ναοῦ τῶν

δεύτερον ἔτος, ὁ ναὸς ἐπετελέσθη.

30. Τῶν δὲ τῆς ἀληθείας ἱστοριῶν Ἕλληνες οὐ μέμνηται· πρῶτον μὲν διὰ τὸ νεωστὶ αὐτοὺς τῶν γραμμάτων τῆς ἐμπειρίας μετόχους γεγενῆσθαι· καὶ αὐτοὶ ὁμολογοῦσι, φάσκοντες τὰ γράμματα εὐρησθαι, οἱ μὲν παρὰ Χαλδαίων, οἱ δὲ παρ' Αἰγυπτίων, ἄλλοι δ' αὖ ἀπὸ Φοινίκων (70)· δεύτερον, ὅτι ἔπταιον, καὶ πταίουσιν, περὶ Θεοῦ μὴ ποιούμενοι τὴν μνείαν, ἀλλὰ περὶ ματαίων καὶ ἀνωρελῶν πραγμάτων. Οὕτω μὲν γὰρ καὶ Ὅμηρος, καὶ Ἡσιόδου, καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν φιλικῶς μέμνηται· τῆς δὲ τοῦ ἀφθάρτου καὶ μόνου Θεοῦ δόξης οὐ μόνον ἐπελάθοντο, ἀλλὰ καὶ κατελάλησαν· ἔτι μὲν καὶ τοὺς σεβομένους αὐτὸν ἐδίωξαν, καὶ τὸ καθ' ἡμέραν διώκουσιν· οὐ μὲν ἀλλὰ καὶ τοῖς εὐφώνως ὑβρίζουσι τὸν Θεόν, ἄθλα καὶ τιμὰς τιθέασιν· τοὺς δὲ σπεύδοντας πρὸς ἀρετὴν καὶ ἀσχοῦντας βίον ὄσιον, οὓς μὲν ἐλιθοβόλησαν, οὓς δὲ ἐθανάτωσαν· καὶ ἕως τοῦ δεῦρο ὤμοις αἰκισμοῖς περιβάλλουσι. Διὸ οἱ τοιοῦτοι ἀναγκαίως ἀπώλεσαν τὴν σοφίαν τοῦ

(63) Ἰφίτου. Ita emendavit Fellus. Editi Εἰφίτου. Cod. Reg. Ὑφίτου. Mox editi ἔσχηκε. Cod. Reg. ut in textu.

(64) Παρ' ὑμῶν. Reg. ὑμῖν. Sed legendum ἀρχαιότητος τῶν παρ' ἡμῖν.

(65) Ἡμῶν. Malim ἡμᾶς.

(66) Ἡ καὶ σ'. Illud ἢ suppeditavit codex Regius. Mox idem καθὰ προειρήκασιν. Mox videtur legen-

Bal appellant, ii præsertim qui regiones orientales incolunt, nec tamen sciunt quis sit Cronus aut Belus. Apud Romanos Saturnus vocatur; nam nec ipsi uter sit antiquior, Cronus aut Belus, sciunt. Quod autem spectat ad olympiades, quodcumque eis initium assignetur, ab Iphito cultum et solemnitate habuere, aut, ut alii volunt, a Lino qui et Ilius cognominatus est. Numerus annorum et olympiadum quem ordinem habeat, supra demonstravimus. Rerum ergo nostrarum antiquitatis et annorum numerum omnem arbitror, quam fieri potuit, accuratissime comprehensum. Atque ut nos latuerit tempus, verbi gratia, annorum 50 aut 100, aut etiam 200, non tamen annorum millia aut decem millia, ut Platoni et Apollonio et cæteris mendacibus scriptoribus placuit. Ac nos quidem fortasse omnium annorum numerum accurate non scimus, quia in sacris litteris descripti non fuere superfluentes menses et dies. Quod autem spectat ad ea, quæ dicimus, tempora, consentit et Berosus, qui apud Chaldæos philosophatus est, et Græcis cognoscendas tradidit litteras Chaldaicas. Is Moysi consentanee nonnulla 400 dixit de diluvio et pluribus aliis historiis, atque etiam cum prophetis Jeremia et Daniele ex parte consentit. Nam eorum quæ Judæis evenerunt sub rege Babyloniorum, quem ipse Abobassarum, Hebræi Nabuchodonosor appellant, mentionem fecit; adhuc etiam et templi Hierosolymitani, quomodo a rege Chaldæorum solo æquatum sit, atque ut fundamentis templi anno secundo regis Cyri jactis, rursus anno secundo Darii regis templum absolutum fuerit.

θεμελίων τεθέντων, Δαρείου πάλιν βασιλεύσαντος τὸ

30. Duplex causa cur nostros scriptores non commemorent Græci. — Historiarum ad veritatem pertinentium Græci non meminere; primum quidem quia recentes ipsi litterarum cognitionis participes facti sunt; quod quidem ipsi consentunt, dum litteras dicunt inventas, alii quidem a Chaldæis, alii vero ab Ægyptiis, rursus alii a Phœnicibus; deinde vero quia aberraverunt et aberrant, dum Dei mentionem non faciunt, sed inanium et inutilium rerum. Sic enim Homerum et Hesiodum et reliquos poetas libenter commemorant; at incorrupti et unici Dei gloriam non modo oblivioni tradiderunt, sed etiam maledictis impugnarunt; adhuc etiam et Dei cultores persecuti sunt et quotidie persequuntur; quin etiam iis qui canora voce convitiantur Deo, præmia et honores posuerunt; qui autem præperant ad virtutem et sanctam vitam exercent, horum alios lapidibus obruerunt, alios interfecerunt, ac eos

dum eis τὸ ἀκριβὲς. Præpositio facile omitti potuit ob similem sonum syllabæ præcedentis.

(67) Ὅτι δέ. Legendum videtur ἔτι δέ.

(68) Τῶν συμβάντων. Ita Reg. Editi τὰ συμβάντα.

(69) Ἐτι δέ. Hæc suppeditavit Regius codex.

(70) Ἀπὸ Φοινίκων. Legendum videtur ὑπὸ Φοινίκων.

hactenus crudelibus cruciatibus subjiunt. Quare Α Θεοῦ, καὶ τὴν ἀλήθειαν οὐχ εὔρον. Εἰ οὖν βούλει, tales homines necessario amiserunt sapientiam ἀκριβῶς ἔντυχε τούτοις, ὅπως σχῆς σύμβολον (71), Dei, nec verum invenerunt. Si vis igitur, hæc diligenter evolve, ut habeas symbolum et pignus veritatis. καὶ ἀρραβῶνα τῆς ἀληθείας.

(71) Σύμβολον. Hæc de baptismo intelligit Fellus; sed compendium et pignus veritatis consignatum his libris malim intelligere.

ΕΡΜΙΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ

ΔΙΑΣΥΡΜΟΣ

ΤΩΝ ΕΞΩ ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ

HERMIÆ PHILOSOPHI

GENTILIIUM PHILOSOPHORUM IRRISIO

Ex interpretatione Raphaelis Seileri, pluribus locis emendata.

ADMONITIO

401 Quisnam fuerit Hermias ille philosophus, qui tot salibus philosophos defricuit, aut quo vixerit tempore, silent antiqui omnes, nec insunt ipsius libello dijudicandi notæ, sed tantum conficiendi. Recentiore Justinio martyre ac Tatiano pronuntiare possumus. Premittit enim vestigia Justiniani, ejusque verbis et sententiis utitur pro suis. Videtur etiam Tatiani sales imitatus esse, et scribendi materiam ex hoc Tatiani loco (n. 25) sumpsisse: «Platonis decreta sequeris; ecce tibi Epicureus sophista palam et aperte adversatur. Kursus Aristotelem vis sectari; tibi que Democriti sectator aliquis conviciatur.» Totus Hermiæ libellus nihil aliud videtur esse, quam elegans et peracuta hujus Tatiani sententiæ amplificatio.

Antiquitatem hujus scriptoris probare possunt cum adhibita resellendorum philosophorum ratio, quorum dissensiones et cuiusque sectæ de aliis detrahendi studia non videtur tam nativis coloribus picturus fuisse, nisi adhuc ejusmodi sectæ et gentiliū superstitiones vigerent; tum etiam philosophi titulus Hermiæ in omnibus excusis et manuscriptis codicibus attributus, ex quo non absurde conjiciamus eum, ut Justinum, Tatianum et alios ejusmodi, ex philosopho gentili factum esse Christianum, ac philosophi insignia retinuisse. Redolet etiam antiquitatem, quod gentiliū sapientiam angelis acceptam refert, quos antiquissimi quique scriptores e cælo in terram delapsos et supra mulieribus intulisse, et varias artes ac scientias hominibus tradidisse opinati sunt. Utrum autem sæculo secundo floruerit, ut visum est Caveo, affirmare non ausim; nec video cur isto potius quam tertio sæculo vixisse dicatur.

At rejicienda prorsus et resellenda Lammbeckii et Tentzelii opinio, quorum alter Biblioth. Vindobon. lib. vii, alter Exercit. select. V, p. 228, auctorem hujus libri Hermiam Sozomenum esse, ecclesiasticæ Historiæ scriptorem existimant. Sed, ut observat Caveus, huic opinioni reclamant stylus in Hermia nostro candidus et pellucidus, et gratis ac leporibus scatens, in historico simplex et incultus. Reclamant etiam philosophi titulus, qui Sozomeno nusquam tribuitur, nec cum scholastici sive advocati arte, quam is sequebatur, valde congruit. Nititur Tentzelius nonnullis Sozomeni adversus philosophos locis; sed hanc rationem Caveus ita infirmam esse contendit ut, si illa valeat, multo potiori jure hic libellus Socrati attribuendus sit, qui multo uberius quam Sozomenus in philosophos invecus est.

Philosophiam ab angelis malis traditam probat ex absurdis et inter se pugnantibus philosophorum sententiis. Nec de animæ natura (n. 1) nec de ejus immortalitate (n. 2) et post hanc vitam statu consentiunt; sed alii in alias absurdissimas opiniones abierunt. De principiis cum Anaxagora Parmenides et cum Parmenide Anaximenes pugnat (n. 3). Si quis Empedoclem sequatur, ab eo abducet Protagoras et a Protagora Thales, et a Thalete Anaximander (n. 4). Magna Archelai fama (n. 5), sed nec ei Plato assentitur, nec Platoni Aristoteles. Pherecydis doctrinam nugæ esse clamat Leucippus (n. 6). Democrito ridenti refragatur plorans Heraclitus. Epicurum ridet Cleantes capite e puteo elato (n. 7). Carneades et Clitomachus nihil comprehendere posse contendunt. Pythagoras ex numeris elementa componit (n. 8). Quod si in meliando, secundum Pythagoræ placita (n. 9), universo mundo tempus triveris, Epicurus petet ut alios mundos ac immundos dime-tiaris. Ex his concludit (n. 10) Hermias philosophiam nulla evidenti ratione niti.